

Г А С Ч И К

Г А С Ч И К

Г А С Ч И К

Г А С Ч И К

10

ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ

Београд

1986

ГЛАСНИК

ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ

● БРОЈ 10 ● година 1986 ●

Часопис је ослобођен пореза на промет
на основу решења Републичког секрет-
аријата за културу број: 413-73/78-02,
од 14.04.1978.

Часопис финансирају Републичка заједница културе,
Заједница завода за заштиту споменика културе
Србије и заводи за заштиту споменика културе из
Србије

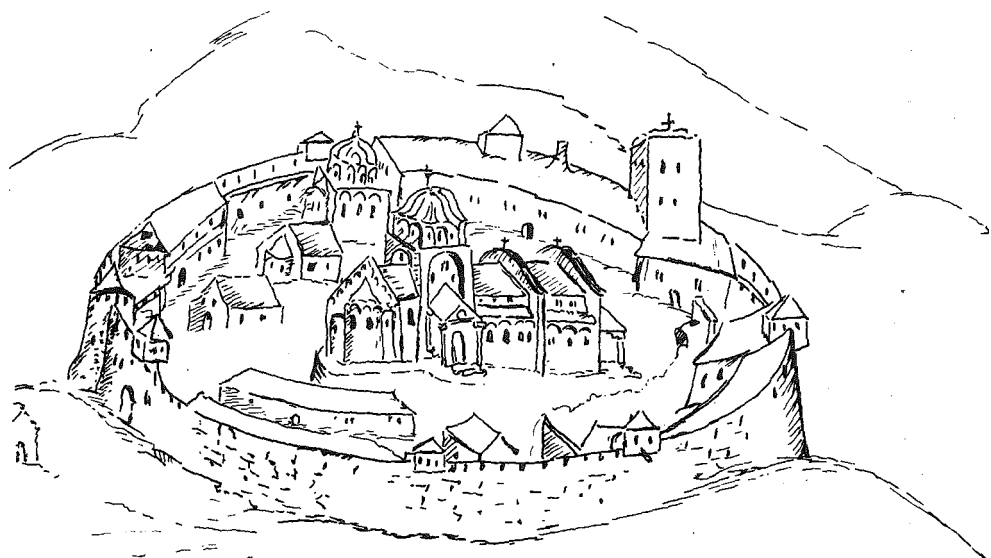

УЗ ДЕСЕТИ БРОЈ ГЛАСНИКА

ЦИЊ ГЛАСНИКА ЈЕ ВЕЋ У ПРВИМ НАСТОЈАЊИМА НА САГЛЕДАВАЊУ ЊЕГОВОГ САДРЖАЈА, НАЗИВА И ЊЕГОВЕ ПОЈАВЕ БИО ЈАСНО УОЧЕН - ДА СВОЈИМ СВЕТОРЕЧЈЕМ ОПЛЕМЕНИ И УСАВРШИ МЕТОДЕ РАДА НА ЗАШТИТИ, ДОКУМЕНТАЦИЈИ, ПРОУЧАВАЊУ И КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКОЈ ПРЕЗЕНТАЦИЈИ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ И ДА СЕ КОНАЧНО УОБЛИКУЈЕ КАО СТРУЧНО ГЛАСИЛО БЕЗ КОГА СЕ ТЕШКО МОЖЕ НАПРЕДОВАТИ У САЗНАВАЊУ И САВЛАДАВАЊУ МНОГИХ ТАЈНИ СПОМЕНИЧКОГ БИЋА И БЕЗ ЧИЈИХ ПОРУКА НЕ БИ СЕ МОГЛА САГЛЕДАТИ СВА ЗНАЧАЈНА ПИТАЊА НА РЕЛАЦИЈИ - ДРУШТВО И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ.

ДЕСЕТИ БРОЈ ГЛАСНИКА ЈЕ СВЕТКОВИНА УСПЕШНО САВЛАДАНИХ НАПОРА ЗА ТРАЈНО И УРЕДНО ИЗЛАЖЕЊЕ ЧАСОПИСА ЗА КОНЗЕРВАТОРЕ У СЛУЖБИ ЗАШТИТЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА. ОН ЈЕ ЈОШ УВЕК ЈЕДИНО КОНЗЕРВАТОРСКО ГЛАСИЛО У ЈУГОСЛАВИЈИ КОЈЕ ОД 1978. ГОДИНЕ (КАДА СУ ИЗАШЛА ПРВА ДВА БРОЈА) СВАКЕ ГОДИНЕ РЕДОВНО ИЗЛАЗИ УОЧИ ДАНА ЗАШТИТЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА. ДРУШТВО КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ ЋЕ И ДАЉЕ НАСТОЈАТИ ДА ОКО ГЛАСНИКА ОКУПЉА ШТО ВЕЋИ БРОЈ САРАДНИКА И ДА СЕ ЊЕГОВА ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ УЗДИГНЕ НА ШТО ВЕЋИ НИВО. ГЛАСНИК БИ ТРЕБАЛО ДА ПОСТАНЕ НЕЗАОБИЛАЗНА СТРУЧНА ИНФОРМАЦИЈА НА ПОЉУ ЗАШТИТЕ НАШЕГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА.

РЕДАКЦИЈА ИЗРАЖАВА ОСОБИТУ ЗАХВАЛНОСТ СВИМ САРАДНИЦИМА КОЈИ СУ СВОЈИМ НАПИСИМА ДОПРИНЕЛИ ДА ДОЂЕ ДО ОВОГ ДЕСЕТОГ БРОЈА. УВЕРЕНА ЈЕ ДА ЋЕ ОНИ И УБУДУЋЕ САРАЂИВАТИ И ЈОШ ВИШЕ ДОПРИНОСИТИ ДА СЕ КРУГ ПОСЛЕНИКА СВЕ ВИШЕ ШИРИ КАКО БИ БУДУЋИ БРОЈЕВИ ГЛАСНИКА БИЛИ ЈОШ ОСМИШЉЕНИЈИ И БОГАТИЈИ СВОЈИМ ПОРУКАМА.

STVDENIZ

J. Munk

ПРОСЛАВА ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

Новак Јоцовић

ЧЕТРДЕСЕТ ГОДИНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
1945-1985

Док су се водиле тешке и даноноћне битке за ослобођење од немачко-фашистичких поробљивача делова наше земље источно од Босута и северно од Саве, у ослобођеном слободарском Београду, Национални комитет ослобођења Југославије донео је 20.02.1945. године историјску Одлуку о заштити и чувању културних споменика и старина. Ова Одлука је одиста од великог и вишеструког значаја за чување и заштиту наших културних добара и наслеђа у условима завршетка рата и провођења историјских револуционарних смена друштвеног и државног система. Она је израз одређења нове револуционарне власти према културној баштини, према затеченом и наслеђеном бројном и богатом стваралачком наслеђу минулих епоха на тлу Југославије. Она је представљала и неопходан акт самозаштите културне баштине у условима вођења жестоке револуционарно класне борбе, била је револуционарна мера за антиципирање позитивног културно-историјског наслеђа народа, као наслеђа револуционарне класе у најширем смислу. Ова одлука Националног комитета ослобођења Југославије, покренула је и отворила будући развиг так законодавно-правне регулативе заштите културних добара као фундаменталне основе укупног даљег културног и друштвеног развигта наше заједнице, па је већ 23.јула 1945. донет Закон о заштити споменика културе и природних реткости Демократске Федеративне Југославије.

Високо ценећи Одлуку Националног комитета ослобођења Југославије о заштити и чувању културних

споменика и старина, Савез друштава конзерватора Југославије, поводом тридесетогодишњице доношења ове Одлуке, 20.фебруар је прогласио за Дан заштите споменика културе.

У овој јубиларној 40-годишњици ослобођења земље и дана заштите споменика културе Друштво конзерватора Србије радно ће обележавати ове јубилеје сваким новопроглашеним спомеником, поправљеним зидом, очишћеном фреском и иконом, а на сам дан свечаним уручивањем годишњих награда Друштва конзерватора Србије најзаслужнијим прегаоцима.

У новим идејним, друштвеним и правним условима и опредељењима почела се одвијати делатност заштите споменика културе у Југославији, завршетком II светског рата, чији су први кораци били спасавање ратом оштећених културних добара свих врста, у општеном народном заносу обнове ратом опустошене отаџбине. Ново створени правни основи заштите споменика културе у Југославији омогућили су да се активирају ранији стручни органи и прегаоци који су практично деловали и бавили се изучавањем и неким облицима заштите наших културних добара, да се од њих створе посебне организације и центри заштите споменика културе у свим федералним јединицама Југославије. Влада НРС већ крајем 1945. поверава бригу о чувању и заштити споменика културе Уметничком музеју, сада Народном музеју у Београду, да их обавља уз своје редовне послове, па се ускоро показало као неопходна потреба да се створе специјализиране стручне установе за ове сложене и специфичне послове. Већ 25.јуна 1947. влада НР Србије оснива Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, који од 1960. носи назив Републички завод за заштиту споменика културе. Оснивањем и почетком рада Републичког завода за заштиту споменика културе почела се развијати организована брига и улагати велики духовни и материјални напори на чувању, проучавању, презентацији и свеукупној афирмацији споменика културе на целом подручју Републике

Србије. Овај Завод био је и остао стожер развоја делатности заштите споменика културе у СР Србији, у свим фазама њеног досадашњег државног, друштвеног и самоуправног развоја. Републички завод је одмах развио, са малим бројем стручњака, пре свега делатност на обнови ратом разрушених споменика, да би своју активност усмерио на глобалну евиденцију најзначајнијих споменика по појединим деловима Србије доносећи и законом утврђена решења о стављању под заштиту, што је већ започео и Народни музеј, те на стварању методологије рада, начина израде документације, њене обраде и чувања. Афирмишући потребу заштите споменика културе Републички завод је иницирао стварање мреже завода за заштиту споменика културе и то стварањем прво Покрајинског завода Војводине у Новом Саду 1951. и Обласног завода за Косово и Метохију 1952. Данас је СР Србија покривена релативно густом мрежом завода за заштиту споменика културе у Београду, Нишу, Краљеву, Крагујевцу, Смедереву, те заводима у покрајинама, два у Приштини, један у Призрену, два у Новом Саду, по један у Сремској Митровици и Суботици.

Са око 400 запослених радника може се рећи да је ово у постојећим друштвено-економским условима вероватно оптимална мрежа завода у Србији. Њихова отвореност, повезивање са научним и другим институцијама, као и укључивање истакнутих истраживача и зналаца у виду спољних стручних сарадника у сложене и осетљиве послове заштите споменика културе, може бити гаранција да у предстојећем раздобљу са успехом реализују крупне и значајне задатке.

Четрдесетогодишњи рад на заштити споменика културе имао је своју углавном узлазну развојну путању уз одређене мање застоје, условљене понекад објективним разлозима, а понекад и несналажењем субјеката заштите. Међутим, неоспорно је да су глобални развојни токови и оријентација на практичне задатке били нужни, јер је и субјективна компонента заштите кроз рад и практична опредељења, тражећи правце развоја и деловања морала понекад имати и успорени ход.

Активношћу конзерватора за протеклих четрдесет година у Србији обезбеђен је универзални третман и приступ истраживању и заштити укупног споменичког наслеђа на тлу Србије. Заштитним интервенцијама захваћени су споменици најширег хронолошког распона: од праисторијских, античких и рановизантијских, па до споменика из периода НОБ-а и социјалистичке револуције и изградње. Највише је труда уложено у спасавање и заштиту средњовековних манастира и цркава-објеката који су својим интегралним вредностима најтешње везани за културни и национални идентитет српског народа, који се својим архитектонским и сликарским стваралаштвом рано укључио у европске токове цивилизације и уметности. Са не мање бриге

и напора организована је заштита средњовековних градова, споменика исламске провенијенције, споменика народног градитељства, знаменитих зграда, просторних културно-историјских целина, урбаног наслеђа-другим речима свеколике културно историјске баштине народа и народности наше Републике.

Није прилика да се у овом тренутку саопштавају постигнути резултати јер су они мање више познати, али ваља истаћи оне који су по свему изузетни, и који нашу заштиту чине познатом и ван граница Југославије. Овде није реч о изванредним истраживачким и конзерваторско-реставраторским подухватима који су остварени на архитектонским споменицима као што су: Градац, Ђурђеви Ступови, Студеница, Манасија, Петрова црква, Куршумлија, Поганово, Ариље, Лепенац, Сицевац, Богородица Љевишка, Пећка патријаршија, Високи. Дечани, Смедеревска тврђава, Београдска тврђава, Сопотани, Љубостиња, Раваница, конак кнегиње Љубице у Београду, Маглич, Сталаћ, Козник, Гамзиград, Царичин град и др, већ много више о томе што су конзерватори успели да спасу и заштите од споменика наше старе уметности и што су својим открићима знатно обогатили нашу сликарску заоставштину. Кад се има у виду чињеница да је на 11 споменика од изузетног значаја откривено близу 800 метара квадратних досад непознатих фресака, које су биле или премазане кречним слојевима или покривене грубим малтером или пак новим махом безвредним зидним сликама и да се на осам споменика од великог значаја открило близу 700 метара квадратних старог живописа и да је, на пример, само на зидовима Богородице Љевишке у Призрену откривено око 600 м² фреско-сликарства врхунских вредности из прве половине XIV века, онда се може схватити импресионност доприноса конзерватора на успостављању представе о размерама наше уметничке баштине, која је била лишена људског погледа и његове бриге. Дода ли се томе податак да су конзерватори успели да очисте, конзервирају и реставришу преко 10.000 квадратних метара фресака од IX до XIX века, употпуњава се сазнање да је заштита у Србији само на овом сектору рада постигла изузетне резултате.

Делатност конзерватора, са њиховим бројчаним растом све више је ширила своју активност на све друге споменичке врсте и фондове. Тако се последњих неколико година интензивније ради на заштити и истраживању народног градитељства, које је било неадекватно конзерваторски третирано, с обзиром на његов изузетно велики значај за нашу народну културу и уметност. Препоруке Скупштине СР Србије о заштити народног градитељства од 29.12. 1979. имале су подстицајан значај на активнији однос према заштити народног градитељства конзерватора и свих других субјеката одговорних за његову заштиту и чување.

Пријатно је подсетити се да су конзерватори Србије извршили рестаураторско-конзерваторске радове на преко 400 архитектонских споменика културе, спасли су од сигурне пропасти стотине покретних икона и слика на платну и других вредних уметничких предмета.

Конзерватори Србије успешно су спровели бројне спасилачке акције на заштити културних добара угрожених изградњом великих акумулационих језера за подизање хидроелектране Ђердап I и II, Бајина Башта, Дрмно, Вреоци и др.

Успешним отклањањем тешких разарања која су погодила споменике културе (катастрофални земљотреси Скопља 1962, Црне Горе 1979. и подручја Копаника 1983) конзерватори су испојили велику пожртвованост, солидарност и стручност.

Конзерватори су иницирали и уложили много труда за спашавање значајних споменика за културу и историју српског народа, од знаменитог Хиландара, српских војничких гробаља у Бизерти, Мензел Бургиби, Виду, Крфу, Зејтинлику и бројних других споменика српског народа у Грчкој, Бугарској, Румунији, Мађарској, Чехословачкој, Аустрији, Италији, Француској и другим земљама.

Рад конзерватора на истраживању, заштити и презентацији споменика културе у протеклих четрдесет година, презентован кроз бројне стручне и научне сталне и повремене конзерваторске публикације, постао је приступачан бројним поклоницима и пријатељима заштите и наше културне баштине у земљи, а и шире.

Зборник заштите споменика културе почео је издавати 1951. Југословенски институт, као прво послератно конзерваторско гласило у земљи, чије је издавање преузело Друштво конзерватора Југославије, кад је Институт укинуо 1971, али не са много успеха, због тешкоћа и неефикасности договарања и у овом значајном послу на нивоу Југославије.

Публиковање резултата рада на заштити споменика културе Србије започео је Републички завод својом посебном и до данас непоновљивом књигом "Споменици културе" 1951, у редакцији Милорада Панића-Сурепа, човека најзаслужнијег за српску заштиту културног наслеђа. Од 1956, покретањем годишњака "САОПШТЕЊА" Завод је отпочео систематски да објављује исходе истраживања, заштите и презентације споменика културе. Шеснаест свеака овог угледног годишњака, чијих неколико последњих бројева по садржају и ликовно-техничкој опреми заузимају најистакнутије место у овој врсти издавачке продукције, представљају незаобилазно штиво за сваког истраживача наше културе и уметничке прошлости.

Републички завод је последњих година развио бо-

гату и амбициозну издавачку делатност којом су надмашени сви постигнути резултати у претходном раздобљу. Смишљено је и организовано покренуто неколико едиција и посебних издања која су скренула пажњу шире јавности. Едиције као што су "Споменици српског сликарства средњег века",

"Споменици српске архитектуре средњег века", "Студије и монографије", "Научно-популарне монографије" и друга издања у оквиру којих је објављено преко 20 књига, испуниле су дуготрајне празнине у овој области публикација. Неке од студија и монографија, које је објавио Републички завод чине част не само издавачу, већ читавој нашој култури.

Покретање "Рашке баштине" у окриљу краљевачког Завода за заштиту споменика културе може се означити правим догађајем с обзиром на концепцију, садржај и све друге особености, које ову публикацију, која излази у унутрашњости, чине савим изузетном.

Уз издање београдског Завода за заштиту споменика културе, а посебно Друштва конзерватора Србије које је последњих година промишљено и систематски почело да издаје вредне и занимљиве публикације, а посебно "ГЛАСНИК" Друштва конзерватора Србије, који је постао незаобилазни извештај годишњих активности конзерватора Србије, заштита споменика културе се вероватно најпотпуније исказује обелодањивањем резултата свог рада, што је императив природе њене активности.

Богатој и разноврсној издавачкој делатности конзерватора Србије у последњих десетак година, значајан је допринос својим залагањем, иницијативама и великим трудом да окупи и подстакне ауторе и да обезбеди потребна средства дао Радомир Станић.

Рад на публиковању резултата рада тежња је свих завода у Србији и свих посленика на заштити и његов је даљи успон неминован и сигуран, јер је он и значајан вид заштите културних добара.

Из ових маргинално назначених оквира деловања конзерватора Србије у протеклих четрдесет година јасно се може закључити да је конзерваторство постало присутна чињеница у сваком кутку Србије, кроз практично деловање на споменицима, живом или писаном речју, на што конзерватори морају бити поносни, упркос бројним тешкоћама, препрекама, застојима, несхватањима и отпорима.

Као и свака друга жива и динамична делатност која без друштвене подршке не може много да уради, заштита споменика културе, мада преваходно заснована на ентузијазму и љубави својих посленика, активно се прилагођава приоритетним друштвеним и стручним задацима и обавезама. Последњих година, упркос неповољним друштвено-

-економским условима, када што шта у овој земљи постаје прече од заштите споменичких вредности, својом добром организованом и искусством и сталним настојањем да споменике културе трансформише у активне чиниоце човековог живота и простора, делатност заштите споменика све више постаје незаобилазна компонента у савременом друштвеном и културном развоју наше Републике. Штавише, као чинилац који открива и афирмише аутентичне вредности наше прошлости и који их приближава савременој друштвеној свести, заштита све више добија на значају, ради чега јој друштвена заједница пружа све већу подршку. Протеклих неколико година могу се означити извесном прекретницом у погледу односа наших највиших политичких органа према проблемима и циљевима заштите.

Подстицаји и охрабрења која долазе у прави час, у условима када су посустајања и ишчежавања толико важног ентузијазма и заноса на помолу, могу да буду од препородног значаја. Заштити су одиста неопходни нови импулси да би одржала и развила своју радозналост, да би изоштрила своју осетљивост и да би на својим плећима могла да понесе генерацијску одговорност. Много би још морало и могло да се уради да ова необично значајна културна, научна и друштвена дисциплина-структура, која у себи обједињује мноштво духовних и креативних обележја, постигне још више него што је досад створила. Одавно је знано да се преко споменика препознаје један народ, да се на њиховом присуству и познавању темељи садржајнија и срећнија будућност тог народа. Од успешности заштите преосталих споменика и њиховог приближавања човековом сензибилитету зависиће и одгој наших младих нараштаја и развијање њихових патриотских врлина без којих би била мање светла наша перспектива.

40 година једне делатности као што је заштита споменика културе, која у културно развијеним земљама света траје вековима, није дуг период. У нашим историјским условима ово раздобље је једино срећно доба за споменике. Учинили смо што смо могли и покушали да надокнадимо оно што никада раније нисмо могли или знали да урадимо. Остаје, међутим, да здруженим снагама и са много више осетљивости урадимо оно што смо пропустили за протекле четири деценије и да надмашимо оно што се у давним временима није могло ни наслутити. Јер, у вечној борби за опстанак, слободу и независност споменици су били често и жртве. Слобода коју смо стекли обавезује нас да најпре бринемо о човеку, а потом о споменицима као његовим највећим вредностима.

Надежда Пешић-Максимовић

ПРОСЛАВА ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У 1985. ГОДИНИ

Ове године служба заштите споменика културе у Србији обележила је 20. фебруара две годишњице. Дан заштите и 40 година рада на заштити споменика културе у Југославији, рачунајући од објављивања првог закона о заштити споменика културе 20. фебруара 1945. до 20. фебруара ове године.

Прослава се одржала у просторијама Галерије Фресака у Београду. Свечаном скупу присуствовали су бројни чланови и пријатељи Друштва конзерватора Србије, представници друштава конзерватора и музејалаца из свих република и покрајина, завода за заштиту, музеја и других установа и многобројни гости.

Председник Друштва конзерватора Србије, друг Новак Јоцић отворио је свечани скуп и поднео реферат о раду на заштити споменика културе у Србији, током протекле четири деценије.

За ову прилику припремљене су и две изложбе. Слика Бранислав Живковић, конзерватор Републичког завода за заштиту споменика културе, изложио је на 35 панела резултате свога 35-годишњег конзерваторског рада. А, историчар уметности Нада Комненовић, виши кустос Народног музеја, припремила је мању изложбу са изузетном темом "Пејсаж на средњовековним фрескама византијског стила".

Изложбе је отворио Јован Секулић и надахнуто говорио о раду Бранислава Живковића, чији текст доносимо у целини.

Ову свечаност улепшао је концерт средњовековних песама студијског хора Музиколошког института у Београду под диригентском палицом Димитрија Стефановића.

И ове године, као што је то већ неколико година уобичајено, додељене су три награде Друштва конзерватора Србије.

Награђени су историчар уметности Војислав Ј. Ђурић, академик, сликар Милорад Медич и етнолог Надежда Пешић-Максимовић. Поред дипломе и новчане награде, награђени су добили и по једну копију фресака, са одговарајућим темама према стручној стани, које им је даривала сликар Зденка Живковић ранији добитник ове награде.

У име награђених, Војислав Ј. Ђурић написао је захвалну реч, коју овде доносимо у целости.

Поводом додељивања међу конзерваторима веома цењене награде првом и другом, једином етнологу у служби заштите, не само у Србији већ у Југославији, Студио "Б" је од Надежде Пешић-Максимовић затражио интервју. Интервју, који такође штампамо у целини, Студио "Б" је емитовао 2. марта ове године у емисији "На раскршћу културе".

Војислав Ј. Ђурић

ПОШТОВАНЕ КОЛЕГЕ И ДРАГИ ПРИЈАТЕЉИ,

Данас кад славимо четрдесет година службе која штити споменике културе, треба рећи да су троје награђених који стоје пред вама, у доба њеног оснивања, били још на студијама и чинили прве стручне кораке упоредо с њом. Када данас размишљамо шта је њу кроз четири деценије носило и обележило, изгледа да нећемо погрешити ако кажемо да су то била открића. Свако откривање непознатог, не само непознатог у историји и уметности, чар је од изузетне духовне вредности: увек је подстицајна, наводи на нове напоре, тражи сабеседнике, шири људска знања, оплемењује и истраживаче и људе који их следе. Многи овде присутни дрхтавих су прстију од узбуђења скидали земљу са каквог тек откопаног Херакла, други устрептала срца стајали на скелама очекујући, рецимо, афнеоски лик давно прекривен малтером или кречом; није мали број оних који су, на разоткривеним крововима неке цркве, са заносом сагледавали првобитне облике неке немањичке задужбине. Тај, рекли бисмо, најромантичнији тренутак у животу људи ове струке ненадокнадив је.

У временима када је наша конзерваторска струка стасавала, када у њој још није било довољно људи ни много поузданог знања, истраживач је једва чекао тренутак да своје откриће саопшти другоме, не само да би се заједно радовали - а радост је тада била општа - но и зато да добије савет, да сазна нешто од другог што сам није знао, или да томе другом, уз искрена осећања, препусти обраду.

Знања су у конзерваторској струци умножена, мада никад довољно, број конзерватора је порастао, мада и он није превелик; открића се вероватно нису бројно смањила, али радост више није она општа, радост читаве службе, јер се изменио њен менталитет. Порастом професионализма нестајало је одушевљења. Стручност појединих служби у заштити довела је до њиховог затварања и, сада је то већ јасно, до међусобног неразумевања.

Расте повредљивост професије и појединаца, а тиме прети озбиљна криза читавој служби. Споменик културе не сме бити предан у руке ни једној професији. Сувише је мало вредних остатака прошлости у нашој средини да би се могао дозволити ризик њиховог нестајања услед једностраног приступа. Само тимски рад, како би се данас модерно рекло, само екипе свежих, високообразованих и морално уздигнутих професионалаца могу да се ухвате у коштац са необичним и веома сложеним питањима, каква постављају Гамзиград или Дечани, Виминацијум или Милешева. Па и такви тимови своје намере, као и своје резултате, морају јавно бранити. Не би било на одмет ни таквим тимовима заједничког одушевљавања романтичарске генерације из службе заштите, које је почивало на оној дубровачкој мисли-водиљи одговорних у Републици св. Влаха: *obliti privatorum, publica curate* - јавне бриге заиста захтевају да се пренебрегне све што је приватно!

Троје награђених захваљује Комисији и друштву на додељеном годишњем признању, посебно зато што су га добили о Јубилеју Друштва. Награђени су свесни да у вредности и драгоцености плакета које држе у рукама, нису садржане само њихове заслуге, но и заслуге њихових покровитеља у младости - честитог и занесеног Радивоја Љубинковића, вредног и упорног Владе Мађарића, неморног и оданог Здравка Блажића, као и пријатеља и сарадника Аце Томашевића и многих међу вама овде присутних. Желимо да се с нама празнички осећате и ви.

Надежда Пешић-Максимовић

ПОВОДОМ ДОДЕЉИВАЊА НАГРАДЕ ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ ПРВОМ ЕТНОЛОГУ У СЛУЖБИ ЗАШТИТЕ

Наша знања о народној кући као споменичком наслеђу су ограничена. Њено познавање, познавање целокупног народног градитељства, још није постало органски део основних знања уопште и није чудо што се не разумеју све њене праве вредности.

Многа виспрана решења у искоришћавању природних и других могућности, нагомилано искуство преношено из далеке старине показује нам мајсторе - градитеље, чија знања, исказана на кући, до данас нису довољно добро оцењена.

1. Дивимо се "модерној шведској кухињи", а незнамо да смо је исту имали код куће у златиборској брвнари и не само код ње.

2. Мода камена захватила је и нас. А, и не слутимо или можда нећемо да знамо да је свака сео-

ска кућа - не само широм наше земље него и на целом Балкану - имала отворено огњиште на сред "куће" (простор где гори ватра). И да се од таквог, отвореног, прешло на озидано огњиште уза зид чије би форме могле равноправно да стоје са "модерним каминима".

3. И најзад, требало је разбити заблуду о сиромаштву и сиромашној сеоској кући. Ћу нам је она сама помогла, када смо кренули да је боље упознамо. И сада покушавамо да је "рехабилитујемо".

Навешћу само пример куће са тремом и доксом, најразуменији и најхуманији облик и највиши степен у њеном развоју. Посебно желим да извучем из неоправданог занемаривања куће са тремом и доксом са луцима, са аркадама, у стручним круговима познату као "моравска", а коју народ назива "кућа на извође" или "кућа са ајет на сводови".

Ова кућа је успут помињана, сматрана новијом појавом и то у крајевима који су ослобођени 1877-1878. године и стидљиво је узимана као тип који преовладава у Југоисточним деловима Србије,

Међутим, истраживања су показала да се луци због којих је моравска кућа нарочито сматрана новијом, јављају много раније - бар у првој половини прошлог века - а да им је порекло на нашем тлу много старије. Она заузима и много веће пространство: са југа уз Мораву стигла је до Саве и Дунава, а на истоку прелази границе Србије. Показало се да су је прихватиле многе етничке целине. Поред Срба, Црногораца, Влаха и Арбанаца у Србији, имају је и Бугари и Албанци.

Није само стамбена кућа која заслужује пажњу заштите. Ту су и друге зграде: амбари, кошеви, воденице, вински подруми. Много вредних примера пружио ми је терен који сам последњих десет година истраживала. То је, административно назван: јужно-моравски регион, југоисточна Србија, њена најзабитнија села. То су села без путева, електрике, лишена и других добара савремене цивилизације, те их сматрамо најсиромашнијим у савременом схватању богатства, али по природним лепотама и народном градитељству, веома, веома, богата.

Шта за мене значи награда којом сам награђена?

Могла бих као одговор да искористим мисли Мехмед Паше Соколовића на које ме је подсетио писац - коме се бескрајно дивим и најрадије читам - Драгослав Михаиловић, када их је цитирао у награђеном роману "Чизмаши" "УЗ ПОБЕЛЕ ВЛАСИ НЕМА НИ ЖЕЉА ЗА СЛАВОМ".

Ја се њоме не могу да похвалим ни у службеничком досијеу, што је у младим данима веома зна-

чајно: због тзв. напредовања, а још више због уважавања посла који се ради.

Лепо је када средина - у којој човек ради и проводи више од три деценије свога века - примети да ради, да је тај ваш труд и рад дао резултата, тако да кажем: био плодан.

За мене, мој рад на очувању народне куће - уобичајено или стручно речено "рад на заштити народног градитељства" - давао ми је смисао живљења, испуњавао је велики део мог живота, моју радозналост и страствену жељу да покажем све њене вредности.

Сеоска кућа са којом се дружим прилично дуго није ме никад изневерила, чини ми се да смо гајиле узајамну љубав.

Без претеривања, морала сам да се борим за равноправност очувања овог блага! А, мислим да сам у нечему и успела те је и ова награда потврда тога - признање споменицима народног градитељства и мени.

Јован Секулић

УВODНА РЕЧ НА ОТВАРАЊУ ИЗЛОЖБЕ
БРАНЕ ЖИВКОВИЋА

Када ми је Брана Живковић једног хладног децембарског дана 1984. године саопштио да ће за 20. фебруар 1985. године као свој лични дар Годиници наше заштите приредити Изложбу поводом 35. годишњице свога рада на заштити споменика културе, и том приликом замолио да му Изложбу отворим, не само да ме је загрејао, већ и врло много обрадовао. Обрадовао из више разлога. Стари смо другови и пријатељи, сарадници на истом послу који нам је у ових три и нешто више деценија колико мука и горчина, толико и уживања и радости и доносио и односио. Поред дугогодишњег пријатељства Брану и мене везује и једна врло необична околност. Рођени смо истог дана, истог месеца и исте године! Које? Није важно!

Важно је да је наш Брана одржао реч. И даровао нам, данас, за "Дан заштите споменика културе у Југославији" једну несвакидашњу и јединствену изложбу. Изложбу која нам на 35 табли приказује 35 година његовог живота на скелама. "На скелама које живот значе", како би то патетично, уместо мене, рекао Љуба Тадић. А, на њих се Брана први пут попео исте оне 1949. године када је дипломирао на Академији ликовних уметности, у Београду. И, уместо да оде на заслужени одмор на море, попео се Брана тог лећа на скеле у Пећкој патријаршији, а одмах потом и у Деча-

нима, да заједно са Зденком уради неколико копија за велику, репрезентативну Изложбу средњовековне уметности Југославије, приређену 1950. године, у Паризу.

А већ 1951. године, на челу са Милорадом Панићем-Сурепом, Брана заједно са Миланом Лађевићем, Слободаном Ненадовићем, Вером Вуловић, Драгом Михаиловић и његовом Зденком, учествује у највећем и најграндиознијем истраживачком подухвату Републичког завода за заштиту споменика културе од његовог оснивања до данас, на откривању преко 600 квадратних метара изванредног и изузетно значајног живописа у Богородици Љевишкој, у Призрену.

Поред те прелепе и чудесне Љевишке, имао је Брана још две своје велике љубави. Једну, врло рану, у земљи, и једну, нешто касније, у иностранству: Сопоћане и Хиландар. Три велике и нераскидиве љубави, које, не само уз много разумевања, већ и пуну подршку и помоћ његове Зденке, трају, ево, све до данашњих дана.

А, било је ту и оних краћих, од годину, две или нешто више дана: Ариље, Стара и Нова Павлица, Каленић, Доња Каменица, Манасија, Раваница, Жича, Студеница, Градац, Тутин, Петковица, Црна Река, Поганово, Грачаница, Петрова црква, и да их баш до краја све не откријем. Остављам то вама, да их се сетите, а има их и у земљи, а богами, и у иностранству.

Другује и живи Брана с фрескама, ево, већ пуних 35 година. Трајно или повремено ангажован у њиховој заштити, Брана је у свом конзерваторском поступку увек био обазрив, систематичан, понекад чак и аскетски строг. Живео је Брана са његовим споменицима од јутра до вечери. И није их напуштао, као многи данас, и млађи и старији конзерватори-чиновници, одмах, после тзв. радног времена. Јер, радно време за Брану на терену не постоји. Постоји само споменик и он. И само таква љубав могла је да нам за ових 35 кратких година остави преко 6.000 квадратних метара обрађених и заштићених фресака, од којих око 800 м² само новооткривеног живописа. И огромно богатство документарне грађе, то обиље изванредних цртежа, данас неодојиво од његовог укупног креативног чина. А, када је Брана желео да се мало одмори и од конзервације и од цртежа, седео је и даље на скелама, некада до дубоко у ноћ, да својом кичицом са истом страшћу са којом је чистио или цртао фреску, направи и по неку њену копију. И ту је, до краја, поред оне три нераскидиве љубави, остао веран и четвртој: Зденки Живковић. Јер, само њихова заједничка изложба "Човек, природа и предмети", 70 копија из Богородице Љевишке, обишла је, поред Југославије, Француску, Западну Немачку, Финску, Данску, Чехословачку, Пољску, Швајцарску, Норвешку, Сједињене Америчке државе, Ка-

наду, Индију и Јапан. За њих је, наш драги професор, Светозар Радојчић, између осталог, написао: "Ове копије делују као тихи дијалози, помало испрекидани, неки пут случајни, али увек обојени племенитом осећајношћу. Тај лични, радознали поглед изблиза открива често вредности које се превиђају и губе на монументалним површинама великих целина."

Тридесет и пет табли, 35. година рада и наш Б. Ж. Нема потребе да му за све што је у ових протеклих година урадио кажемо хвала! То ће му много присније, искреније и топлије рећи његови најближи пријатељи; његови споменици културе. А, ми, радије, да му пожелимо још много доброг здравља и снаге да и даље другује и живи са његовим и великим и малим љубавима, да их чува, негује и открива свима нама на велико уживање и радост.

У часу великог јубилеја заштите, а у име већ традиционалне сарадње Галерије Фресака, Народног музеја и Републичког завода за заштиту споменика културе, наш драги и дугогодишњи сарадник и пријатељ Нада Комненовић, музејски саветник Народног музеја у Београду, приредила је малу, али по карактеру и формату монументалну изложбу "Пејзаж на средњовековним фрескама византијског стила". Двадесет и три изложене копије не само што илуструју једну, могло би се условно рећи, лаичку тему, која живи у оквиру религиозног зидног сликарства средњег века у нашим областима у којима се стварала у стилу византијске уметности, показујући њене особености и развој, већ представљају и малу ретроспективу рада на копирању наших фресака. На изложби су заступљене и две копије које је 1948. године урадио један од најстаријих и најiskusнијих сликара у области копирања фресака, француз Пол Венсан, за чувену Изложбу југословенске средњовековне уметности 1950. године у Паризу. На изложби су, такође, представљене и копије, поред Бране и Зденке Живковић, и наших других, исто тако дугогодишњих пријатеља и сарадника, Свете Мандића, Душка Михајловића, Шиме Перића, Верике Марковић, Љубодрага Маринковића, до најмлађег Часлава Цолића.

Уверен да ћемо обе изложбе разгледати са великим уживањем и задовољством, овим их проглашавамо отвореним.

Одбор за додељивање награда Друштва конзерватора Србије, изабран на Скупштини Друштва, 20. фебруара 1984. године, одржао је седницу 16. јануара 1986. године у следећем саставу: др Гордана Бабић-Ђорђевић, председник, др Милка Чанак-Медић, др Јован Нешковић, др Душица Минић, Јован Секулић, Новак Јоцовић и Слободан Ђорђевић.

Одбор се састао с циљем да прегледа предлоге упућене Друштву конзерватора Србије током 1984. и 1985. године. Утврђено је да је приспело више предлога које су упутили појединци, групе и установе, сви из Србије.

Одбор је размотрио све предлоге, заснивајући своје судове на одредбама Одлуке о награди Друштва конзерватора Србије, нарочито обраћајући пажњу на члан 2, који предвиђа да се награда додељује "за дугогодишњи успешан рад на заштити споменика културе, за објављене значајне стручне радове и научна дела која су допринела унапређењу заштите споменика културе и за изузетно успешно организоване или изведене конзерваторске и рестаураторске радове на споменицима културе".

Одбор је прихватио тешку и одговорну дужност да међу многим веома заслужним кандидатима изабере и награди три личности, како је Одлуком одређено.

После утврђивања основних мерила Одбор је већином гласова одлучио да се награде Друштва конзерватора Србије за 1986. годину у износу од 15.000.- динара, поделе:

НАДЕЖДИ КАТАНИЋ, историчару уметности и саветнику конзерватору Републичког завода за заштиту споменика културе Србије

ВОЈИСЛАВУ КОРАЋУ, дописном члану Српске академије наука и уметности и редовном професору Филозофског факултета

МОМЧИЛУ МИТРОВИЋУ, саветнику конзерватору и секретару Заједнице завода за заштиту споменика културе Србије.

Уз новчани износ награђенима се додељује Диплома Друштва конзерватора Србије и по једна копија фресака, рад Зденке Живковић.

Надежда Катанић припада оној групи изузетних посленика, који у радном веку једне установе остају трајно као узор самопрегаштва и човечности. Незаобилазне су године њеног доприноса око уређивања "ЗБОРНИКА" Савезног, а касније Југословенског института за заштиту споменика културе. Тај велики камени међаш у нашем систему заштите културног наслеђа и у публицистици на овом пољу представља значајан спомен лепих подухвата, с тежњом да се служба заштите споменика културе информира о свим постигнутим резултатима у области заштите културне баштине не само у нашој земљи, већ и у иностранству. Као дугогодишњи секретар и члан редакције "ЗБОРНИКА" допринела је огромним уделом да овај часопис заузме угледно место код нас и у свету. Незаборава је њена улога у друштвеним настојањима на интеграцији службе заштите споменика културе. Друштвено ангажована као делегат Републичког завода за заштиту споменика културе у многим друштвено-политичким и стручним форумима: годинама је на седницама и скупштинама Републичке заједнице културе и других органа управе бранила и одбранила виталне захтеве не само службе заштите споменика културе, већ и целе републичке заштите културног наслеђа. У свом дугогодишњем прегалачком настојању она је доследно заступала гледиште да служба заштите културног наслеђа представља многоврсну делатност и да је једносмерност у овом послу погубна за сам систем њихове заштите. Она је пре свега савесно, брижно и помно обављала све задатке на евиденцији, документацији, валоризацији, заштити и проучавању споменичких вредности, а посебно се уз то ангажовала у друштвеним напорима око заштите и популаризације културног наслеђа. Њен обиман и садржајни рад знатно је допринео да се осмисле и обогате одреднице на релацији - друштво и културно наслеђе. Многа друштвено стручна кретања у служби заштите културних добара успешно су окончана захваљујући и њеном учешћу.

Но и поред свих кључних задужења у служби заштите споменика културе успела је и да проучи многе знамените вредности из наших давнина и да о њима објави бројне студије. Символика мостова као узвишена спона међу људима, са жудњом да се стигне и на друге обале, још савршеније и људскије, да се пређе преко свих препрека у вечно поље трагања за трајним, истинским вредностима, надахнула је Надежду Катанић да предузме први велики подухват на прикупљању, сређивању, валоризовању и проучавању свеукупне грађе

о старим каменим мостовима на тлу СФР Југославије, како би се свестраном и исцрпном документацијом приказало богатство неимарских традиција на нашем тлу у градњи старих мостова. Из дугогодишње сарадње с др Миланом Гојковићем на овом одишта знаменитом подухвату угледале су свет две капиталне студије: прва - Грађа за проучавање старих камених мостова и акведуката у Србији, Македонији и Црној Гори и друга - Грађа за проучавање старих камених мостова и акведуката у Хрватској. Чињеница да су обе поменуте обимне књиге изузетни научни првенац у служби заштите споменика културе, довољно указује на њихову далекосежност и вредност. Оба аутора овим својим делом исказала су и обележила досад непревазиђени подухват на проучавању старих камених мостова.

Изразит допринос на проучавању српске средњовековне скулптуре крајем XIV и током прве половине XV века пружила је Надежда Катанић својом посебном студијом "Декоративна камена пластика на споменицима моравске школе", која ће ускоро изаћи их штампе као репрезентативна засебна књига. Иако су о овој декоративној пластици написане већ поодавно запажене студије, прва засебна књига о томе с новим резултатима током истраживачког рада и обимним илустративним материјалом представљаће незаобилазан прилог познавању и проучавању српске средњовековне скулптуре. Већ сада се с правом може рећи да ће то бити особит стваралачки подухват у научној послености Надежде Катанић. Њена прилежност током многих година на прикупљању документационе грађе о моравској скулптури омогућила је стварање најисцрпније фотодокументације о каменој пластици ове школе, тј. драгоцене грађе за даље свестрано и систематско истраживање.

Од далекосежног је значаја био и њен напор на предузимању истражних конзерваторских радова на средњовековном граду Голупцу, на коме се већ годинама врше истовремено систематска истраживања овог града како би се спознала сва историја његових облика и његовог битисања, и значаја у свим епохама, од његовог постанка до данас, као и конзерваторска презентација његових преосталих материјалних датости. Први део њене студије о овом граду већ је објављен.

Задњих година, као начелник Одељења за заштиту и документацију Републичког завода за заштиту споменика културе, допринела је посебно развоју сарадње са свим заводима за заштиту споменика културе на усавршавању система заштите културног наслеђа у нашој земљи.

Због трајног доприноса служби заштите културног наслеђа и дугогодишње ангажованости у друштвено-политичким настојањима ка усавршавању система заштите културног наслеђа у нашој Републици, Друштво конзерватора Србије одлучило

је да јој се додели

НАГРАДА

ЗА ИЗУЗЕТАН ДОПРИНОС ДРУШТВЕНИМ ОПРЕДЕЉЕЊИМА НА УСАВРШАВАЊУ СИСТЕМА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ КОД НАС, ЗА ОБЈАВЉЕНЕ СТУДИЈЕ О НАШЕМ КУЛТУРНОМ НАСЛЕЂУ, ЗА СТВАРАЊЕ СВЕСТРАНЕ ДОКУМЕНТАЦИОНЕ ГРАЂЕ О СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СКУЛПТУРИ, ЗА ДУГОГОДИШЊИ РАД НА РЕДАКЦИЈСКИМ ПОСЛОВИМА И ЗА ПРЕДАНО УЧЕШЋЕ У РЕШАВАЊУ СВИХ ПОСТАВЉЕНИХ ЗАДАТАКА ОД ЗНАЧАЈА ЗА КУЛТУРНУ БАШТИНУ НАШЕ РЕПУБЛИКЕ.

ВОЈИСЛАВ КОРАЋ

Архитекта др Војислав Кораћ, професор Филозофског факултета и дописни члан САНУ, већ тридесет и пет година истражује, штити и проучава споменике старог градитељства. Од 1951, када је објавио свој први рад у Старинару, В.Кораћ је непосредно, присуством на споменицима приликом истраживања или заштите, преданошћу и знањем доприносио не само бољем познавању античког и средњовековног градитељства, него и бољем чувању вредних дела и откривању оних које је време зарушило или покрило забором. Још као асистент Археолошког института, од 1952. до 1960. радио је на непосредној заштити грађевина у Новом Брду (1953), на Превлаци (1956) и у Дукљи (1957-61). Под његовим стручним надзором и по његовом пројекту код нас је изведено прво премештање једне грађевинске целине, манастира Добрићева, што је био својеврстан подвиг конзерватора, па ће се памтити у историји развоја конзерваторске струке.

После 1960. В.Кораћ се посветио образовању историчара уметности радећи као професор на Филозофском факултету, али ни у конзерваторској делатности његов рад није престајао. Учествовао је у различитим подухватима у вези са заштитом споменика културе својим предлозима, надзором или саветима, не само у Србији, него и на подручјима Босне и Херцеговине, Црне Горе и Македоније. После истраживања и конзервације двеју цркава у Боки Которској, св. Михаила на Превлаци и св. Томе у Прчју, уследио је његов вишегодишњи рад на археолошком истраживању и конзервацији остатака манастира Студенице Хвостанске, о којој је објавио и посебну студију. Испитивање и конзервација остатака манастира Бањске још су у току, а започети су на предлог В.Кораћа. Последњих неколико година В.Кораћ руководи ископавањима и конзервацијом средњовековних грађевина у Мартинићима код Даниловграда, богатећи наша сазнања веома занимљивим открићима.

Дугогодишња истраживања споменика старог грађитељства, која је вршио В.Кораћ, обогатила су нашу историју уметности, историју грађитељства на Балкану уопште, али и конзерваторска искуства. Студије о припрати кнеза Лазара у Хиландару, о милешевској спољној припрати или о месту

Придворице у рашкој архитектури, као и бројне студије о которским споменицима понудиле су сигурну основу за конзерваторске подухвате на овим веома вредним споменицима, а расправа о природи и смислу обнове грађитељских споменика (1980) сажела је велика искуства и дугогодишња размишљања о проблемима заштите, па знатно доприноси развоју теоријске мисли у области конзервације код нас. Предано пратећи конзерваторску делатност, учествујући у раду многих комисија предлозима и саветима, В.Кораћ је често утицао на будући изглед споменика.

У теорији и у непосредној заштити В.Кораћ је одбранио многа савремена начела, призната у свету, старајући се да се сачува свако вредно дело наше грађитељске културне баштине, а као професор историје архитектуре годинама већ својим ученицима, нарочито на постдипломским студијама, преноси своја богата знања и схватања о естетској вредности дела или о конзервацији споменика старог грађитељства, као и о циљевима и начину заштите тог блага.

За резултате постигнуте у науци В.Кораћ је већ добио многа признања: дописни је члан Српске академије наука и уметности, додељена му је Октобарска награда.

Са своје стране, процењујући изванредне заслуге архитекте, професора Војислава Кораћа, Друштво конзерватора Србије је одлучило да му се додели

НАГРАДА

ЗА ДУГОГОДИШЊЕ ИСТРАЖИВАЊЕ И ПРОУЧАВАЊЕ СПОМЕНИКА ГРАДИТЕЉСТВА, ЗА УОЧАВАЊЕ И РЕШАВАЊЕ СЛОЖЕНИХ ПРОБЛЕМА У РАЗВОЈУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ АРХИТЕКТУРЕ, ЗА РАЗВОЈ ТЕОРИЈСКЕ МИСЛИ У ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА ГРАДИТЕЉСТВА И ЗА ДУГОГОДИШЊИ РАД НА ОБРАЗОВАЊУ ИСТОРИЧАРА УМЕТНОСТИ.

МОМЧИЛО МИТРОВИЋ

Припада оној генерацији конзерватора који је у послератним годинама прве поуке о споменицима стекла у Студентском кружоку професора Ђурђа Бошковића. Учествојући у акцијама рекогносцирања терена западне и југозападне Србије са Радивојем Љубинковићем и снимањима архитектонских споменика које је предводио професор Бошковић, као и у истраживању и снимању старог Бара, Митровић је, пре него што је дипломирао на Архитектонском факултету у Београду, дефинитивно постао заточеник споменика чијој је заштити посветио готово читав свој радни век. Своју конзерваторску активност започео је у Мостару где му је први изазов био стари мост и дрвене грађевине кујунџилука и Пријечке чаршије. Нису га оставили равнодушним ни други споменици Херцеговине, као што су мостарска стара црква, манастир Житомислић, требињски Стари град, Завала, Почитељ, Благај, Аранђелово, столачка "Беговина" и др. на чијој је документацији и заштити радио са полетом и љубављу, човека опчињеног херцеговачким старинама и патином Шантићевог и Ћоровићевог града.

стицајем околности из Мостара за чије ће споменике вазда остати везан, долази у Ниш, где отпочиње да неуморно шири мисао о истраживању и заштити културне баштине у овом делу Србије и да у сарадњи са овдашњим ентузијастима покреће конкретне акције. На тек основаном Архитектонско-грађевинском факултету неколико година студентима предаје развој архитектуре, настојећи да им улије љубав према споменицима и да их усмери у будућем њиховом пројектантском раду према очувању старих архитектонско-урбанистичких вредности.

У међувремену захваљујући његовим настојањима и иницијативама других у Нишу и Лесковцу, сазрева мисао о потреби оснивања Завода за заштиту споменика културе. Овај сложен и далекосежан задатак са одушевљењем и далековидошћу успешно извршава, утемељивши установу која ће врло брзо оправдати своје оснивање. Иspoљивши изразите организаторске склоности он је за релативно кратко време успео да кадровски и организационо уобличи Завод који ће зналачком заснованошћу и добрим руковођењем довести до нивоа потпуне способности за реализацију сложених и осетљивих задатака који су пред њим стајали. Окупивши широк круг сарадника из редова еминентних стручњака и научника, Нишки Завод се у споју младости и искуства брзо афирмисао као установа која је истраживање и заштиту архитектонских

споменика веома савремено и комплексно организовала.

Свестрана ангажованост, упорност и доследност овог неуморног ентузијасте највише је можда, дошла до изражаја, на плану организовања програмско-радног заједништва Завода за заштиту споменика културе Србије. Као један од оснивача Заједнице завода у условима када је служби заштите опасно претила разједињеност, изолација и осећање самодовољности, Митровић је уложио много личног труда да се ова, како ће се доцније видети - изузетно важна организација - конституише и отпочне своју плодну делатност. Најпре као добровољна асоцијација установа заштите, када је пролазила кроз кризе и посртања, Заједница завода је у Митровићевој упорности имала најзначајније упориште, да би доцније када је постала законом обавезно удружење завода и када је за секретара изабран архитекта Митровић, Заједница завода је добивши свог понесеног и надахнутог предводника, веома брзо постала дубока суштина и окосница драгоценог организационо-радног јединства службе заштите непокретних културних добара Србије. Његове су несумњиве заслуге што је Заједница, доследно остварујући своју координациону улогу и извршавајући законске обавезе, данас постала незаобилазни и кључни чинилац јединственог система заштите споменика културе и других културних добара.

Сврставајући се у круг оних прегалаца чија свест о заштити споменика културе подразумева широко повезивање конзерваторске струке са друштвено-организованим снагама и професијама, Митровић је као члан више струковних удружења и организација веома успешно радио на афирмацији конзерваторске проблематике због чега је добио низ друштвених признања. Добитник је Октобарске награде Ниша, а за посебне заслуге на унапређењу делатности заштите споменика културе Савез друштава конзерватора Југославије доделио му је јубиларну медаљу и диплому.

Мома Митровић је у редовима конзерватора и сродних струка познат као човек широке душе, високих моралних вредности и као конзерватор који је своје личне стручне амбиције подредио општим циљевима заштите међу којима је један од истински остварених - Заједница завода и јединство установа заштите непокретних културних добара.

Имајући све то у виду Друштво конзерватора Србије је донело одлуку да му се додели

НАГРАДА

ЗА ДУГОГОДИШЊИ ПРЕДАНИ РАД У ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ, ЗА ЗНАЧАЈАН ДОПРИНОС ПОБОЉШАЊУ ДРУШТВЕНОГ ПОЛОЖАЈА ЗАШТИТЕ, ЗА УСПЕШНО РАЗВИЈАЊЕ САРАДЊЕ МЕЂУ УСТАНОВАМА ЗАШТИТЕ, ЗА ЗНАЧАЈАН ДОПРИНОС У ОРГАНИЗАЦИЈИ И РАДУ ЗАЈЕДНИЦЕ ЗАВОДА И ЗА ПРЕДАНИ РАД У ДРУШТВУ КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ

ДОСАДАШЊИ ДОБИТНИЦИ НАГРАДЕ ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ

1977.

Александар ДЕРОКО
Ђурђе БОШКОВИЋ
Иван ЗДРАВКОВИЋ

1978.

Светозар РАДОЈЧИЋ
Радивој ЉУБИНКОВИЋ
Здравко БЛАЖИЋ

1979.

Слободан НЕНАДОВИЋ
Милан ИВАНОВИЋ
Милан ЛАЂЕВИЋ

1980.

Бранислав ВУЛОВИЋ
Светислав МАНДИЋ
Бранислав ЖИВКОВИЋ

1981.

Мирјана ЉУБИНКОВИЋ
Зденка ЖИВКОВИЋ
Јован НЕШКОВИЋ

1982.

Милка ЧАНАК-МЕДИЋ
Мирјана ШАКОТА
Јован СЕКУЛИЋ

1983.

Доброслав Ст. ПАВЛОВИЋ
Радомир НИКОЛИЋ
Милорад ДИМИТРИЈЕВИЋ

1984.

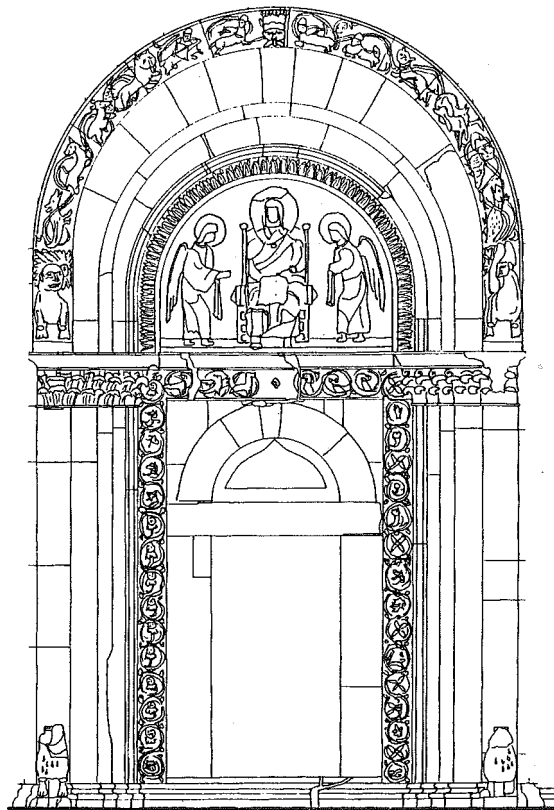
Радомир СТАНИЋ
Вера РАДОСАВЉЕВИЋ
Крста АВАКУМОВИЋ

1985.

Надежда ПЕШИЋ-МАКСИМОВИЋ
Војислав Ј. ЂУРИЋ
Милорад МЕДИЋ

1986.

Надежда КАТАНИЋ
Војислав КОРАЋ
Момчило МИТРОВИЋ

КУЛТУРНА БАШТИНА И ДРУШТВО

Радомир Станић

ВЕЛИКИ ЈУБИЛЕЈ МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ

- 800-годишњица Студенице (1186-1986) обележиће се на достојан начин -

Манастир Студеница улази у најужи круг оних споменика чијим се вишестраним вредностима одређује дубина историје и културе српског народа. Осам векова овај велелепни споменик сведочи о достојном узлету наше старе уметности у врхове европске цивилизације. Као камен темељац и радник наше културе, писмености, уметности и свеколике креативне духовности Студеница чини оно кључно историјско знамење у чијој се аутентичности налазе корени готово свих хуманистичких делатности које су одредиле културни идентитет нашег народа и највећим својим домаћима дале допринос европској културној баштини средњег века.

У време када је у младој и независној Немањиној држави српска уметност заснивала своје блиставе и неслућено модерне почетке, Студеница архитектонском суштином Богородичине цркве као главне грађевине постаје непоновљив репрезентант романо-византијске стилске симбиозе и недостижно дело рашког градитељског схватања. Фреске у овој задужбини и маузолеју родоначелника династије Немањића из 1208/9. године у чијем су настанку имали удела сва три његова сина: Вукан, Стефан и Сава, својим уметничким донетима досежу до самог врха у византијском уметничком свету овог времена. Позније сликарство ове цркве из 1568. године представља највећу вредност у нашем уметничком наслеђу из времена Турске власти. Поред Богородичине цркве као главне грађевине у манастирском комплексу, истакнуто место заузимају још два потпуно очувана храма: Краљева црква и Никољача. Саграђена 1314. године трудом великог донатора краља Милутина и нешто доцније осликана фрескама, које по колористичком складу и префињености стила готово да немају премца у српској уметности XIV века, Краљева црква пос-

већена св. Јоакиму и Ани, једноставношћу својих облика и доследношћу стила чини објекат изузетног значаја. Црква св. Николе настала у XIII веку са фрескама из истог времена заједно са још неколико храмова очуваних у рушевинама или скривених под земљом, чинила је онај архитектонско-уметнички оквир и миље који манастир Студеницу издвајају међу осталим нашим манастирским целинама. Монументалном складу овог споменичког комплекса доприносе куле, конаци и остали објекти различите намене настали од XII-XIX века. Студеничка ризница са уметничким предметима и реликвијама непроцењивог значаја после Дечанске најбоље је очувана средњовековна манастирска ризница у Србији.

Смештена у простору живописног природног склопа, крај истоимене бистре и чисте реке, Студеница чини ретко хармонично јединство са пејзажом у коме вековима мирује као белег изузетног градитељског умећа.

Манастир Студеница је један од првих наших споменика који су заштићени законом. Одлуком Скупштине СР Србије, утврђена је као непокретно културно добро од изузетног значаја за историју и културу СР Србије. Ове године када навршава 800 година од свог оснивања, манастир Студеница биће уписан у Листу светске културне и природне баштине УНЕСКО-а као споменик културе универзалних вредности.

*
* *

Имајући у виду огромну и непроцењиву историјску, културну, уметничку и друштвену вредност манастира Студенице, опште је мишљење да би 800-годишњици овог споменика, као великом и ретком културном јубилеју, требало дати одговарајући друштвени значај. Овај јубилеј требало би достојно обележити програмом који треба да има претежно радни карактер. Акције и манифестације утврђене програмом обележавања 800-годишњице Студенице треба да допринесу друштвеној афирмацији Студенице, првенствено као културно-историјског и уметничког споменика. Оне треба да дају нове подстицаје истраживању овог споменика, његовој

заштити и обезбеђењу услова за адекватније коришћење у друштвене, културне, васпитно-образовне и туристичке сврхе. Сем тога, обележавањем ове годишњице треба да се допринесе интензивирању радова на истраживању, заштити и проучавању осталих споменика, тим пре што су неки од најзначајнијих већ навршили своје годишњице које су у 1985. години на веома скроман начин обележене (манастир Милешева 750-годишњицу, манастир Дечани и Бела црква каранска 650-годишњицу).

На основу досадашњих консултација у републичким органима, организацијама, културним и научним установама, постигнута је сагласност да се на смишљен и организован начин концептира програм обележавања овог јубилеја, којим ће се са становишта културних, научних, васпитно-образовних и друштвених интереса и циљева задовољити они захтеви који произилазе из интегралног значаја манастира Студенице као јединственог културно-историјског и уметничког споменика и његове улоге у савременом културном и друштвеном животу.

Оцењујући културни и друштвени значај 800-годишњице манастира Студенице и придајући јој одговарајућу важност са аспекта културног догађаја, вишезначног делатног и стваралачког дејства, Председништво Републичке конференције ССРН Србије је образовало Организациони одбор за обележавање 800-годишњице манастира Студенице који сачињава преко 50 истакнутих друштвено-политичких и јавних радника, културних посленика, научних радника и стручњака. Организациони одбор би требало да на првој својој седници утврди Програм обележавања ове годишњице: Републички завод за заштиту споменика културе у сарадњи са Туристичким савезом Србије, Српском академијом наука и уметности и другим организацијама, припремио је целовит преглед најважнијих акција и манифестација које треба да буду окосница Програма обележавања 800-годишњице манастира Студенице.

НАУЧНИ СКУПОВИ И САВЕТОВАЊА

"Византијска уметност око 1200 године" - међународни научни симпозијум који ће поред најистакнутијих домаћих истраживача окупити већи број иностраних византолога из Грчке, СССР-а, Италије, Бугарске, Француске и других европских земаља. Организатор овог скупа је Српска академија наука и уметности. Формиран је Организациони одбор чији је председник др Војислав Кораћ, дописни члан САНУ. Симпозијум ће се одржати у другој половини септембра месеца у Београду и Студеници. Реферати и саопштења са овог скупа штампаће се у посебном зборнику, који ће објавити САНУ.

"Манастири у туризму Србије" - радно-стручно са-

ветовање у организацији Института за туризам у сарадњи са Туристичким савезом Србије, Културно-просветном заједницом Србије и Републичким заводом за заштиту споменика културе. Саветовање ће се одржати у Краљеву почетком октобра. На овом скупу узеће учешћа око 150 туризмолога, конзерватора, других стручњака и туристичких радника. Планирано је објављивање свих реферата и саопштења у посебној публикацији.

НАУЧНЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ О СТУДЕНИЦИ

Имајући у виду чињеницу да манастир Студеница и поред изузетних културно-историјских и уметничких вредности нема целовиту и савремену монографију нити пак иједну монографску студију посвећену појединим студеничким уметничким целинама, издавачке куће у Србији и Републички завод за заштиту споменика културе у већем издавачком плану су уврстили следеће студије и монографије.

"Студеница" - целовита монографија у издању "Књижевних новина" од групе аутора: др Милка Чанак-Медић, Душан Тасић, др Јованка Максимовић и Мирјана Шакота. Монографија у сажетом обиму садржи све релевантне историјске, архитектонске, сликарске и друге вредности манастира као споменичке целине укључујући и поглавље о ризници. Биће објављена на српско-хрватском језику - ћирилицом, са резимеом на једном светском језику. Монографија ће бити илустрована већим бројем колорфотографија. Из штампе треба да изађе најкасније до септембра месеца.

"Краљева црква у Студеници" - монографска студија у заједничком издању ИРО "Просвете" и Републичког завода за заштиту споменика културе. Аутор студије је др Гордана Бабић-Ђорђевић. Ова монографија посвећена цркви св. Јоакима и Ане, задужбини краља Милутина из XIV века, представља комплетну научну студију о овом споменику другом по значају у студеничкој споменичкој целини. Биће богато илустрована цртежима, црно-белим и колор фотографијама. Штампаће се на српско-хрватском језику - ћирилицом уз опширнији резиме на француском језику. Из штампе треба да изађе у септембру ове године.

"Ризница манастира Студенице" - монографска студија у заједничком издању ИРО "Просвете" и Републичког завода за заштиту споменика културе. Аутор монографије је Мирјана Шакота, најбољи познавалац старих манастирских ризница и писац књига: "Ризница манастира Бање код Прибоја" и "Дечанска ризница". Ова богато илустрована студија са потпуним каталожним прегледом преко 250 предмета непроцењиве културне и уметничке вредности треба да изађе из штампе до октобарског сајма књига.

"Манастир Студеница" - репрезентативна моногра-

фија са прворазредним колорилустрацијама, у издању "Југословенске ревије". Писци ове књиге превасходно намењене иностраном читалаштву су др Сима Ђирковић, др Војислав Кораћ и др Гордана Бабић-Ђорђевић. Књига ће бити објављена на српско-хрватском и на неколико великих светских језика. Из штампе треба да изађе до краја 1986. године.

НАУЧНО-ПОПУЛАРНА И ДРУГА ИНФОРМАТИВНО-ПРОПАГАНДНА ИЗДАЊА О СТУДЕНИЦИ

"Манастир Студеница" - научно-популарна монографија у истоименој познатој серији Републичког завода за заштиту споменика културе у заједничком издању "Туристичке штампе" и Републичког завода. Писац монографије је Мирјана Шакота. Објавиће се у тиражу од 10.000 примерака на српско-хрватском и енглеском језику. Монографија ће из штампе изаћи у априлу месецу ове године.

"Проспект манастира Студенице" - проспект ће се штампати у издању "Туристичке штампе", а у сарадњи са Републичким заводом за заштиту споменика културе, у тиражу од 30.000 примерака. Овај проспект у колору најсавременије дизајниран треба да изађе из штампе до маја месеца ове године.

"Постер манастира Студенице" - већ је објављен у издању Туристичког савеза Србије. Представља авионски колор снимак манастирског комплекса чији је аутор Арса Јовановић. Потребно је отштампати већи број примерака и на њих утиснути пригодни текст и симбол поводом 800-годишњице.

Репродукције студеничких фресака - планира се објављивање колоррепродукција одређеног формата у већем тиражу са одабраним мотивима фресака из Богородичине цркве, Краљеве цркве и Никољаче. Издавач репродукција са легендама на српско-хрватском и неколико светских језика биће "Туристичка штампа" у сарадњи са Републичким заводом и Туристичким савезом Србије.

ИЗЛОЖБЕ

"Изложба копија студеничких фресака" - изложбу ће организовати Галерија фресака у својим просторијама на којој ће бити заступљене копије из фонда Галерије. Биће изложене копије најпознатијих фресака из цркве св. Богородице, Краљеве цркве и цркве св. Николе. Изложба ће бити отворена од маја до октобра 1986. године.

Изложба "Уметничко благо Студенице" - у организацији Српске академије наука и уметности, а у сарадњи са Републичким заводом за заштиту споменика културе и другим културним и научним установама и организацијама, припремиће се ова зна-

чајна изложба која треба да предочи културној и научној јавности све најбитније историјске, културне, уметничке и друге вредности које се чувају у Студеници. Током истраживачких и конзерваторско-рестаураторских радова у Студеници, дошло се до изванредних открића која на нови начин осветљавају нека збивања у уметничком животу овог споменика. Стога би оваква изложба коју би приредила Галерија САНУ у Београду уз потпун научни каталог била врло значајна културна манифестација. С обзиром на карактер изложбе који захтева дуготрајније студијске и друге припреме, изложба би се могла отворити тек у првој половини 1987. године, чиме се упркос томе што излази из оквира програма обележавања студеничке годишњице, никако неће изгубити на значају и заимљивости.

ФИЛМОВИ, ВИДЕО-КАСЕТЕ, ТВ РЕПОРТАЖЕ

Документарни филм о манастиру Студеници

У оквиру пројекта систематског филмског снимања капиталних уметничких споменика у СР Србији који заједнички реализују "Дунав филм" и Републички завод за заштиту споменика културе, приводи се крају израда документарног филма о манастиру Студеници, у трајању од око 15 минута, на коме ће тежиште бити дато на културно-уметничким и естетским вредностима овог споменика. Паралелно са овим филмом, Туристички савез Србије и "Дунав филм" раде на снимању документарног филма са акцентом на туристичким садржајима манастирског комплекса и околине. Овај филм ће бити синхронизован на неколико великих светских језика. Редитељ оба филма је Милан Поповић.

Видео-касете са спотом и филмом о манастиру Студеници

Радио-телевизија Београд ће снимити спот о манастиру Студеници поводом 800-годишњице у трајању од 2-3 минута, који ће у сарадњи са Туристичким савезом Србије пренети на видео-траку у већем броју примерака који би се продавали на одређеним местима. ТВ студио Београд би требало више пута да објави овај спот. Такође се планира преношење документарног филма на видео-касете које би се такође продавале.

ТВ репортаже о манастиру Студеници

Као најмоћније и најутицајније информативно средство, Радио-телевизија Београд треба током обележавања 800-годишњице да прикаже неколико ТВ репортажа и других прилога, преко којих би се јавност упознала не само са свеколиким значајем овог споменика, већ и редовно информисала о току обележавања јубилеја.

ШИРОКА ИНФОРМАТИКА И ТУРИСТИЧКА ПРОПАГАНДА

Посебан програм за област широке информатике и

економско-туристичке пропаганде, који би се остварио током обележавања студеничког јубилеја, припремиле су НИРО "Дечје новине" из Горњег Милановца. Према овом програму предвиђено је издавање разгледница, колор-слајдова, налепница, плаката, затим сувенира као што су: значке, медаљони, брошеви, копије уметничких предмета, умањени одливи студеничке архитектуре, пластике и надгробних споменика, макете споменика. Сем тога планирана је била израда зидних, стоних и џепних календара и других информативно-пропагандних материјала за чију израду се већ закаснило. Део овог програма "Дечје новине" су реализовале у сарадњи са управом манастира Студенице.

Туристички савез Србије ће у оквиру своје иностране туристичке пропаганде 800-годишњицу манастира Студенице искористити као један од најважнијих догађаја, који ће постати повод и мотив за својеврсне аранжмане са заинтересованим међународним партнерима (Светски салон, путовања у Паризу и др.).

Туристички савез општине Краљево, у сарадњи са Општинском конференцијом ССРН и другим организацијама Краљева, са својим већ устаљеним туристичко-културним акцијама и манифестацијама везаним за подручје општине, а посебно за Студеницу (уметничка колонија и др.) укључиће се у програм обележавања студеничке годишнице уз координацију са Програмом на нивоу Републике.

"Југомарка" - специјализована организација за производњу и промет поштанских марака у саставу Заједнице југословенских ППТ припремила је посебан програм обележавања 800-годишнице Студенице. Израдиће поштанску марку са мотивом студеничке Богородичине цркве, затим ће штампати пригодан коверат који има филателистичку вредност. Издаће тзв. максимум карту са репродукцијом уметничке слике "Манастир Студеница" од Ђорђа Крстића. Израдиће се пригодни поштански жиг са текстом "800-година Студенице" који ће се користити у поштама Србије у одређено време.

Златара из Мајданпека треба, како је предвиђено, да изради један златник посвећен 800-годишњици манастира Студенице.

Научно друштво за историју здравствене културе Србије планирало је да на једном од студеничких објеката постави спомен-плочу којом ће се обележити 800-година од оснивања прве српске болнице.

СВЕЧАНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ

Обележавање 800-годишнице манастира Студенице које ће имати радно-стваралачки карактер, требало би ипак, како се мисли, да садржи и извесне свечаности с обзиром на историјске одреднице ју-

билеја и на његов културно-друштвени значај у савременом смислу те речи. Стога би поред свечаности које би се приредиле приликом отварања изложбе и промоције књига, ваљало организовати свечану академију или у оквиру Српске академије наука и уметности или пак у оквиру Републичке конференције ССРН. Академију би отворио председник Организационог одбора за обележавање 800-годишнице Студенице, а пригодни реферат би одржао председник САНУ или председник Републичке конференције ССРН - зависно ко академију организује. После реферата одржао би се свечани концерт уз учешће музичког састава који у свом репертоару негује архаичну музику, односно изводи дела старих мајстора. Академија би требало да се одржи крајем септембра ове године.

ПОСЕБНЕ АКЦИЈЕ

Златара из Мајданпека треба, како је предвиђено, да изради један златник посвећен 800-годишњици манастира Студенице.

Научно друштво за историју здравствене културе Србије планирало је да на једном од студеничких објеката постави спомен-плочу којом ће се обележити 800-година од оснивања прве српске болнице.

Коларчев народни универзитет у Београду организовати циклус предавања о манастиру Студеници поводом његовог јубилеја, која ће одржати најеминентнији познаваоци овог споменика.

Сва средства информисања перманентно ће пратити ток обележавања студеничке годишнице, доносити пригодне напise и извештаје.

Радови на конструктивној санацији Богородичине цркве која је јакo страдала од копаоничких земљотреса приводе се крају, тако да ће овај споменик бити дефинитивно обезбеден. Средства за санацију ове грађевине обезбедио је Републички фонд солидарности. Било је, међутим, планирано да се изврши потпуна реконструкција горњих зона Радослављеве припрате која је у односу на првобитне облике у позније време знатно измењена. Досадашња дуготрајна истраживања нису дала поуздане податке о томе како су могли да изгледају изворни облици ове грађевине. Све радове на Радослављевој припрати помно је пратила и усмеравала Комисија за средњовековно наслеђе Заједнице завода за заштиту споменика културе која се састоји од преко 15 најеминентнијих стручњака и на учника. Ова Комисија је на свом последњем сасланку закључила да не постоје објективне могућности да се изврши реконструкција Радослављеве припрате до студеничке прославе, већ је потребно да се припрата привремено обезбеди и уреди према пројекту Одељења за архитектуру Републичког завода, како би се после прославе наставио

рад на истраживању и изналажењу дефинитивног и трајног решења о уобичавању горњих зона Радослављевог припрате.

За прославу ће се извршити музејска презентација манастирске ризнице, уређење манастирске порте, израда санитарног чвора и обавити други послови око презентације манастирског комплекса.

Радови на реконструкцији и уређењу пута Ушће-Студеница у дужини од 11,5 километара, започети су са знатним закашњењем после много труда одговорних људи у Републици око обезбеђења финансијских средстава. Како је пут изузетно важан предуслов за успешно обележавање овог јубилеја, неопходно је значајно да се његова реконструкција и оспособљавање за нормалан саобраћај заврши до половине маја када практично почиње главни део прославе. Подаци о обиму извршених радова и чињеница да се већ дужи време на путу не ради ништа озбиљно, указује на сву озбиљност овог питања и изазива сумњу у благовременост завршетка планираних радова. Стога би требало што пре извршити увид у стање радова и благовремено интервенисати у циљу њиховог интензивирања.

АКЦИЈА И МАНИФЕСТАЦИЈЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Српска православна црква придаје изузетан значај 800-годишњици манастира Студенице. Према досадашњим контактима са одговорним представницима, црква је спремна да се приликом обележавања овог јубилеја за који сматра да је колико црквени, толико и друштвени, координира и непосредно сарађује. На основу њиховог уверавања црква ни на који начин не жели да ову значајну прославу искористи у било које друге сврхе, осим у оне које су од заједничког интереса и од интереса за српску цркву, у складу са њеним уставним правима.

Свети архијерејски синод Српске православне цркве је формирао Организациони одбор на челу којег се налази Епископ жички г. Стефан. Састав одбора чине поред представника цркве и личности из редова уметника, књижевника и заштите споменика културе. У одлуци о формирању Одбора посебно се наглашава потреба да Одбор координира са Српском академијом наука и уметности, Републичким заводом за заштиту споменика културе и другим културним установама које ће јубилеј прослављати на свој начин.

Српска православна црква је утврдила свој Програм обележавања студеничког јубилеја по коме јубиларна година манастира Студенице (1186-1986) треба да почне 27. јануара (на дан св. Саве), а да се заврши 7. октобра (на дан св. Симеона монача) и то на целом подручју српске православне цркве. Програмом је предвиђено да се на дан св. Саве у свим српским православним храмовима прочита Посланица св. архијерејског сабора која

ће приказати циљ и суштину овог јубилеја. Централни део прославе треба да почне свечаном седницом св. архијерејског сабора који ће се одржати у Студеници 17. маја. Следећег дана ће се одржати архијерејска литургија, а потом пригодна духовна академија. Предвиђено је да се у празничне дане које слави манастир Студеница организују посебне духовне манифестације и народни молитвени скупови везани за овај јубилеј. Такође је планирано да се на подручју других епархија свечаним богослужењима, духовним академијама и концертима обележи прослава студеничке године.

У организацији Богословског Факултета одржаће се Симпозијум на тему Манастир Студеница у историји српске православне цркве. Овај скуп треба да се одржи у јуну месецу у Студеници, а његови учесници биће истакнути геолози, историчари и други стручњаци који се баве историјом српске цркве и њене уметности. Планирано је да се реферати и саопштења објаве у једном од бројева часописа "Богословље".

Српска православна црква ће издати Јубиларну споменицу манастира Студенице поводом 800-годишњице манастира. Споменица ће се састојати од већег броја научних радова и других пригодних прилога које су написали истакнути стручњаци и научници који се баве истраживањем и изучавањем Студенице, као и еминентни представници цркве. Ова споменица, по угледу на споменицу поводом 600-годишњице Раванице, треба да изађе из штампе почетком маја месеца, а свечана промоција обавиће се 18. маја у Студеници.

Црквена штампа ће према Програму објављивати пригодне чланке, доносити извештаје и све информације везане за студеничку прославу.

У складу са идејом да се изрази својеврсно лично знамење које ће симболизовати осам векова Студенице, Небојша Митрић, истакнути академски вајар је по наруџбини манастира Студенице, односно Српске православне цркве, израдио веома успешно обликовани амблем који упркос доминирајућим сакралним елементима може да се прихвати као јединствено решење.

Из изложеног се може видети да је Програм обележавања 800-годишњице манастира Студенице од стране Српске православне цркве по општим замишљима и предвиђеним манифестацијама и акцијама коректан и да је сасвим у духу раније организованих и обележених годишњица и јубилеја.

V. Mark

Јован Секулић

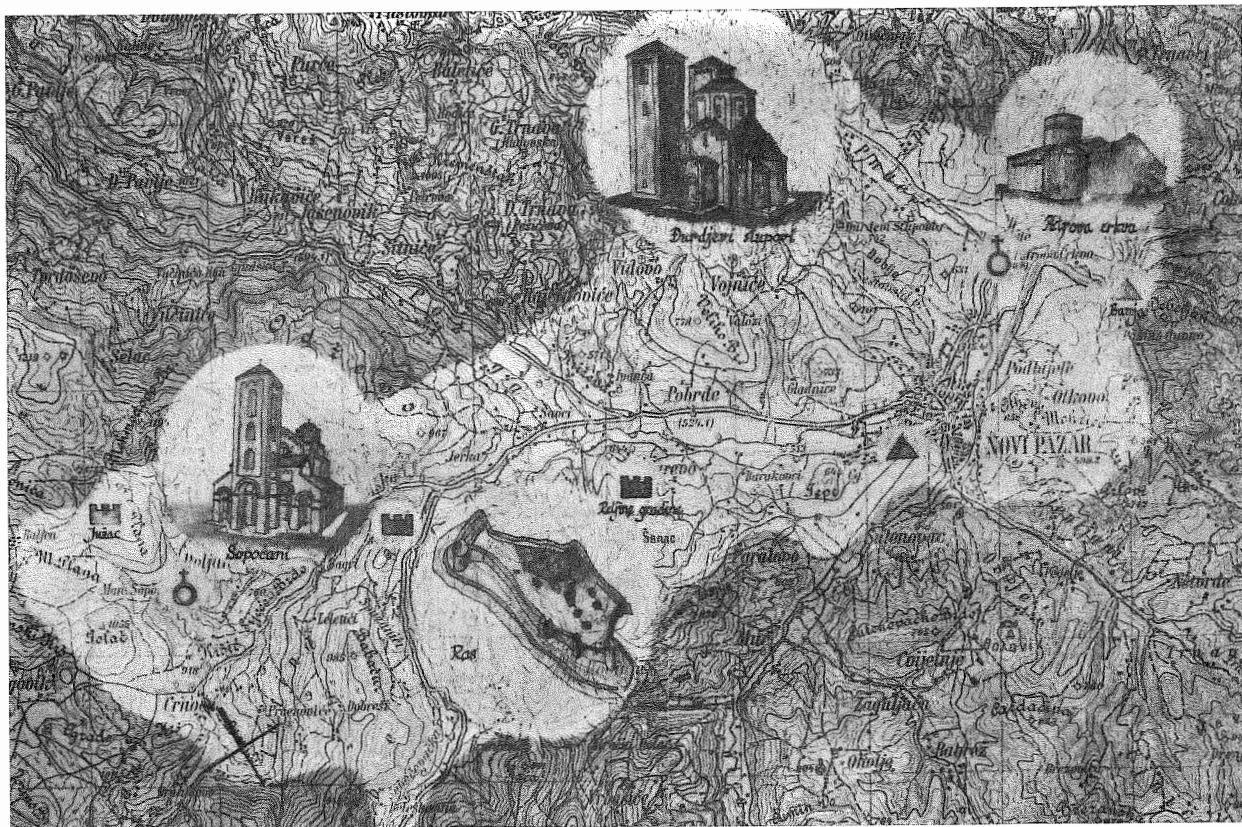
ЧЕТРДЕСЕТ ГОДИНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ

Повод за озбиљно размишљање

Централна прослава обележавања 40-годишњице заштите споменика културе у Југославији одржана је од 17.-20. октобра 1985. године у Охриду, у СР Македонији. Очекивало се да ова прослава после оне, прве, одржане у Београду 1975. године поводом обележавања 30-годишњице, буде још један изузетан датум у историји заштите наше историјске и културне баштине.

У дому културе "Глигор Прличев" у Охриду, после отварања изложбе "Заштита и уређење светске културне и природне баштине у СФР Југославији",

одржана је свечана академија у присуству близу 300 конзерватора из свих наших република и покрајина. Академију је отворио арх. Тодор Паскали, в.д. директора Републичког завода за заштиту споменика културе СР Македоније, а потом је присутне госте и конзерваторе краћим, пригодним, говором поздравио председник Скупштине општине Охрид друг Ангеловски Јане. Очекивало се да ће на академији говорити и представник Извршног већа Скупштине СР Македоније. Међутим, нико ни из Извршног већа, ни из Скупштине СР Македоније, није нажалост, присуствовао овом свечаном јубилеју. Реферат "40 година заштите споменика културе у Југославији" поднео је председник Савеза друштава конзерватора Југославије Шукри Чеџаја. Минутом ћутања одата је пошта умрлим конзерваторима у периоду од 1975-1985. године, а великом броју живих обећана медаља, односно диплома поводом овог јубилеја (нажалост, о судбини ових медаља и диплома до овог тренутка још увек се ништа не зна). Вокални октет "Македонија" покушао је да присутне унеколико орасположи и загреје у хладној сали (седело се у капутима због чега вероватно ни гардероба није била обезбеђена). Све у свему, академија одржана у Охриду поводом обеле-

Просторна целина - Стари Рас са Сопотанима

жавања 40-годишњице заштите споменика културе у Југославији ни по чему не заслужује епитет свечана.

Још током припреме планирано је да се овај јубилеј обележи и Симпозијумом посвећеним заштити и уређењу светске културне и природне баштине у СФР Југославији. Поред Изложбе, то је била једина светла тачка (иако није било чак ни обичне лампе на говорници, потребне за читање реферата приликом истовременог приказивања дијапозитива) у овом, иначе, тужном и депресивном слављу.

Уводни реферат на симпозијуму на тему "Заштита и уређење светске културне и природне баштине у СФР Југославији" поднео је дипл.инж.арх. Ђорђе Мишевић, саветник у Савезном извршном већу Скупштине Југославије, а уводне реферате за појединачна културна и природна добра уписана у Списак светске културне и природне баштине УНЕСКО-а поднели су Коста Балабанов (Природно и културно-историјско подручје Охрида), Јован Секулић (Стари Рас са Сопотанима), Душко Марасовић (Старо језгро Сплита са Диоклецијановом палатом), Драган Елаковић (Стари град Дубровник), Јован Мартиновић (Природно и културно-историјско подручје Котора), Михаило Вучковић (Национални парк Дурмитор) и Јосип Мовчан (Плитвичка језера).

Ову изузетно значајну материју обогатили су са преко двадесет кореферата конзерватори из СР Македоније, СР Србије, СР Хрватске и СР Црне Горе. Кореферате за споменичку целину Стари Рас са Сопотанима поднели су арх. Оливера Кандић, арх. Јован Нешковић, Бранислав Живковић, Звонимир Зековић и Марко Поповић, а за споменичко подручје Котора арх. Милка Чанак-Медић и арх. Светислав Вученовић.

У оквиру симпозијума приређена је и промоција књиге Владимира Бргуљана "Међународни систем заштите културних и природних добара" у издању Републичког завода за заштиту споменика културе СР Србије, Републичког завода за заштиту споменика културе СР Хрватске и Координационог одбора републичких и покрајинских завода за заштиту споменика културе и завода за заштиту природе СФР Југославије. О аутору књиге говорио је Владо Украинчик, а о самој књизи Јован Секулић.

Програмом прославе био је предвиђен и обилазак споменика културе Охрида другог дана рада симпозијума од 16,30-19 часова. Да не би учесници прославе овај обилазак обавили по мраку, на интервенцију конзерватора из других република и покрајина, ово упознавање померено је и обављено истог дана од 11-13 часова. Штета да домаћини овај обилазак споменика културе у старој језгри Охрида нису организовали пре почетка рада, јер би, сасвим сигурно, многи од присутних конзерватора на симпозијуму, поводом поднетих реферата о Охриду и оног виђеног на лицу места,

имали врло озбиљно и аргументовано много да кажу, а пре свега, да упозоре. Јер, старо језгро Охрида, данас светска културна и природна баштина, не само да је у потпуности деградирано саобраћајем унутар целе језгре (тежак утисак оставља Св. Софија уз чију апсиду и зидине леже паркирани аутомобили), већ је и његов аутентичан архитектонски споменички фонд неконтролисано изградњом сведен на минимум, заправо већ сада сасвим изгубљен. И стање сакралних објеката више је него тужно. Св. Климент, Св. Никола Болнички, Св. Богородица Болничка врло су озбиљно угрожени и траже хитне и неодољне, пре свега, архитектонске, грађевинске и друге санационе радове, а потом радове на исто тако крајње угроженом живопису, изузетно значајном и драгоценом. Цркву Св. Константина и Јелене нисмо могли да видимо јер је, оставши без улазних врата, затарабљена даскама. Стиче се, нажалост, утисак да је Охрид за ових четрдесетак година углавном само експлоатисао све ове изузетно значајне споменичке објекте у туристичке и друге сврхе, а да су они трајали и животарили од онога што су на њима урадили конзерватори Македоније и Југословенског института за заштиту споменика културе пре три деценије. Као да је на то симболично упозорила и Изложба приређена у цркви Св. Софије о изведеним радовима на овом објекту управо пре четрдесетак година. Сачувану документацију о овим изузетно сложеним и врло значајним акцијама прикупио је и приредио за изложбу арх. Борис Чипан, један од тадашњих учесника у овим радовима, истакнути ветеран и поборник заштите споменичког наслеђа у СР Македонији.

Озбиљну пажњу конзерватора Југославије заслужује и проблем схватања појма ревитализације архитектонског споменичког наслеђа од стране конзерватора у Македонији. Јер, оно што смо видели у Св. Науму, у Охриду и Нерезима, у Скопљу, управо говори не о ревитализацији, већ о дубокој деградацији ових споменичких ансамбала.

И то би било све што је требало записати о овом неславном јубилеју. Јубилеју који ће се, ако се буде уопште памтио, запамтити, пре свега, по лошој организацији. Сведена на општински чиво, прослава 40-годишњице заштите споменика културе у Југославији прошла је, нажалост, крајње анонимно и у пуној илегалности. Јер, како тумачити то да је ово први јавни извештај о овом јубилеју. Скоро је несхватљиво да не само што није било ни једне једине речи у дневним листовима из других република и покрајина ("Политика", "Вјесник" и др.) од стране одговарајућих дописника из Скопља, већ током четири дана боравка у Охриду нисмо могли ни једне једине речи да прочитамо ни у листу "Нова Македонија" нити било ком другом листу из СР Македоније о томе да се у Охриду обележава 40-годишњица заштите споменика културе у Југославији, а на симпози-

јуму пуна два дана расправља о заштити и уређењу светске културне и природне баштине у нашој земљи.

Нема сумње да су за укупно лошу организацију и низак ниво овог јубилеја, поред другова у СР Македонији, одговорни и председник Савеза друштава конзерватора Југославије, председници републичких и покрајинских друштава конзерватора, као и руководиоци републичких и покрајинских завода за заштиту споменика културе и завода за заштиту природе: нису поштовани утврђени рокови за слање материјала за Изложбу и текста са одговарајућим материјалима за Каталог изложбе, није било ангажовања око обезбеђења присуства чланова почасног одбора седници у Охриду, и др. Нажалост, овај јубилеј прошао је и без Радног и без Почасног одбора, јер састанак одржан у Охриду не може се сматрати састанком ових одбора.

На крају, треба истаћи и симпатичан гест новинско-издавачке куће "Ослобођење" из Сарајева. Наиме, ова кућа приредила је, у оквиру прославе 40-годишњице заштите споменика културе у Југославији, Изложбу културних и природних добара у Југославији добитника њене награде. Награду листа "Ослобођење" у 1985. години добио је Стари град Дубровник.

Радомир Станић

БЕЛА ЦРКВА КАРАНСКА - ДРЕВНИК НАШЕ КУЛТУРЕ И УМЕТНОСТИ

- Поздравна реч на свечаности поводом 650-годишњице -

Ваше Високо преосвештенство, господине владико, драги домаћини, другарице и другови,

Дозволите ми да изразим своје лично задовољство и радост што ми се указала прилика да присуствујем овој лепој свечаности приређеној поводом 650-годишњице Беле цркве каранске. Имам особиту част што могу у име друштвено-политичких организација, Републичког завода за заштиту споменика културе и свих конзерваторских посленика у нашој републици да Вас поздравим све скупа и да пренесем срдачне и искрене честитке поводом великог јубилеја Беле цркве - споменика културе који је Скупштина Социјалистичке Републике Србије утврдила као непокретно културно добро од великог значаја за историју и културу нашег народа. Испуњава ме радост што могу еминентним представницима Српске православне цркве и њеним духовним заступницима да захвалим на труду и прегалаштву што су вазда настојали да се овај

древни храм у знаку поистовећења његовог сакралног карактера и споменичког својства, одржи и сачува у неокрњеном првобитном облику и да служи вишезначним интересима народа у оквиру чијег је старог стваралаштва настао. Као активно вишевековно култно и духовно средиште овог краја у коме се у најтежим историјским искушењима ширила и подстицала слободарска мисао и у коме је неугасиво светлела зубља отпора, слободоумља и патриотизма, Бела црква каранска је одиграла несумњиво историјску улогу у чувању и учвршћавању идентитета народа овог краја. У својој драматичној прошлости широког хронолошког распона она је делила судбину народа у чијем је крилу настала. Одолевала је налетима туђинаца и злоделника да би, ево, до данас остала као сведочанство нашег дугог трајања, као сећање на далека минута времена и као дрвник наше духовне културе и уметности.

Кад један споменик преживи шест и по бурних векова на ветрометини историје какву има српски народ, и кад своје лепоте и вредности може да подари новом времену у коме се утемељују нови хуманистички друштвени односи, онда он постаје универзално добро савременог значаја. За сваку културу па и за културу цивилизованих народа, 650-годишње биттовање једног споменика представља част и понос. Кад споменик преживи све сциле и харибде у својој прошлости и кад доспе до наше свести са аутентичним порукама и садржајима вреднованим научним методама и мерилима, онда он постаје истинско знамење народа који га је саздао и који га је, што је најважније, и сачувао. Успевши то да учини у нашим историјским приликама и неприликама, онда тај народ улази у круг цивилизованих, самородних и самосвесних нација.

Бела црква каранска у историји српске уметности и културе представља колико драгоцен толико и особени споменик. Као градитељско дело доследно прати неке стилско-архитектонске и просторне карактеристике храмова рашке школе сажетог типа, а у уметничком погледу фреске каранске цркве чине самосвојну и готово јединствену целину у српском средњовековном зидном сликарству. Истраживачи наше старе уметности одавно су зидне слике овог храма, који је подигао мало познати, али богати и угледни властелин жупан Брајан, означили као ретку и необично занимиву ликовну заоставштину са доста тематских, иконографских и стилских новина и вредности о којима не можемо у овој прилици говорити, али које у значајној мери обогаћују нашу стару уметничку баштину.

Због свих тих вредности и историјског значаја који, на жалост, још није довољно осветљен и због чињенице да је настала на археолошком локалитету из античких времена, Бела црква каранска је међу првим српским споменицима који су стављени под заштиту закона одмах после оснива-

ња Републичког завода за заштиту споменика културе. Тиме је дат прворазредан друштвени значај овом старом здању. Од тада па до данас друштвена заједница овом споменику поклања дужну пажњу. Уз много труда и прилежности и уз изванредну подршку представника овдашње парохије, стручњаци Републичког завода извели су конзерваторско-рестаураторске радове на архитектури, фрескама и иконостасу овог споменика, захваљујући чијим исходима је потпуно заштићен и обезбеђен. Предстоји и даље потреба за заједничким брижним односом према исцеленим споменичким вредностима овог старог и знаменитог објекта, јер је у питању не само његов непроцењив значај, већ и чињеница да је споменик преко својих плећа претурio 650 лета и да његово већ позно доба захтева сталну бригу и конзерваторску негу.

У својим племенитим и узвишеним пословима заштите споменика културе који су везани за многа узбуђења јер су то послнови откривалачки и сазнајни, конзерватори се најрадије сећају и у мислима се најрадије враћају оним споменицима где су сусретали људе који су им свесрдно помагали и који су се радовали њиховим успесима. Бела црква каранска ће архитекти Ивану Костићу и сликару Радоману Гашићу, стручњацима Републичког завода који имају огромне заслуге за њену заштиту, остати у најлепшем сећању јер су овде средли радосне и озарене свештенике Драгомира Видића, и Миљка Старчевића, који су их несебично подстицали, с љубављу и заносом се трудећи да се споменички храм на најбољи начин заштите. У оштроумним и добродушним мештанима нашли су дивне и незаборавне људе заинтересоване да се стара задужбина обнови. Нигде није била остварена тако присна и лепа сарадња између свих чињилаца као што је било за време извођења радова на заштити овог споменика. Код Жичке епархије, Црквене општине, месне заједнице, Републичке заједнице културе, заједнице културе општине и Скупштине општине Титово Ужице, служба заштите је имала изванредну подршку. Сви су дали веома запажен допринос да се васпоставе и заштите свеколике вредности и лепоте овог споменика чију велику објетницу данас, ево, обележавамо. Суочен са овако охрабрујућом и пријатном чињеницом која би могла бити путоказ у будућим заједничким подухватима заштите, најтоплије се захваљујем у име својих колега Костића и Гашића и свих оних којима су споменици културе професионална брига и друштвено-морална обавеза.

Бела црква каранска је прва светиња и споменик који у овој години обележава свој велики јубилеј. Истичем то управо због тога што се стицајем околности у овој и идућој години навршавају велике годишњице наших најзначајнијих споменика културе и храмова. Манастир Високи Дечани, задужбина краља Стефана Дечанског, ове године улази у 650 годину од свог оснивања, а манастир

Милешева бележи 750-годишњицу од свог настанка. Идуће године манастир Студеница, камен темељац наше духовности, културе и уметности пуни 800 година свог живота. Реч је о великим датумима у историји српске цркве и државе и монументалним јубиларним годишњицама, којима се мери дубина и слојевитост културе нашег народа.

Обележавање годишњица везаних за прошлост наших споменика постаје изразита друштвена и културна потреба. Није у питању само то што је морално и часно сетити се ових древника с којима смо лакше опстајали и укључивали се у европске токове и цивилизације, већ насушна потреба да се тим поводом дубље позабавимо споменицима, да о њима говоримо и пишемо топлије и инспиративније не би ли смо их приближили људима који их мало познају. Нашем човеку који воли споменике треба стално предочавати њихове вредности. Идући у сусрет 800-годишњици манастира Студенице, приближавамо се истеку осмог века наше културе која је овим спомеником ухватила корак са тадашњом Европом. То наши радни људи морају знати, јер ће тако више волети баштину својих предака и бити сигурнији у своју властиту будућност. Ако заинтересујемо народ за споменике и ако их приближимо његовој свести, лакше ћемо их штитити и чувати.

На данашњој свечаности Бела црква зрачи снагом свог шестопедесетогодишњег постојања и непосредног сведочења о томе да су нам дубоки корени, да смо народ који се препознаје и уважава не само савременим тековинама већ и споменицима. Споријмо ли стара и нова добра, ујединимо ли њихове вредности и створимо ли тиме нова културна и друштвено-стваралачка упоришта, постаћемо народ са већом вером и надом у будућност.

Изражавајући захвалност Српској православној црквеној општини у Карану која је уз благослов господина Стефана владике жичког приредила ову свечаност да би обележила 650-годишњицу каранског храма и српског споменика, преносећи вам поздраве наших конзерватора, слободан сам да позовем све вас који сте увеличали ову светковину да својим будућим мислима, речима и делом сејете семе из којег би брже ницала тежња и жеља народа да се споменици брижљивије чувају и штите као једна од његових највећих светиња и трајних његових суштина.

Новак Јоцовић

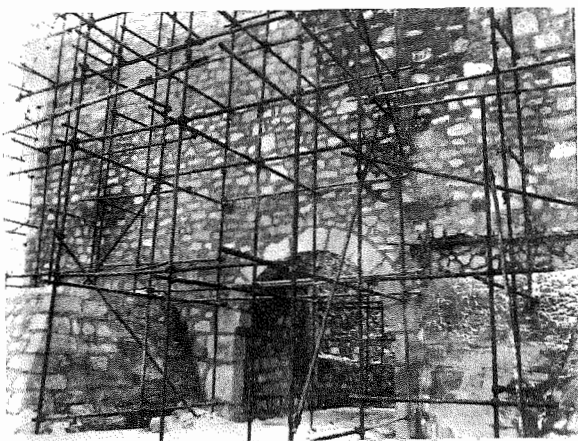
ОБНОВА ГЛАВНЕ КАПИЈЕ МАЛОГ ГРАДА СМЕДЕРЕВСКЕ
ТВРЂАВЕ 70 ГОДИНА ПОСЛЕ ЊЕНОГ РАЗАРАЊА 1915-1985

Фортификациони комплекс Смедеревске тврђаве чине два јединствена дела Мали град и Велики град. То су два нераздвојна дела тврђавског троугла изграђеног на ушћу Језаве у Дунав, а са треће стране опасаног воденим ровом, тако да је тврђава личила на острво ограђено двоструким зидовима. нижим уз обале Дунава, Језаве и рова. Моћни унутрашњи камени зидови високи 15 м, завршени великим зупцима са стрелницама, надишени су 28 до 30 м снажним високим, одбрамбеним кулама, које су засвојене да би служиле као топовске платформе.

Мали град је био престони део тврђаве, троугласто формиран у дунавско-језавском темењу великог троугла Смедеревске тврђаве. Источну страну троугла Малог града чини језавски зид, дебљине 4,80 м. На спољној страни језавског зида налази се једна слепа кула. Северна страна Малог града је дунавски зид уз који је била изграђена резиденција деспота Ђурђа Бранковића, од које су као архитектонски детаљи сачувана само четири готска дводелна прозора - бифоре. На источном делу дунавског зида Малог града подигнута је главна кула-донжон кула и две дунавске капије Малог града око ње. Источна капија уз донжон кулу зарушена је и зазидана вероватно још у време градње града, када је и подигнуто контрафорно ојачање угла дунавског и језавског зида. Западна капија уз донжон кулу била је у сталној комуникационој функцији изласка из Малог града на скривену стазу између дунавске ескарпе и његовог дунавског зида. Северни-дунавски зид Малог града својим продужетком на запад затвара скривену стазу испред његовог јужног зида са северне стране, као и водени ров испред њега, да би даљим пружањем све до западног темена великог тврђавског троугла чинио северни-дунавски зид Великог града. У делу дунавског зида, између северозападног темена троугла Малог града и зида ескарпе његовог рова, налазила се капија која је имала значајну комуникациону функцију између скривених стаза испред северног-дунавског зида и јужног зида, што је нарочито било важно за његову одбрану. Троугао Малог града са јужне стране затвара зид на коме се налазе четири снажне одбрамбене куле, где је и позната кула са монументалним крстом и натписом о ктитору и времену његовог зидања. Текст овог натписа гласи:

ВЪ Х(рист)А БО(г)А БО(л)ГОВЕРНН ДЕС=ПОТЪ ТУРГЪ
Г(осподи)НЪ СРББАЕМЪ И ПОМОЩЮ ЗЕ(н)СКОМУ
ПОВЕЛѢНЕМ ЕГО СЪЗНАД СЕ ГРАДСН ВЪ ЛѢТО 574Н

На северозападном, нешто на исток скошеном, делу јужног зида Малог града налази се његова главна капија, изидана у тешким временима када и цео Мали град, 1428-1430. године. Његова укупна унутрашња површина износи 2.090 квадратних метара. На овом простору била је изграђена већ поменута резиденција деспота Ђурђа Бранковића уз северни зид, а уз јужни зид други велики објект, који је могао бити дворска палата у којој су живеле најзначајније личности деспотовине.

Смедеревска тврђава - Мали град,
главна капија, спољашни изглед

Објекти Малог града трпели су бројна разарања за време турских и аустријских освајања и преотимања, али свакако највеће разарање доживели су 1915. године.

У великој одбрамбено-ослободилачкој епопеји српског народа 1914-1918. године, Смедерево је у ратним годинама 1914. и 1915, као погранично место на Дунаву брањено на сектору дунавског фронта од Гроцке до Добре, кога је држао Браничевски одред, састављен од треће-позиваца, појачан са две батерије и водом коњице. Одбрана Смедерева у време аустријских надирања није вршена из тврђаве, већ са околних положаја на Југову и Годомину. Смедеревска тврђава је као фортификација у овом рату већ одавно била застарела и није пружала нимало безбедне услове за одбрану. Аустријским командантима биле су добро познате све могуће борбене функције Смедеревске тврђаве, јер је Аустрија у претходна два века више пута освајала и краће или дуже време задржавала Смедерево, као 1689/90, 1718-1739. године и 1789/1791. године. У овим периодима поседовања и коришћења

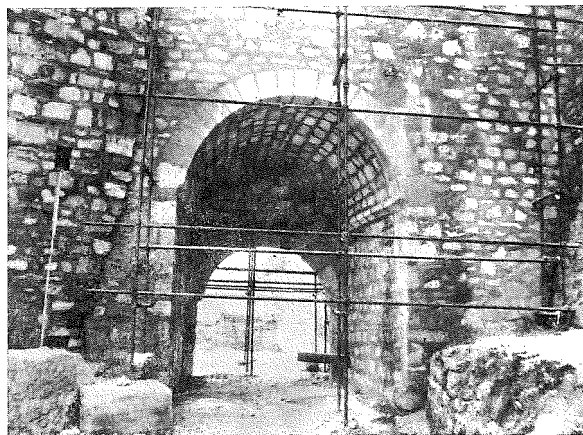

Смедеревске тврђаве, аустријски војни и цивилни инжењери темељно су проучили тврђаву и прикупили о њој обимну техничку документацију, па чак и израђивали планове о њеном преуређивању и доградњавању бастiona по Вобановом систему, како би се могла успешније одупрети артиљеријским нападима. У картографском одељењу Ратног архива чувају се бројни планови Смедеревске тврђаве из година 1695, 1738, 1783, 1790, 1817, 1875, 1879... и др, што показује континуирани интерес Аустрије за Смедеревску тврђаву, односно за Србију у раздобљу од преко два века, а све у контексту остваривања идеја *Drang nach Osten*. У великој октобарској офанзиви 1915. године на Србију, са Дунава аустријска војска је свом силином своје ратне технике, а посебно тешким хаубицама мерзерима калибра 305 до 420 мм, који су били постављени на ковинској железничкој прузи, немилосрдно тукла Смедерево и Смедеревску тврђаву наносећи тешка разарања објеката Малог града, нарочито 9. октобра шездесетпеточасовним бомбардовањем. Ова бомбардовања скоро у целости су срушила донжон кулу у Малом граду, затим горњу зону спољне следе куле на Језавском зиду. Полигонална топовска кула на ушћу Језаве испред Малог града знатно је оштећена, а кула бр.1 звана Јеренина кула преко једне трећине је порушена, скоро цело западно крило, и из темеља је нагнута за скоро 2 м.

Заједно са оштећењима Јеренине куле потпуно је срушена главна капија Малог града са каменим степеништем које је водило на дунавски зид. Срушен је и део великог дунавског зида са капијом, који је затварао скривену стазу испред јужног зида Малог града, као и капија на мосту преко његовог рова. О укупним разарањима тврђаве и Смедерева 1915. године нећемо овде писати, јер превазилази оквири овог натписа. Међутим, упутно је поставити питање зашто је аустријска војска тако тешко разорила Смедеревски град, када за то није имала реалних војничких разлога? Чиме то објаснити? У поробљеном и разрушеном Смедереву и у тврђави фотографишу се аустријски официри и шаљу кућама доказе о својим победничким подвизима. Аустријске и немачке новине такође су пуне фото илустрација о разрушеном Смедереву, иако је Смедеревска тврђава по ондашњој развијеној пракси у Аустро-Угарској имала објективно статус културног добра.

Након 70 година од трагичних разарања Смедеревске тврђаве успели смо обновити донжон кулу, спољну слепу кулу Језавског зида, Јеренину кулу и главну капију Малог града са њеним зидним платном,

Рестаурација главне капије Малог града изведена је на основу пројекта који је урадио проф. др Јован Нешковић. Израду пројекта омогућила су истраживања у зони капије, када су пронађени неки архитектонски елементи, Праг капије је сачуван

Смедеревска тврђава - Мали град,
главна капија, унутрашњи изглед

у првобитном положају, затим су пронађена оба прва довратника и три камена сводара од спољног лука. Дубина и ширина капије у нивоу терена такође су били сачувани, а једна фотографија болничара српске војске из 1913. године, урађена приликом обиласка Малог града на каменом степеништу поред капије, омогућила је реконструкцију унутрашњег лука капије.

Радовима је руководила дипл.инг.арх. Даница Николић, конзерватор Завода за заштиту споменика културе у Смедереву,

Рестаурација главне капије Малог града Смедеревске тврђаве приводи крају радове на рестаурацији овог града у целини, до степена како је планирано. На тај начин створиће се услови за коришћење објеката и простора Малог града у културне и туристичке сврхе. Простор Малог града пружа изванредно повољне могућности за одржавање приредби одговарајућег жанра, али свакако без изградње трајних седишта, позорница и других објеката, који су неопходни за овакво коришћење.

Обнова главне капије Малог града у седмдесетој годишњици од њеног разарања у великој аустријској офанзиви на Србију 1915. године, офанзиви која је немилосрдно уништавала не само војне снаге Србије, већ масовно вршила геноцид над цивилним становништвом и рушила и уништавала национална културна добра, представља трајно сећање на та тешка и славна времена голготе српског народа у I светском рату.

Радомир Станић

КУЋЕ БОЖЕ ПЕТРОВИЋА

- реч на отварању изложбе у Ваљеву -

Заштита споменика народног градитељства, нужна као императив њиховог опстанка, макар колико била зналачка, промишљена и свеобухватна, никако не може да оствари све друштвене, културне и стручно-научне циљеве и интересе уколико се не обезбеди један важан и често запостављен услов. Реч је о успостављању континуитета старог и савременог грађења, односно о оживљавању аутохтоних градитељских схватања и његовом трансформисању у нове оригиналне архитектонске замисли засноване на просторним и обликовним решењима и конструктивним склоповима, које чува наше изворно и старо народно неимарство. Ако се, дакле, тако додирну и оплоде традиције и модерности тиме се старом градитељству утре пут ка будућности и савремености - онда је заштита постигла свој пуни смисао одуховљења и оживотворења наслеђа, које тиме надмашује своје музејско-конзерваторске димензије и категорије и добија одређене живог, актуелног, подстицајног и инспиративног чиниоца наше савремене духовности.

Овом толико важном чину и процесу никако не могу да допринесу само занети и усамњени конзерватори и музеалци нити пак истраживачи и проучаваоци споменика древности, ма да од њиховог приступа, методологије и интерпретације у многоме зависи наш однос према старим здањима. Наслеђу се морају окренути даровити ствараоци, талентовани пројектанти, умни и инвентивни трагаоци за старим архитектонским облицима, који су склонили ка откривалаштву и синтези. Својом имажинацијом они ће знати да старим вредностима дају нова креативна одређења, којима ће васпоставити њихов дух и карактер у особеном и самосвојном изразу.

Том уском кругу даровитих, паметних и родољубивих архитеката удубљених у градитељску баштину свог народа припада једноставни и помало рустични Рудничанин Божа Петровић, универзитетски професор, али потпуно неутуђени и непоправљиви завичајац и изнад свега народни човек и мислећи стваралац. Сви смо га знали као енергичног и консеквентног борца за властите ставове и опредељења у струци и животу, као човека оданог пријатељима и родном крају и као врсног педагога. Сасвим смо, међутим, мало знали за његове опсене и дивљења древном градитељству, а још мање за његова скоро тајновита трагања за суштинама народног грађења. Као да је то скривао и чувао за себе

попут оних који се плаше за озарења љубави да их неко не би помутио. Кад је почео снисходљиво и честито да открива и обелодањује своја заточеништва старим облицима и да се пројектима за куће својих пријатеља по рудничким странама исказује као свеж и нов пратомајстор нападај на изворима народног стваралаштва, постао је за све нас који смо га знали - право откриће. Искрено обрадовани и пријатно изненађени, дочекали смо га са охрабрењима, а задовољство због појаве особеног схватања у нашој савременој архитектури - претварало се потом у мисао о драгоцености Божиног пројектантског стварања.

Смисао о креативној целисходности Петровићевог пројектовања најпре су осетили истраживачи и заштитари културне баштине, а потом сви осетљиви и далековиди посленици из чијег видокруга нису измицале лепоте и дражи хуманог грађења и стварања. Конзерватори, музеалци и остали који у настанку и развоју народне уметности сагледавају својеврстан вид одбране наших предака од завојевача и туђинаца, а у старим здањима показе о нашем идентитету - схватили су да Божу Петровић својим кућама смишљено и надахнуто, оригинално и инвентивно продужава исконску борбу свог народа против властитог отуђења, које је жестоко, у овом ломном времену, почело да захвата све слојеве. Биће, по схватању многих, за вазда знаменито ово што наш градитељ ради, јер управо, иако тога можда и није сасвим свестан, освешћује и враћа ка својим источницима васколики свет, који је злехудо и безглаво почео да срља у бездан потрошачке свести и да се одриче свега оног чиме треба да се поноси. Наш човек, збуњен и опчињен економским добрима и суочен просперитетом живота, почео је да се удаљује од свог извора и несвесно да негира и одбацује вредности старог неимарства. Слепо и непромишљено, кривцом неталентованих и насртљивих пројектаната гради или неартикулисане и нехумане мастодонте, гломазне и нашем миљеу непримерне куће - без душе, или подиже по импортованим предлошцима сасвим неприкладне и с нашом традицијом неспојиве грађевине, које су већ обезличиле и наружиле наше прелепе и питоме моравске, ибарске, колубарске и друге долине, шумадијске, старовлашке и остале зелене и златно-рујне србијанске брегове и стране.

Божу Петровић, потекао у крају где људи све просуђују, о свему мисле и тврдокорно остају одани искуствима својих претходника, лако је могао да се ороди са непролазним вредностима старинског грађења и да као архитекта уђе у својеврсну племениту авантуру трагања за моделима и обрасцима људских станишта, у којима је све подређено човеку и где ће човек препознати себе и вратити се себи. Није морао много да трага за узорима, јер је његов завичај био простор где се одувек градило по мери човека и где се човек својом кућом најпотпуније и најдубље исказивао и испоља-

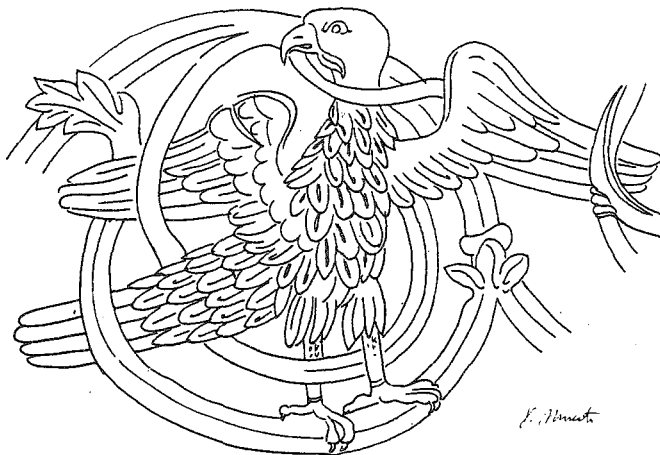
вао. Петровићеве куће саграђене у најлепшим пределима Србије, заустављају очи пролазника, буде најлепше асоцијације, окрепљују мисао о обнови народне духовности, подстичу и охрабрују настојања да успоставимо прекинути континуитет аутентичног и хуманог грађења.

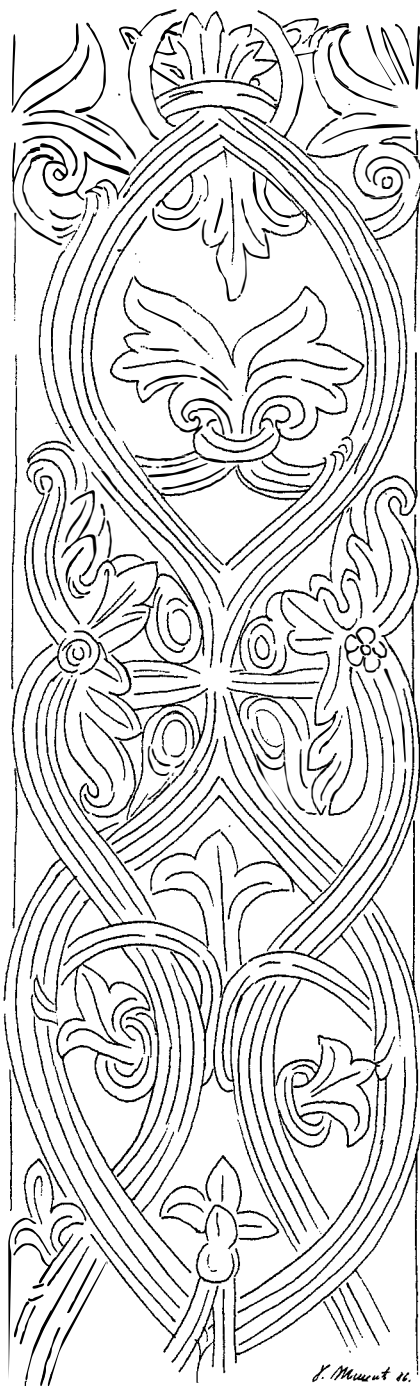
Пред нама је део опуса овог градитеља који одишта изазива дивљење. Овај епитет, сигуран сам, неће се допасти аутору, јер он не пројектује да би се дивили његовим кућама. Он то једноставно ради да би помогао нашем човеку, који жели удобну и лепу кућу. Непретенциозно, али са успехом, показује у којој мери је могуће васпостављати старе облике и пропорције и транспоновати их до односа и хармоније, које његове творевине чине и архаичним и модерним, али изнад свега човекомерним и изазовним у смислу не само својеврсног истраживања наше градитељске баштине, што је доста страно у нашем савременом пројектовању, већ и у погледу исхода тог истраживања. Мада је и раније било амбициозних покушаја да се користе вредности и својства старих здања у пројектовању, чини се да се још нико није непосредније и дубље уронио у богате слојеве нашег древног народног градитељства као Божа Петровић. Он их је на посебан начин осетио и успео да њихову златну жицу сагледа до краја и да је с маштом и инвенцијом рудари и претопи у нове златне ковине које у овом тренутку чине сасвим нове продукте. Њима ће се тек позабавити теоретичари и архитектонски мислиоци, естетичари и социолози, а ми их прихватамо са добродошлицом, јер смо их желели, јер су нам недостајали, јер ће нам помоћи да пронађемо сами себе. Далеко би нас од-

вело када би истицали све разлоге због којих Божиње куће оцењујемо драгоценим. Али, дозволите да овом приликом кажем само то да Божин пројектантски труд носи ознаке извесног подвизништва и обележја својеврсног неимарског просветитељства, које има много далекосежнији значај од неких других мисија, које смо склонили да назовемо Вуковим именом.

Београд је недавно уживар и искрено се узбуђивао Божињим даровима духа. Од вечерас ће их Ваљево у свом крилу имати нудећи својим суграђанима ретку светковину.

Лично сам срећан и почаствован што отварајући изложбу могу да се захвалим Народном музеју и Дому омладине као њеним организаторима и да констатујем како су учинили мудар и узвишен гест са свешћу да средини у којој се вазда лепо и инвентивно градило и из које су потекли чувени стари мајстори и градитељи, треба приказати дело. Боже Петровића, по много чему следбеничко и одавно њима и њиховим порукама. Куће Боже Петровића дошле су у походе Ваљеву да би за кратко друговале са његовим поноситим Тешњаром и преосталим споменицима народног неимарства и тако провериле заједничку самородност. Тешњар ће од вечерас бити сигурнији у смисао свог опстанка, јер се, поред осталог, осведочује да му се један вид живота продужава у облицима и својствима Божињих кућа. Осетљиви и далековиди Ваљевци знају колико, уз све остало, има разлога брижљиво чувати своје наслеђе као живо и неисцрпно врело инспирација, чија је најбоља потврда ова изложба, коју од овог тренутка проглашавам отвореном.

Поводом обележавања четрдесетогодишњице рада службе заштите споменика културе у Југославији Савез друштава конзерватора Југославије доделио је следећим најистакнутијим друштвенополитичким и стручним радницима у области заштите споменика културе СРБИЈЕ у знак признања за досадашњи рад

Медаљу Савеза друштава конзерватора Југославије

Вукоје Булатовић
Драган Драгојловић
Гвозден Јованић
Божидар Манић
Олга Николић
Радојка Божовић-Лапчевић
Обренија Вукадин
Бојана дељанин
Слободан Ђорђевић
Звонимир Зековић
Даница Јанић
Новак Јоцковић
Мирко Ковачевић
Милета Милић
Александар Радовић
Гојко Суботић

Повељу Савеза друштава конзерватора Југославије

Градимиr Ничота
Илинка Мичић
Живомир Станковић
Милутин Цветковић
Александра Бановић
Јован Васић
Сима Гушић
Радомир Дојчиновић
Никола Дудић
Светлана Иванчевић
Милица Јанковић
Јевта Јеветовић
Драган Јездимировић
Борислав Јовановић
Нађа Куртовић
Радмила Милинковић
Душица Минић
Светлана Мојсиловић
Даница Николић
Марко Поповић
Драган Радуловић
Владимир Рашић
Гордана Симић
Зоран Симић
Миодраг Соколовић
Милан Стевчић
Златибор Стојановић
Веља Тројановић
Зоран Илић

ПОГЛЕДИ И МИШЉЕЊА

Радомир Николић

СПОМЕНИЧКО БИЋЕ

Поводом десетогодишњице смрти
Иве Андрића (1892-1975)

Одвајкада је знано да је све пролазно. Ништа неумесније него заступати тезу у заштити споменика културе да у име естетике треба наслеђено уметничко дело довести у првобитно стање. Кад је реч о споменичком бићу, морало би се чешће помишљати на Иву Андрића, на његове умне и добре речи. О естетици он је казао: "Естетика је подложна променама, то сви знамо и видимо. Према томе борити се за "победу" једне одређене естетике исто је отприлике као борити се за победу једног од четири годишњег доба". Конзерватори морају о томе водити бригу. Њихова настојања морају се усмеравати ка најсавеснијем поштовању свега што је ход времена оставио. Конзерваторово начело треба да буде: што мање мењати. Наравно, реч је о споменичком бићу. Не би требало имати само логику ограничене солдатске - реда мора да буде, све довести у првобитно стање! И управо с таквим психичким спознајама стеченим из послушног, поданичког, полтронског дунђерства, с неталентованим архитектонским сећањем, може се кренути у трагичан поход - вратити првобитни изглед древних споменика културе, тј. "рекреирати њихове естетске вредности", како је то у једном елаборату било записано. Зар се може таквом логиком докучити и проникнути бол и патња, радост и светковина споменичког бића, у времену и простору, кад се векови распомаме нечовештвом за један народ и његову судбину, за један део света и његове димензионалности економско-политичких, социјалних, моралних, културних и естетских преображаја. Зар се може било чему вратити првобитни изглед? Зар древни филозоф није учио - па ни у једној истој реци не можеш се двапут окупати! Панта реи!

Један је млади песник у "Књижевној речи" недавно објавио и овај стих: "сулуди архитект што зида руине". Одакле му такав стих? Није ли га он можда спознао на неким подухватима појединих

савремених архитеката-конзерватора? Заиста чему све те новосазидане руине? Шта је споменик културе тиме добио? Стекао је само још веће невоље - да коров и дрвеће ђикља по њима. И настаје некакав чудан апсурд. Старе вековне руине, далеко од насеља, у природи, враћају се у "првобитно стање", а зидају се нове руине крај древних споменика. "Вр"јеме земно и судбина људска"...

У "Књижевним новинама" од 1. новембра 1985. огласи се и овакав стих:

"у краљевој Студеници да ти палимо
свеће за здравље"

Да ли архитекти што "зида руине", да ли сликару што "досликава фреске", да ли историчару уметности што "нема осећања за уметничко дело", да ли археологу што "нема интуиције" итд. итд. А, што је баш "краљева Студеница" споменута? Можда зато што се нешто догађа у њој што не би смело, што је неко заборавио да убеди конзерватора - да је једно наука и техника, а друго - уметничко дело. Да по њему не може свако да руши и презиђује. "Свако нешто не остане ништа". Може неко бити изванредан научник, али питање је да ли може бити поета, да ли може поседовати префињено осећање за споменичко биће. Јер оное коме је пало на ум да подстиче досликавање фресака, да се мења наслеђени изглед једног уметничког дела - споменика културе -, тобож у име науке (сетимо се грађаничке припрате!), морало би му се ипак, како сведочи конзерваторско-рестаураторско искуство у свету, па и код нас, рећи, чак више пута поновити: једно је наука, а друго је уметничко дело! У ходу времена, у датости простора!

Да, нешто се збива у Студеници, што би се тешко могло оправдати. Архитект конзерватор самовласно је порушио горњи део фасаде спољне припрате Богородичине цркве. "Самовољно без никаквог зора". Није му се свидела постојећа западна фасада. Хтео је да јој врати "првобитни" могући изглед. А нико не зна њен стварни првобитни лик.

"Свету лампу луд ветар угаси".

О, Ти, душе, који владаш, који мислиш да си непогрешив у свему, који крајаш и прекрајаш како

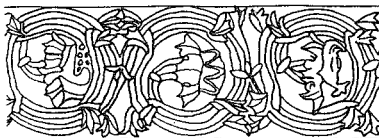
Ти је воља, који би све поарчио да буде по Тво-
ме, да ли помишљаш да садашњи зидар не може да
зида као онај мајстор пре сто и више година?

Данашњи зидар има руку која се изнедрила из
ових дана. Њен нерв не може бити нерв руке оног
древног немара. Не зидај и не презиђуј без по-
требности. И не заборави да је наша средњовековна
сакрална архитектура само скромни носач великог
Фреско-сликарства, и да све што чиниш треба да
служи заштити тог непоновљивог и узвишеног де-
ла средњовековног српског зографа. У сарадњи са
свим стручњацима, првенствено са историчарем
уметности и сликар-конзерватором. Прочитавај
Иву Андрића чешће, што чешће. И читај и послуш-
куј глас песника. Један млади архитект и пес-
ник, девојка, на свом дипломском раду о мана-
стиру Жичи записала је: "Јер никаква мрежа стаза,
прилаза, окупљања није кадра заменити голу зе-
мљу, врућу и страсну у својој исконској лепоти".
Лепо је, и срећа је, што се међу младим ствара-
оцима могу наћи таква уверења и такве поруке.
И зато не треба стрепити. Долази једно ново,
даровито и осећајно покољење које споменичко
биће сагледава у свим димензијама, а превасхо-
дно у неповредивости. А, многе се мреже стаза
током задње две деценије заковитлале у прос-
торима наших споменика културе од изузетног зна-
чаја.

О, Ти, душе самољубља, самоуверености, што ома-
ловажаваш дело претходника, што мислиш да ћеш
својом науком и техником обновити првобитни из-
глед уметничког дела, што немаш на уму да и на-
ука и техника све више напредују, што будући
конзерватор може бити далеко савршенији, али
да уметничко дело нема никакве везе с тим напр-
тком и савршенством, јер наука и техника не
стварају уметничка оваплоћења и узлете; што
превиђаш да је споменичко биће Студенице, Ми-
лешеве, Сопотана и многих других - наша епска
песма - "из главе је цијела народа"! - не креи-
рај и не рекреирај "естетске вредности" које
си Ти заумио, јер путеви су конзерватора-рес-
тауратора неодоходни и неиспитани, и њима нема
краја. И помишљај често на Иву Андрића. И памти
стих Његоша, кога је он изнад свих наших пес-
ника уздизао:

"Без поретка најдубља наука".

Јер у њему је и суштаство споменичког бића.

Божидар Петровић

ШТА ТО РАДИМО?

Последњих година летње одморе проводио сам у
родном крају правећи краће излете, од два до
три дана, обилазећи значајнија места по Шума-
дији, Поморављу и Западној Србији. Уочио сам да
се у последње време доста ради на поправци, ре-
стаурацији и изградњи сасвим нових објеката око
појединих манастирских комплекса. Углавном су у
питању објекти и комплекси од историјског и кул-
турног значаја. Ово је свакако знак да друштво
одваја знатнија средства за заштиту, а још мо-
жда и пре, и то, да се материјална снага мана-
стира и цркава увећала. Било како било тек на
заштити и изградњи нових објеката, углавном око
манастира, доста се ради. - Али како? Бићу сло-
бодан да о томе кажем пар речи, али по својој
професионалној савести покушавајући да моје жа-
љење, у неким случајевима, не прерасте у срубу.

Познато је да подизање нових објеката у близини
неког историјског и културног споменика, било
да је у питању богомоља, конак, здање, чардак
или меморијални објекат представља врло осет-
љив и надасве врло одговоран посао. Пре свега,
то је културни задатак и подухват, па тек потом
стручан посао. Културни напор и студијски при-
ступ не може нико и ништа да замени. Замене и
сурогати у култури су увек отрови без обзира у
ком се њеном сегменту јављали и користити. У
природи овог посла као предигра нужна је анали-
за историјских токова и судбина, од настанка до
дана данашњег, тих малих и великих богомоља, сав
њихов значај и страдање кроз време, као и препро-
знавање трагова кроз мене и обнове. Само тада
бићемо у стању, подређујући се атмосфери и ду-
ху наслеђеног и наслеђености, да изградимо нове
пратеће објекте који су неопходни за задово-
љавање савремених потреба. Стална размишљања о
једној ствари су нешто друго од краткорочних
и "с ногу" донесених рецепата. Сама стручност
није довољна, није довољна ни добра жеља, ако
се не зна стање. Нови објекат мора пре свега да
поштује амбијент и дух наслеђеног. Познато је
да су манастири подизани на скровитим, али ле-
пим местима, увек поред воде и изворишта. То су
редовно присни и топли, скоро заштитнички, ам-
бијенти који објектима нису нарушавани већ су
награђивани тако да се добијала изразита спон-
таност између средине и објекта, пејзажа и из-
грађеног комплекса. Та присност никада није на-
рушавана ни при стварању, ни при страдању па ни

при обнови.

На жалост на својим излетима, то нарушавање могао сам видети и доживети. Свакако да ово није место ни прилика да наводим поименично манастире где се то збило, нити пројектантске куће које су томе кумовале, они који се укључују у овај посао и преузимају обавезе у изради пројекта морају бити свесни да се овоме послу прилази другојачије и на други начин одговорније него пословима које иначе извршавају за друге кориснике и другу природу објеката. Овде је потребно учешће оних који могу допринети - а ако нема доприноса сваки рад је без значаја. Допринос неће само они који знају вредност постојећих објеката и постојећих амбијената, вредност њихових специфичних обележја као целина али и њихових појединости од којих су те целине саздане. Колико је год од значаја заштитити један споменик културе исто тако је неопходно и од истог значаја заштитити средину у којој он egzистира. Често смо сведоци да заштићени објекти губе у вредности и значају ако им деградирамо и изменимо околину. Не може се очекивати очување објекта у отуђеној средини.

Насупрот томе приступи у овом послу су без доприноса чак са деструктивним ефектима уз "мотелску" и "новокомпоновану" архитектуру или уз немоћ "подражавајућег фолклоризма". Ти нови објекти направљени поред манастирских комплекса ничим се нису везали за постојеће стање, за амбијент, па ни за атмосферу иначе пуну мира, неке несвакидашње тишине и спокоја. Они толико наслртљиво одударају од постојећег, да то вређа и смета оку обичног грађанина-лаика са којим сам се сретао ту, на лицу места, и разговарао без изазова и провокације.

Још увек живимо у неким привидима и наивностима када је у питању и модерна и наслеђена архитектура. Имајући пуну слободу у архитектонском делању отишли смо тако далеко да смо се ослободили и свих критеријума. Или, још горе, свако има своје критеријуме. Па је умесно упитати се да ли су вредности које остварујемо и праве вредности и да ли су нам полазишта па и целокупно стручно, интелектуално и духовно васпитање на правом и потребном нивоу. Постали смо у архитектури неизворни, зависни, уосталом као и свако ко нема своје сопствено тежиште, ко своја egzистенцијална и професионална полазишта не носи у себи већ у спољним повременим утицајима од случаја до случаја, од посла до посла.

Пројектовање сваког појединог објекта истовремено треба и мора да буде верификација основних принципа који се у самом раду користе. Ако њих нема свакако да нема ни архитектуре.

Нека би ово што сам видео биле и последње непродуктивне творевине крај манастирских комплекса

и нека би попут Андрићевог Алихоџе поверовали да:

"Има ваљда још негде мирних крајева и разумних људи који знају за божији хатор..."

Неће ни ови овако довјека.

Али ко зна?... Све може бити. Али једно не може бити: не може бити да ће посве и заувек нестати великих и умних а душевних људи који ће за божју љубав подизати трајне грађевине да би земља била лепша и човек на њој живео лакше и боље...

То не може бити"...

Неко заиста о свему овоме треба да поведе рачуна да не бисмо судбину ових "светих места" препустили у руке "безбожном" али пословном полу-танству. Не смемо губити из вида да језик и башке нису створили писци већ народ, као што ни манастире и њихове конаке нису створили архитекти већ народ. И једни и други имају обавезе да их развијају, унапређују и надграђују али не и право да их разграђују и дограђују.

Владимир Бргуљан

ЗА ДАЉЕ УНАПРЕЂИВАЊЕ НАШЕГ СПОМЕНИЧКОГ ЗАКОНОДАВСТВА

Досад су на основу одговарајућег републичког односно покрајинског устава од 1974. године донети системски закони из области заштите споменика културе, односно друкчије названих непокретности и других ствари од посебног културног и историјског значаја, и то: у Босни и Херцеговини - Закон о заштити и коришћењу културно-историјског и природног наслеђа од 1978, затим нови 1985, у Црној Гори - Закон о заштити споменика културе од 1977, у Словенији - Закон о природној и културној баштини од 1981, у Србији (ван територија покрајина) - Закон о заштити културних добара од 1977. и 1981, на Косову - Закон о заштити споменика културе од 1977. и у Војводини - Закон о заштити споменика културе од 1974. и 1977. У Хрватској и Македонији и даље су на снази републички закони о заштити споменика културе од 1965. и 1966, односно 1973, који су усвојени у условима спровођења Устава од 1963, односно Уставних амандмана XX до XLII од 1971. године. Сви ови закони, иако различитих назива, садрже израз "споменици културе" и по томе се сматрају споменичким законодавством.

Иначе, по својој концепцији, садржани и форми, поменути закони могу се сврстати у две основне

групе. Једну чине закони о заштити споменика културе (три републике и две покрајине), који су у основи наше класично системско споменичко законодавство. Ово најпре због тога што им концепција полази од споменика културе као основног појма. Но, дефиниција споменика културе у овим законима је различита, с обзиром да је у законима Хрватске, Македоније, Косова и Војводине синтетичка, а у закону Црне Горе аналитичка, док су синтетичке дефиниције ових споменика различите због тога што су односни закони донети у различитим уставним и законским системима. Садржина и форма ових закона су из ранијих периода или углавном од њих преузете, уз мање иновације, подразумевајући и доношење закона о музејској делатности и музејима, о архивској делатности и архивима, и др. За разлику од ове, у другу групу спадају републички закони о заштити и коришћењу културно-историјског и природног наслеђа, и природној и културној баштини и о заштити културних добара, који представљају корак напред у рационализацији и модернизацији нашег споменичког законодавства. Споменици културе су у њима први подпојмови добара културно-историјског наслеђа, културних добара и културне баштине (мада се у Закону о природној и културној баштини, с обзиром на његову конструкцију, могу сматрати и основним, заједно са историјским споменицима), али је режим заштите и коришћења ових споменика, по правилу, исти као и за друкчије назване непокретности и друге ствари од посебног културног и историјског значаја. С обзиром да обухватају читаву област заштите и коришћења ових ствари, Закон о природној и културној баштини и Закон о заштити културних добара не подразумевају доношење других закона из исте области и имају карактер кодекса, што није случај и са Законом о заштити и коришћењу културно-историјског наслеђа, мада и овај закон у основи садржи те елементе. За расправу је, међутим, да ли одређена материја треба да буде предмет законског регулисања или друштвених договора и самоуправних споразума, односно (само) науке и њене примене у оквиру планова и програма одређених институција и друштвено-политичких заједница (културна баштина у Закону о природној и културној баштини, изузев културних и историјских споменика, категоризација добара културно-историјског наслеђа у Закону о заштити и коришћењу културно-историјског и природног наслеђа, утврђивање културних добара од великог и изузетног значаја у Закону о заштити културних добара, и др.).

Посебно је питање што поменути републички и покрајински закони (не, дакле, само закони Хрватске и Македоније!) нису у свему у складу са Уставом СФРЈ и уставима република и покрајина од 1974. године. За илустрацију тога наводимо законске одредбе које се односе на ограничење права својине на споменике културе, културна добра, итд. (подразумевајући под овим ограни-

чењима прече право куповине, пренос права коришћења, експропријацију односних ствари). Уставом је, наиме, предвиђено да непокретности и друге ствари од посебног културног и историјског значаја уживају, као добра од општег интереса, посебну заштиту и користе се под условима и на начин који су прописани законом¹ и да се право својине на ствари од посебног културног значаја може на основу закона ограничити, ако то општи интерес захтева.² Али, важећи закони не разликују непокретности и друге ствари од посебног културног и непокретности и друге ствари од посебног историјског значаја, па се ограничења права својине односе на све споменике културе, културна добра итд., обухватајући и такве споменике, добра итд. који су од историјског значаја, што је противно наведеним одредбама Устава. Уз то треба подсетити и да се називи закона Словеније и Србије - Закон о природној и културној баштини и Закон о заштити културних добара - не би могли сматрати да су у складу са овлашћењима Устава Словеније и Устава Србије, јер из Устава Словеније произилази да СР Словенија преко републичких органа, у оквиру уставом и законом утврђених права и дужности, обезбеђује заштиту културних и историјских споменика,³ а из Устава Србије - да СР Србија преко републичких органа и организација, у складу са својим правима и дужностима утврђеним уставом, уређује систем заштите споменика културе, историјске грађе и другог културног и природног наслеђа.⁴ Посебну пажњу заслужује и то што Законом о заштити културних добара нису уређени јединствено за целу територију СР Србије основи правног режима друштвене својине, својинско-правни и други стварно-правни односи и облигациони односи у вези са споменицима културе, односно друкчије названим непокретностима и другим стварима од посебног културног и историјског значаја, с обзиром да је то противно одговарајућим одредбама Устава Србије.⁵

У сваком случају, сувишно је посебно истицати потребу за даљим, вишестраним унапређивањем системског и другог споменичког законодавства у нашој земљи. А, да би се та потреба и остварила, неопходно је, у оквиру непосредне сарадње и договора република и покрајина⁶:

а) преиспитати - осим одредби устава Словеније и Србије - одредбе устава Босне и Херцеговине, Црне Горе и Косова којима се овлашћују ове републике и Покрајина да уређују односну материју из области заштите споменика културе, односно друкчије названих непокретности и других ствари од посебног културног и историјског значаја,⁷ као и зашто одговарајуће одредбе нису унете и у уставе Хрватске, Македоније и Војводине, и предложити јединственија уставна овлашћења у погледу односне материје која се уређује законом, односно обезбеђује у складу са законом. Ово са гледишта не само сваке републике

односно покрајине посебно, него и СФР Југославије као целине и Србије као републике у чијем су саставу и две покрајине, које су и конститутивни елементи југословенске Федерације;

б) сагласно јединственим овлашћењима у републичким и покрајинским уставима (која би се могла утврдити и у оквиру најјављених уставних промена на основу резултата јавне расправе о политичком систему), предложити мењање важећих и доношење нових системских и других републичких и покрајинских закона из области заштите споменика културе, односно друкчије названих непокретности и других ствари од посебног културног и историјског значаја. Истакнуто место у тим законима морали би да имају споменици културе и заштита ових споменика,⁸ с обзиром и да су споменици културе и њихово чување познати и у Уставу СФРЈ и у уставима (свих) република и покрајина.⁹ Садржина закона обухватила би и заштиту и коришћење односних ствари, укључујући и њихову обнову и ревитализацију, а закони би били, по правилу, кодекси. Све ово, наравно, обезбеђујући стваралачки приступ одговарајућим одредбама Устава и рационализацију и модернизацију споменичког законодавства са гледишта и сваке републике, односно покрајине посебно и СФР Југославије као целине, па и СР Србије која има у саставу и две покрајине.

Једино у том контексту, као и уз даље поступање у складу са одговарајућим одредбама УНЕСКОВЕ Препоруке о заштити на националном плану културног и природног наслеђа,¹⁰ могло би се оправдано говорити и о конзистентности југословенског споменичког законодавства у последњим деценијама XX века.

НАПОМЕНЕ

1-2 Видети чл.85. и 84. Устава СФРЈ и одговарајуће чланове устава република и покрајина.

3 Чл.314. тач.27.

4 Чл.239. тач.9.

5 Видети одредбе чл.300. тач.2. и 5. овог Устава.

6 Устав СФРЈ, чл.244. ст.2. алинеја 3.

7 Из Устава Босне и Херцеговине произилази да СР БиХ преко републичких органа, у оквиру својих права и дужности утврђених Уставом, уређују заштиту и коришћење културно-историјског (и природног) наслеђа (чл.304. тач.13/), из Устава Црне Горе - да СР ЦГ преко републичких органа уређује заштиту споменика културе, историјске грађе и другог културног и историјског наслеђа (чл.296. тач.11/), а из Устава Косова - да САНК преко покрајинских органа и

организација, у остваривању својих права и дужности, уређује систем заштите споменика културе, историјске грађе и другог културног и историјског наслеђа (чл.283. тач.9.).

8 Видети и: Стеван Томић, Споменици културе, њихова својства и вредности (Београд, 1983.).

9 Чл.193. ст.2. Устава СФРЈ и одговарајући чланови и ставови устава република и покрајина.

10 Ова препорука први пут је у нас штампана у публикацији писца ових редова, Међународни систем заштите културних и природних добара, увод и збирка општих аката (Загреб-Београд, 1985.).

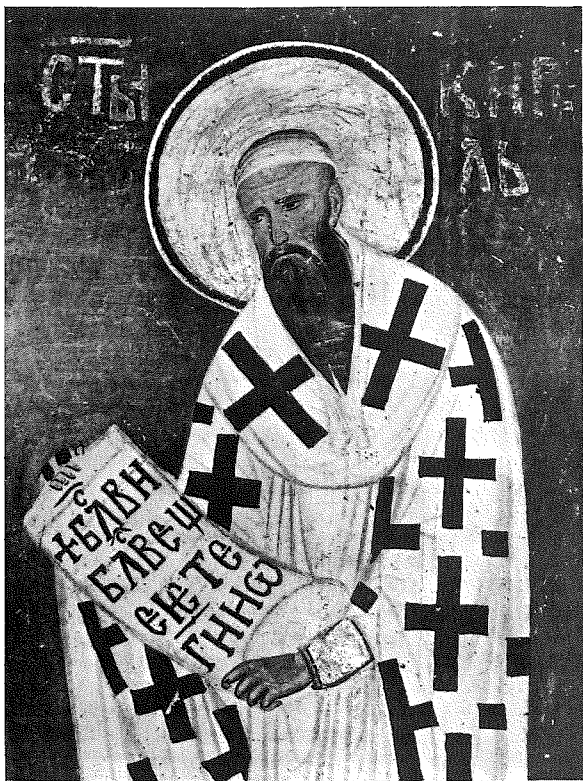
Радомир Николић

ПОВОДОМ 1100 ГОДИШЊИЦЕ КИРИЛА И МЕТОДИЈА И КЊИГЕ О "МАКЕДОНСКИМ СВЕТИТЕЉИМА"

"Све истине које се пређуте
постају отровне"
Ниче

Прослава 1100. годишњице смрти моравског епископа Методија обележена је 1985. године у словенском свету свестраним освртом на далекосежни значај духовних порука првих словенских просветитеља, браће Кирила и Методија. Легенда о њима зрачиће кроз векове. Ови умни Грци из Солуна, који су по налогу византијског цара Михаила III и патријарха православне весењенске цркве, Фотија, а на позив моравског кнеза Растислава, као мисионари кренули у словенски свет, ширећи хришћанство и словенску писменост, извршили су једну од највећих културних мисија у историји света. Бројни словенски народи, надахнути идејама Кирила и Методија исписују прве странице своје дуге културно-историјске повести својим језиком и својим писмом. Нажалост, светковина у част Кирила и Методија, ове 1985, на балканским међана, поприма наглашена противуречја. Бугарска академија наука и Македонска академија наука споре се око тога чији су Кирило и Методије. И једна и друга хоће пошто пото да докажу да су они искључиво њихови светитељи. Такав приступ у својатању Кирила и Методија неприхватљив је за савремену науку.

Средњовековна Србија је имала својеврсну и неповољиву поруку о Кирилу, првом словенском просветитељу. За њу је он био творац "слова језику

1. Богородичина црква у Студеници, Св. Кирил Философ, у олтару као архијереј у Литургијској служби, трећи у десној поворци Св. Отаца, рад Саве I, 1209. године (снимио Н.Живковић)

словенском¹.¹ Нико од свих словенских народа у XIII веку, ни раније, па ни касније, није пожељивао Кирила са својим највећим светитељем. То је учинила српска средњовековна црква, тј. њени највиши духовни посленици. Већ око 1245. средњовековна Србија добила је своју прву ликовну визију о Кирилу и Сави Немањићу-Светом Сави. Арсеније I, наследник архиепископског престола Саве Немањића, насликао је у олтару цркве св. Апостола у Пећи, у најсветијем делу цркве, у ком позицији Поклоњене Агнецу, у литургијској поворци највећих светих отаца Васељенске цркве, Кирила и Саву, једног до другог.² Тако је кроз дуговековне независне српске цркве зрачила идеја о Кирилу и Сави. Доментијан, ученик св. Саве, у свом знаменитом делу "Житије Светог Саве", писаном 1254. пореди свога учитеља са Кирилом.³ Пореди га у тренутку кад говори о позиву Савином, упућеном своме оцу, Стефану Симеону Немањи, да дође у Свету Гору. По Доментијану Сава је научен од Бога да "положи добар пример својме отацству" и да "све предаде деци свога отацства".⁴ Један запис из XVI века гласи "От

2. Богородичина црква у Студеници, Св. Кирил Философ као монах, први на западном зиду северног вестибила, рад зографа Лонгина, 1569. године. Иста фреска била је и на првобитном живопису из 1209. Њу је Лонгин само обновио (снимио Н.Живковић)

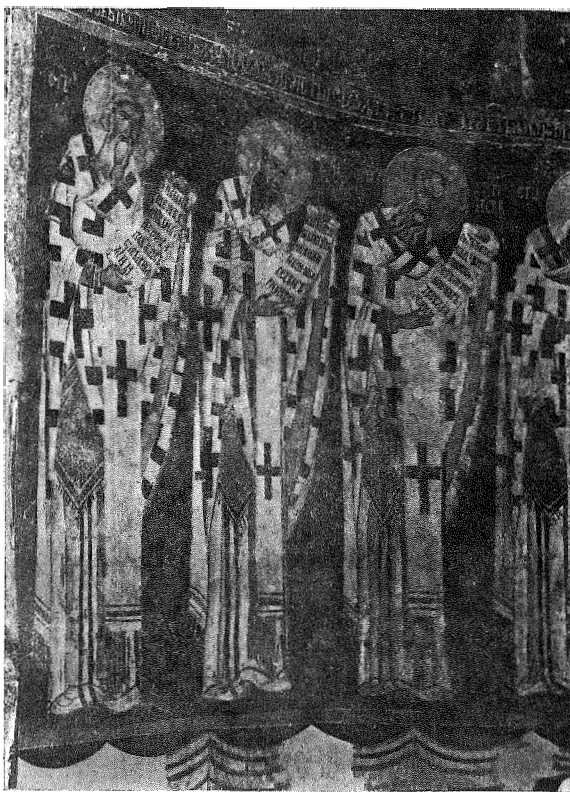
Кирила Философа до Светог Саве, прваго архиепископа, учитеља и првосветитеља српскога, новог по истине апостола, и брата его Стефана Првовенчаног краља српскога, лета 280...".⁵ Истина, у овом запису није означено колико је тачно година прошло. Можда је и преписивач саопштио погрешан број година. Од смрти Кирила (869) до смрти Саве (1236) протекло је 367 година, а не 280. Но то није битно. Чињеница је да се о томе мислило. Ни у једном словенском народу нема спичног помена. У Богородичиној цркви у Студеници постоје две представе св. Кирила. Прва је у олтару у Поклоњењу Агнецу, где је приказан у архијерејској одежди, заједно са највећим оцима Васељенске цркве. Досад се сматрало да је то Кирило Александријски. Али будући да он овде нема на глави белу капицу с црним крстовима, већ чисту белу мараму и да у натпису није означен Кирил Александријски, и да на његовом свитку постоји почетни текст: **† БЖВН БЖВЕЩЕЈ ТЕ ГН НУ** тј. почетни текст заамвоне молитве за спас народа, наслеђе и мир и да се Кирило Философ често приказује баш с таквим текстом, то би се с правом могло закључити да је Сава I у олтару Богородичине цркве насликао Кирила, првог словенског светитеља. Треба напоменути да сликар Краљеве цркве у Студеници има сасвим одређену представу Кирила Александријског, с белом

капом на глави, с црним крстовима, јасно означен с проседом брадом (у Протатону и Никити Кирил Александријскије сед) и да има сасвим други текст на своме свитку. Друга представа Кирила Филозофа у Богородичиној цркви налази се на западном зиду северног вестибила у наосу. Ту је овај светитељ приказан у монашкој одећи, и то први, одмах до северног зида наоса. Остао је само сачуван натпис **ΦΙΛΟΣΩΦ**. Истина, ова представа је из 1569. год. рад зографа Лонгина. Како се с правом верује да је Лонгин углавном понављао раније насликане фигуре у Богородичиној цркви из 1209. године, а с обзиром да се у другим црквама, које је он украшавао фрескама, није очувала ниједна појединачна монументална фигура св. Кирила Филозофа, то се и у овом случају може с правом веровати да је ту, у северном вестибилу, одмах изнад самог пулта, за којим монаси читају и певају за време богослужења, био насликан Кирило Филозоф, као монах, још

у време св. Саве.⁶ Имали се на уму ова чињеница да је Кирил Филозоф био насликан у Богородичиној цркви у Студеници, може се с правом веровати да је већ сам Свети Сава озарио мисао о значају Кирила за средњовековну српску културу. Није ништа случајно што је Арсеније I и сликом у цркви светих Апостола у Пећи ту мисао, везујући је за Светог Саву, и први ликовно уобличио. Но то је средњовековна мисао која има своју оправдану поруку, али поруку која понире у векове. Можда ће неком далеком културном прегоацу у будућности пасти на ум да неком универзитету у Србији да назив "УНИВЕРЗИТЕТ КИРИЛА И САВЕ" - да потврди мисао својих далеких предшасника, да споји далеку прошлост и будућност свога народа. Али и с правом. Можда и с поносом што је већ у средњем веку, у првој половини XIII века, неко проицљиво осмислио духовну симболику Кирила и Саве. Први је творац словенске писмености, други творац независне српске цркве и зачетник њене духовне културе. Који словенски народ има такву средњовековну визију о Кирилу? Треба напоменути да су се сликале и иконе са Кирилом и Савом. Једна икона из манастира Мораче из XVII века то најубедљивије потврђује.⁷

Дакле, оно што код других није учињено у средњем веку, кад је било време и кад је требало кроз средњовековну теологију осмишљавати значај Кирила и Методија, сада се увелико настоји да се докаже како су ови први словенски просветитељи искључиво "Њихови" светитељи. И то у наукама преваходно из Софије. Имали су Бугари у средњем веку представе Кирила и Методија на фрескама, али их нију дубље повезивали са својим светитељима. Ине само они. Зато је и неприхватљиво да на прагу XXI века било која наука својата Кирила и Методија, њихове ученике и ране словенске светитеље-монахе на Балкану, у име своје националне културе. За дашању Бугарску академију наука никако се не би могло рећи да је "буржоаска". Она

је само у појединим друштвеним областима попримила несхватљиво обележје државне националности. Дакле, у славу те државности, Кирило и Методије су бугарски светитељи. Али то што данас поједини бугарски научници пишу, то је њихов проблем. Нас се тичу само она њихова бесмислена настојања када и поводом оваког славља посежу за југословенским просторима.

3. Црква св. Апостола у Пећи, св. Кирило Филозоф као архијереј и св. Сава, први српски архиепископ, у Поклоњењу Агнецу, четврти и пети по реду у левој поворци св. Отаца, рад Арсенија I, око 1240. године (снимко Н. Живковић)

Но зато и много што шта изненађује у истраживачком методу Цветана Грозданова, историчара уметности из Македоније, у његовој студији "Портрети на светитељите од Македонија од IX-XVIII век".⁸ Сам наслов ове студије уверљиво указује на тезу овог аутора: Кирило и Методије, њихови ученици, као и Прохор Пчињски, Гаврило Лесновски и Јоаким Осоговски, македонски су светитељи. Та теза је по својој идеолошкој обојености идентична оној добро познатој тези из Софије, коју Бугарска академија науке и данас упорно

пропева негирајући све познате историјске изворе и чињенице зарад свог основног циља - да докаже да све што је са територије данашње СР Македоније припада бугарској историји и култури. Као да није постојала српска средњовековна држава на тлу данашње СР Македоније, као да добрим делом на овом простору није деловала духовна култура српске средњовековне цркве, особито око Скопља, Кратова, Овчег Поља, Велеса и Прилепа.

Како то изгледа у научном приступу Цветана Грозданова најбоље сведоче редови у којима се говори о представама Кирила и Методија, и осталих старословенских светитеља у Старом Нагоричану:

"Затоа сметаме дека вкључувањето на Кирил и Методиј произлегло од непосредната интервенција на локалните македонски монаси који, впрочем, го наметнале и сликањето на Прохор Пчињски и Јоаким Осоговски".⁹

Научна је истина да "македонски монаси" у средњем веку не постоје. Дакле, неприхватлива је теза да би они могли одлучивати у Старом Нагоричану, у српској средњовековној држави, у зајужбини краља Милутина. То исто важи и за Никиту, под окриљем Скопске Црне Горе, као и за друге манастире, настале у доба од 1300-1371. године на територији данашње СР Македоније. Што се то данас префуткује код појединих историчара уметности из Македоније, то је друго питање. Научна је истина да се манастир Прохор Пчињски налази недалеко од Врања, и да је одвајкада кроз своју историју био културно жариште Врања и његове околине. Ако легенда о овом светитељу каже да је живео у овим просторима око Врања, и да му је цар Диоген подигао манастир управо на оном месту где му је светитељ прорекао да ће постати цар Византије, како је онда могуће да се ти предели прогласе "северним крајевима Македоније"? На основу којих извора, на основу које науке се то чини?

Али кад је реч о манастиру Прохору Пчињском, крајче је време да се укаже на недопустиво прекрајање његове историје и његовог положаја.

Одавно је позната истина да су бугарске војне овај манастир харале и палиле у првом и другом светском рату. Ваљда зато што их народ Врања и његове околине никада није дочекивао као "ослободиоце", већ, напротив, дизао се на устанак против њих. Није случајност да је народни херој и првоборац Врања, Сима Погачаревић, потомак игумана Михаила Погачаревића, који је средином XIX века у манастиру Прохору Пчињском подигао један од највећих и најлепших манастирских конака у Југославији, био један од организатора устанка фашистичких солдатеки Немачке и Бугарске. Узгред треба саопштити податак да је манастир први пут ослобођен 9. јула 1943. године од једне чете другог јужно-моравског одреда.¹⁰

4. Изглед манастира Св. Прохора Пчињског, после конзерваторских радова које је извео Завод за заштиту споменика културе у Нишу (снимио Ј.Шурдиловић)

У науци је одавно познат Поменик манастира Прохора Пчињског. Зна се и чијој културној историји припада овај поменик. Нова истраживања манастира Прохора Пчињског, предузета од стране Завода за заштиту споменика културе Ниш, посведочила су да је краљ Милутин (1282-1321) са архиепископом Савом III (1309-1316) обновио овај манастир, који је највероватније још од XII века, када је област Дубочице предата Стефану Немањи на управу, био везан за српску културу.

Но да се не би одужио овај запис, треба само на крају указати да се Прво заседање АСНОМА, тј. Антифашистичког собрања Народног Ослобођења Македоније одржало у манастиру Прохору Пчињском, када се конституисао као највише законодавно и извршно тело врховни орган народне власти у Македонији, и када је прокламовано стварање Народне Републике Македоније као равноправног члана Демократске Федеративне Републике Југославије, и када су постављени темељи македонске државности. Али ово прво заседање АСНОМ-а одржало се на територији Србије благодарећи томе што су српске и македонске партизанске јединице у заједничким борбама ослободиле околину манастира Прохора Пчињског од бугарских окупатора и четника Драже Михаиловића.¹¹

А ево шта пише у Енциклопедији Југославије:

"Антифашистичко собрање на народното ослободување на Македонија (Антифашистичко собрање народног ослобођења Македоније - скраћено АСНОМ), врховно представничко, законодавно тело народне власти у Македонији у току НОР-а које се састало 2. VII 1944. у Прохору Пчињском на ослобођеној територији Македоније у кумановском крају."¹²

5. Откривена цигла с натписом архиепископа Саве III (1309-1316), у чије је време краљ Милутин обновио првобитну цркву Прохора Пчињског (снимио Ј.Шурдиловић)

У Општој Енциклопедији Југославије то исто. Само се још додаје:

"После разбијања мајске офензиве буг.окупаторских снага против јединица НОВ-е у Македонији и послије поновног (!?-пр.Р.Н.) ослобођења територије у кумановском и козјачком крају, кад је оружани устанак македонског народа постао свеопћи, у поноћ 2.VIII 1944, на 31. годишњицу Илинденског устанка македонског народа против тур. феудалног режима (2.VIII 1903), састали су се представници из свих крајева Македоније и из јединица НОВ-е на Прво заседање АСНОМ-а; присуствовала су 122 делегата из цијеле Македоније и многобројни гости".¹³

Какво прекрајање историје! Да ли је то могуће?

Да ли је на основу ових енциклопедија Ц.Грозданов закључио да је Прохор Пчињски живео у "северним крајевима Македоније"?

У самом манастиру Прохору Пчињском, без дозволе надлежних органа СР Србије, нека овлашћена институција из СР Македоније (или неко овлашћено лице), пред улаз у манастир, поставило је плоче с натписом на македонском језику које саопштавају да је овде одржано прво заседање АСНОМ-а. Било би заиста за осуду да неко сада уклања те плоче које не казују пуну истину. Јесте да је ту одржано прво заседање АСНОМ-а. Али јесте и чињеница да су борци Друге српске дивизије заједно са борцима Треће македонске бригаде и Косовске бригаде ослободиле Прохор Пчињски. Тако се и могло одржати ово заседање. Јесте чињеница

да су Бугарске фашистичке војне харале и палиле овај манастир у току НОР-а. Јесте чињеница да је Прохор Пчињски везан за културну прошлост Враћа, а никако Куманова. И најзад: Прохор Пчињски је у СР Србији, а не у СР Македонији.

Указано је на недобронамерна тумачења, да би се сагледао карактер њиховог извора, Српски народ околине Враћа браниће своју прошлост и без "научних писанија" по разним енциклопедијама које искривљују и фалсификују злонамерно историју овог краја.

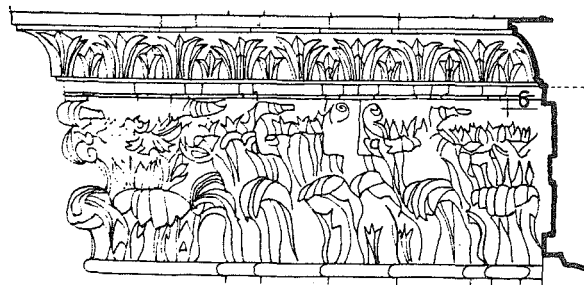
Служба заштите споменика културе требало би да настоји да се од стране Извршног већа СР Србије и Извршног већа СР Македоније образује што пре комисија у којој би се осим њихових представника нашли и представници Српске академије наука и Македонске академије наука, као и представници служби заштите споменика културе, која би сва поменута питања у вези с манастиром Прохором Пчињским проучила и донела како коначан текст за урезивање у плоче испред манастира, на српском и македонском језику, тако и за идејну поставку изложбе о Првом заседању АСНОМ-а, као и за коначну презентацију самог манастира. Било би корисно да се у комисији, о којој је реч, нађу и представници Друге српске дивизије, Треће македонске бригаде и Косовске бригаде из августа 1944. који су за време Првог заседања АСНОМ-а били у Прохору Пчињском, заједно са Светозаром Вукмановићем Темпом, највишим војним и партијским функционером КП Југославије на овом заседању. Чини се да би било корисно да се нађу и представници СО Враћа као и СО Бујановца на чијој се територији налази манастир Прохор Пчињски. Службе заштите споменика културе СР Србије и СР Македоније не би смеле дозволити да се овај задатак одгађа.

НАПОМЕНЕ

1. Љ.Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. I, Београд, 1902, 115.
2. Р.Николић, Поводом педесетогодишњице откривања фресака из цркве св. Апостола у Пећкој патријаршији, Гласник Друштва конзерватора Србије, бр. 6, Београд 1982, 18; 22.
3. Доментијан, Животи Светога Саве и Светога Симеона, превод Л.Мирковића, Београд 1938, 40.
4. Исто, 38. Доментијан пре поређења Саве са Кирилом помиње 5 пута реч отачаство, а одмах по поређењу једном. По Доментијану појмови Саве и Кирила везани су за српско отачаство. Ни Арсеније I ни Доментијан не пореде Саву са Кирилом Александријским. Да су га с њим поредили, они би то нагласили. Нема логичне

повезаности да га пореде с овим александријским светитељем. Уп. В. Ђурић, Свети Сава српски-нови Игњатије Богоносац и други Кирил, Зборник за ликовне уметности (књига посвећена Светозару Радојчићу), ед. Матице српске, Нови Сад 1975, 93-100.

5. Љ. Стојановић, нав. дело, 116.
6. Л. Мирковић, Православна литургија, књ. II, 121-122. Изгледа да јенајстарија представа, до сад сачувана Св. Кирила Филозофа у храму Атене у Грузији из X века, Ш. Амиранашвили, "Историја грузиско монументално живописи, (Схемламаи 1957, тав. 61).
7. Свети Сава, споменица поводом осамстогодишњице рођења (1175-1975), ед. Светог архијерејског Синода Српске православне цркве, Београд 1977, 272.
8. Ц. Грозданов, Портрети на светитељите од Македонија од IX-XVIII века, ед. Републички завод за заштита на спомениците на културата, Скопје 1983.
9. Исто, 30.
10. А. Трајковић-Д. Јовановић, Дубоке бразде, Врање у НОБ 1941-1945, Београд 1977, 77, 107, 169; А. Трајковић, Свитање над Моравом, врањски округ у НОБ 1941-1945, збирка докумената, Београд 1976, 77-78, 133, 145, 181.
11. А. Трајковић-Д. Јовановић, нав. дело, 162, 169.
12. Енциклопедија Југославије, I књ., Загреб МСМЛV, 121-122.
13. Општа Енциклопедија, књ. I, стр. 172-173.

Радомир Николић

ЗАПИС О ЉУБОСТИЊСКИМ СТРАНАМА И
О ТРСТЕНИЧКОМ ИКОНОМУ МАКАРИЈУ

Изгледа да је писац деспота Стефана, Доситеј, у свом запису из 1416-1418. године први пут споменуо љубостињске стране. Део тог записа гласи: **ПИСА СЕ СІА КНИГА ВЪ ПОДКРЫЛІН ГОРН ПРОЗРАКА БЛИЗЪ ХРАМА ПРЪЧНЫТЕ БОГОРОДИЦЕ ИЖЕ НА ЛЮБОСТЫНЦ.**¹

Дакле, Љубостиња би била река, а гора Прозрак је у љубостињским странама. Да су наши средњовековни манастири добијали назив углавном по рекама, крај којих су подигнути одавно је познато: Студеница, Милешева, Сопотани, Раваница, Ресава, итд. Да је у питању река Љубостиња, а не топоним, сведочили би и други помени за поједине манастире. Тако нпр. у Студеничком летопису пише: **И ДРЪГОУЮ СВЕТОМУ АРХІЕРЕХ И ЧУДОТВОРЦОУ НИКОЛЕ, ИЖЕ НА ТОПЛИЦИ**².

У Пећком летопису саопштава се: **СЪЗДА ЖЕ И ЦРЪКОВЪ ВЕЛНКОУ ТАКО И СЪ ГРАДОМЪ СВЕТОМУ ХРИСТА БОГА НАШЕГО ВЪЗНЕСЕ НИЮ ВЪ ПЕТРОВУСТЪ, НА РЪЦЪ ГЛАГОЛѢМЪ РАВЪНИЦА**³.

Сам предлог "НА", кад су у питању стари записи и натписи о грађи наших манастира најчешће се везивао за реку. Предлог "ВЪ" односио би се на место или област где се подиже манастир. Ако би овакво тумачење било исправно, а доказивали би тако наведени записи, онда би се могло с правом закључити да је Љубостиња река.

У Ваљеву постоји река Љубостиња, па и један крај Ваљева назива се по овој реци - Љубостиња. Она постаје од поточића који извиру у Царићу, 7-8 километара од Ваљева. Пролази кроз Рађево село, Горњу Грабовицу, Ваљево и у Попучкама се улива у Колубару, као њена лева притока. Дужина је око 12 километара. У тефтеру за 1819. помиње се насеље Љубостиња као саставни део ваљевске околине.⁴

Сам назив Љубостиња, по свој прилици, исходи из сложене двеју речи "љубо" (мило, пријатно, са уживањем) и "стињати се" (смирнути се, угасити се, усахнути).⁵ То су ваљда оне мале реке које су у дугим, јачим зимама стално замрзнуте, а у сушном лету лако усахну као ватра кад се стиња

(угаси), тј. речице којима је "пријатно" да се зими замрзну, а лети да угасну (усахну). Али оне могу бити и опасне кад набујају, па све носе правећи пустош, засецајући и своје обале, и мењајући своје корито.

По свој прилици писац деспота Стефана, Доситеј, боравећи далеко од љубостињских предела, у Источној Србији, у крају око Млавског Ждрела, у свом дугом запису из 1429. који се можда с правом убраја у један од најдужих, одвећ мало-бројних записа, поменуо је поново љубостињске стране: ... ВЪ СТРАНАХЪ ЛЮБОСТИН-СКЫХЪ ОУ ПОУСТЫНН БЛНЗЪ МАНАСТИРА ПРЕЧИСТЫЕ ОУСПЪ-НІА⁶.

Ту је он изнео своје мукотрпно путовање по Србији, од оног тренутка кад је по позиву деспота Стефана дошао из Свете Горе у Србију, па све до 1429, кад је сачинио необично дуги запис о својој судбини у Висарионовом четворојеванђељу, писаном његовом руком исте године. У науци је дуго владало гледиште да је овај запис исписао непознати инок (монах) из Далше. Међутим, пре више од двадесет година изнето је мишљење да је то могао писати Доситеј из љубостињских страна, јер је говорио шта је писао за деспота Стефана у љубостињским странама поновио запис из 1416-1418, о коме је одмах на почетку било речи.⁷ Да би одиста могао бити у питању овај Доситеј сведочи чињеница да је у запису из 1429, стилизација реченица у којима описује свој боравак у љубостињским странама скоро истоветна са оном из његовог записа 1416-1418, и да је поновио све књиге које је тада писао за деспота Стефана, што, разумљиво, други не би знао. Но тада није уочен онај податак из кога би се могло закључити да је Доситеј уметник. Наиме, када он саопштава како му је деспот Стефан понудио да му подигне манастир у коме ће он бити старшина, само да се не враћа у Свету Гору, и да је он размишљајући о томе ипак прихватио понуду деспота, јер му се чинило да је боље то "него ли у туђем рукоделију састављати се". Како је у српској средњовековној лексици реч "рукоделије" махом везана за уметнички рад, то се из Доситејевог размишљања не би могло друкчије закључити него да је он одлучио да је боље да има свој манастир, него ли да се у дружинама сели из манастира у манастир радећи "рукоделија", тј. сликати иконе, фреске или стварати било које предмете за "свете потребе".

Овај писац и уметник вероватно је записао и своје име на живопису манастира Каленића, у подкриљу Гледићких Планина, тј. горе Прозрака. Стиче се утисак да су средњовековни људи имали више смисла за поетичне називе појединим планинама. Како је назив Прозрак везан за појам планине одакле је све, прозрочно, видљиво, са-

гледљиво, то је сасвим разумљиво што су много касније становници - сељаци у подкриљу ове планине и њених огранака дали јој општи назив Гледићке Планине.⁸ Чини се да ово не би требало доказивати, јер је само по себи јасно. Као што је у љубостињским странама Доситеј писао књиге за деспота Стефана, са својим сарадником Мојсијем, изгледа да је и у Каленићу сликао фреске с једним сарадником, чије је име уништено, али је остао само траг његовог почетног слова, највероватније слово "В". Обојица су се потписала у најнижој зони са фреско-орнаментиком на северном зиду припрате.⁹ Сматра се да је цркву манастира Каленића украсио фрескама зограф Радослав, који је исликао минијатуре у поменутом Висарионовом четворојеванђељу из 1429.¹⁰ Али будући да се Радослав није потписао у Каленићу, а Доситеј и његов сарадник јесу (но може бити да је Доситеј био сарадник непознатог потписника), каленићки живопис би се могао приписати Доситеју и његовом сараднику. Но чињеница је да су натписи на минијатурама Висариновог четворојеванђеља исписани истом руком Доситеја која је писала и само четворојеванђеље и други запис у њему, то би се можда с правом могло помишљати да су Доситеј и Радослав припадали истој монашкој радионици моравских синаита у којој се у то доба неговало не само исто сликање већ и исто писање натписа. Сва је прилика да је Радослав учествовао у исликавању Каленића, и да је заједно с Доситејем и другим сарадницима живописао и Манасију, тј. Ресаву.

Захваљујући записима књижевника и уметника Доситеја, који је писао књиге за деспота Стефана, а чије су минијатуре по свој прилици биле равне оним из Висариновог четворојеванђеља (за деспота Стефана нису се могле писати обичне књиге!), могло се јасно сагледати да је љубостиња река, а планина Прозрак, данашње Гледићке Планине.

Манастир љубостиња се изгледа у почетку називао Трстеник. То би по свој прилици сведочила два записа. Први је из времена од 1398-1425. и гласи: ЧУСНОМУ ИКОНОМУ ТРЪСТЕНИЧКОМУ КИР МАКАРИЈУ ГОСПОДА МААРА СЪМЕРЕНИКЪМЪ МЕТАННИКЪ ЧУСНОМЪ ТИ СВЕТИНИ¹¹.

Из записа се види да се трстенички иконом зове Макарије. Њему се својом смерношћу клања госпођа Мара, жена Вука Бранковића, и назива га часном светињом. То би само указивало да је трстенички иконом Макарије био угледна и уважавана монашка личност. Иконом је искључиво манастирска титула. Ако је постојао трстенички иконом, морао је бити и трстенички игуман, као и трстенички еклисиарх.¹² У том случају морало би се разрешило који би то манастир Трстеник могао бити у Србији и који има тако угледног иконома да му се клања кћи кнеза Лазара и кнегиње Мили-

це, и жена Вука Бранковића, господара области Косова, и да га назива "часном светињом". Како се данашњи град Трстеник налази у непосредној близини манастира Љубостиње, задужбине кнегиње Милице, то би се с правом смело закључити да се крај (предео) у коме је Љубостиња подигнута називао Трстеник, па да је и Миличина задужбина по њему добила назив - Трстеник. Насеље у овом крају, поред манастира, касније ће се развити у данашњи град Трстеник.¹³ Како се један Макарије, изгледа 1403. потписао као сликар на луку лунете над порталом, у припрати, који води у главни део цркве (наос), могло би се претпоставити да је то можда трстенички Макарије, и да је око те године у манастир Трстеник-Љубостињу долазила госпођа Мара и да је том приликом и оставила свој запис о трстеничком икону Макарију. Из писама Дубровчана госпођи Мари сазнаје се да је она већ 1402. у завади са својим рођеним братом деспотом Стефаном, а што је и њима, због трговине, било непријатно, па је саветују да се измире.¹⁴ Дакле, могуће је да је те године, или убрзо после ње, госпођа Мара долазила својој мајци у Крушевац, или неко друго место, или можда у сам манастир Трстеник (Љубостињу), и да је том приликом молила мајку, па и трстеничког игумана и трстеничког иконома Макарија, да утичу на деспота Стефана да се измири са сестром.

Ваљда због народне легенде о "царици" Милицы дошло је и до приповедања да се она (Милица) одмах после Косовске трагедије (1389) замонашила и све удовице косовских јунака довела у Љубостињу, па отуда и веровање да је Љубостиња била женски манастир. Међутим, тачно је, изгледа, да се Милица замонашила 1393, а да је манастир Трстеник (Љубостиња) постојао још пре Косовске битке као мушки манастир. И сва је вероватноћа да је он кроз цео средњи век, па и много касније био увек мушки манастир.¹⁵

Кнегиња Милица је као монахиња Евгенија боравила у разним местима своје Србије. Из њених писама Дубровчанима види се да је боравила у Крушевцу, Јагодини, Приштини, Новом Брду, на Расини (можда у Козјаку).¹⁶ Из тих разлога, а и због помена трстеничког иконома Макарија, може се веровати да је кнегиња Милица за све време живела по разним местима Србије и да је тек после своје смрти 11. новембра 1404. или 1405. сахрањена у својој задужбини,¹⁷ као монахиња Јефросима.¹⁸

Други запис је из 1433, забележен у рукопису Народне библиотеке бр. 155, изгорелом 1941. Ту је поп Богдан оставио свој запис о помрачењу сунца 1433. месеца јуна.¹⁹ У истој књизи неко је можда исте године записао поруку овом попу, која гласи: **ГОСПОДИНОУ МИ МИЛО И ДРАГОМОУ ПОПУ БОГДАНУ, МИЛО И ВСЕСРЪДАЧНОМУ, ДА ЗНАШЪ, КРЕ**

**ПРИСТЪПИ ТУГЪКРАИ (!) О ЦРКВУ
О ТРЪСТЕНИКУ. О БИ РАТАНА
ПО ПРЪСТУ**²⁰

И овај запис помиње трстеничку цркву. Може се с правом веровати да средњовековно село Трстеник крај Љубостиње није имало цркву 1433, него да је то по свој прилици црква манастира Трстеника, тј. Љубостиње.

Да је трстенички иконом Макарије везан за манастир Љубостињу, после свега што је речено, чини се да више не би могло бити спорно. Питање је само да ли је он сликар Љубостињског живописа или јеромонах Макарије зограф из Зрза, тј. из сликарске радионице брата му, митрополита Јована.²¹ Макарије из Љубостиње каже за себе да је "тобож свештенослужитељ". Макарије из Зрза истиче да је јеромонах и зограф. Макарије из Љубостиње се потписао на грчком, Макарије у Зрзу 1421/1422, где тада влада грчка Охридска архиепископија, свој запис са потписом пише на српском. Натписи и потпис Макарија из Љубостиње немају никакве сродности са натписима и потписом Макарија из Зрза. Међутим, постоји мишљење да та разлика у писању слова исходи из дужег временског периода. Наиме, у Љубостињи је писмо Макарија из Зрза у 1403, а на престоној икони Богородице из манастира Зрза је у 1421/1422, па отуда и та знатна разлика између њих.²² Међутим, превиђа се да Лонгинове иконе у Дечанима датирају од 1572. до 1596, дакле, дужи временски период, а да су увек препознатљиве баш по истоветном рукопису.²³

Зато се чини да је много битније поћи од гледишта ранијих истраживача који сматрају да је зограф Макарије из Зрза васпитан у монашкој радионици свога брата митрополита Јована зографа, и да Макарије на Деисисном чину са иконостаса у Зрзу исказује његову ликовност. Да је то тачно најбоље потврђује сама икона Христа са поминутог Деисисног чина. У њеном поређењу с престоном иконом Исуса Христа Спаситеља и Животодавца од митрополита Јована зографа из 1393/1394, такође са иконостаса у Зрзу, сагледаће се идентични детаљи како у сликању руку и лица, тако и у грчким натписима на обема иконама. Онај облик одстојања између кажипрста и палца на десној руци Христа, затим начин држања затвореног јеванђеља, представа саме књиге, као и облик наборане коже, испод малог прста на левој Христовој руци, потпуно су идентични, и узалудно је трагати за таквом иконом Христа у којој би се то истоветно поновило.²⁴

Сагледају ли се уз то и идентично конципирани ликови апостола, нарочито Јована Богослова, између Андреаша и Деисисног чина, лако ће се уочити да су они истраживачи, који су Деисисни

чин са иконостаса у Зрзу приписивали Макарију, били потпуно у праву када су заступали гледиште да је Макарије својом ликовном визијом израстао из монашке сликарске радионице митрополита Јована.²⁵

Макарије из Љубостиње има само делимичне стилске сродности са радионицом митрополита Јована. Но то је последица опште стилске усмерености сакралног сликарства крајем XIV и почетком XV века у византијским просторима. Али, има ли се на уму особита изражајност у цртежу и колориту љубостињског сликара, његова непоновљивост у пластичном приказивању ликова насликаних светитеља, нарочито ликова ађела, његова звучност и сочноћ колорита у импресивној представи V Васељенског сабора, и на портретима Хребељановића из породичне лозе кнеза Лазара, у припрати, гледалац се ставља у недоумицу: да ли су тај сликарски израз и та префињена и богата палета могли да се зачну у радионици митрополита Јована из Зрза. Но та недоумица лагану ће као магла ишчезавати постепено када се упореде типови ратника, благовести, ликови апостола из појединих сцена из Христовог живота, а особито приказ архијереја и њихових одежа са типичним украсним детаљима, између Андреаша и целе Охридске сликарске школе, с једне, и Љубостиње, с друге стране. Сагледати само Богородицу из Благовести, њихов цртеж фигура, њихово колористичко обликовање, уочити пажљиво представе архијереја, а особито приказ њихових омофора и сакоса, јасно ће се проникнути да таквих приказа не само да нема у радионици митрополита Јована, него ни у целој Охридској сликарској школи на територији данашње СР Македоније, као и Бугарске из тог времена. Уочити јединствену представу светог Саве у Љубостињи, са богато украшеним бисерним дугим крстом, првом таквом представом у његовој иконографији у старом сликарству, и упоредити је са било којим приказом светитеља архијереја у свеукупној византијској уметности почетком XV столећа, доћи ће се до откривања изразите ликовне индивидуалности која има само неке ближе сродности са живописом Раванице, нарочито у обликовању светитељских ликова као и архијерејских одежди.²⁶ Тај начин представе омофора, епитрахиа и оних кругова на архијерејским сакосима, са оним карактеристичним декоративним елементима, типичним за једну радионицу, а без којих се и не може уопште ни говорити о било којој сликарској школи у византијском живопису, нема никакве сродности са уметношћу сликарске школе митрополита Јована. Зато и Макарије из Љубостиње ни у ком случају не би могао бити Макарије из Зрза, јер овај други потице из поменуте радионице у прилепским странама у којима се неговало сасвим друкчије фреско-сликарство.

Да ли се може помишљати о трстеничком икону Макарију? Једно је сигурно посве тачно, он се

не би смео мимоићи кад је реч о Љубостињи. Може се само веровати да је било манастирских иконома који су добро познавали вештину сликања. Суђећи по запису госпође Маре Вука Бранковића који о њему говори, он је био једна од изузетно ретких монашких личности, која се својим духовним животом и својим образовањем високо уздизала у свету аристократије тадашње средњовековне Србије. Макарије, љубостињски сликар, како његови натписи, његов потпис и његов живопис сведоче, припада сликарској школи моравских синита, чије фреско-сликарство у ликовном смислу не само да нема ништа заједничког са живописом прилепских, тј. пелагонијских страна, већ га и далеко надмаша. Ма није ли то ипак трстенички иконом Макарије, из љубостињских страна, у подкриљу горе Прозрака, тј. Гледићких планина?

НАПОМЕНЕ

1. Љ.Стојановић, Стари српски записи и натписи, Београд 1902, 72.
2. Исто, Стари српски родослови и летописи, Београд-Сремски Карловци 1927, 68.
3. Исто, 90.
4. На ове податке ми је љубазно указао Бора Вујић, из Ваљева, Бирчанинова бр. 24, када сам га замолио да ми нешто више саопшти о ваљевској Љубостињи. Најтоплије му захваљујем на уложеном труду.

У Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika, ед. Југославенска академија знаности и умјетности, Дио VI, Загреб 1904, 1910, у одредници "Љубостиња" између осталог стоји: а) манастир у округу Јагодинском, и б) мјесто у округу ваљевскоме-њива у Љубостињи, Српске новине 1865, 152.

Један од рецензената књиге - С.Ђурић, Љубостиња, Црква Успења Богородичиног, ед. Просвета и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 1985, колико је познато, поклем је из Ваљева, па је зато и чудно што није указао аутору на његове грубе омашке када је тумачио "име" манастира Љубостиње. По С.Ђурићу, то је дошло од сложенице "љубо" и "стена", тј. што значи "добра, блага, мила стена". Али како западни Југословени крај Јадранског мора, тј. Далматинци, изговарају "стина" (место стена), то он претпоставља да су они својим изговором дали "име" месту "Љубостина"! Он мисли да је назив манастира дошао по овом локалитету на ком је подигнут. Но није објаснио како је "Љубостина" постала "Љубостиња". С.Ђурић сматра да је и до назива Љуботен дошло од исте сложенице "љубо" и "стена", с тим што је тобоже касније елиди-

рано слово "С". Не рече шта је било са крајњим словом "А" и како су уопште оба слова нестала. Међутим, овај назив је по свој прилици такође дошао од старословенске сложенице "љубо" и "тен" (сенка; в тени - у сенци), што би значило да је сеновито место, тј. да је увек у сенци. Но ово је посао језичких стручњака. Иначе, С.Ђурић је у праву што не прихвата досадашња тумачења речи Љубостиња од Ж.А.Михаиловића и С.Радочића (С.Ђурић, нав.дело, 19-20). Но, аутор не рече ни која је то стена, тако уочљива и тако "добра, блага, мила" у Љубостињи по којој је она добила назив, и како се у средњем веку ту нађоше баш Далматинци, да они даду и "име" манастиру?

Требало би напоменути да се и они "љубостињски људи" што се помињу око Биначке Мораве у повељи кнегиње Милице Хиландару (око 1393) не би морали везивати за манастир Љубостињу, већ можда за неки локалитет Љубостињу у том крају, такође поред неке речице Љубостиње, као што је насеље (село) Љубостиња у Ваљеву добило свој назив по истоименој реци. Можда је та речица у средњем веку касније изменила свој назив. Јер, одиста какве везе има манастир Љубостиња са Биначком Моравом?

5. У Rječniku hrvatskoga i srpskoga jezika, свеска 69, Загреб 1956, 566-567, дато је горе наведено тумачење за реч "стињати се". То исто налази се и у Вуковом Рјечнику; в. Д. Ђуровић, Речник, Руско-српскохрватски, Београд 1936, 445, за тумачење речи "љубо".
6. Љ.Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. I, 80.
7. Ђ.Сп.Радочић, Развојни лук старе српске књижевности, ед. Матица српска, Сента 1962, 217-222.
8. С.Ђурић, нав.дело, 26, мисли да се ова планина назива Прозрака и сматра да није идентификована. На стр. 114, у нап. 41, он пише: "Р. Николић, Каленић, Београд 1972, 28, тврди чини се неосновано да се планина Прозрака налази између Каленића и Љубостиње". Али Р. Николић је само узгред саопштио да је Доситеј са својим сарадником, Мојсијем, писао 1416-1418. године, под гором Прозраком, недалеко од Каленића и Љубостиње (све подвучено - Р.Н.). Чини се да је у науци ипак потребна и етика. Боље је не наводити аутора него му искривљавати његове речи, а поготово кад се није добро спознала српска лексика. Но лако је нечије мишљење омаловажити, много је теже доказати да то није тачно. У овом случају за Гледићке Планине, тј. за гору Прозрака може се тврдити да су између Каленића и

Љубостиње.

9. Б.Живковић, Каленић, цртежи Фресака, Београд 1982, 20. Уп.В.Ђурић, Византијске Фреске у Југославији, Београд 1975, 225, нап. 137, који не прихвата мишљење Рад.Љубинковића, Каленић, Археолошки споменици и налазишта у Србији, II, Београд 1956, 120-123, који је први указао да је ту потпис сликара Доситеја, сматрајући да је то "сасвим немогуће". Он тврди (у овом случају заиста тврди) да су овде били насликани "(попрсни?) портрети двојице монаха с кукулима на главама". Довољно је погледати само цртеже Б.Живковића, па се уверити да је Рад.Љубинковић био у праву. Загледају ли се детаљи са фреско-орнаментике у најнижим зонама Каленића и Манасије, у простору где су насликани монаси (в.Б.Живковић, Манасија, Београд 1983), уочиће се да је ту реч о сличној орнаментаци, чак веома блиској. И сва је прилика да је на местима где су потписи сликара у Каленићу био орнаменат с круговима.
10. В.Ђурић, Радослав и Фреске Каленића, Зограф V, Београд 1967, 22-29. Р.Николић (С.Томић, Р.Николић, Манасија, Саопштења VI, ед. Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 1964, 90) сматрао је да је Радослав сликао Манасију.
11. Љ.Стојановић, нав.дело, 85 (запис 236). Овај запис је био исписан у пергаментном рукопису XIV века (минеј за мај и јуни). Народне библиотеке у Београду (изгорео 1941); Ђ.Сп.Радочић, нав.дело, 201.
12. Иконом је по звању одмах иза старешине манастира-игумана. Он га замењује у одсуству и стара се о свим манастирским добрима. Он је једном речју главни благајник, чувар манастирске ризнице, главни економ, старатељ за сву непокретну и покретну имовину. Еклисиарх се стара о богослужењу у цркви и о свему што је потребно за богослужење; бди о самој цркви и о потребама за све црквене обреде (Хиландарски типик светог Саве, ед. Лазар Мирковић, Београд 1935, 28-30).
13. С.Ђурић, нав.дело, 25-26, о свему овоме ништа не говори као да не постоји поменути запис о трстеничком икону Макарију, А, то је управо почетак историје манастира Љубостиње и самог града Трстеника. У Енциклопедији Југославије, у одредници Трстеник каже се да се помиње као сеоско насеље у XIV веку, и да поред данашње вароши постоји и село Стари Трстеник (Енциклопедија Југославије, књ. 8, Загреб МСМЛХХI, 378).
14. Љ.Стојановић, Стари српски родослови и летописи, 147.

15. Уп. С.Ђурић, нав.дело, 25-26; 114, нап. 47. Љубостиња је женски манастир постала тек 1939. године (в.Ж.А.Михаиловић, Манастир Љубостиња, Краљево 1976. Аутор даје исцрпне и корисне податке о историји манастира Љубостиње).
16. Љ. Стојановић, нав.дело, 188-198.
17. Година смрти у овом случају зависи да ли се година рачунала са 1.септембром или са 1.мартом.
18. Љ.Стојановић, нав.дело, 202. Јефросима је друго монашко име кнегиње Милице кад је уочи смрти примила велику схимну.
19. Љ.Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. I, 85 (запис 258); Љ.Сп.Радојичић, нав.дело, 200, који указује да је запис из времена око 1430, на пергаментном рукопису XIV века, минеј за мај и јуни Народне библиотеке у Београду, нестало 1915. године.
20. Љ.Стојановић, нав.дело, запис 260.
21. В.Ђурић, Византијске фреске у Југославији, 97; 223-224, нап. 131, где је дата и сва дотадашња литература, и где су изложена сва мишљења аутора о Љубостињи. Тој литератури од значајнијих радова о живопису Љубостиње треба дрдати Г.Суботић, Охридска сликарска школа XV века, Београд 1982, 43-49; Н.Антић-Комненовић, Зидно сликарство манастира Љубостиње, Зборник Народног музеја XI/ист.уметности, Београд МСМЛXXXII, 17-53, као и већ споменуто дело С.Ђурића.

Г.Суботић и С.Ђурић заступају такође мишљење већине истраживача да је Љубостињу сликао Макарије из Зрза, док Н.Антић-Комненовић сматра да то не би могао бити он, већ да је то неки други Макарије, тако да се и она придружује Р.Николићу и К.Балабанову, за које је В.Ђурић истакао да су "двојица истраживача" која заступају "супротна мишљења".
22. Г.Суботић, нав.дело, 43-49. Дао је калкове Макаријевог рукописа у натписима из Повеље манастира Зрза, исписане споља на јужном зиду цркве, изнад улаза око 1400. године, на престолу икони Богородице са иконостаса исте цркве, из 1421/1422. године, као и са ктиторског натписа са цркве Богородице Пречисте у Прилепу из 1420/1421. године, из којих се јасно види да је у питању исти рукопис, тј. рука Макарија зографа из Зрза. Но Г.Суботић, насупротив свим ранијим истраживачима који су с правом повељу манастира Зрза датирали око 1400. године сматра да је она настала 1421/1422. године, кад је настао и натпис са Макаријеве престоне иконе Богородице, јер му се натписи из Љубостиње, на фрескама, не слажу са натписима из Зрза. Зато је и изнео горе поменуто мишљење.
23. М.Шакота, Ризница манастира Дечана, Београд 1984, 92; 141-145 (сл. 13 и сл. 21).
24. В.Ђурић, Радионица митрополита Јована, Зограф . Г ., Београд 1969, 19 (сл. Христа са Деисисног чина), 32 (сл. слика престоне иконе Исуса Христа Спаситеља и Животодавца). Аутор је у праву што попрсја тројице апостола, Андреје, Симона и Марка, са Деисисног чина приписује другом сликару, а не Макарију.
25. В.Ђурић, нав.дело, 18: 25; 29; 33. Овде је најисцрпније указано на битне сликарске одлике радионице митрополита Јована зографа. Ту је уверљиво документована изложена тврдња да Макаријева ликовна култура исходи из ове радионице. Исти, Византијске фреске у Југославији, 84-89, још једном потврђује поменуто гледиште. Идентичног става је и Г.Суботић, нав.дело, 162. За Макарија и његовог сарадника на Деисисном чину каже: "Они су непосредно наставили дело митрополита Јована зографа, чијој су радионици и сами припадали, тако да се у основи њихови радови не могу разматрати као уметничка појава..." С.Ђурић, нав.дело, 104-109, насупротив поменутим истраживачима, сматра да је Макарије из Зрза био "глава неке зографске тајфе" за коју "нису важали канони митрополита Јована", па да зато и његово (Макаријево) сликарство треба посматрати "условно" као "монашку школу", а сликарство његовог брата, митрополита Јована, као "дворску школу", што је разумљиво сасвим неуверљиво. Али он на тај начин само поткрепљује гледиште оних аутора о Љубостињи који заступају став да Макарије из Зрза није сликао Љубостињу.
26. Д.Милошевић, Иконографија светог Саве у средњем веку, Сава Немањић, Историја и предање, Међународни научни скуп, ед. САНУ, Београд 1979, 311, сматра да су из друге половине XIV века, представе св. Саве с бисерним крстом у јужној певници цркве св. Апостола у Пећи и на источном зиду припрате, тј. лево од улаза у цркву св. Апостола, где је означен као "патријарх", испод монументалног попрсја Исуса Христа, изнад улаза, из прве половине XVI века (уп. В.Ђурић, нав.дело, 209-210, нап. 64, који мисли да ово попрсје припада "слоју живописа из 1561. године"). Она је то своје датовање заснивала на мишљењу В.Ђурића који је живопис јужне певнице у цркви св. Апостола датовао у тре-

ћу четвртину XIV века, а представу "патријарха" светог Саве нешто касније после 1355. (В.Ђурић, нав.дело, 72). Међутим, како је живопис из јужне певнице исписан грчким натписима, који се у Пећкој патријаршији уопште нису смели појавити у доба њене независности, а с обзиром да фреске јужне певнице стилски исходе из византијског сликарства прве половине XVI века, то је по свој прилици овај живопис настао за време владавине грчке Охридске архиепископије око 1525. (Р.Николић, Поводом педесетогодишњице откривања фресака у цркви св. Апостола у Пећкој патријаршији, Гласник 6, Београд 1982, 22; 24, нап. 6). Треба нагласити да су обе поменуте представе св. Саве у Пећкој патријаршији рад истог сликара, јер са идентичним детаљима слика омофор, а што је уједно и једина представа таквог омофора у огромном ансамблу фресака у овом храму. С.Ђурић, нав.дело, 100, заступа мишљење Д.Милошевић, јер не подвлачи да је љубостињска представа светог Саве прва у његовој средњовековној иконографији, нити указује на њен значај. Међутим, упореди ли се само крст љубостињског светог Саве са крстовима на његовим представама у цркви св. Апостола, одмах ће се уочити да по својој монументалности и по својој раскоши са два реда бисера указује на знатно већу старину. То исто важи и за употређивање архијерејских одежди светог Саве. Овде се први пут указује на неопходност детаљније анализе архијерејских одежди, као услов за разматрање ликовности једне школе, не само кад је реч о живопису љубостиње, и за прецизније датовање икона и фресака.

Радиша Жикић

СТАЊЕ НЕКИХ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ ДАНАС

Прошло је више од три деценије од како су на неким споменицима културе вршене прве веће акције на спасавању и конзервацији њиховог културно-историјског, архитектонског и ликовног садржаја. Биле су то прве опсежније интервенције које су резултирале значајним научним открићима и првим конзерваторским искуствима. То време је било карактеристично и по великом ентузијазму - жељи да се што више тога уради, што више и брзо открије и сазна више података о споменику, времену њиховог настанка и скине вео вишевековне тајне којом је био обавијен.

Неоспорно је да су овакви радови били преко потребни за сваки споменик културе и све акције су предузимане са добронамерним потребама да се заустави процес пропадања, локализују узроци и створе услови за нормално Функционисање. Такође је било потребно презентовати вредности свих научних и других значајних открића, да се разјасни наша магловита прошлост, да се пронађу и сложе коцкице мозаика-историје.

Веома велики број споменика је требало заштити за што краће време. То се донекле и успевало са брзим конзерваторским интервенцијама спасавалачког карактера, којом приликом су вршени за то време најнужнији конзерваторски захвати. Овакве акције су биле више изнуђене стањем споменика, него што су биле систематског карактера. Обим конзерваторских захвата био је условљен тадашњим познавањем технологије заштите и самог методолошког приступа стварним проблемима на објекту.

У каснијем периоду, педесетих година, приступило се ситематској заштити и научној обради споменика. Према приоритетима, акције су усмераване на скоро све значајније споменике културе из прве и друге категорије. Обично су акције трајале неколико сезона, а онда су се средства и радови усмеравали на друге објекте.

Пракса сталног праћења и надгледања стања споменика код нас још није сасвим заживела. Кад се на једном споменику заврше (условно) конзерваторски радови, углавном се завршава и интересовање за његову даљу егзистенцију.

онзерваторским интервенцијама на живопису, а аоричито на архитектури дешавају се наизглед

мале, а уствари веома велике промене на објекту путем промена услова у којима је до тада битисао. Приликом архитектонских конзерваторских радова споља на фасади објекта уклања се, на пример, фасадни малтер из разлога "археолошке презентације", а то свакако битно утиче на физичку компактност грађевине и промену услова у којима је до тада била. Или, застакљивањем прозорских и отвора на розетама са малим перфорацијама на стаклу условљена је такође промена услова, смањује се циркулација ваздуха и повећава концентрација кондензоване влаге. Такође, смањивањем димензија кровних испуста, приликом реконструкције и замене кровног покривача, битно се утиче на промену услова, наиме, већим кровним испустом вода са крова се слива даље од објекта, а мањим у вертикалне фасадне зидове. Даљи процес и последице су јасне.

Приликом ранијих сликарско-конзерваторских радова на живопису у многим објектима су коришћени органски материјали без конзерванса, а тако употребљени материјали временом су битно утицали на промену биолошких и физичких услова постојања живописа.

Има и мноштво других утицаја који су неминовни узрочници негативних промена услова, и то нпр. промена хемијског састава атмосфере или еколошке промене и др. проузроковане наглим технолошким развојем друштва.

На споменицима где су, условно речено, идеално изведени конзерваторско-рестаураторски радови, може доћи до промена утицаја. Само, на пример, један ослабљени шав оловног покривача или изломљена ћерамида може да константно транспортује влагу кроз зидове на живопис и активира прогресивно ширење деструктивних слика кристализацијом соли-декомпоновањем везивне структуре бојеног слоја.

Честим или повременим прегледом споменика, увидом у стање и брзим превентивним интервенцијама, уклањањем или неутралисањем узрочника од стране конзерватора, смањила би се могућност дугогодишњег дејства деструктивних узрочника, а тиме би се повећала и ефикасност заштите споменика културе.

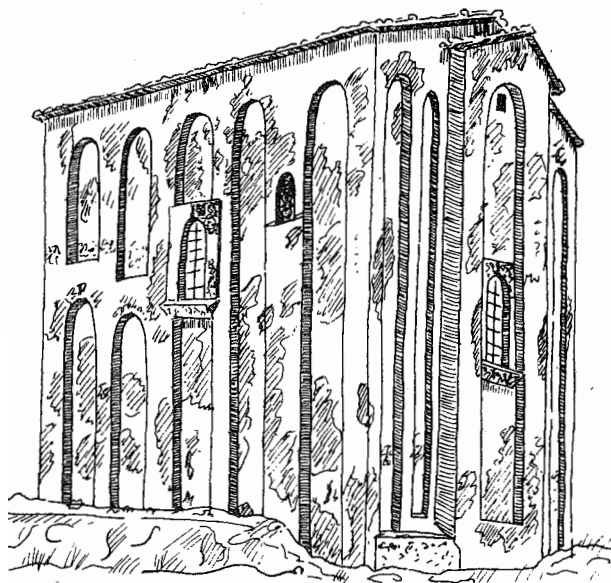
Црква Св. Михаила у Стону

- стање архитектуре и зидних слика -

На полуострву Пењешцу близу Стона, на брежуљку Св. Михајла налази се истоимена прероманичка црквица са сачуваним романичким фрескама из друге половине XI века, које спадају у ред најстаријих у нашој земљи.

За прилаз овако значајном објекту нема никаквих ознака. Лошим сеоским путељком стиже се испод

брда које је било захваћено пожаром у току прошлог летњег периода. Стазу која води до врха брда, где се налази црква Св. Михаила, треба пронаћи јер је необележена и неуређена. На самом врху брда налази се црквица са мањим пратећим зградама које су запуштене и зарасле у коров. (цртеж бр. 1).

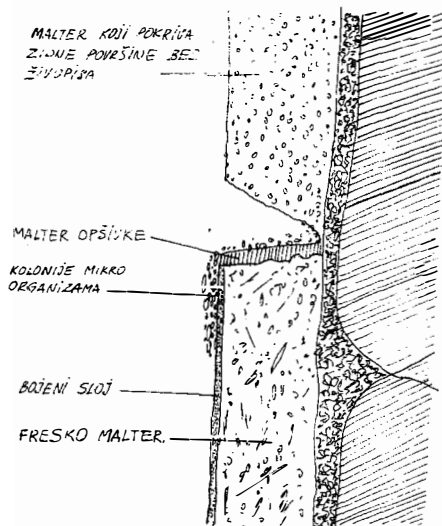

Бр.1. Црква Св. Михаила у Стону
(цртао: Р.Жикић)

Конзерваторско-рестаураторски радови су обављени пре више година, методологијом карактеристичном за то време. Садашње стање објекта није нимало задовољавајуће. Архитектура цркве је руинирана са израженим степеном деструкције везива фасадног малтера. Раслабљена везивна моћ малтера проузрокована је близином мора и јаким утицајем атмосферилија: јаки ветрови у зимском периоду наносе ситне слане капљице воде на хидроскопан фасадни малтер кроз који се транспортује слана вода у зидове и даље, појачана са солима из зида избија на унутрашње површине и на зидне слике. Кристализација ових презасићених соли деструктивно делује на компактност бојеног слоја.

Унутрашњи простор цркве је такође запуштен, па више личи на неуредно складиште остатака камене пластике разбацане по поду. Зидне слике, урађене у фреско техници, веома мало су очуване и то у фрагментима, изузев ктиторске композиције која је сачувана у већем обиму. Презентација живописа неадекватно је решена, разбијене су колористичке целине, сваки фрагмент је решаван као посебна целина, а запостављено је колори-

стичко јединство читавог унутрашњег простора. Колористичке вредности фрагмената зидних слика су у топлој окер и црвеној боји, а то је супротно колористичким вредностима малтера који покрива зидне површине без живописа и који је у сивим тоновима. Колористичком нескладу помаже и тамно-сива трака која се протеже дуж ивица свих фрагмената, а састављена је од колонија лишајева и алги. На тим површинама је, вероватно, приликом претходних конзерваторских интервенција, употребљена органска материја без конзерванса, па је услед погодних услова дошло до развоја микро-организама. (схема бр.2).

Бр.2. (схема) вертикални пресек
(цртао: Р.Жикић)

Малтер који покрива зидне површине без живописа је истог, а на местима чак и нижег нивоа од нивоа фреско зидних слика. Површина, фактура и колористичка вредност малтера је неравномерна што у склопу унутрашњег простора ствара утисак хаотичности. На више места малтер је потклобучен, испуцан и нестабилан.

Малтер опшивке рађен је од песка неадекватне гранулације и фактуре у односу на фреско малтер.

Појава већих количина соли преко површина живописа и преко површина малтера око живописа, условљена је вероватним продором влаге кроз кровни покривач - односно свод и кроз зидове.

Овај напуштени или скоро заборављен објекат је споменик културе из групе споменика I категорије.

Манастир Враћевшница - црква Св. Ђорђа - стање зидних слика -

Манастир Враћевшница је споменик културе од великог значаја, са црквом св. Ђорђа, задужбином великог челника Радича Поступовића, једног од најугледнијих великаша деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђорђа Бранковића. Манастир је подигнут 1428-1429. Обновљен је 1737. Тада је зграф Андрија Андрејевић, са својом дружином исликао све просторе храма. Обновио је и ктиторску композицију челника Радича Поступовића. Иконостас је из XVIII и XIX века.

У току августа месеца 1985. у манастиру Враћевшници вршени су систематски испитивачки сликарско-конзерваторски радови. Стручни тим за ове радове сачињавали су стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе из Београда и стручњаци Завода за заштиту споменика културе из Краљева.

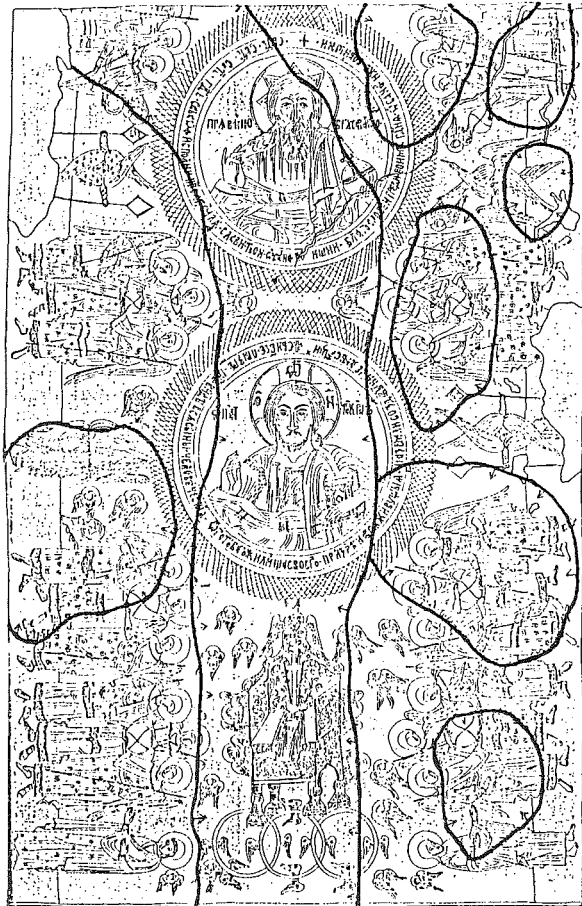
Претходне конзерваторско-рестаураторске интервенције вршене су у периоду 1971-72. године од стране стручне екипе Покрајинског завода за заштиту споменика културе из Новог Сада. Радовима су биле обухваћене све зидне површине са фреско зидним сликама и иконостасом. Том приликом је рађена и документација од које је остао само један мали део (цртежи фресака и неколико фотографија). Оваква документација је за данашње потребе неадекватна, јер је непотпуна и неприменљива. О конзерваторско-рестаураторским радовима, који су примећени нема писаних података, а извођачи ових радова не желе да о томе дају информације.

Конзерваторско-рестаураторски захвати су неприкладно изведени, а многи тада актуелни проблеми су заобиђени или су веома површно третиран. Већина конзерваторских интервенција примењена је том приликом супротно основним конзерваторским принципима; наиме, у простору припрате у другој зони урађена је тотална реконструкција и исликана површина оштећења на стојећој фигури величине око 1/2 квадратног метра. Детаљном анализом утврђено је да је за уклањање слојева прљавштине и чађи са површина бојеног слоја, употребљен нестручно припремљен калијев сапун (сапокалинус), а приликом површног уклањања истог, један део је остао неравномерно преко бојеног слоја. Временом је на тим местима дошло до нерастворног једињења-сапонификације. Такође је утврђено да је за фиксирање нестабилног бојеног слоја коришћен бели шепак, који временом добија својство нерастворне материје.

У простору припрате, на зидним површинама без живописа, које покрива малтер из времена великих обнова Милоша Обреновића, приликом конзерваторских радова 1971-72. године вршене су следеће интервенције: плумбиране су малтером све пуко-

тине и оштећења, а затим преко читаве површине малтера, који је био прекривен слојем прљавштине и чађи, нанесен је нови слој боје, чиме је постигнут ефекат супротан од жељеног.

Овако нестручним и неприкладним конзерваторским интервенцијама само су постојећи проблеми умножени. Да би садашње стање зидних слика било јасније, навешћемо пример једне композиције са свода у наосу (цртеж бр.3).

Бр.3. Композиција св. Тројице на своду наоса
- зоне потклубучења
(цртала: Д.Милосављевић)

Извод из конзерваторског досијеа формираног 1985. године:

Назив композиције: СВЕТА ТРОЈИЦА - свод наоса - зона VII.

Димензије: 570x370 см. Површина композиције: 21,09 квадратних метара.

Површина постојећег живописа: 20,03 квадратних

метара. Површина оштећења: 1,06 квадратних метара.

Површина потклубучења: око 12 квадратних метара. Оштећења процентуално: 56%.

Фреско-малтер је оштећен на два места великим оштећењима, једним у северозападном делу свода димензија 140x50 и другим у централном делу композиције на јужној страни, димензија 120x30 см. Има велики број потклубучења фреско малтера распространих дуж читаве композиције. Захватају 56% укупне површине. Дуж читаве композиције приметне су велике пукотине које се простиру његовом средином.

Евидентни су трагови претходних конзерваторских интервенција у виду плombe вишег нивоа од нивоа фреско малтера и ретуша који је изгледео.

Испитивањем је утврђено да је дуж северне стране дошло до пулверизације бојеног слоја, а од средине до бордуре на јужној страни евидентни су слојеви калцифицираних соли и остаци калијевог сапуна. Само неке од укупне палете употребљених боја су неотпорне на суви и влажни третман, а то су црвена на драперији, зелена и умбра досликане у ал-секо техници.

На основу свих добијених резултата испитивачких радова биће урађен пројекат за конзервацију и презентацију зидних слика овог веома значајног споменика културе.

Манастир Каленић - црква Ваведења Богородице - стање зидних слика и иконостаса -

Сматра се да је Каленић саграђен и исликан између 1407. и 1413. или нешто касније, око 1418-1420. Задужбина је протодовијера Богдана и његове жене Милице, са двора деспота Стефана Лазаревића. Из записа се сазнаје да су прву оправку оштећене цркве 1795. извршили каленићки монаси. У време Карађорђа 1806. дозиђује се нова припрата. 1823. манастир Каленић обнављају студенички монаси. 1877. године са фрескама је систематски уклоњен сав кречни премаз. Сликарско-конзерваторски радови на живопису урађени су 1956-1957, радовима је руководио Бранислав Живковић, сликар-конзерватор Републичког завода за заштиту споменика културе.

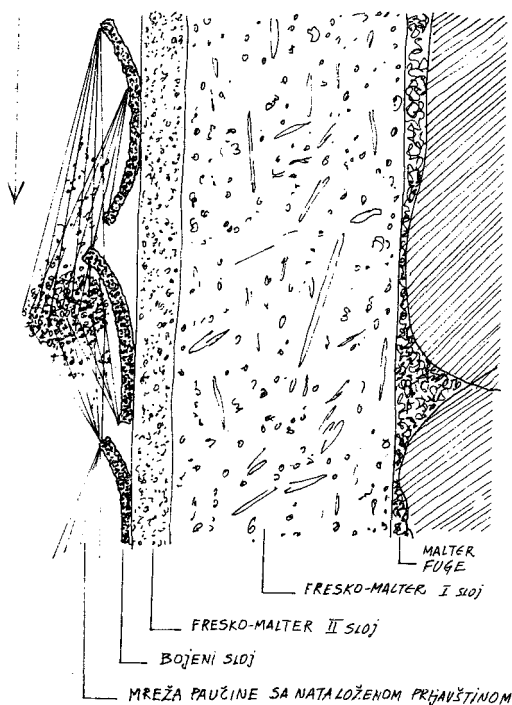
Крајем јула месеца 1985. године извршен је преглед зидних површина и иконостаса и констатовано следеће стање:

Зидне слике наоса, куполе и апсиде

У простору пандантифа преко површина бојеног слоја, наталожени су слојеви кристалисаних соли, неравномерно распоређени, и захватају око 50% укупне површине. Ове појаве су такође евидентне и у другим просторима али у мањој мери.

Преко површина бојеног слоја пандантифа и у другим просторима наталожени су слојеви прљавштине, прашине и чађи и изражен је висок степен пулверизације бојеног слоја на свим површинама зидних слика у простору наоса. У куполном простору на прорацима има трагова протока воде са прозорских отвора.

На појединим местима на површинама је ослабљено везиво бојеног слоја што се нарочито види код окер боје, цинобер црвене, краплак црвене, зелене и црне на позадинама композиција, док су на неким од њих изражене свеже пулверизације и осипања бојеног слоја, а нарочито код цинобер црвене граничне линије композиција. У овом случају постоји несумњива тенденција даљег осипања бојеног слоја - "просветљавање". На површинама бојеног слоја где је дошло до изражене пулверизације и до одвајања бојеног слоја од подлоге, има мрежасто распоређене паучине са наталоженом прљавштином и гаражи. Крајеви паучине везани су за подигнут бојени слој. Микро тежина паучине и груписане гаражи и прљавштине, која се сваким новим таложењем повећава, појачава силе које одвајају и љуспају бојени слој. (схема бр. 4).

Бр.4. (схема) вертикални пресек
(цртао: Р.Жикић)

Потребно је снимити живопис у колору на већ сниманим местима од раније, нпр. "Свадба у Кани", ради упоредног посматрања ранијег и садашњег стања, утврдити прогресију осипања и један од узрока деструкције бојеног слоја.

На свим зидним површинама фреско малтер има изражене неравнине и валовитост условљене мањим и већим поткљобучењима. Фреско малтер је двослојан, доњег слоја дебљине око 3 см и горњег слоја дебљине око 2 мм. Веза између ова два слоја је слаба због дужег временског размака између наношења првог и другог слоја. Горњи слој фреско-малтера је мрежасто кракелирао, а на местима где је веза између слојева ослабљена, дошло је до одвајања и отпадања горњег слоја фреско-малтера заједно са бојеним слојем. Мања оштећења горњег слоја фреско-малтера која нису плембирана приликом ранијих конзерваторских интервенција, показују тенденцију ширења обима оштећења због ослабљене везе између слојева.

У доњим зонама, а нарочито на соклу северног зида, има већих трагова продора капиларне влаге.

Декоративни малтер-малтер на зидним површинама без живописа-неравномеран је, неједнаког нивоа у односу на ниво фреско-малтера, неједнаког је тона боја услед продора влаге и петрифицираних соли. Малтер је на местима поткљобучен и испуцан, прекривен је мрежом паучине са прљавштином и гаражи. У куполи су евидентне тамне флека на малтеру (испрана оксидација олова са кровног покривача).

Зидне слике нартекса

Бојени слој је бољег квалитета у односу на стање истог у наосу, са мањим траговима његове деструкције. У горњим зонама бојени слој је нагорео, са пуно гаражи са промењеним квалитетом боја и промењеним колористичким вредностима услед дејства високе температуре. Прекривен је мрежом паучине са наталоженом прљавштином и гаражи.

Фреско-малтер је бољег технолошког квалитета са крупним мрежастим кракелурама у горњим зонама, са евидентном тенденцијом ширења. На свим композицијама има мањих и већих поткљобучења фреско-малтера.

Малтер на зидним површинама без живописа истог је квалитета и одлика као у наосу. У центру свода припрате има тамних (црних) флека, вероватно условљених продором влаге и испраних олово-оксидом са кровног покривача. Преко читаве површине у горњим зонама има наталожене гаражи и прашине наталожене на мрежасто распоређену паучину.

Предлажу се детаљни испитивачки радови и израда пројекта.

Иконостас.

Бојени слој на свим иконама прекривен је потамнелим лаком који је кракелирао мрежасто, прекривен је слојем гаражи и прашине, има мања оштећења од излетних отвора ксилофагних инсеката. У доњим зонама евидентна су мања потклубучења бојеног слоја и мање деформације услед дејства високе температуре-паљењем свећа.

Позлата на оквирима и резбареним елементима, као и површине са сребрним листом премазане су златном и сребрном бронзом преко оригиналног слоја. Преко свих површина има наслага потамнелог лака, прљавштине и уља из кандила. Евидентна су и многобројна механичка оштећења позлате, настала услед дејства ксилофагних инсеката (излетни отвори) и друга механичка оштећења настала непознатим узроцима.

Подлога-дрво нападнуто је ксилофагним инсектима и евидентан је висок степен деструкције дрвене масе, а свежи траговисаситњене белике која испада кроз излетне отворе указује на овогодишњу активност дрвоточаца. Носеће греде су такође нападнуте овим инсектима, само је степен деструкције мањи због различите врсте дрвета (храст). Карактер ових излетних отвора указује на присуство крупнијих дрвоточаца.

Резбарени елементи иконостаса су такође нападнути овим инсектима, а у горњим зонама недостају делови резбарених елемената. Предлажу се репресивне мере заштите носећих греда и свих делова иконостаса за заустављање и елиминисање даље деструктивне активности ксилофагних инсеката.

Спољашњи утицаји и стање објекта

Визуелним посматрањем откривени су ослабљени шавови оловног покривача-плоча, а на неким местима су потпуно одвојени. Квашењем оловних плоча долази до процеса оксидације, вода са крова спира олово-оксид и кваси вертикалне зидове и због хидроскопности камена транспортује се кроз зид на унутрашње зидне површине. Пут транспорта олово-оксида могућ је и кроз ослабљене шавове на оловном покривачу свода цркве и покривачу куполе.

У доњем делу фасаде, на соклу, евидентне су бројне колоније разноврсних лишајева и алги; вода са крова пада вертикално на хоризонтални плочник и одскаче са њега на сокл и тиме добија и задржава влагу у себи. Постојеће алге и лишајеви све више покривају зидове и задржавају све већу количину влаге. На северној страни алге и лишајеви су бројнији и влага се дуже задржава.

Предлаже се детаљни преглед кровног покривача, регулација транспорта воде са крова, дренажни

систем око објекта и промена угла плочника око објекта.

У овако приказаном, незадовољавајућем стању нису само ови објекти, већ их има још у таквом и вероватно тежем стању, па је свима њима потребан детаљни преглед и систематска заштита.

Милан Ђокић

НАД УГРЕБИМА НЕПОЗНАТИХ ТРУДОДЕЛНИКА

(Запис о угребаним цртежима из припрате Грачанице и спољне припрате Жиче)

Сићушни, готово неприметно урезани у нежно тело фреске, поред крадом писаних потписа или записа. Име, грешност и година. Само то. Запис о присуству, о постојању. Али те минијатурне, невеште цртеже стручњаци некад немају времена да примете. Јер они говоре другачијим језиком записа или историје. Они су ванвремени, вантренутни, и постоје и не постоје, енигматично ћуте, залуд их је и примећивати.

Око сликара конзерватора их је увеличало без лупе. Око које је претраживало милиметар по милиметар болних места ради излечења или залечења. Скупљати их вредно је колико и макова зрна. Можда није. Увећање њихово дало им је простор тачним прецртавањем; умножавањем у нове димензије сагледавања. Угреби безимених нашли су путем своје невиности мисао која је зацвркулала. Недефинисани појам улетео је у срце.

А иза тога похрлили су. Поклонници и послушници, који су следили предводнике. Затим су прошли проходници, печалници, непознати раби и преписивачи, прводелатељи, недоумници, утехописци, самоуки, себри и оклопници, књигољупци, болници и загонетачи, чудотворци. Иза времена остаје нешто, ваздух застаје на њима, ћутања и отћутавање, немоћ која крхке стрепње слама. Незаписано тамним плаштом се покрива. Потписати се на вечном зиду, светости, неповредивости његовој; животињо времена, каква ли си!

Па цртежи сугерирају животиње чудног краја, невиђено запамћене, смешне животиње, безазлене, животињска бића приближна људској схватљивости. Раскриљује се инсектоцид, као чудна замерка. Отвара пуж свој пут за неизвесност, чију? Поносно прекривају небо рогови јелена из давне Скиције. Руке улазе у видно поље и машу. Вапију. Вичу. Говоре, говоре. Време је ово безимено, добиће боља времена, као да допире до нас, сада, док посматрамо оком и прецизном камером ока

те руке осокољене висином. Јављају се сподобе, фигуре, лица, обриси недефинисани. Њихово јављеније је грч, њихове зенице су укочене. У проходу рука носи копље или дуги штап. Ако је штап - држи равнотежу, ако је копље вршак му је позади. Коњаник иде ивицом брда, он се види до пола, али се види и друга половина са измршавелим и згуреним коњем. Псине лају за себе. Непоменике да не помињемо. Дрво једно само, без одежде, нагости својој услужно.

Али, ево шта видимо: човек и инструмент. Он ће одсвирати музикословије, дозвоће песн, слушаће се до услишанија. Његов поглед није унезверен, он лучи благоумиленије. Слушаће га недоходници и старци, слушаће летописци, видари и самотници, пустињаци, безименици, соколници, слушаће великосхимници и мали слушаачи, заветодавци, постојаници.

И ми.

Доброслав Ст. Павловић.

ДЕО ЕТНОПАРКА И НА АДИ ЦИГАНЛИЈИ
- Подршка таквом једном предлогу -

Мисао о образовању етнопарка у нас јавила се, као што је познато, још у последњој деценији прошлог (С.Тројановић) и у првим деценијама овог столећа (П.Петровић, Б.Дробњаковић). Међутим, прво одређеније виђење једног оваквог музеја етнографског садржаја под ведрим небом - уствари, музеја традиционалног народног градитељства у пуној природи, предложено је тек током седме деценије нашега времена (Д.Павловић - Ђ.Петровић - Ђ.Ђорђевић - М.Драшкић - Д.Дрљача), када су сачињени основни елаборати за етнопарк под Авалом, као централног у Србији и за Етнопарк "Златиборска брвнара", као регионалне установе ове врсте, за подручје Југозападне Србије - одређеније речено, за подручје Златибора, на Партизанским водама.

Иако у начелу прихваћена од стране свих меродавних и надлежних чинилаца, требало је да протекну још пуне две деценије да би се у нешто измењеном виду развирила у новим условима концепција Музеја на Авали, од стране стручњака Републичког завода за заштиту споменика културе и Етнографског музеја у Београду, а уз то, у потпуности остварио Музеј народног градитељства у Сирогојну, потпомогнут разумевањем тамошње радне организације која је уз сарадњу својих талентованих и вредних плетиља стекла већ међународни углед. Тако је и Ранко Финдрик, креатор и реализатор овог веома успешно спроведеног задатка, недавно стекао завидно друштвено призна-

ње у виду Октобарске награде Београда.

У међувремену, поникло је ту и тамо још неколико мањих установа сличне врсте: у Пожаревцу - за Поморавље (С.Стокић), у Крагујевцу - за Шумадију (Р.Прокић - Б.Радич) и у Купинову - за Срем (Д.Павловић - Н.Вулетић - Д.Дрљача), као и још неколико јединица локалног карактера, у Совљаку и Владимировцу - у Мачви.

У најновије време, Етнографски музеј у Београду у сарадњи са Пољопривредним комбинатом "Београд", као носиоци реализације Етнопарка Србије, лоцираног на падинама Авале, чији симболични почетак градње везујемо за двестагодишњицу Вукова рођења - 1987. годину, разматра могућност изградње још једног етнопарка - овог пута на Ади Циганлији, у једном још слободном делу његових узводних површина.

Уколико би се успешно остварио договор ових двеју установа са представницима надлежне општине и Градског завода за заштиту споменика културе, Београд би могао стећи својеврсни музеј, специфичан за његове оближње равничарске крајеве у подручју великих река - Посавине и делова Војводине - оних области чије традиционално народно градитељство не бисмо могли тако адекватно представити на обронцима Авале.

На тај начин би Ада Циганлија стекла још једну допунску садржину; уз рекреативно-спортску добила би и културолошку вредност лако приступачну ширим народним слојевима. За то има довољно места и не треба се плашити да би један етнопарк сведеног пространства могао представљати сметњу или ограничења већ одомаћеним садржајима овог острвског простора. Напротив, такви би се садржаји само допуњавали.

Сплавовима, скелама и чуновима архаичног облика превозили би се и данашњи посетиоци целокупног острва; у воденицама и поточарама и даље би се мило брашно, справљале лепиње и погаче, док би се у појединим објектима са некадашњих сеоских газдинстава и у аласким колибама на традиционалан начин гостима припремала јела и пића, што би неоспорно могло имати одређене туристичке привлачности и привредне користи.

Не треба се ни плашити да би остварењем овакве једне културне институције био доведен у питање мисао да се на Авали образује Етнопарк Србије. Овај - на Ади, ни у ком случају не би конкурирао оном на Авали. Била би то само једна нужна и логична допуна.

Са мало добре воље и маште, уз не велика средства, могли бисмо релативно лако и брзо доћи до нечега за све нас новог, лепог, корисног и привлачног.

ИСТРАЖИВАЊА И ЗАШТИТА КУЛТУРНИХ ДОБАРА

Бојана Дељанин

НОВО ПРОГЛАШЕНА САКРАЛНА НЕПОКРЕТНА КУЛТУРНА
ДОБРА НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНА ПИРОТ И ЗАЈЕЧАР

У оквиру рада на пословима основне делатности, у 1984. години Завод за заштиту споменика културе у Нишу, извршио је валоризацију појединих евидентираних објеката сакралне архитектуре. Обрађене предлоге за проглашење доставио је Скупштинама општина Пирот и Зајечар. На седницама сва три већа, обе општине, за непокретна културна добра, проглашени су следећи споменици културе:

ОПШТИНА ПИРОТ

- МАНАСТИР СВ. БОГОРОДИЦА (Ваведење) код села Височка Ржана

У подножју планине Рудине, иза села Височка Ржана, налази се обновљен (1853. год.) манастир са црквом посвећен Св. Богородици (Ваведење). Према писању Мите Ракића ("Из Нове Србије", Отаџбина, књ. V, 1880, 608), стоји да је манастир био врло стар али су (га) крџалије идући по Србији, у време Карађорђево, попалили те је обновљен пре 25 година. У манастиру се и сада чува ферман из 1861. године. Иако је ферманом већ 1851. године дозвољено обнављање цркве, изгледа да је обнова извршена 1853. године, како је записано изнад улазних врата цркве. Натпис је сада у веома лошем стању и тешко је читљив.

Манастирска црква саграђена је од блокова камена-пешчара (сл. 1). Апсида је изразито широка, сп-

1. МАНАСТИР СВ. БОГОРОДИЦА, Височка Ржана, општина Пирот,
снимио: Ј.Шурдиловић

ља и изнутра полукружна. На двосливном крову покривеном црепом, уздиже се осмострано кубе. Архитектонска пластика од ситнијег пешчара украшава довратник северних врата, венац на цркви и

конзоле на горњим деловима фасаде. Посебну вредност овог споменика чини иконостасна преграда, обликована у техници дубореза, fine занатске израде. Богато је украшена резбареним флоралним мотивима. У горњем делу аплицирано је 15 празничних, а у доњем 6 већих престоних икона. Неке од њих су и датоване (1855, 1856, 1857, 1862 г.), оне пре свега имају документарну вредност. Њихово сликарско обележје карактерише рустично зографско знање са посебним осећањем за колорит.

Северно од цркве налази се звоник, квадратне основе са три велика звона.

У споменичкој целини постоји још неколико економских објеката и ново саграђени конак.

И поред тога што је зидана почетком друге деценије прошлог века, манастирска црква посвећена св. Богородици, значајна је, јер представља једно монументално сакрално здање које је саграђено у време турске превласти. По својим архитектонским обележјима ослања се на традиционалне обрасце средњовековног неимарства.

2. ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ у селу Крупац, општина Пирот,
снимио: Р.Станић

- ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ У СЕЛУ КРУПАЦ

Црква св. Николе из XVII века је мања грађевина, правоугаоне основе, са олтарском и певничким апсидама, полукружног облика. Наглашен распон између северног и јужног зида указује на карактеристике градње XVII века. Засведена је полуобличастим сводом, а апсида полукалотом. На западној страни налази се већа припра, која је касније придодата. Наос је пиластрима издељен на три дела. Централни део грађевине изведен је (сл. 2) од ломљеног камена, са местимично употребљеном опеком (средњовековног формата). Спољни зидови приправе су омалтерисани и бело окречени. Наос и олтарске апсиде покривени су плочама, а нартекс ћерамидом.

Црква на својим унутрашњим зидовима има насликан живопис. Евидентно се издвајају два слоја фреско декорације. Млађим (датираним натписом над улазом у храм, региструје 1866.г.), украшене су фигуралне зоне олтарског простора и фасада западног зида наоса. Доње зоне првобитног, старијег живописа су прекречене. Од њега су се само очувале композиције које илуструју циклус из живота св. Николе - патрона храма - и композиције црквених празника. Сачуване сликане површине старијег фреско-ансамбла, по својим иконографским, тематским и ликовним карактеристикама и особеностима, садрже обележја уметничких остварења насталих у XVII веку.

Иконостас и иконе одликује скоро опште стилско јединство, а оно је типично за време у коме су сликане и резбарене. У читавом пиротском крају, у другој половини прошлог века радила је група сликара-зографа из Дебра, тз. Деберлије. Они су сликали иконе за стару цркву у Пироту, за цркве у селу Дојкинац, Брлогу и др.

3. ЦРКВА СВ. ЂОРЂА у селу Осмакова, општина Пирот,
Снимио: Р.Станић

- ЦРКВА СВ. ЂОРЂА У СЕЛУ ОСМАНОВО

Припада средњовековном споменичком наслеђу. Њене вредности су евидентирание приликом рекогносцирања терена док време изградње црквеног објекта није утврђено, пошто још нису извршена потребна истраживања и проучавања. По својој основи црква је једнобродна грађевина (сл. 3) скромних размера, са полукружном олтарском апсидом

и полуобличастим сводом. Објекат је мало укопан у земљу. Кроз западни портал, преко три степеника улази се у наос. Црква је споља и изнутра омалтерисана, а затим окречена. Креч и малтер су резултат касније изведених интервенција. На унутрашњим зидовима (северном и западном) откривени су испод кречних намаза фрагменти фресака (сл. 4), чије архаичне црте обележавају изразиту стилску индивидуалност и које по својим сликарским вредностима можемо сврстати у средњовековно уметничко стваралаштво.

- ЦРКВА Св. ЂОРЂА У СЕЛУ СЛАВИЊЕ

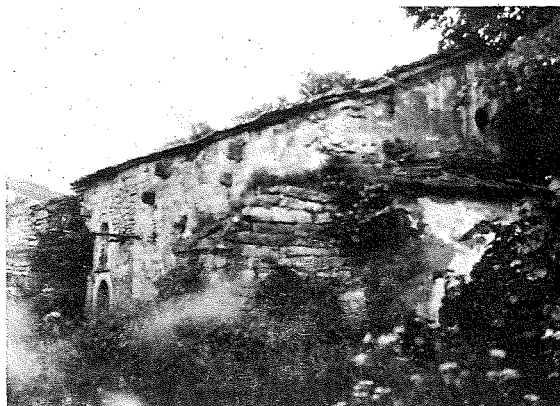
Црква се налази у центру села. Изнад улазних врата је натпис из кога сазнајемо да је 1844. године извршена обнова храма св. Георгија победоносца (20. јуна 1844. године). Из овог записа види се да је црква раније саграђена, а да је поменуте 1844. године само обновљена.

По својој концепцији припада скромнијим архитектонским остварењима (сл. 5). Има правоугаону основу са полукружном олтарском апсидом на источној страни. Засведена је полуобличастим сводом, а апсида полукалотом. Кров је двосливан покривен ћерамидом, а апсида плочама. За градњу цркве коришћен је камен. Камени блокови везивани су кречним малтером. Кровни венац као и лукови, врата и прозори изведени су од притесаних мањих и већих комада бигровитог камена.

На јужној страни сакралног објекта, целом дужином био је подигнут покривен трем, од кога се сачувао источни зид, са нишом засведеном оријенталним луком, цео западни зид и неколико каменних стопа на које су се ослањали стубови трема.

4. ЦРКВА Св. ЂОРЂА (деталј живописа), село Осмакова, општина Пирот, снимно: Р. Станић

5. ЦРКВА Св. ЂОРЂА у селу Славиње, општина Пирот, снимно: Р. Станић

На јужној страни источног зида трема стоји у камену урезани запис: "писао аз поп Ига 1845. г.". У горњим зонама зидова налазе се у секундарној функцији узидане фрагментоване плоче (потврда о каснијој обнови храма).

На унутрашњим зидовима местимично се сачувао сликани слој. Несумњиво је да остаци живописа потичу из XVIII века, што не значи да је у питању најстарија фреско декорација. Изнад полукружног јужног улазног портала налази се плетка ниша. У ниши је насликан патрон цркве св. Ђорђе на коњу убија аждају. Вредност овог културног добра представља и масивни иконостас са иконама. Дуборезна декорација дрвене иконостасне преграде сачињена је од флоралних мотива, преплета лишћа, цвећа, као и стилизованих фантастичних животиња. Рашчлањен је у хоризонталне редове, док је вертикална подела издвојена помоћу тордираних стубова и пиластара. У слободним пољима постављене су престоње и празничне иконе, рађене уљем на платну. Према сликарском поступку и извесним ликовним карактеристикама иконе на иконостасу рађене су у духу поствизантијског уметничког стваралаштва.

ОПШТИНА ЗАЈЕЧАР

- МАНАСТИР ГРЛИШТЕ

Споменичка целина манастира Грлиште налази се око 2,5 километара западно од истоименог села. Црква је посвећена апостолима св. Петру и Паулу. Постојећи сакрални објекат саграђен је крајем прошлог века, на месту порушене средњовековне цркве.

6. МАНАСТИР ГРЛИШТЕ, општина Зајечар,
снимио: Ј.Шурдиловић

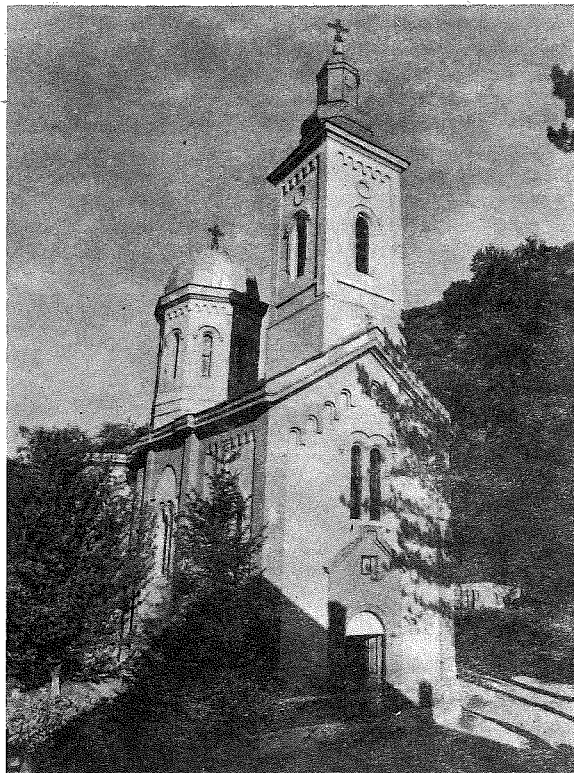
Црква св. Петра и Павла је скромније архитектонско остварење. Правоугаоне основе, са олтарском апсидом споља полигоналном, а изнутра полукружном, уз коју се северно и јужно налазе протезис и ђаконикон. На средини апсиде, у плитко профилисаној ниши уграђен је узани прозор (сл. 6).

Два широка пиластра, на бочним зидовима наоса, одвајају западни и олтарски простор од централног дела храма над којим се уздиже издужено, осмострано кубе.

Западни портал наоса, са спољне стране изведен је од каменог оквира украшеног вегетабилним класним орнаментом. Припрата је квадратне основе, и као наос, има на северној и јужној страни по једна врата. Уз јужни зид припрате, касније је дозидана мања затворена просторија, повезана са отвореним тремом који се налази дуж јужног зида црквене грађевине.

Црква је засведена полуобличастим сводом и покривена ћерамидом. Зидана је рустично од камена и местимично коришћеном опеком, а затим малтерисана и бело окречена. Испод кровног покривача, на кубету, се налази црвено бојени украс, изведен у виду плитке таласне линије.

У споменичком комплексу, на омањој узвишици, налази се девастирана зграда парохијског дома, а западно од ње, видни су остаци зидова старе школе, која је радила све до 1876. године. Североисточни простор од сакралног објекта коришћен је за гробље. Најстарија до сада прочитана година на надгробном споменику је из прве половине прошлог века.

7. МАНАСТИР СУВОДОЛ, општина Зајечар,
снимио: Ј.Шурдиловић

- МАНАСТИР СУВОДОЛ

Манастирска целина са црквом посвећеном Рођењу Богородице, налази се око 2 километра североисточно од села Селачка, у подножју планине Манастирска глава.

Постојећа манастирска црква саграђена је у другој половини прошлог века (1865-1866.).

По народном предању постанак манастира везује се за средњовековно раздобље. Првобитан религиозни манастирски објекат, порушен је у првој половини прошлог века. О средњовековном пореклу културне грађевине писао је Феликс Каниц, 1860. године,¹ а исцрпније податке о старијем сакралном објекту налазимо у путописним белешкама објављеним 1863. године у чланку "Пут лицејских питомаца".² Из тих извештаја дознајемо да је срушени храм имао крстообразну основу и да је био живописан.

Споменички комплекс опасује масивнији оградни зид. Главни улаз је на југоисточној страни. Поред цркве, као основне доминанте, у манастирском

кругу налазе се још: чесма из 1866. године, изведена од обрађених каменних блокова са пет лула за изливање, веома солидне занатске израде, стари приземни конак, лоциран северно од цркве, као и спратни конак грађен пре десетак година.

Црква Рођење св. Богородице подигнута је 1865-1866. године на месту средњовековног сакралног објекта. Појединости у вези са обномом сазнајемо из два натписа који се налазе у цркви.

Манастирска црква из 1866. године. Је једнобродна грађевина, засведена полуобличастим сводом, (сл. 7) са једном троделном апсидом на истоку и мањом припратом на западној страни. Изнад доле се извучено вишестрано кубе, а изнад припрате високи звоник. Унутрашњи простор издељен је пиластрима у пет травеја.

Разуђеност Фасаде постигнута је посебно обрађеним западним порталом, плитким розетама, боген-фризом испод кровног венца и на прочељу западне фасаде. Кубе и звоник су споља украшени венцем профилисаних аркадица. Вертикализам је наглашен пиластрима и високим ужим прозорским отворима. Унутрашње површине зидова и сводова украшавају фреске. Композиције у наосу и нартексу распоређене су у засебне целине, уоквирене богатом орнаментиком и сликаном архитектуром. По својим стилским особеностима одликује их изразито назаренско ликовно изражавање; линеарни цртеж, а колорит пригушен.

Мањи камени иконостас (који по боји и структури камена наличи мермеру), рађен је крајем XIX века, у духу неокласицизма. Поједине престоне и празничке иконе насликао је Милисав Марковић. Иконе представљају солидна ликовна остварења плодног пожаревачког сликара.

Радове овог сликара налазимо и у црквеним споменицима на подручју града Београда (у Гроцкој, Умчарима, Бачевцу и др.).

Ново проглашена непокретна културна добра својим измењеним статусом увећавају досадашњи фонд сакралних споменика културе. Потребно је приступити даљим свестранијим испитивањима, како би се комплетно сагледала и проучила њихова градитељска и уметничка вредност и добила потпунија сазнања о стваралачком наслеђу у источном делу наше земље.

1. Феликс Каниц, Србија. Земља и становништво, Београд. 1985, 361.

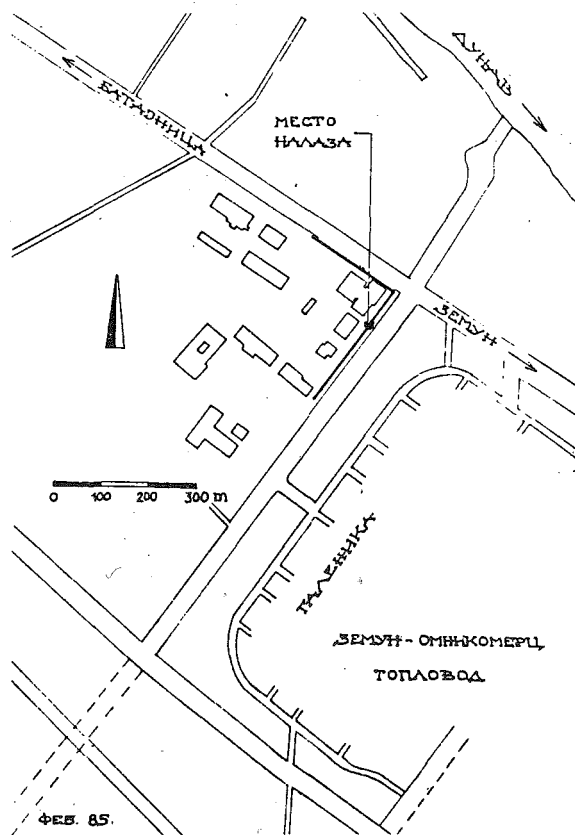
2. Пут лицејских питомаца по Србији, год. 1863. саставио К. Поповић, 1867.

Душан Мркобрад

НАСЕЉЕ "ГАЛЕНИКА", ЗЕМУН

- латенско и средњовековно насеље

У оквиру данашњег насеља "Галеника" у Земуну пронађени су током 1982. године¹ остаци средњовековног и латенског насеља. Фебруара 1985. године земљаним радовима, приликом постављања топловода кроз земунску индустријску зону, испред предузећа "Омникомерц" (сл. 1) поново су нађени и притом делом уништени остаци насеља из времена млађег гвозденог доба и пуног средњег века.² Ако се узме у обзир да је удаљеност овогодишњих налаза највише око 100 метара од оних из 1982. године, може се са доста сигурности тврдити да је у питању исто насеље, које се простирало на већој територији.

Сл. 1.

У избаченој земљи, а у близини уништених објеката, нађен је већи број уломака карактеристичне грнчарије и накита (две фибуле и део наруквице), који се прецизно временски одређују. Нажалост, налазе није било могућно издвојити у засебне целине, па се не могу вршити паралелна посматрања.

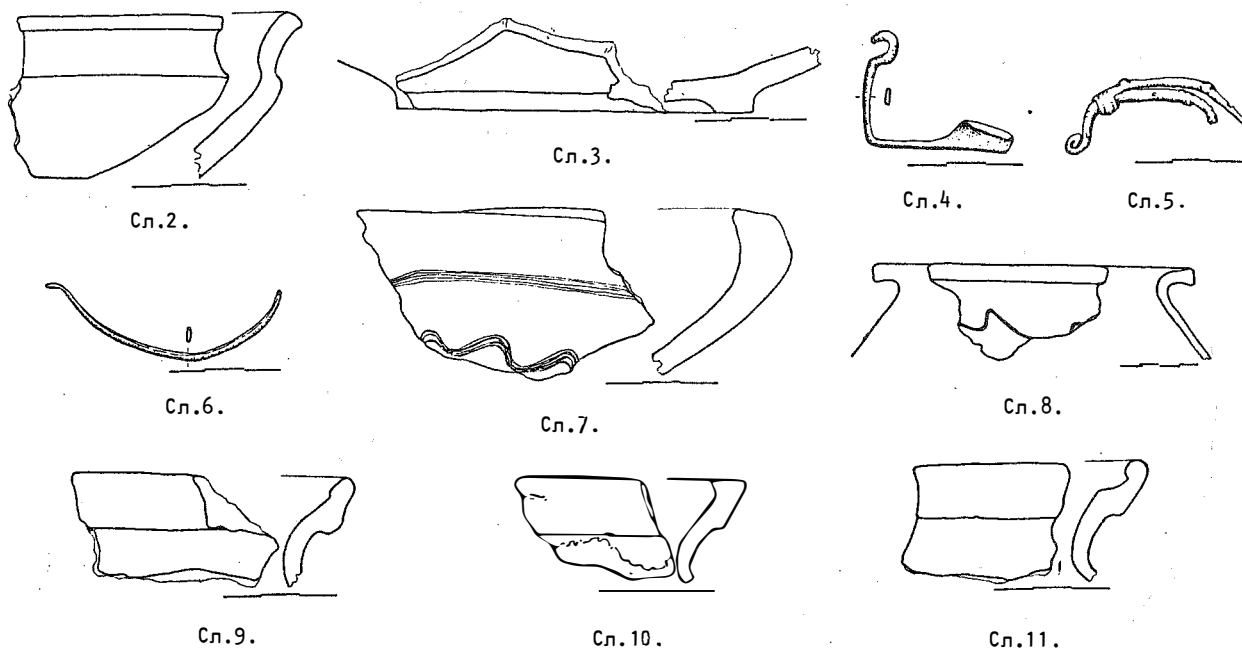
За време млађег гвозденог доба можемо везати налазе уломака који припадају различитим облицима здела (сл. 2, 3) рађених на витлу, фино пречишћене земље, сивкасте боје, понегде са траговима глачања. У питању су дубље зделе са назначеним ободом и раменом, конусним трбухом (сл. 2), који понегде прелази у благо назначено прстенасто дно (сл. 3). Овом слоју припадају и налази две бронзане фибуле (сл. 4, 5) и део оштећене наруквице (сл. 6), који се по својим карактеристикама сигурно датују у касно латенско доба.

Уломак карактеристичне фасетиране зделе са типичном декорацијом (сл. 7), фактуром и начином израде наговештава могућност постојања још једног културног периода.

Средњовековни керамички материјал припада углавном лонцима. На основу облика (сл. 8-11), начина израде, фактуре и система украшавања закључак је да ова грнчарија припада производњи угарских радионица током XV века.

Анализом уломака грнчарије и налаза накита, а узимајући у обзир поремећену стратиграфију и уништене архитектонске целине, закључујемо да је овде у питању само један део вишеслојног већег насеља на простору данашњег насеља. Ранијим налазима знамо за постојање култура млађег гвозденог доба из XI-XII века, а овогодишњи резултати додају још и културни слој XV века. Неколико карактеристичних уломака старијег гвозденог доба наговештавају могућност још једног периода. Из свега овог произлази да је поменуто насеље имало дуг континуитет живота и можда је живело и у неким другим културним периодима, за које засада нема података. Разрешења свих питања и дефинисање међусобних односа различитих слојева разрешење ће добити једино будућим археолошким истраживањима.

1. Д. Мркобрад, Насеље "Галеника" - каснолатенско и средњовековно насеље, Археолошки преглед 24, САДЈ, Београд, у штампи.
2. Ров за постављање цеви топловода, ширине око 1 метра, пресекао је део насеља, чији су делимични остаци слабо видљиви у профилима. Нитакве накнадне техничке интервенције нису биле могуће и једино се могло, као и радовима из 1982. године, снимити затечено стање и сакупити доступан материјал, који је аутор текста прикупио случајно туда пролазећи.

Млађан Цуњак

ЗАШТИТНА АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА НЕКРОПОЛА ПИНКУМА

У току маја месеца 1985. године РО "Стандард" из Великог Градишта, приликом копања канала за постављање новог колектора, у центру Великог Градишта, у парку испред зграде СО наишло се на запечену земљу и фрагменте цигле. Радници су обавестили инвеститора, а он Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево. Стручњаци Завода изашли су на лице места и констатовали да поломљени комади имају нове ломове и да се налазе изнад запечене земље. У оваквој ситуацији није имало шта да се пуно размишља, већ да се обуставе даљи радови и да Завод приступи организацији заштитних археолошких истраживања. На простору трасе канала вршена су истраживања најугроженијег дела терена и то отварањем сонди на местима за која се сматрало да могу дати најбоље резултате, поготово што је било јасно да не постоје разлози нити услови за систематска археолошка истраживања. Управо је зато и отворено више сонди на целој пројектованој траси ценовода.

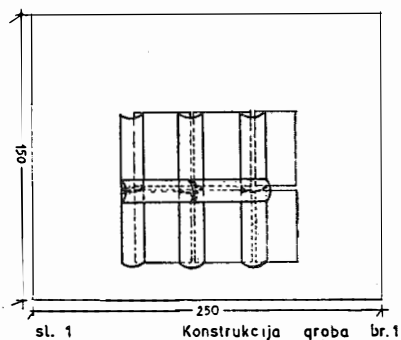
У сонди бр. 1 на дубини од 75 см од нивоа терена наишло се на хоризонтално постављене тегуле, преко чијих спојева су били постављени имбрекси (сл. 1), окол запечена земља, што је само по себи упућивало на спањени гроб. Гробна јама је овалног облика, дубине од око 40 см. У гробној јами нађено је доста остатака од ломаче помешаних са мањим комадима костију, делимично нагорелих (сл. 2). У истој јами испод тегула пронађени су у хоризонталном положају три посуде, две од керамике, једна од стакла, два мала ножића две металне копче и фрагмент гвозденог мача. Керамичке посуде биле су у целости сачуване, за разлику од стаклене, која је била у ситним делићима, тако да јој се не може реконструисати облик, што би било од великог значаја за њену хронолошку детерминацију. Керамичке посуде представљају два типа крчага са по једном дршком. Крчаг са сл.4 је крушколиког реципијента, сужене равне стопе и суженог тролисног изливка, за разлику од крчага са сл.3 који је биконичног облика, равне сужене стопе и левкасто обликованог и јако профилисаног врата. Оба крчага рађена су од светло-црвене печене земље, са спољне стране глачаних и фирнизованих површина.

Крчази тролисног, нешто суженог отвора, са усом стопом јављају се у керамичком материјалу од средине I века и трају све до VI, када тролисни отвори постају знатно шири. Према досада публикованом материјалу крчази суженог тролисног отвора најбројнији су из средине II века, па сходно томе и осталим околностима везаним за ове налазе, наше примерке можемо датовати у половину II века.

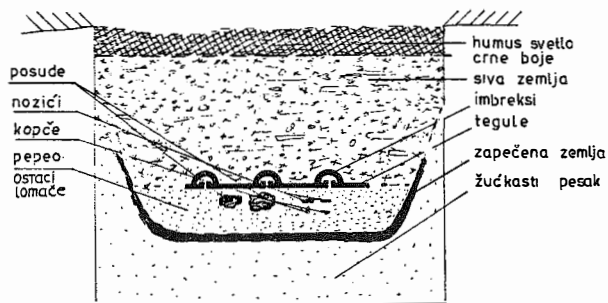
У истом гробу поред крчага нађена су два метална ножа, чија дужина са дршком и сечивом износи око 6 см. Ножеви су рађени од бронзе у техници ливења.

Дршке ножева украшене су од кружних и биконичних задебљања, док је сечиво благо повијено. На сечиву као и на дршци налази се перфорација за фиксирање ножа за чврсту подлогу. Ножеви су са једне стране равне, а са друге косих површина (сл. 5,6). Овакви типови ножева ретко се јављају као гробни прилози у римским гробовима. Њихову појаву у гробу спањеног покојника за сада је тешко објаснити, сем ако нису имали неко апотропејско значење. Металне копче рађене су од тањег бронзаног лима, тракастог су облика са завршетком у облику двеју наспрам постављених волута (сл. 7). У копчама су пронађени остаци дрвета, што говори да су копче биле учвршћивачи дрвених корица за мач, чији је фрагмент нађен у истом гробу. Копче као и ножеви датоване су у средину II века. У циљу сагледавања простирања некрополе са спањеним покојницима, на 20 метара јужније отворена је сонда бр.2, где се на дубини од око 80 см наишло на растурени зидани гроб и дислоциране кости гроба бр.2. Испод једне тегуле пронађена је у целости очувана стаклена посуда. Посуда је високог врата, јако профилисаног обода, конусног трбуха и равне дна, рађеног од прозирног стакла (сл. 8). Посуда се на основу аналогних примерака може датовати у IV век.

Поред наведених отворене су још четири сонде. у сонди бр.3 на истој дубини наишло се на растурени гроб, који је имао гробну конструкцију од тегула. Када је дошло до оштећења није се могло установити. У испретураној земљи нађена је златна минђуша, типа обичне каричице са кружним додатком за привезак (сл. 9). Минђуша је вероватно била прилог гроба бр.3, као и мала керамичка посудица која је пронађена у непосредној близини. Обзиром да су минђуше као и посуда нађени у гробу чија је конструкција карактеристична за III-IV век, временско опредељење могло би се односити и на минђушу. У осталим сондама откривени су од тегула зидани гробови са скелетима покојника. Гробови као и скелети оријентисани су запад-исток. Скелети су полагани на леђа са главом на потиљку, рукама прекрштеним и ногама испруженим, поред скелета није било прилога.

sl. 1 Konstrukcija groba br. 1

sl. 2 Presek spaljenog groba br. 1

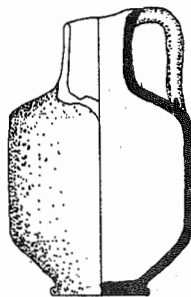
T.ŠAIN

Откривени гробови по оријентацији, начину сахрањивања и остацима гробне конструкције карактеристични су за период III-IV века.

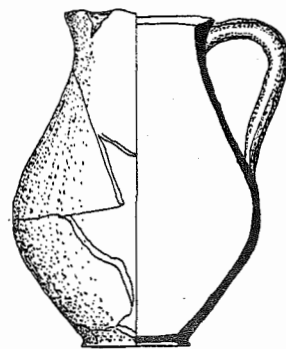
Изведена заштитна истраживања дала су резултате који могу бити путоказ у одређивању локације не само некрополе са спаљеним покојницима, већ и некрополе са скелетним сахрањивањем. Добијени резултати упућују на закључак да се некропола са спаљеним покојницима налази са северозападне стране од Пинкума, док некропола са скелетним гробовима заузима простор југозападно од утврђења.

Резултати заштитних истраживања и овог пута су потврдили чињеницу о бољој очуваности гробова спаљених покојника од некрополе са скелетним

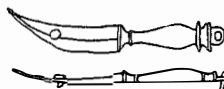
Veliko Gradište - Pinkum
predmeti iz groba 1, 2 i 3.

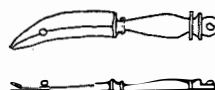
sl. 3

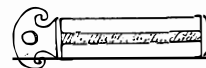
sl. 4

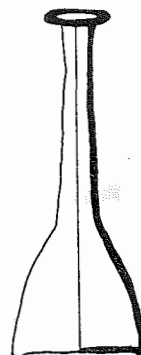
sl. 5

sl. 6

sl. 7

sl. 8

sl. 9

T.ŠAIN

сахрањивањем. Наведена истраживања отворила су сијасет проблема везаних за стари Пинкум и дала одговоре на већи број питања, међу којима је најзначајније сама локација Пинкума.

НАПОМЕНЕ:

1. Истраживања су брзо и ефикасно изведена захваљујући свесрдној помоћи Жарка Живановића, секретара СИЗ за културу СО Велико Градиште и Александра Милојевића као инвеститора. Овог пута захваљујемо се Ж. Живановићу који је обезбедио средства за конзервацију пронађених предмета.

Тони Чершков

ЛОКАЛИТЕТ "ГРАДИШТЕ" - ВЕЛИКИ ТРНОВАЦ -
- СО БУЈАНОВАЦ

Извештај о обављеним радовима

У периоду октобар-новембар 1985. године вршена су археолошка истраживања на локалитету "Градиште". Локалитет се налази у атару села Велики Трновац на раскрсници путева за села Бресницу и Мали Трновац на десној обали Трновачке реке 7 километара од Бујановца, у подножју истоименог брда.

Локалитет "Градиште" - Велики Трновац,
општина Бујановац
Откривени питоси у сонди пре вађења

Ископавања су вршена на простору где је предвиђена изградња новог постројења за прераду олова у кругу топионице која припада РО "Светлост" из Бујановца. До ископавања је дошло након налаза два већа питоса (уништени нестручним вађењем) од стране радника ГРО "Гранит" из Скопља. Приступило се откривању просторије у којој су питоси нађени. Том приликом нађено је још шест питоса "in situ" (пет целих од којих два оштећена незнатно и један потпуно, под тежином земље). Сви су имали поклопце од камених плоча осим једног који је имао глинени, унутрашњост питоса потпуно празна. Делом су укопани у слој земље помешаног пепелом и гари, а делом покривени финим жутијем песком до обода. Осим овог објекта у коме су нађени питоси условно назва-

ног хореум откривена су још три. Јасно се уочавају три фазе градње од којих објекат 4 припада I, хореум и објекат 3 другој (II), објекат 2 трећој (III) - најмлађа фаза. Изнад ових објеката откривена су два паралелна потпорна зида од којих се зид "Б" протезао дуж целог насеља (откривен у дужини 18,5 м).

Налази већег броја фрагмената парапета као и делови камене оплате указују на постојање неког већег црквеног објекта из периода раног хришћанства. Сви откривени објекти припадају делу већег римског насеља чије трагове можемо пратити у дужини од 150 метара, правцем запад-исток. Већи део насеља налази се у кругу топионице испод већ изграђених објеката тако да је даље истраживање у многоме онемогућено. Објекти полазе од саме површине, што указује да је претходним машинским нивелацијама већи део културног слоја уништен. Зидови су очувани у висини од 2,2 - 2,6 метара, при чему је објекат 3

Локалитет "Градиште" - Велики Трновац
СО Бујановац
Општи изглед истражне сонде, 1985. год.

имао још један спрат код кога је очуван северни зид у висини 2,6 м. Неки од налаза упућују на закључак да се вероватно ради о већем рударском насељу. То се пре свега односи на већ двосливно камено корито (служило за флотацију), делове дрвене конструкције за довод воде, заведени отвор на јужном зиду хореума као и потпорни зид "А" са нишама. У непосредној близини насеља налази се рудник антимона, а на четрдесетак километара је и Ново Брдо што је још један од прилога овој тврдњи. Насеље је живело у једном дужем временском раздобљу. Керамички материјал обухвата период од III (?) до VI века. Према профилима могу се уочити два већа разарања (трагови пожара) као и мешање слојева.

На брегу изнад насеља констатовано је утврђење из периода Византије (М.Јовановић, ВРАЊСКИ ГЛАСНИК бр.2, стр.322), ове године сондирано на SI страни. Утврђено постојање паралелних бедема, на неким местима очувани до висине 3,5 м. Керамика нађена у сондама припада периоду VI века. 200 метара J3 од насеља видљиви трагови некрополе. У профилу изнад пута могу се уочити гробови са конструкцијом од опека.

У току археолошких радова извршено је рекогносцирање терена ближе околине и том приликом нађена два врло интересантна објекта. Објекти су се пружали дуж античког пута Велики Трновац-Улпиана (ТИР). Први се налази 300 метара СЗ од Великог Трновца на једном узвишењу врло неприступачном на месту које локално становништво назива "Азањште". Ради се о засведеном објекту дужине 3,70, ширине 2,60 м. Свод рађен полуоблично од опека формата 33x24x5 см озидањих малтером који је садржао песак и живи креч (дебљине малтерних fuga 3-4 см) очуван је у дужини од 2,40 м са распоном 2,1 м. Унутрашњост објекта затрпана земљом.

Други објект налазио се 100-150 метара СЗ од Азањшта. Трагови пресушеног извора у средини објекта упућују нас на претпоставку да се можда ради о некој чесми. Објект је квадратне основе рађен од камена и опеке.

У археолошким истраживањима учествовали су следећи чланови: Чершков Тони, археолог стручни сарадник Завода за заштиту споменика културе из Ниша, Олгица Паламаревић, археолог Музеја из Врања, архитекта Драгана Антић и Јован Шурдиловић, Фото документатор Завода из Ниша.

Душан Мркобрад

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СРЕДЊОВЕКОВНОГ НАСЕЉА У БОЉЕВЦИМА ТОКОМ 1985.

У оквиру пројекта "Истраживање београдског подручја у средњем веку" Музеја града Београда више година се истражује вишеслојно насеље на налазишту Село у Бољевцима код Земунa.¹ Како су досадашња финансијска средства минимална четворогодишњим радовима (1981, 1983, 1984, 1985) истражена је сразмерно мала површина (до 200 м²) у односу на величину угроженог простора (око 4000 м²).

Циљ досадашњих истраживања био је прикупити што више елемената за одређивање простора и временског распона средњовековног насеља, као и да се прецизније одреде стамбени хоризонти и њихов међусобни однос. Наравно, све посматрано у склопу историјских збивања, која су се одвијала на овој територији.

Анализирајући нађене карактеристичне примерке остатака материјалне културе (уломци грнчарије, накит, алатке ...), остатака архитектонских целина (куће, пећи, ватришта, јаме, земунце ...), хоризонталну и вертикалну стратиграфију, као и њихову поремећеност, може се закључити да је овде у питању вишеслојно насеље, у коме је живот трајао, са мањим прекидима, од времена неолита до пуног средњег века. На основу свега изнешеног могуће је посматрати 5 културних и стратиграфски јасно издвојених стамбених хоризоната:

- хоризонт млађег каменог доба
- хоризонт бакарног доба
- рано-словенски хоризонт VIII века
- старо-српски хоризонт XI-XII века
- средњовековни хоризонт XVI-XVII века.

Досадашњим радовима утврђено је постојање културних слојева са карактеристичном грнчаријом везаних за време старијег и млађег гвозденог доба и XV века, али не јасно стратиграфски издвојених. То не значи да се будућим ископавањима неће дефинисати и тај проблем.

Централно место у овим истраживањима посвећено је проучавању култура VIII и XI-XII века. Извори и стручна литература не пружају довољно података о словенском насељавању леве обале Саве узводно од Београда. Али, ако упоредимо податке који говоре о првим њиховим провалама и походима ка унутрашњости Балкана, могло би се

претпоставити да је простор око данашњег села Бољевци био на правцу њихових продора. Време оснивања првих словенских насеља на овом простору још није утврђено, али би се могла поставити хипотеза да су она постојала током VIII века, када то допуштају историјске прилике. Ни за период XI-XII века нема довољно података, али би се могло прихватити мишљење да овај хоризонт припада вероватно неком српском насељу из времена постепеног ширења угарске власти у Срему.

Овогодишњим радовима, који су били сондажног карактера, циљ је био да новим материјалним доказима потврде већ изнесене претпоставке о овом значајном налазишту.²

Отворене су 4 сонде: један ров димензија 25x1,50 метара и у зависности од налаза архитектуре 3 правоугаона проширења, све укупне површине од око 70 м².

Слој енеолита је заступљен у свим сондама, лежи директно на здравици, дебљина му варира од 0,60-1,10 м и врло је богат разноврсном грнчаријом. Генерално се може закључити да нађена грнчарија припада позном енеолиту или прецизније вучедолској културној групи.

Раносредњовековни слој се налази непосредно изнад енеолита, а како су објекти укупани у њега материјал се понегде и меша. Такође је заступљен у свим сондама, а дебљина му варира од 0,20-0,60 м. Овогодишњим истраживањима откопани су остаци две куће, од којих је једна садржавала пећ и отпадну јаму (сл. 1), а друга само јаму. Како су веома оштећене (кућа 1), или им крајеви залазе под профиле (кућа 2)³, није било могућно утврдити стварни облик и димензије.

На подницама обе куће, пећи и у отпадним јамама нађени су уломци грнчарије, које на основу изражених карактеристика (облик, фактура, начин израде, квалитет печења, профилација, мотиви украшавања ...) можемо, са доста сигурности, приписати словенској грнчарији оквирно VII века. У питању су познати облици углавном лонаца.⁴

И старосрпски хоризонт је заступљен у свим сондама, мада је ове године дао много мање материјала но ранијих кампања. Чињеница да се само у појединим зонама различити стамбени хоризонти преплићу, наводи нас на помисао да су се насеља, у различитим периодима, померала на овом простору. И у овом хоризонту заступљени су углавном различити типови лонаца и понека здела - све углавном познати типови облика и начина украшавања.

Ове године је први пут констатован и хоризонт са обиљем карактеристичне грнчарије датоване у време краја XIV и током XV века. Нажалост, без

Село Бољевци код Земунa,
остаци пећи и отпадне јаме

и таквих архитектонских остатака. Статистичка и типолошка обрада материјала ће дати нове елементе за прецизније одређивање историјских оквира на овом простору.

Наведени примерци уломака грнчарије сва три културна слоја (VIII, XI-XII, XV век) имају блиске аналогije и паралеле са налазиштима у непосредној близини (Батајница, Угриновци, Земун-Галеница, Бељарица). Досадашњим радовима откривене су најмање 4 куће, 2 пећи, ватришта, јаме приписане Словенима, као и више пећи и јама из времена старо-српског насеља. Како се један велики простор само сондира врло је вероватно да смо на трагу великог насеља са дугим континуитетом живота. На крају може се закључити да су овогодишњи радови потврдили теорију да се ради о вишеслојном насељу и донели нове елементе за проучавање миграција од раног до пуног средњег века.

НАПОМЕНЕ:

1. Д.Мркобрад, Село, Бољевци код Земуна, средњовековно и праисторијско насеље, Археолошки преглед 23, СДЈ, Београд 1982, 28-32, Т.Х-ХIII, исти, Нови резултати на истраживању вишеслојног насеља у Бољевцима, Истраживања 2, Ваљево 1985, 167-183, Т.1, сл. 1-4, исти, Налаз словенске земунице VIII века из Бољеваца, Гласник САД 2, Београд, у штампи.
2. Овогодишњим радовима, који су трајали од 25.септембра до 9.октобра руководио је Д.Мркобрад уз сарадњу Б.Петровић.
3. Из техничких разлоганије било могућно објекте истражити у целини, али су добијени подаци на основу којих се може претпоставити да је пећ у оквиру куће хлебна, а служила је и за припремање хране. Што се тиче кућа, позната нам је само дужина куће 1 која износи 5,40 метара.
4. У припреми је текст о средњовековним насељима из Бољеваца, где ће се детаљно обрадити типологија нађене грнчарије.

Млађан Цуљак

ЗАШТИТНА ИСКОПАВАЊА КОВАЧИЋЕВА ИМАЊА КОД СМЕДЕРЕВА

Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево у току октобра месеца 1985. године извео је заштитна археолошка истраживања на потезу Ковачићево у непосредној близини Смедерева.¹ Ово подручје у археолошком свету није анонимно, са њега потиче више случајно пронађених предмета римске материјалне културе почевши од средине III века па све до VI века. Природно богатство овог краја уочио је још римски цар Проб (276-282) који је у овим крајевима почео пробну производњу винове лозе, у жељи да побољша економску страну римске империје. На овом потезу Ф.Каниц видео је остатке темеља римских кућа, патоса и сличних грађевина које су сељаци немилосрдно развлачили и узифивали у своје грађевине.² Потврду постојања насеља у непосредној околини дају и прошлогодишња археолошка истраживања на потезу Ћириловачког потока.³ Овогодишња заштитна истраживања Ковачићева дала су доста резултата у проучавању старог насеља, некрополе коју је корис-

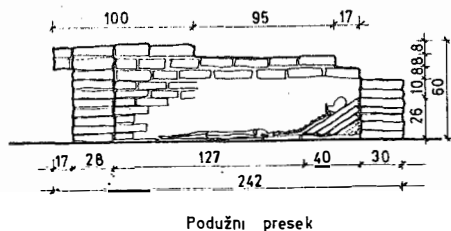
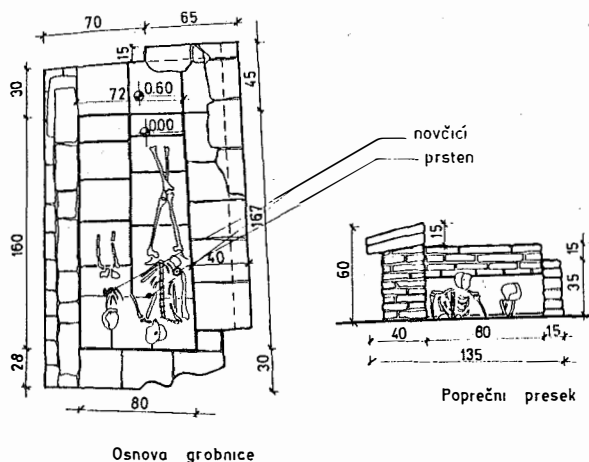
тило становништво старе Винце је као и убификацију исте. У току овогодишњих истраживања откривена је у целини једна зидана гробница и неколико девастираних скелетних укопа у непосредној близини гробнице.

Гробница је правоугаоног облика са кровом на две воде, рађена од тегула димензија 40x40x04 см. Патос гробнице је такође од тегула истих димензија. Дужина гробнице износи 242 см, ширина 135 см, док висина са очуваном кровном конструкцијом износи 60 см. Кров гробнице делимично је оштећен приликом припреме земљишта за садњу воћњака. У гробници је откривен скелет средовечне женске особе са скелетом детета узраста до 7 година. Ова околност упућује на закључак да су оба скелета била жртве истог узрока и да су истовремено сахрањена. Гробница је оријентисана запад-исток са три степена одступања ка југу, док су скелети у њој оријентисани такође запад-исток, положени на леђа са главом на потиљку, рукама прекрштеним у висини карлице и ногама испруженим. Покојници су положени на узглавље направљено од тегула постављено под углом од 45 степени. Оваква узглавља ретко се срећу у некролама римске доминације, доста су чешћа у гробовима ранохришћанске епохе, у њима без сваке сумње треба сагледати основна хришћанска обележја.

Оба скелета у пределу грудног коша имала су као прилоге новчиће, док је на десној руци мајке нађен прстен од стаклене пасте (жада). Карика прстена је кружног облика елипсоидног пресека, са горње стране налазе се три круга. Ови кругови носе у себи симболично значење, тј. обележавају вечност која је основна карактеристика хришћанских истина, док њихов број прасликује троипостасну хришћанску божанску суштину. Ови елементи доста су поуздани за датовање саме гробнице, они показују да је гробница настала у прелазном периоду III и IV века, тј. у време наглог ширења хришћанства. Она настаје управо у време када хришћанство није било тако јако да сузбије све паганске елементе, тј. стављање новца у гробове као попутнина. Пронађени новчићи у потпуности потврђују предложено датовање, што је од великог значаја за сличне гробнице у којима није било новчића.

Од покретних предмета пронађених на делу терена где су откривени растурени скелетни гробови ваља поменути налазе крстастих фибула, керамичких посуда чији се облици искључиво јављају као гробни прилози и доста оштећених новчића. Атрибуција новца креће се од IV до V века, што дозвољава да и некрополу са растуреним скелетима датујемо у исти распон.

Писаних података о ширењу или присуству хришћанског елемента у Подунављу везаних за период III века за сада нема, мада остаци материјалне кул-

Osnova i presek grobnice,
u Kovačičevu kod Smedereva

0 5 10cm

Snimio: T. Šajin

христијанизације. Овај практични тип накита у овим крајевима веома је бројан и углавном је везан за војне логоре, што упућује на претпоставку да су га носили римски легионари.

Из овога произилази да откривена гробница ни у ком случају не представља усамљен налаз, већ показује локацију некрополе коју је користило становништво старе Винцеје. Решења на постављена питања треба очекивати у будућим археолошким истраживањима ширег простора везаног за локацију Винцеје.

НАПОМЕНЕ:

1. Истраживања су изведена уз свесрдну сарадњу чланова екипе колега Вере и Радована, као и СИЗ-а за уређење земљишта који је благовремено обезбедио средства за археолошке радове. Овом приликом им се захваљујем.
2. Ф.Каниц, Србија. Земља и становништво, Београд 1985, 150-160
3. М.Цуњак, Заштитна истраживања на потезу Ћириловца код Смедерева, Гласник Друштва конзерватора Србије, бр. 9, Београд 1985, 78-80.
4. У току овогодишњих истраживања Смедеревске тврђаве у југоисточном делу Великог града откривена је триконхална црква, коју је делимично пресекла и оштетила црква из времена Ђурђа Бранковића. Материјал као ни црква нису публиковани што ће убрзо бити урађено.
5. М.Цуњак, Крстасте фибуле (рукопис у штампи).

туре јасно говоре. У оскудици ових писаних извора поменути проблем могуће је проучавати на основу остатака материјалне културе. Писани извори, за сада, једино говоре да је на Балкану хришћанство ширио апостол Павле са својим ученицима. Новијим археолошким истраживањима потврђено је да је у периоду III-IV века у Нишу постојала епископија, док надгробне плоче, пронађене у непосредној близини говоре о постојању хоропископа. На основу досадашњих података не може се говорити о постојању сличног седишта и у Подунављу, мада остаци материјалне културе, као и новооткривена црква триконхалне основе у Смедеревској тврђави,⁴ упућују на закључак да је у овим крајевима у раним периодима била развијена црквена организација. Потврду ове хипотезе налазимо у откривеним крстоликим предметима накита, међу којима се истичу крстасте фибуле које су временски везане за период нагле

Звонимир Зековић
и Драган Станојевић

КОНЗЕРВАЦИЈА И ПРЕЗЕНТАЦИЈА ЖИВОПИСА У ЦРКВИ СВ. САВЕ ОСВЕЋЕНОГ У БУДВИ

Црква св. Саве Освећеног је једнобродна грађевина веома малих димензија (7x3x4,5 м), подигнута у непосредној близини старије бенедиктинске цркве Санта Марија ин Пунта (840.г.), на градском тргу старе Будве уз сам јужни бедем. Постоје бројне тезе и претпоставке, када је саграђена и да ли је првобитно била православна или католичка, у којима се аутори позивају на различите изворе и чињенице да би доказали своје тврдње. Сви се они, међутим, слажу да су цркву због верске толерантности међу становницима у Будви наизменично или заједнички користили припадници и католичке и православне вероисповести. Познато је такође, да су у време владавине Немањића и Балшића у њој служили само православни.

Антун Којовић (1751-1845), католички свештеник и књижевник из Будве, у својим записима ("Моје доба" - Титоград 1969) између осталог помиње да је црква посвећена св. Сабби који је "у давна времена био заштитник Будве" и објашњава да су католици изнајмили цркву православнима "који дођоше да се настане у Будви".

Павле Мијовић напомиње да се "не зна да ли је црквица св. Саве Освећеног подигнута за време православног зетског митрополита (metropolitum Castellanum de Budua), који је после напуштања Превлаке, до прелаза у Враћину, столовао у Будви", Енциклопедија ликовних уметности, Загреб.

Митрополит Данило у чланку "Није САББА АББАС, већ свети Сава Освећени" ("Побједа" - 4.11.1985) објашњава да су опат Сабба Освећени и свети Сава Освећени две личности и тврди да је црква, од свог настанка, посвећена св. Сави Освећеном, а да "су је касније за вријеме Млечића и Француза, а можда и прије присвојили римокатолици и посветили својем светитељу".

Неки аутори као доказ да је црква сазидаана као православна наводе њен топографски положај у коме је олтар окренут истоку, док други оспоравају овакав податак сматрајући га недовољним за овакву тврдњу. Обимни радови на истраживању и санацији архитектуре и живописа који су обављени недавно, пружили су нове податке за прецизније одређивање настанка овог објекта и разјашњавање

1. БУДВА, црква св. Саве Освећеног, спољашњи изглед и положај цркве

дилеме којем светитељу је храм посвећен и којој вероисповести је првобитно био намењен.

У дну нише која се налази у источном травеју јужног зида пронађен је запис на каменој плочи са урезаном годином 1141. Вероватно је да се овај податак односи на подизање цркве и може се сматрати поузданим.

Обрада извора, утврђивање материјалне грађе историјских података, стилска и иконографска анализа новооткривеног живописа тек предстоје, па се очекује да и они дају свој допринос јаснијем историјском одређењу цркве.

Према истраживањима која смо обавили за време извођења конзерваторско-рестаураторских радова на откривеном живопису утврђено је да су технологија спремања и наношења малтера, његов састав и технологија извођења фреско сликарства, идентични технологији из ранијих времена у византијској традицији.

Конзерваторско-рестаураторски радови на овом објекту, планирани су у оквиру обимних санационих радова на читавом комплексу старог града, који имају за циљ да ревитализују и укључе у општи програм презентације све споменике културе унутар зидина. Радови на архитектури црквице били су већ приведени крају, када је откривено да се испод малтера којим су биле прекривене унутрашње зидне површине, налази живопис. Као што је

био случај са другим храмовима у старој Будви, сликари-конзерватори ни у овом нису од самог почетка били укључени у испитивачке радове. Због тога нам је непознато са колико је пажње вршено обијање малтера у цркви св. Саве до оног тренутка када је закључено да се испод горњих слојева малтера налази живопис. Пошто је црква грађевински током обнове третирана као објекат без живописа, приликом извођења конзерваторских радова нису биле предузете све мере заштите које се предузимају у таквим случајевима. Тако рецимо, није извршена одговарајућа хидро-изолација свода, а употребљена ћерамида пропушта атмосферилу. Јужни и источни зид нису у довољној мери заштићени од морских таласа, па је редовна појава да се у току године, када дувају снажни ветрови, таласи пребацују преко крова храма. На отклањању ових пропуста већ се ради, па ће на крају бити испуњени потребни услови за безбедан опстанак презентованог живописа.

2. БУДВА, црква св. Саве Освећеног, затечено стање у олтарском простору

Сликарско-конзерваторска екипа Републичког завода за заштиту споменика културе из Београда прихватила се задатка да, додуше по скраћеном поступку, изврши конзерваторска испитивања и истраживања зидних површина у исто време започне, а затим, конзервира живопис који буде откривен током испитивачких радова. Првобитна претпоставка да се у храму налази само око 3 квадратна метра остатака зидних слика показала се нетачном, јер су откривене и конзервиране оштећене композиције и фрагменти живописа укупне површине преко 11 квадратних метара.

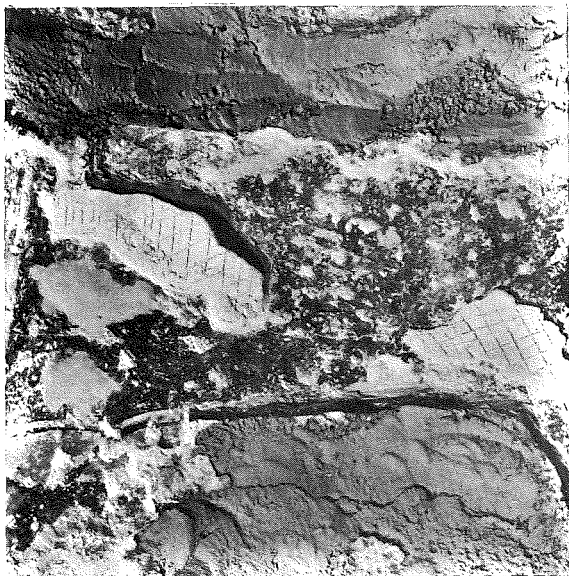
3. БУДВА, црква св. Саве Освећеног, уклањање накнадно постављених слојева малтера током испитивачких радова у средњем травеју

Живопис је сачуван претежно на северној и делимично на јужној страни у сва три травеја и конхи апсиде, што показује да је врло снажно деструктивно дејство морских таласа који долазе са јужне стране. У конхи апсиде пронађени су делови живописа који је био у два слоја који су исто тако и презентовани. Преко живописа на већем делу површине свода затечено је неколико слојева малтера, почевши од онога који је веома сличан оригиналном кречном фреско-малтеру па све до сивог продужног малтера, што несумњиво указује да су унутар храма периодично вршене интервенције и адаптације. Ови слојеви малтера добрим делом су били уклоњени са зидних површина до висине свода. У западном травеју јужног зида уочено је да ваздух и атмосферилу слободно пролазе кроз пукотине које прожимају зид.

На основу резултата до којих се дошло у Физичко-хемијској лабораторији Завода,¹ испитивањем узорака малтера, утврђено је, између осталог, да се у зидовима храма налазе велике количине соли, које су петрифицирале у њима, фреско малтеру и бојеном слоју.

Било је тешко одабрати не само конзерваторске методе, већ и начин на који ће се извести испитивачки радови и превентивна заштита живописа, који је преко површине бојеног слоја имао чврсту прљаву стакласту глазуру хлорида и других соли, а између фреско малтера и зида носача и кроз

фреско-малтер до његове површине, мрежу жилица дивље смокве. На срећу није било великих потклобучења или делова живописа које је требало фиксирати за зид носача, јер су такве површине приликом ранијих малтерисања и обијања малтера већ биле уклоњене. Испод слоја петрифицираних соли на површини бојеног слоја утврђене су наслагае прљавштине и чађи, настале као последица сагоревања свећа из доба непосредно по осликавању храма.

БУДВА, црква св. Саве Освећеног, детаљ у току радова на северном делу олтарског простора

Испитивачки радови започети су пажљивим уклањањем свих слојева малтера са површина зидних слика.

Нестабилне површине живописа, подлепљиване су, најпре, флестерима од газе са карбоксилметилцелулозом као везивом, а после откривања већих површина, овакви делови живописа су фиксирани кречним малтером у који је додат калцијум-казеинат. Употреба калцијум-казеината сведена је на најмању могућу меру обзиром на услове у којима се живопис налази.²

Мање делове оригиналног фреско-малтера без бојеног слоја које смо желели сачувати, а трошни су јер су структуру малтера разориле соли приликом ефлоресценције, консолидовали смо емулзијом калцијум-казеината и разблаженог акрилака, која је преко површине таквог малтера наносена у виду

аеросола, а помоћу фолије поспешено је њено пенетрирање у дубину малтера. За мања потклобучења величине око 15x15 см, која је требало ињектирати, употребљена је иста емулзија у коју је додат мермерни прах као пуниоц.

Упоредо са консолидацијом лабилних слојева малтера вршена је обрада рубова живописа за опшивање, које је изведено истовремено и као превентивна мера и као коначан вид заштите. Малтер за опшивање је, као и сви други овде примењени малтери, припреман по разрађеном поступку у Републичком заводу и рецептури добијеној на основу претходних проба. Справљан је као чист кречни малтер, тако да својом структуром и оптичким изгледом задовољи захтеве презентације живописа.

У недостатку времена које је требало посветити испитивањима стања и метода које ће се применити у конзервацији, многи послови одвијали су се паралелно. Тако су, рецимо, упоредо са утврђивањем метода чишћења зидних слика, које нам је овом приликом представљало и највећу тешкоћу, вршена испитивања консолидације фреско-малтера, фиксирања бојеног слоја и друга испитивања која су имала за циљ да утврде начин презентације, односно колористичке вредности, конструкцију и фактуру малтера који ће прекрити површине без живописа.

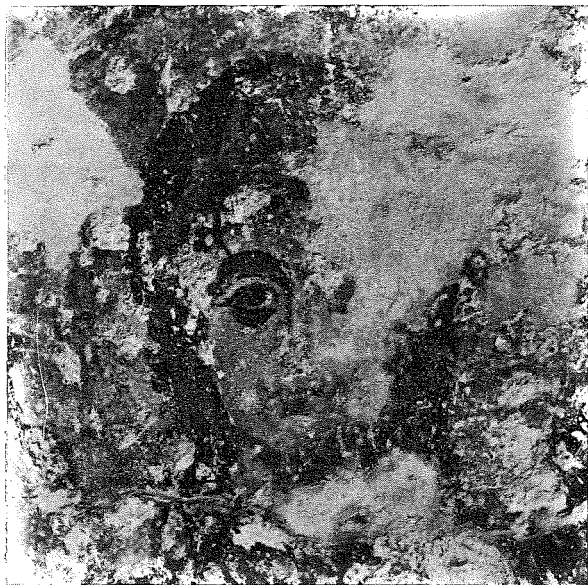
Петрифициране соли, чврсте као камен, уклањане су са површине бојеног слоја углавном механички - оштрим инструментима. Овај процес се одвијао веома тешко и споро, а само на мањим површинама слој се разбијао и одвајао лако. При кратком окомитом ударцу стакласта глазура се одвајала од бојеног слоја у веома малим комадима, што је изискивало дуготрајан и пажљив рад, обзиром на деликатност посла.

Уклањањем слоја петрифицираних соли са површине живописа чишћење није било окончано, јер је било потребно уклонити још једну скраму која је у себи садржала соли, нечистоће и чађ. Поред примене механичких средстава - скалпел, извесне партије су чишћене хемијским путем уз помоћ бикарбоната, комплексала и амонијака. На мањим површинама скрама је могла бити размекшана, стањена, само уз употребу разблажене мравље киселине која је неутралисана адекватним раствором амонијака. Чишћење таквих партија завршавано је механички - скалпелом.

Због средстава која су коришћена за чишћење и стања површине - груба фактура, разорен бојени слој ефлоресценцијом соли - на којој се интервенисало, чишћење није могло бити извршено на свим местима до самог бојеног слоја. На овим површинама скрама је уклоњена тако да буде довољно транспарентна. Тако је постигнута могућност да све површине бојеног слоја буду у приближно истој мери сагледиве.

Обезбојене површине живописа представљале су проблем и приликом чишћења и приликом пломбирања и тонирања пломбираних површина. Оне су настале вероватно тамо где је дошло до ефлоресценције на технолошки лоше изведеним сликаним деловима, или пак тамо где су се сулфатне соли кристалисале у већој мери.

С обзиром на велике обезбојене и механички оштећене површине унутар ткива зидне слике, које негде захватају и преко 70% површине зидне слике, презентација је захтевала високу стручну осposо-бљеност екипе. Захваљујући томе што је сваки члан екипе био у довољној мери стручно квалификован, могао је бити успешно разрешен овако комплексан проблем.

БУДВА, црква св. Саве Освећеног, лик Богородице из Вазнесења на северној страни свода средњег травеја, детаљ

Пломбирана су била велика дубока кавернозна оштећења, која су се могла проширити и даље. На већ описани начин су консолидоване површине оштећења фреско малтера која су била мања и плитка, а прожимала су већу површину живописа. Површине које су морале бити тониране или рестаурисане, уједначене су у погледу структуре и фактуре са околном површином зидне слике, што значи да је површина пломбе била тако обрађена да после тонирања или рестаурацања у свему одговара околној оригиналној површини.³

Тонирање и рестаурација рађени су са фреско-пигментима и акрилном емулзијом као везивом.

БУДВА, црква св. Саве Освећеног, преостали фрагмент композиције Уласка Христовог у Јерусалим (Цвети), на северној страни западног травеја, по завршеним конзерваторским радовима

Поступак тонирања и рестаурације, због деликатности и проблема који представља у презентацији зидних слика, изведен је крајње опрезно. Тониране су пломбе које су својом формом, бојом и површином битно нарушавале интегритет целине. Поступком рестаурације третиране су само површине унутар јасно колористички дефинисаних целина.

Од укупне површине живописа, која износи 11,25 квадратних метара, пломбирано је око 0,80 квадратних метара, од чега је тонирано око 0,50 и око 0,30 квадратних метара рестаурисано.

Малтерисање зидних површина на којима није било живописа, као вид презентације ентеријера храма таквог габарита, наметало се као једина могућност која је гарантовала оптималне услове презентације оштећеног и разуђеног живописа. Лоше стање и изглед зидног платна такође нас је определило за овакав приступ презентацији.

Приликом разраде методе малтерисања и одређивања конструкције малтера који је требало нанети на зидове, држали смо се позитивних искустава из објеката које смо до сада конзервирали. Упознати са снагом ветра и морских таласа који у зимским месецима пребацују морску воду преко крова црквице из правца југа, предложили смо да се малтерисање изведе на начин који ће гарантовати

пре свега безбедност живописа, а у ентеријеру омогућити разлагање дифузне топле светлости на фактуру малтера. Намера нам је, такође била, да предложимо да простор у храму, обзиром да није у култној функцији и нема часне трпезе, буде намењен изложбеном простору пригодних експоната; иконе, сакрални предмети примењених уметности и др.

Због тога смо применили малтер и поступак разрађен 70тих година у нашем Заводу. У доњој зони, до венца, постављен је двослојан малтер. Први слој је био кречни са додатком опалске брече, а други слој чист кречни са разнобојним мермерним агрегатима и кварцним песком. На своду је постављен само малтер другог слоја. Ово смо урадили јер смо сматрали да је кровни покривач довољна заштита, а да су доње зоне више изложене атмосферицима које се могу пенетрирати споља. У малтер је уграђена електрична инсталација, а утичнице су постављене са источних страна пиластара на висини од око 50 см. Ентеријер храма биће осветљен светиљкама у виду свећњака који се могу по потреби премештати.

На овај начин презентирана унутрашњост црквице испунила је своју двојаку функцију; да омогући добро сагледавање живописа и да пружи оптималне услове за приређивање предложених изложби.

Стручни тим који је извео конзерваторске радове: Мр. Звонимир Зековић, руководилац радова, дипл.конз. Драган Станојевић, заменик руководиоца радова, спец.конз. Радиша Жикић, физикохемичар Надежда Стојановић, хемичар конзерватор Јован Васић, Јово Ђуровић, апс.конзервације и студенти конзервације ФЛУ из Београда и КФ из Цетиња.

НАПОМЕНЕ

1. Физичко-хемијска лабораторија је својим испитивањима дошла до бројних значајних података за даље радове на конзервацији живописа о чему ће поднети посебан извештај.
2. Све интервенције евидентирани су у документацији. При употреби казеина коришћен је натријум-бензоат као конзерванс.
3. Методе разрађене у Сликарско-конзерваторском атељеу Републичког завода за заштиту споменика културе - Београд.

БУДВА, црква св. Саве Освећеног, западни и средњи травеј, северна страна

Надежда Стојановић

ПРЕЛИМИНАРНА АНАЛИЗА УЗОРАКА МАТЕРИЈАЛА УЗЕТОГ ИЗ ЗИДОВА И СА ЖИВОПИСА ЦРКВЕ СВ. САВЕ У БУДВИ

Пре почетка конзерваторских радова на живопису цркве св. Саве у Будви узети су, у августу 1985. године, у неколико наврата, узорци оригиналних и нових малтера са различитих места из зидова у унутрашњости и са фасаде цркве и узорци фреско-малтера и боја са живописа цркве.¹ Ови узорци су предати Физичко-хемијској лабораторији Републичког завода за заштиту споменика културе - Београд, ради прегледа узорака и физичкохемијских испитивања састава наведених малтера, фрескомалтера и боја. Циљ ових испитивања био је идентификација састојака малтера, фрескомалтера и слојева боја; утврђивање стратиграфског реда слојева боја у узорцима боја (без прављења и анализе попречних пресека); утврђивање изгледа и стања живописа и изнашање штетних чинилаца који га угрожавају, а првенствено идентификација присутних растворних соли.

С обзиром да су испитивања била хитна,² а да су услови за лабораторијски рад у Физичко-хемијској лабораторији од марта 1983. године онемогућени, урађена је само прелиминарна анализа једног броја узорака материјала.³ Извршен је преглед ових узорака зашта је коришћен стереоскопски микроскоп "Officine Galileo" (са повећањима 54 x). Исти микроскоп и повећања коришћени су и за микрохемијску анализу састојака малтера, фрескомалтера и слојева боја, као и за микрохемијску анализу растворних соли присутних у малтерима и у живопису и искристалисаних на површинама живописа (анализа соли вршена је тако што су испитивани само хлориди и сулфати, као најопаснији и највероватније присутни штетни чиниоци, док је анализа других анјона и свих катјона остављена за касније). Микрохемијска анализа је рађена уобичајеним методама - посматрањем понашања појединих састојака у различитим растварачима и извођењем микрохемијских реакција за идентификацију методом мрље,⁴ карактеристичних за поједине хемијске елементе који улазе у хемијски састав појединих састојака. Детаљна анализа узорака материјала (оних који су само грубо испитани и оних који уопште нису испитивани) извршиће се накнадно када буде омогућен лабораторијски рад и она ће обухватити комплетна испитивања малтера и узорака боја (уз припремање, анализу и снимање припремљених попречних пресека узорака боја) и идентификацију

свих анјона и катјона који улазе у састав растворних соли.

Мада су извршена само непотпуна и то врло груба испитивања једног броја узорака материјала, она су ипак дала низ драгоцених података.

Оригинални малтер који је коришћен за зидање цркве је делимично чврст, а делимично је здробљен. Чврсти комади су тврди и компактни. Малтер је беле боје и углавном се састоји од креча али садржи и мало прозирних безбојних, смеђих или жутих комадића камена, разних величина, оштрих ивица, који припадају силикатима гвожђа.

Мада се за узорке малтера узете са северне стране 2. травеја са 10 см дубине и из западног зида десно од улаза каже да су оригинални, њихов изглед и састав показују доста сличности са накнадно стављеним малтером - састоје се од креча и много камена, разнобојног, разних величина и заобљених ивица, непрозирних, мада има и прозирних безбојних делића оштрих ивица, какви се срећу и код других узорака оригиналних малтера. Није искључено да се овде налази смеша оригиналног и накнадно стављеног малтера.

Узорак лоше гашеног креча узет из западног зида, 40 см од врата и 180 см од пода, има белу боју и кристалну структуру, а садржи ретке светлосмеђе и светлосиве делиће заобљених ивица (можда су у питању комадићи камена, а можда и делићи елементарног сумпора) као и груменове жуте боје. Под утицајем разблажених киселина, овај креч одаје врло интензиван мирис водоник сулфида. У њему је нађено доста сулфата и врло много хлорида и растворне силицијумове киселине.

Накнадно стављени малтер је делимично врло чврст, а делимично здробљен. Има светлосивосмеђу боју и састоји се од креча и много, углавном непрозирних разнобојних комада камена, разних величина, а највише крупних, заобљених углова и ивица. Изглед малтера је сличан изгледу цементних малтера.

Узорци боја су узети: 1. са северне стране 3. травеја, са висине од 2 метра, код пиластра (узорак црвене боје); 2. из североисточног дела апсиде, са висине од 140 см (узорак црне, светлосиве и тамноцрвене боје) и 3. са северне стране венца 3. травеја (узорак црне боје). Анализа је показала следеће:

Фрескомалтер је кречни, интензивне беле боје. Делимично је чврст, а делимично здробљен. Густ је и компактан. Дебљина му је око 1 см. Делићи биља нису нађени, као ни делићи камена. Присуство органског везива није испитивано. Површина слоја је равна и преко ње леже слојеви боја. У слоју фрескомалтера су нађене веће или мање количине сулфата и хлорида (натријума и калцијума).

Стратиграфски распоред слојева боја и састав слојева је такав да преко равне површине фрескомалтера лежи по један слој боје, средње дебљине, густ и компактан. Слој црне боје састоји се од слоја црног пигмента, ситних делића, аморфног изгледа који је по саставу угаљ. Слојеви светлореног и тамноцреног пигмента су такође густ и компактни, средње дебљине, а састоје се од ситних кристала цреног, односно тамноцреног окера. У свим слојевима боја везиво је креч (слојеви се распадају у киселинама) што показује да је живопис рађен фреско - техником. Преко слојева боја налази се дебла или тањи слој беле или сиве боје - наслага креча и растворних искристалисаних соли (већих или мањих количина хлорида и сулфата, који су нађени и у слоју фрескомалтера као и у слојевима боја).

Растворне и искристалисане соли су, како је већ више пута споменуто, присутне у зидовима, малтерима, бојеним слојевима живописа, а има их и искристалисаних на површинама живописа. На фасади цркве има много и хлорида и сулфата. У унутрашњости цркве хлорида највише има на јужној, а најмање на северној страни, сулфата највише има на северној страни, док су западни зид и апсида загађени великим количинама и хлорида и сулфата. Тек ће детаљна анализа соли показати да ли сулфата има и на местима где је њихово присуство проблематично због великих количина растворене силицијумове киселине (могуће је да се овде налази тешко растворни калцијум сулфат). Док је сасвим сигурно да је узрок појаве хлорида запљускивање цркве морским таласима и присуство хлорида у морском ваздуху, узрок појаве сулфата (који су, нарочито натријум сулфат, најразорнији за живопис приликом кристализације) је највероватније раније накнадно стављан цементни малтер. Наиме, познато је да цементни малтери садрже велике количине растворних сулфата. Стога је и препоручено да се ови малтери уклоне. Да је ова сумња оправдана, показале накнадна детаљна анализа накнадно стављених малтера и узорак малтера и других материјала из њихове ближе и даље околине.

ЗАКЉУЧАК

Извршена је прелиминарна анализа узорак материјала узетог из зидова и са живописа цркве св. Саве у Будви. Ова анализа је показала следеће:

- Оригинални малтер, којим је зидана црква, је кречни и садржи малу количину делића највероватније песка, прозирних, безбојних, смеђе и жуте боје, оштрих углова и ивица.
- Накнадно стављени малтер је цементни и састоји се од креча и много разнобојних комадића камена, разних величина, заобљених углова и ивица.
- Живопис је рађен фреско-техником (везиво у слојевима боја и креч), а од пигмената су ко-

ришћени црвени окер и угаљ (нађени у испитиваним узорцима).

- Фрескомалтер је кречни, без додатака биља или песка (органо везиво у њему није испитивано).
- У свим испитиваним узорцима нађене су веће или мање количине хлорида и сулфата у облику растворних соли присутних у свим слојевима и искристалисаних у облику натријум и калцијум хлорида и сулфата на површинама живописа. Детаљна анализа соли тек треба да се изврши. Узроци појаве ових нађених соли наведени су у поглављу о растворним и искристалисаним солима.

На основу извршених испитивања дате су препоруке да се накнадно стављени цементни малтери уклоне, а такође и искристалисане соли, а да се за детаљну анализу узме још узорак материјала за испитивање.

НАПОМЕНЕ

1. Скоро све узорке материјала узели су чланови сликарско-конзерваторске екипе Републичког завода за заштиту споменика културе - Београд: Драган Станојевић, сликар конзерватор и Јово Ђурић, студент. Узорке су узели: 5. и 6. августа 1985. године 11 узорак материјала; 18. августа исте године 12 узорак материјала и 27. августа такође исте године 3 узорка малтера са источне, северне и јужне фасаде цркве. За време прегледа стања живописа Јован Васић, хемичар конзерватор истог Завода узео је 22. августа 1985. године 5 узорак материјала. Првих 11 узорак предати су на испитивање Физичко-хемијској лабораторији 8. августа 1985. године, а сви остали узорци 3. септембра 1985. године.
2. Извршено је испитивање првих 11 узорак материјала, обрада резултата, куцање и предаја извештаја о резултатима испитивања 8. и 9. августа 1985. године, одн. за 17 радних часова.
3. Све послове наведене у напмени бр.2 обавила је стручњак Физичко-хемијске лабораторије Надежда Стојановић, физико-хемијар виши конзерватор Завода.
4. Методе мрље описане су у књизи: Fritz Feigl - Spot Test in Inorganic Analysis и у књизи истог аутора - Spot Test in Organic Analysis, обе књиге Ed. V, London 1958, као и у чланку: J. Plesters - Cross - Sections and Chemical Analysis of Paint Samples, Studies in Conservation, Vol. 11, No. 3, London 1956, 110-157. Описане су и у другим књигама и многим чланцима истог и других часописа. Овде ће бити само наведено да је идентификација сулфата вршена методом са баријум хлоридом, а хлорида методом са сребро нитратом.

Гордана Симић

ГОЛУБАЧКИ ГРАД

- Истраживачки и конзерваторски радови у
1985. години -

У средњовековном граду Голупцу обављени су у 1985. години истраживачки и конзерваторски радови у приобалном простору унутрашњег утврђења и то на кули 6 и палати (грађевина 4). Овај део фортификације је изузетно угрожен утицајем успора Дунава, па је разумљиво да су концепција и редослед извођења заштитних радова морали да буду усмерени управо на овај сектор, тим пре што се ради о делу утврђења где су значајни остаци архитектуре.

Планом рада за 1985. годину било је предвиђено да се обаве и археолошка истраживања грађевине 5 у приобалном простору спољног утврђења, а да се затим изведу и конзерваторски радови. Међутим, како је у одређеном периоду ниво Дунава био изузетно низак (око 2 метра нижи од просечне коте 69,50) одлучено је да се уместо конзервације грађевине 5 изведу истраживачки и конзерваторски радови у палати, што је могуће у већем обиму. Управо ови радови претстављају тежиште свих изведених радова у протеклој години, а при томе су пружили и веома значајне резултате.

У финансирању радова на Голубачком граду, поред Републичке заједнице културе, учествовала је и Радна организација Хидроелектране "Ђердап" - Кладово, крја је издвојила средства у износу 5,334.200 динара, према Споразуму из 1984. године.

Кула 6

Конзерваторско-рестаураторски радови у овој кули започети су 1984. године када су изведене и обимније грађевинске интервенције. Наставак радова у 1985. години подразумевао је враћање у првобитни облик свих елемената архитектуре, како би се у целости сагледао некадашњи конструктивни склоп, изглед и унутрашњост ове куле.

Обнова зубаца извршена је у потпуности, обзиром да њихова величина и распоред нису били спорни, а висина је одређена на основу аналогича са другим кулама Голубачког града (кула 4, отисци зубаца на кули 1). Укупна реконструисана висина једног зупца износи 2,35 метра мерено од нивоа шетне стазе, односно 1,45 метар од парале-

та. Са унутрашње стране парпет и зупци су дерсовани малтером који је по боји прилагођен оригиналним очуваним остацима хидрауличног малтера са млевеном опеком. Боја малтера за дерсовање постигнута је употребом опалске брече и млевеног црвеног каменог агрегата.

Унутрашњост куле је у целини обрађена; затворена су сва оштећења у лицу зидова, а извршено је и дерсовање зидова у свим етажама. Обновљена су зидана ложишта на II и III спрату куле, као и очувани клозет у ниши на V спрату.

На свим спратовима куле изведени су дрвени подови од дасака дебљине 5 см које су постављене управно на храстове греде међуспратних конструкција. Такође су урађена и дрвена једнокрака степеништа, чији је положај одређен на основу анализе архитектонског склопа куле.

Да би се окончали радови на потпуној обнови и презентацији ове куле потребно је још извршити рестаурацију потерне на III спрату, кроз коју је за сада и једини могући улаз у кулу. На жалост, улаз у приземље не може да се користи, јер је делимично потопљен успором Дунава. Предвиђа се да у овако обновљеној кули буде смештена мања музејска поставка, што подразумева и изграду крова, увођење електричних инсталација и обраду ентеријера.

Грађевина 4 - палата

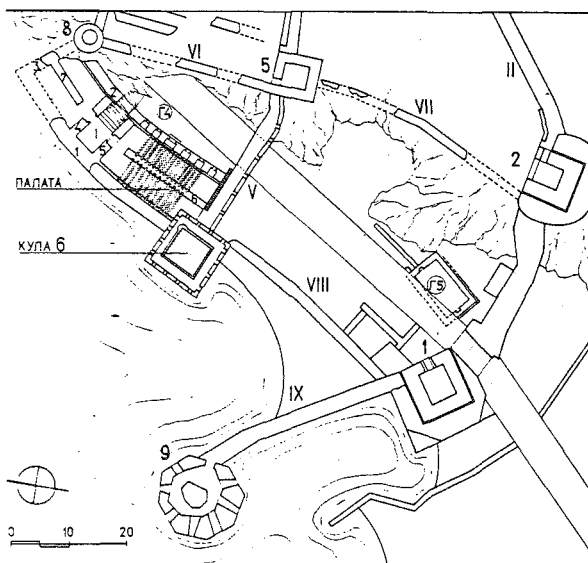
Палата свакако представља једну од најзначајнијих грађевина у утврђењу, како по величини, тако и по изгледу и архитектонској обради. То је правоугаона грађевина величине 42,50x14 метара зидана ломљеним полуобрађеним каменом. Има две етаже, подрум и приземље, а посматрана из унутрашњости утврђења сагледава се као приземна грађевина, јер је смештена на стрмом стеновитом терену (Сл. 1).

Кроз полукружно засведени отвор у зиду 2 ступа се у степенишни простор (I), где се зиданим каменом степеништем силази у подрум. Централно постављено степениште дели подрум на два сектора, источни и западни, односно на две велике просторије. Кроз портале у зидовима 4 и 5 улази се у ове просторије, а оне су делимично преграђене зидовима 6 и 7 на мање просторе.

Захваљујући ситуацији да је ниво Дунава био неочекивано низак крајем октобра месеца, извршена су археолошка истраживања и то на траси спољног фасадног зида грађевине (зид 1) у источном сектору, где на жалост нису пронађени никакви материјални остаци. Сонда отворена у степенишном простору, уз портал у зиду 4 пружила је зато значајне податке. У њој су пронађе-

ни остаци каменог прага на коти 67,38, а утврђен је и ниво пода у порталу на коти 67,30 па се може сматрати да је то и ниво пода у подруму.

1. Основа приобалног простора Голубачког града - изведени радови у 1985. години

На основу ових података, детаљне архитектонске документације сачињене претходних година и анализе склопа грађевине, било је могуће урадити и идеалну реконструкцију. Утврђено је да висина подрума износи 4,30 метра и да се над њима налазила дрвена међусpratна конструкција, управно постављена на зидове 1 и 2 (ово потврђују и очувани отисци греда на зиду 2). Због великог распона греде су се ослањале на преградне подрумске зидове 6 и 7.

Диспозиција простора у нивоу приземља била је готово истоветна, али без преградних зидова. Овде су очигледно постојале две велике просторије, између којих је степенишни простор подрума (1). Главни улаз у приземље је кроз портал у зиду 2, где се налази још и пет прозорских отвора. У зиду 1 постојале су две прозорске нише са каменим седиштима и једна ниша са клозетом. Ово је била најрепрезентативнија просторија у палати и вероватно је служила као стан заповедника тврђаве. У другу велику просторију (у источном сектору) улазило се преко степенишног простора, јер нема никаквих индиција да је постојао још један портал у зиду 2. Висина приземља је 3,65 метра и над њим се налазила дрвена међусpratна конструкција, о чему сведоче очувана места греда у зиду 1. Изнад њих је био тавански простор, а грађевина се завршавала, претпостављамо, једноводним кровом.

Располажући оваквим подацима предузети су конзерваторски радови у циљу заштите и делимичне обнове палате, при чему се желело да се у источном сектору грађевине презентује ниво подрума, а у западном сектору ниво приземља. Сви зидови у нивоу подрума су детаљно очишћени, затворена су сва оштећења и извршено је дерсовање лица цементним малтером. Зидови 1, 4 и 5 су надзидани до коте 70,30 што је за 80 см изнад уобичајеног нивоа успора Дунава (кота 69,50). Портал у зиду 4 је потпуно обновљен, као и улаз у подрум у зиду 2.

У западном сектору грађевине постављене су храстове греде за међусpratну конструкцију (27 комада), а ове године урадиће се и под. Унутрашњи фасадни зид палате (зид 2) је конзервиран, при чему је делимично обновљен портал (постављени су доворотници) и прозорски отвори (изведени су допрозорници од опеке).

Даљи рад на делимичној обнови палате тек предстоји и он подразумева интервенције на зиду 1, како би се овај значајни објекат у целини прерентовао.

Г р а ђ е в и н а 5

Археолошка истраживања изведена у 1985. години показала су да се на овом месту налази грађевина величине 9,30x8,60 метра која својим источним углом залази под постојећи пут. Утврђено је да је грађевина страдала у пожару, после чега је поново обновљена, о чему сведочи појава интензивне гарежи и три малтерне поднице.

Објекат је зидан правилно клесаним комадима ситге и имао је приземље и један спрат. За сада се не може рећи како се улазило у ову грађевину, нити се може прецизно одредити њена намена, али се претпоставља да је то житница.

У правцу истока откривен је зид у коме су пронађени отисци масивних дрвених греда - стубова, на размаку од 2,10 метра. Утврђено је да је грађевина касније налегала на овај зид, а у њеној унутрашњости су пронађени његови незнатни остаци и лежишта за још четири стуба. Очигледно је да се ради о некој старијој конструкцији која у овом тренутку не може да се дефинише.

Археолошка истраживања су морала да се обуставе, с обзиром да се дошло до нивоа који је за око 3 метра нижи од коте постојећег пута, па је претила опасност да се угрози саобраћај. Тек када се обезбеди пут биће могуће да се наставе истраживања овог простора.

Милоје Николић

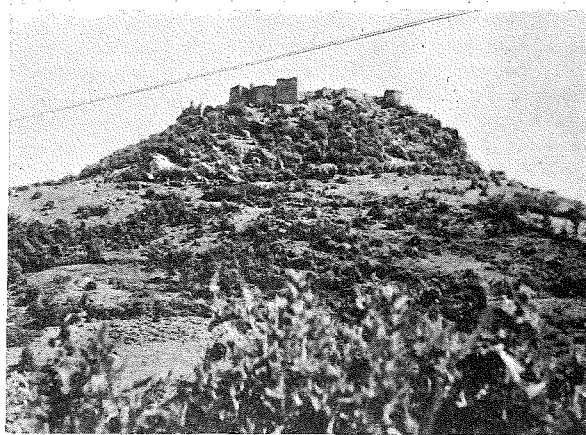
СРЕДЊОВЕКОВНИ ГРАД ЗВЕЧАН

Српски средњовековни град Звечан (Турски Извечан) налази се у старој Рашкој области, с леве стране Ибра на високом купастом брду, изнад ушћа Ситнице, у дну Косова Поља код Титове Митровице. Тачних података о времену настанка града немамо. С обзиром на повољан стратешки положај Звечан је по свој прилици био насељен још у праисторијско доба.

Средњовековни град се налазио на готово усамљеном врху брда. Около је био утврђен зидовима и кулама. Још почетком тридесетих година овога века постојале су знатне рушевине старог града. На западној страни налазили су се остаци три куле, на југу једне и на северу усамљене округле куле. Источни зид био је веома порушен. У унутрашњости се налазе остаци цистерне с једном кулом, темељи двора и бившег храма св. Ђорђа, и много покиданих остатака зидова. У Звечану се налазе и остаци византијског грађевинарства. На једној страни брега, испод града постоје два озида бунара, од којих је један имао воде почетком тридесетих година овога века. Изузетан стратешки положај града омогућавао је релативно лаку одбрану. Звечан је доминирао путевима који се овде укрштају према Косову, северној Метохији, горњем Ибру и старој Рашкој.

Средњовековни град Звечан први пут се помиње у XI веку. Био је дуго гранични град Рашке. Из њега је велики жупан Вукан кренуо 1093. године на византијског цара Алексија Комнина али је сузбијен и принуђен на склапање мира. Међутим, већ следеће 1094. поново је ударио на византијске поседе Косово Поље и Полог и победио царског војсковођу Јована Комнина. Тај пораз приморао је цара Алексија да поново предузме походе на немирног рашког великог жупана. Поход византијског цара уродио је плодом, Вукан је поново приморан на склапање мира исте 1094. Из Звечана је 1169. Немања кренуо у борбу против својих здружених непријатеља које је и победио код села Пантина.

Звечан је доцније повремено бивао и резиденција владара из лозе Немањића. У њему је сахрањен 1322. Константин, син краља Милутина. Ту је завршио живот и његов брат Стефан Дечански 11. XI 1331, под нејасним околностима. Стефана Дечанског је у Звечан заточио његов син Душан преузевши му власт. У доба краља Душана Звечаном и жупом Ситницом управљао је челник Муса, зет кне-

ЗВЕЧАН - средњовековни град, општи изглед

за Лазара, да би је 1363. са градом уступио кнезу Војиславу Војиновићу, стрицу злогласног жупана Николе Алтомановића, за град и жупу Брвеник на Ибру. Синови челника Мусе, Стефан и Лазар познати су као ктитори знамените цркве Вакедења Богородичиног у Новој Павлици код Рашке. Иначе, обојица су са својим ујаком кнезом Лазаром узели учешћа у Косовском боју 1389.

Звечан је добио турску посаду најкасније 1396. када је у њему седео кефалија Фериз, на тој дужности налазимо га и 1399. Посед Звечана отварао је Османлијама пут за упаде у Босну. Они ће га држати и у каснијим временима. После обнове депотовине овде ће владати двовлашће, али се оно одржало дуже у крајевима са десне стране Ибра и Ситнице него у областима са леве стране тих река. То значи да је новопазарска област потпала под турску власт знатно пре 1455. када је званично пописана. "Субаша Звечана био је тада неки Јусуф, слуга Иса-бегов. Уживао је тимар с приходом од 5075 акчи. Мустахфиза је било 22". За своју службу уживали су тимаре чији износ је некада прелазео и 2000 акчи (ситан сребрни новац у Турској царевини). За једног мустахфиза (посадник-чувар) је забележено да је депортован из Хаскеја.

С обзиром да је Звечан после пада Србије 1459. и Босне 1463. остао у унутрашњости земље, број чланова његове посаде постепено се смањивао. Године 1488. износи са диздаром (заповедник града), хеџајом и сербуљуком (ниже старешине) и имамом (верски службеник) 22 душе, а 1516. свега 20. У два пописа без датума, један од њих је из доба владавине Сулејмана Величанственог (1520-1566) посада је бројала само 14 лица.

О овом граду оставили су сведочанства и европ-

ски путници који су овуда пролазили. Мудри, процијив и знатижељни Бенедикт Курипешић је на свом путу за Цариград 1530. године свратио и у Звечан. Он у свом знаменитом путопису помиње само тврђаву на врло каменитом брду. За Француза Филипа Дифрен-Канеа који је овде свратио 1573. године то је стара тврђава на планини. Девет година доцније Жан Палерн Форезјен записао је у свој путни дневник: "Речени замак се налази на једној стећи, врло високој, са врло тешким приступом. Ту се сада налази тридесет војника као стража".

За XVII век готово да не располажемо никаквим вестима о Звечану. Чувени турски путописац Евлија Челебија (1611-1682) путовао је више од пола века пространом османлијском империјом. Иако је потицао из угледне и богате старе цариградске породице, није волео сталну државну службу и каријеру, већ је радије обилазио голему царевину. Обдарен изузетном бистрином и оштроумљем своја запажања је бележио, задуживши тиме потоње генерације. Он уопште не помиње звечанско утврђење већ описује касабу: "Ово је напредно мјесто на Косову пољу, састоји се од три стотине кућа покривених ћерамидом. Ту се налази једна џамија, хан, хамам... и неколико дућана. У том мјесту налази се једна граница босанског ејалета" (ејалет је управна област у турској царевини, босански је основан 1580. године).

У доба Великог бечког рата (1683-1699) пред навалом аустријанаца и српских устаника 1689. у њему се налазила јака турска војна посада, која се једина одржала у том крају. Током XVIII века Звечан је опустео падајући све више у рушевине.

По Звечану Бањска епископија коју је основао краљ Милутин једно време се звала Звечанска.

Монуменални остаци старе резиденције Немањића будили су пажњу и код доцнијих путописаца. Пут је 1840. године навео Ами-Буеа преко ових балканских врлети, а нешто касније 1859. године Гиљердинг је посетио Звечан. Задивљен оним што је видео записао је: "Једно узвишење истиче се издвојено испред нас. На њему је био подигнут Звечан, један од најчувенијих градова у српској историји. Његове рушевине стоје и данас... Узвишење на коме се налази Звечан формирало је засебну стрму купу. Дуго смо се пењали - у почетку јашући (на коњу), а затим водећи коња за улар - по уској, једва видљивој стазици која спирално опасује узвишење неколико пута. Попевши се с муком отприлике на три четвртине висине узвишења, даље кретање су нам препријечиле зидине. Ове зидине од масивног камена заштићавале су у старо доба читав горњи дио купе (тј. град) и везивале неколико четвороугаоних кула, од којих се једна нарочито добро очувала. Стазица нас је ускоро довела до мјеста где су зидине биле потпуно порушене и гдје се лако могло про-

вући у унутрашњост града. Град је пун рушевина. На сјеверној страни стоје зидине грађевине коју предање зове краљевском палачом и која је очигледно имала ту намену. Ова грађевина, зидана од чврсте цигле, коју данас не знају ни правити у овим крајевима, није била велика, као уопће грађевине по старим српским градовима које су све без изузетка заузимале врло скучен простор на врховима узвишења. Грађевина је била на два спрата. И сада се још на доњем спрату види главна дворана. Ми смо је измјерили: дуга је приближно 18 и 1/3 аршина, а 10 аршина широка. Запремала је целу дужину палаче. Источни зид очуван је врло добро. На њему су пробијена велика врата у виду полукруга. На јужној страни су иста таква врата, али много мања. На зиду се виде мјеста гдје су биле постављене греде које су одржавале строп доњег спрата. Од горњег спрата остао је такођер читав источни зид са полукружним прозором. Унутар собе коју сам описао виде се у зиду двије нише. На спољашњем зиду сачувани су, ту и тамо, остаци живописа. Српски владари нису живјели на великом простору, али су, како се види, високо цијенили умјетнички декор. Поред палаче, на Звечану је у старо доба била и саборна црква св. Ђорђа, једна од најстаријих српских богомоља, постојала је, вјероватно, још прије Немање... Тешко је сада, међу мноштвом рушевина које покривају звечанско брдо, погодити гдје је била црква. Већи дио ових рушевина има карактер стратешких објеката. На Звечану су била изграђена сва средства војне заштите за која је знало грађевинарство онога времена. Неовисно од доњих зидина и кула које су их штитиле, на врху брда стоје рушевине других заобљених кула које су, вјероватно, служиле за смештај трупа и за појачање одбране у случају опасности. Добро је очувана дугачка и потпуно мрачна просторија са чврстим луковима, гдје се, по свој прилици, формирала благајна српских краљева. На средини града види се такођер дубок и узан бунар. Величанствене су рушевине звечанског града. Величанствен је предјел у коме се те рушевине налазе. Дуго сам ходао око града, да бих се наужио у љепоти околине, гледајући је час с једне, а час с друге стране".

Из наведеног текста види се колико је било остатака Звечана средином прошлог века. За непуних 130 година тако пуно тога је пропало, да данас имамо само остатке некадашњих остатака. По подацима наведених путописаца, из доба када је било више сачуваних грађевина, може се донекле реконструисати приближни изглед једног од најзнаменитијих српских средњовековних градова.

Литература:

С. Станојевић, Историја српског народа, Београд 1908; Ј. Цвијић, Основе за географију и геологију Македоније и старе Србије, ГИ, Београд

1911; К.Жиречек, Историја српског народа, II, Београд 1923; К.Костић, Наши нови градови на југу, Београд 1922; С.Станојевић, Народна енциклопедија, IV, Загреб 1929; Г.Елезовић, Турски извори за историју Југославије, Братство, XXVI, 1932, 51-125; Б.Курипешкић, Путовање кроз Босну, Србију, Бугарску и Румунију 1530, Сарајево 1950; М.Динић, Западна Србија у средњем веку, Археолошки споменици и налазишта, I, Београд 1953; Историја народа Југославије, I, Београд 1953; Х.Шабановић, О организацији турске управе у Србији у XV и XVI. вијеку, ИГ, 3-4, Београд 1955; М.Динић, Област централне Србије у средњем веку, Археолошки споменици и налазишта, II, Београд 1956; И.Здравковић, Средњовековни градови у Србији, Београд 1970; Х.Шабановић, Босански пашалук, Сарајево 1959; А.Дероко, Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Београд 1959; Историја народа Југославије, II, Београд 1960; С.Новаковић, Срби и Турци у XV и XVI веку, Београд 1960; Р.Самарџић, Београд и Србија у списима француских савременика XV и XVI века, Београд 1961; Е.Челебија, Путопис, Одломци о Југословенским земљама, преа Х.Шабановић, Сарајево 1967; О.Зиројевић, Турско војно уређење у Србији 1459-1683, Београд 1974; Г.Станојевић, Србија у време Бечког рата, Београд 1976; М.Динић, Српске земље у средњем веку, СКЗ, Београд 1978; Историја српског народа, I, СКЗ, Београд 1981; Историја српског народа, II, СКЗ, Београд 1982; А.Ф.Гиљфердинг, Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији, Сарајево 1972.

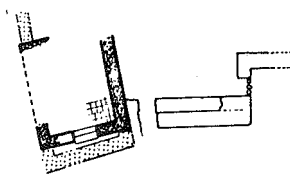
Бојана Дељанин

МАНАСТИР ПРОХОР ПЧИЊСКИ

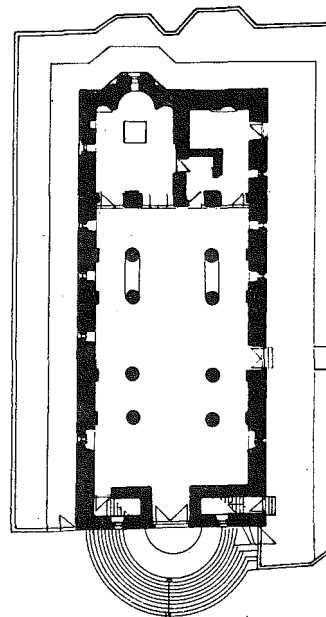
Новооткривени остаци сакралне архитектуре

У североисточном делу простране манастирске порте, током археолошких радова изведених у 1985. години, откривени су делови сакралне архитектуре који вероватно припадају двома једнобродним црквицама или капелама. Према материјалним остацима евидентно се издвајају млађа и старија грађевинска фаза.

Иако археолошким испитивањима обављеним 1985. године нису у потпуности истражени сви очувани делови зидова, ипак се на основу добијених података може закључити да се ради о мањим сакралним објектима, подигнутим на истој локацији. Западни, установљени делови ових грађевина налазе се испред оградног зида монашког гробља, а истинити у самом манастирском гробљу.

--- Ostaci starije kulturne
građevine (faza I)
--- Delovi otkrivenih zidova
mlađe crkvice (faza II)

Prohor Pčinjski
Crtao: M. Čoha

По причању садашњег старешине манастира, млађи објекат, посвећен св. Јовану Крститељу, срушио се почетком треће деценије овог века.

Црквица св. Јована Крститеља (дим. 5,70x3,70 м), делимично је користила подужни северни и јужни зид (сл. 1), док су попречни западни и источни смањили дужину објекта старијег градитељског периода. После уклањања грађевинског шута, којим је била засута унутрашњост црквице, констатована је подна нивелета, конструисана искључиво од опека (дим. 32x32x4; 32x18x4 см). Зидови су очувани у просеку од 85 см, а грађени су од ломљеног и притесаног камена повезаног кречним малтером. У средишњем делу западног зида налазио се улаз у Јованову црквицу. Очишћен је "in situ", монолитни камени праг, дим. 125x34 см. На унутрашњем, очуваном надземном јужном зиду, фрагментарно је сачувана фреско декорација, ко-

ја је пресечена каснијим призиданим западним зидом. Живопис припада старијем култном објекту, јер је део исликане површине установљен и у северозападном углу првобитне цркве.

Објекат старијег раздобља имао је већу издужену правоугаону основу. Комплетан габарит није још утврђен. За сада се зна да је северни зид дугачак преко 7,5 м. Западни зид се налази око 35 см. испред спољашњег западног зида обновљене црквице. У простору од 35 см, такође је очишћен део пода од опека истог формата и на приближно истој нивелети (постоји незнатна денivelација због пада терена према западу).

Хронолошку детерминацију и временску дистанцу настајања и рушења првобитног култног објекта и касније делимичне обнове установићемо даљим испитивањима непокретних и покретних налаза.

Јужно од констатованих остатака сакралног архитектонског садржаја, скидањем новијег насипа у источном сектору средњовековног споменичког комплекса, откривени су делови масивних зидова изграђени од крупнијих комада ломљеног камена веживаног блатом.

Одређенија сазнања о новооткривеним материјалним остацима сакралне и профане архитектуре, очекујемо током археолошких истраживања у 1986. години.

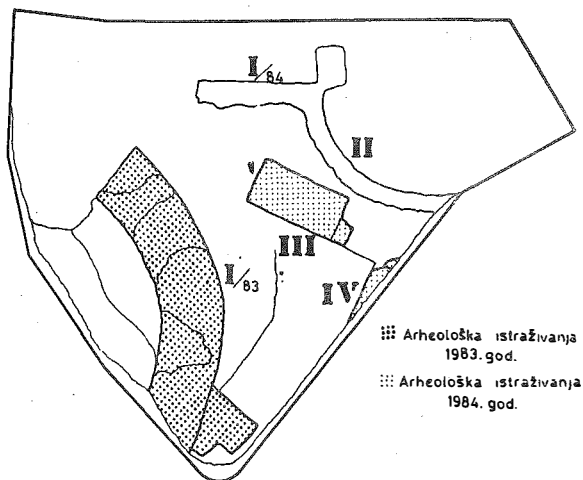
Бојана Дељанин

ПИРОТСКИ ГРАД - СРЕДЊОВЕКОВНО УТВРЂЕЊЕ
Истраживања ПЛАТОА III

У току прошлогодишњих археолошких истраживања која се изводе у оквиру конзерваторско-реставраторских радова и ревитализације Пиротског града у потпуности је испитан Плато III (трапезоидни простор), у југоисточном делу горњег града. Истражена источна половина Платоа III била је већим делом испуњена наносом шута (камен, малтер, ломљена сига, комади кречног и умрвљеног малтера). Од дубине 4,45 м. он се изразито мења, те је евидентиран слој паљевине, гаражи и шута, који је свакако последица интензивнијег пожара. Ниво паљевине завршава се површином конструисаном искључиво од камена, испод које се наишло на гробне укопе, односно на наставак мање средњовековне некрополе установљене током археолошких радова изведених 1983. године. У 1984. години, у источној половини Платоа III, очишћено је још 16 скелетних гробова, што саранијим истраженим укупима износи укупно 28.

1. Пиротски град, Плато III, део некрополе и остаци откривеног архитектонског садржаја.
Снимио: Ј.Шурдиловић

Pirotski grad, Plato III,
ostaci arhitekture, faza I III
Crtao: M. Čoha

Новооткривени малтерни зид III поделио је овај део некрополе на два дела. У северном делу гробови су укупани у мрку компактну земљу (гробови 11-17, 23, 24, 25, 28), а на стени су полагани скелети гробова 14 и 22. Укоп број 18. оштетио је североисточну круну сухо-зида број III. У јужном делу гробови су укупани у изразито растреситу тамно мрку земљу. Лучни сухозид девастирао је укопе 19 и 17, док су скелети гробова 20 и 21 оштетили малтерни зид IV (сл. 1). У гробу 21 (очувана само лобања), пронађена је наушница (тер.број С-14) од бронзе, кружног пресека, на доњем делу карице налази се намотана жица у виду неколико пута поновљене "осмице".¹

На основу прилога пронађених у испитаним гробовима (прстење, наушнице, копча) коришћење Платоа III за некрополу можемо датovati у раздобље од XII до прве половине XV века.

И у истраженим слојевима источног дела трапезоидног простора, као и 1983. године пронађен је већи број фрагмената фресака. Налаз фреско декорације припада средњовековном стваралаштву рађеном у традицији византијског зидног сликарства.

Како нисмо регистровали ниједан налаз остатака архитектуре, који би се односио на присуство сакралног објекта или капеле, појава не малог броја фреска, до горње нивелете средњовековне некрополе, може се објаснити тако, што су фреске заједно са осталим, претежно грађевинским шутом послужиле за затрпавање Платоа III.

Остаци архитектонског садржаја, од којих се евидентно издвајају млађа и старија фаза, откривени су и у источној половини трапезоидног простора (скица 1).

Зид I/84 - на дубини 4,50 м, а на удаљености од 1,10-1,20 м, јужно од средине северног тврђавског бедема, са правцем простирања запад-исток, откривена су два реда сухо-зида.

Зид II/84 - изведен је био такође у техници сухо-зида, али од притесаног камена. Имао је облик лука, пречника 3,60 м, пружао се у правцу север-југ. На северу се спајао са зидом I/84, а на југу са северозападним темељом источне куле горњег града. Откривен је на дубини 4,80 м. Оба сухо-зида припадају млађој фази који су фундањем оштетили поједине гробове.

Зид III/84 - На удаљености 1,50 м од јужног зида источног Платоа III, на дубини 5,50 м, очишћен је малтерни зид, конструисан од притесаног камена, тесане сиге и понеке уломљене опеке, везан малтером беле боје. Све четири стране зида су дерсоване. Зид је очуван у дужини 1,70 м.

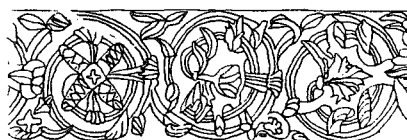
Зид IV/84 - Недалеко од темељне зоне касније подигнутог јужног обзића Платоа III, откривена је пресечена субструкција, која свакако заједно са полукружним зидом (I/83), у западној половини трапезоидног простора, припада најстаријем

неимарском наслеђу у овом делу споменичког комплекса. Структура зида IV је изведена од притесаног и речног камена, средње величине, везаног малтером такође беле боје. Круна зида констатована је на дубини 5,88 м. Прислања се на јужни део зида III/84. Својим јужним краком подвлачи се под касније придодати јужни бедем. Конструкција зида оштећена је укопавањем гробова 20 и 21.

Анализом установљених материјалних остатака, дошло се до података који упућују на закључак, да је Плато III служио за одређене функције и намене много раније од данашњег средњовековног утврђења. Откривени зидови (I/83, III/84 и IV/85) оснажују претпоставку да, обзиром на дубину констатованих налаза и технику зидања, припадају "старијој римској станици Турес, на путу од Ниша и Ремисиане ка Софији.² Каснијом, у познијем средњем веку омеђеном површином Платоа III, западно и јужно бедемско платно, пресекло је старије зидане конструкције и тиме уништило поуздане податке о најстаријем до сада установљеном архитектонском наслеђу у горњем делу пиротског града.

Нова обавештења и одређеније сазнање о прошлости пиротског утврђења, употпуниће резултати археолошких истраживања која се изводе у источном сектору средњег дела града.

1. Г.Марјановић, Вуловић, Накит из Ђеврске, Зборник Народног музеја, Бгд. МСМЛХХ, 154.
2. К.Костић, Трговински центри и друмови, Бгд. 1899, 43;
3. Н.Петровић, Пиротски Град, Старице 5-6 (1956.), Бгд. 295;
4. К.Костић, Историја Пирота, Пирот, 1973. (Ново издање) 11, 26.

Светлана Мојсиловић-Поповић

МАНАСТИР МИЛЕШЕВА

- истраживачко-конзерваторски радови у 1985.г.

Реализација пројекта: Републички завод за заштиту споменика културе

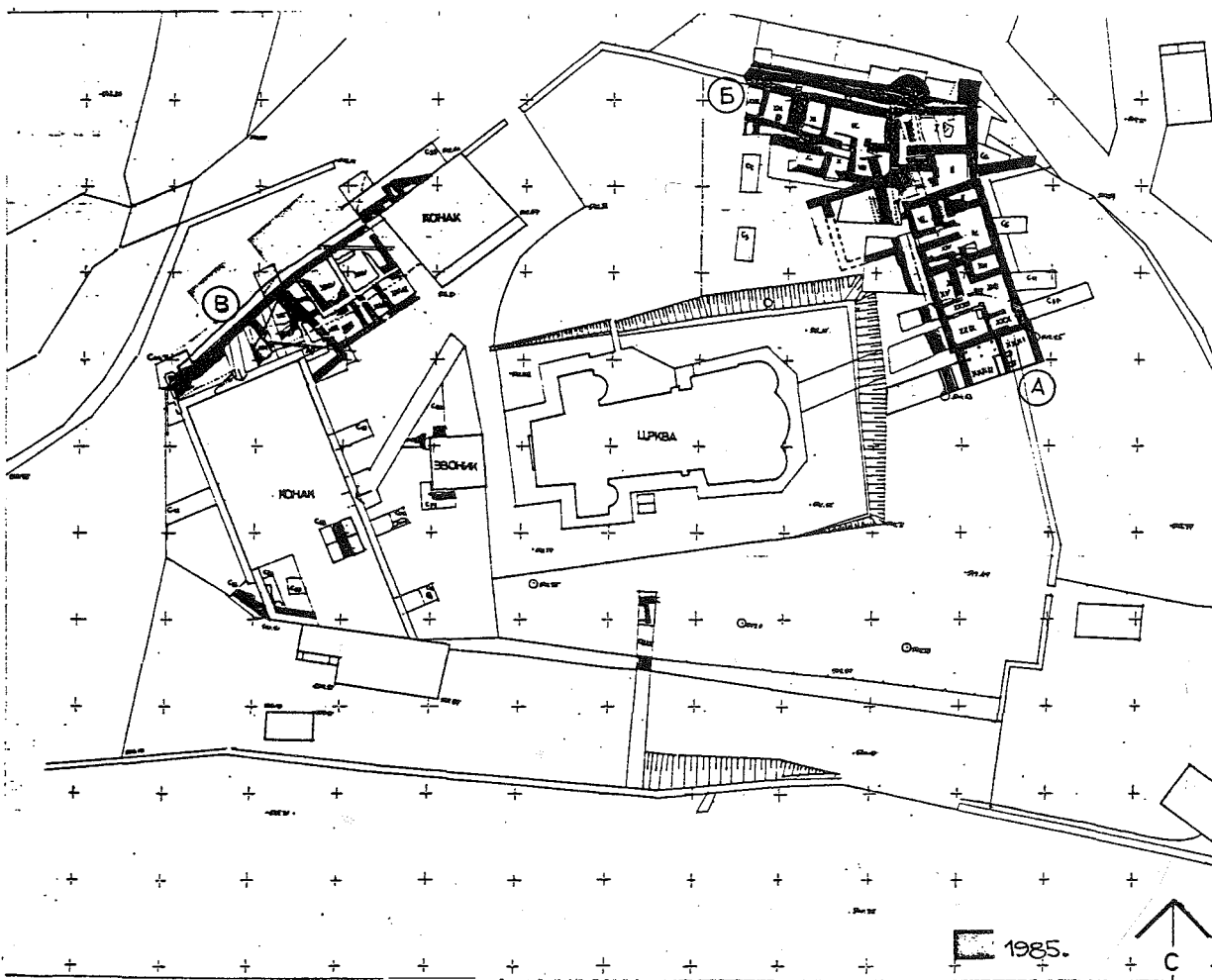
Руководилац истраживачко-конзерваторског пројекта: Светлана Мојсиловић-Поповић

Руководилац археолошких радова: Милица Јанковић

У 1985. години настављена су систематска истраживања манастирске целине. Радови су се одви-

јали у источном сектору (А), у наставку низа грађевина откривених претходне године, у северозападном делу на потезу између конака, са спољне стране северног оградног зида и са спољне стране источног оградног зида. Поред тих површина, сондирани су до здравнице унутрашњи простори грађевина - просторије II и XV, као и површина на позицији најстаријих зидова испред простора VIII. Радови су трајали од 1.јуна до 1.јула и од 17.јула до 12.августа 1985. године.

У источном сектору (А), откривене су још две просторије у продужетку постојећег низа грађевина. На преградном зиду који дели простор налазила се пећ. Грејно тело је изграђено са постаментом од сиге на коме је била подигнута конструкција од керамичких елемената ("лончићи") у глиненем везиву. Сачуване су бочне стране ложишта на које се ослањао свод, који

1. Манастир Милешева, ситуациони план

је носио димњачки канал. Подови у обе просторије су малтерни. У поду веће просторије, са стране порте, пронађени су остаци дрвених стубова распоређених по три у низу у два реда. У спољашњем зиду, који је истовремено и спољашњи зид манастира, уочава се накнадно зазидана површина, лучно усечена у масу зида. На зарушеној горњој - хоризонталној површини тога зида, пронађени су сводари од сиге клинастог облика. У продужетку сонде, у правцу порте, изван ових простора, откривен је наставак зида из најстарије фазе (зид бр.27), који се пружа дуж источног сектора. У оквиру досадашњих истраживања тај зид је пронађен у темељној зони, а само у овој сонди је откривено лице зида, односно његово сужење над темељном зоном.

У унутрашњој структури грађевина, у североисточној и источној зони, извршено је сондирање до здравце просторија II и XV. У земљаном профилу испод зида II у просторији II, откривен је угао старијег зида и његова источна страна. Тај зид се повезује са оним пронађеним у суседној просторији VII и припада средњовековном периоду. И у простору XV, испод најмлађих нивелета подова, откривени су остаци средњовековног зида са оригиналном нивелетом пода. Под је био дрвени - од талпи - и у целини је изгорео. У зид, са северне стране просторије, била је углављена дрвена греда (управно на правац пружања зида), одмах изнад пода. Вероватно је реч о некој дрвеној прегради. У маси истог зида су пронађене две нише неправилног облика, обе омалтерисане, као и целокупно лице зида.

Остаци средњовековних зидова најстарије милешевске просторне диспозиције су откривени и на североисточном делу простора, испред грађевинске целине из XVI stoleћа, која се налазила на ободу структуре. На тој позицији је пронађена једна од низа просторија средњовековне грађевинске структуре, која је припадала унутрашњем низу простора - ближе цркви. Изнад тих најстаријих нивелета се налазио трем, који припада млађој архитектури. Идентификована је подлога пода те млађе фазе са остацима дрвеног стуба, који је лежао на зарушеном и заравњеном средњовековном зиду. После демонтаже овог нивоа показала се траса старијег зида и његова веза са управним зидом који је усмерен према југу. На месту сучељавања зидова маса старијег зида (бр.25) се не завршава, већ се пружа даље у правцу запада.

У сектору V на позицији спољашњег манастирског зида, између конака из XIX века, откривени су остаци обалоутврде која је штитила манастир од реке Косаћанке. Конструктивно решење зида је изведено са косином у доњој зони (ниво осцилације воде) и вертикалним зидним платном у горњој зони. Обалоутврда је припадала најстаријој фази манастирске градње. На откривеним остаци-

ма зидова видне су грађевинске преправке из наредних епоха.

У источној зони манастира, са спољашње стране обимног зида из XVII stoleћа, откривена је траса зида који се пружао у правцу истока према брду Титеровац. Укупна откривена дужина износи око 6 метара. Зид је ширине 1,30 м, а сачуван је у просечној висини од око 0,80 м. На зарушеној горњој површини зида, у археолошком слоју, пронађен је новац из 1598. године, што указује да зид није више био у функцији крајем XVI stoleћа. На том потезу ће се наставити истраживања.

Са спољашње стране северног обимног зида је изведена нивелација простора до средњовековних нивелета (XIII век). У току археолошких ископавања су пронађене млађе грађевинске нивелете које показују да су се на платоу изван обима манастирског насеља налазили помоћни објекти. Тај податак недвосмислено потврђује да је целокупан простор био у функцији ограђене целине. Истраживања ће се наставити и на том простору.

Конзервација

У току 1985. године су настављени конзерваторски радови започети на североисточном делу манастирског обзића. Изведена је обнова спољашњих зидова дуж северне и источне границе порте, над откривеним трасама зидова. Северно зидно платно је обновљено до минималне претпостављене висине међусупратне конструкције унутрашњих објеката. На источном зидном платну, испред простора I, реконструисани су прозорски отвори са сводном површином у зидној шупљини. Реконструкција је изведена на основу архитектонске анализе овог грађевинског дела. Подаци су пронађени *in situ* (отвор, допрозорници) и као фрагментарно расути елементи у оквиру археолошког слоја (делови сводара од сиге). Реконструкција отвора није реализована у целини - зидање сводова од сиге биће урађено у 1986. години.

Сва зидања су изведена старим оригиналним ломљеним и притесаним каменом. Техника грађења одговара оригиналним партијама зида, а као везиво је употребљен цемент са додатком креча и природном мешавином речног песка. Лица зидова су рађена са додатком белог цемента. Неке зидне површине су споља обрађене малтером (дерсоване), док су поједине партије морале бити допуњене новим каменом (блоковане). Дерсоване је изведено код оних зидова који ће бити у непосредном додиру са земљом - зоне које ће бити покривене нивелацијом терена. Остале видне површине зидних лица нису дерсоване, већ су зидање са истовременим испирањем спојница, које су увучене у односу на целокупну површину зидног платна.

Истраживања, конзервација и презентација манастирске целине Милешева наставиће се у 1986. години.

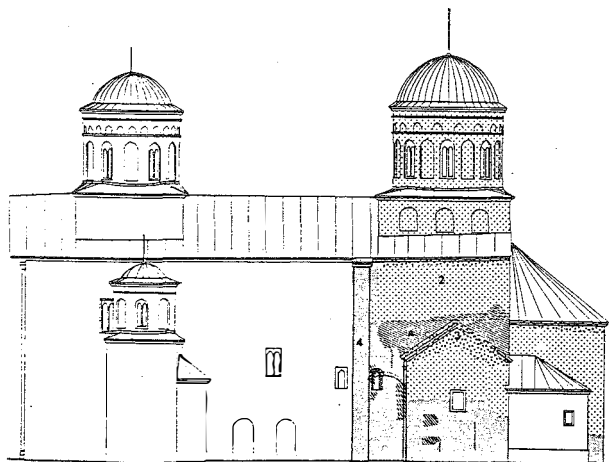
Оливера Кандић

ЦРКВА МАНАСТИРА МИЛЕШЕВЕ

Извештај о истраживачким радовима 1985. године

Истраживања цркве вршена су највећим делом на фасадама, које су биле омалтерисане. Рађено је на спољашњој страни тамбура и кубичног постоља над средњим делом цркве, на великој олтарској апсиди, северном и јужном подужном зиду до пиластера и на обе певнице. Установљено је пет основних врста фасадног малтера, из различитих периода. Најстарији је бели кречни малтер са мало оштрог црног песка (у документацији означен словом А). Он се сачувао на средини северног и јужног пиластра, на јужном зиду средњег брода уз прозор и изнад крова певнице, на западном зиду јужне певнице до близу кровног венца и по средини њеног јужног зида, где је остао угребан део надгробног натписа. Овај малтер је на површини гладак, а по саставу се чини исти какав је на споју спољашње припрате и западне фасаде цркве.

На великој површини северног зида главног брода, између крова певнице и венца брода, налазио се фасадни малтер сличног састава, можда са мало више песка (означен бројем 1). Он се сачувао делимично и преко двоструког венца брода, као и на горњем делу пиластра. Поправке на појединим местима вршене су кречним малтером са додатком ситно сецкане плевне (број 2). Преко овакве подлоге фасада је била окречена светло

МИЛЕШЕВА, распоред малтера на делу јужне фасаде

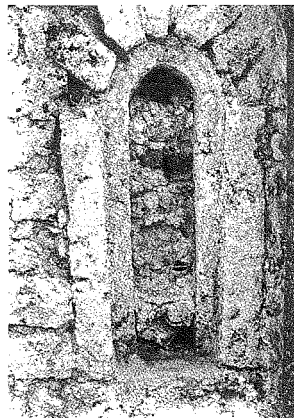
црвенкастим тоном. На сасвим малим површинама сачувало се и нешто зелене боје.

Јужна фасада је била покривена малтером од креча, сивог песка и мало ситне плевне. Он је био постављен и преко сачуваних делова првобитног малтера. Источна фасада, средња апсида, кубично постоље, тамбур и делови обе певнице били су омалтерисани танким слојем кречног малтера са ситном плевом (број 2). Изравњавање горњих венца средњег брода, апсиде и певница вршено је кречним малтером са доста крупно сечене плевне (број 3). Истим малтером покривен је горњи део северне певнице и троугли забати источног зида главног брода цркве, где је овакав састав употребљен и као везиво при зидању.

Најкасније поправке фасада вршене су сивим подужним малтером (број 4). Он се налазио у доњој зони око целе цркве, на пиластрима и угловима између њих и зида цркве, око прозора средње апсиде и на другим местима где су била оштећења зидова или старијих малтера. Све површине су, на крају, биле окречене светло окер тоном.

Од свих врста малтера узети су узорци и то са више места, да би се извршила њихова квалитативна и квантитативна анализа. Са фасада је затим уклоњен сав малтер осим најстаријег (А). Остављени су само мањи делови, због контроле. Поузданија релативна хронологија малтерисања фасада моћи ће да се изврши тек по завршеним физико-хемијским анализама и сређивању података.

Црква је зидана квадерицама сиге. На њеним зидовима примећују се поправке из неколико периода. После обијања малтера са главног брода, откривен је по један зазидани прозор са обе стране, између спољашњих пиластера и певница, на првобитној висини постојећих прозора. Оба отвора су била зазидана пре постављања живописа. Прозори су узани, степенасто увучени у зид, завр-

МИЛЕШЕВА, северни зазидани прозор западног травеја

шени луком. На допрозорницима и луку степеник је усечен у квадере сиге, тако да други оквир није ни био предвиђен. На јужном зиду, у висини зазиданог прозора и на западном зиду јужне певнице, накнадно је било уштемовано лежиште за свод неке просторије, призидане споља уз цркву - можда капеле, чији је, за сада, ово једини траг.

Квадери сиге на скоро свим првобитним деловима цркве трошни су, оштећени ивица и тамни од ватре и кише, док су касније грађевинске фазе боље очуване. У поправкама су поштоване висине старијих квадера у низовима, што отежава њихово тачно препознавање.

Јужни подужни зид брода президан је у горњем делу, на око 80 см испод венца. На тој висини је и јужни пиластер плићи. Источни фасадни зид оригиналан је у највишем нивоу до доње ивице украсних ниша. Поједине спојнице су накнадно дерсоване широким, неједнаким тракама малтера. Уз кубично постоље, са обе стране постоји јасна спојница, јер су бочни зидови постоља и под кровом зидани са лицем. У нижим деловима спојнице се настављају на пукотине. Калкани који затварају шупљину кровазидани су тањим редовима сиге и малтером са доста плеве (3). Испод њих, обновљени делови прате висину старих редова тесаника. На северном зиду брода цркве није јасна линија презиђивања, као ни на бочним странама кубичног постоља. На основу података из једне сонде изгледа да је и оно у великој мери преправљено и да је кровна конструкција била нижа од садашње за око 25 см. Тамбур је зидан изнад прозора од мањих квадера лепо тесане сиге, док су редови у доњем делу веће висине и дерсованих спојница. Поузданији закључци моћи ће да се донесу тек после обијања малтера са унутрашње стране и физико-хемијских испитивања свих везива из језгра зидова, одакле су узети узорци.

Од северне певнице првобитан је део западног зида уз цркву, а северни зид је доста президан, касније и преправљан. Западна половина горњег дела калкана надвишена је тако да је косина ублажена. Венац на калкану, као и на осталим деловима цркве, састоји се од два иста, једноставна профила, док је на бочним странама само један.

На јужној певници президан је део угла и највиши ред сиге испод венца западног зида. Јужни зид је оригиналан до половине прозора. Преправка је вршена и испод прозора, између две усправне спојнице на међусобном растојању од два метра. Са унутрашње стране зид је у непрекинутом слогу. Ово презиђивање извршено је, вероватно, у неком ранијем периоду, јер се и на новијем делу виде трагови горења. Осим тога, облик и профилација оквира прозора на овој, као и на се-

МИЛЕШЕВА, источна фасада после обијања малтера

верној певници и све три апсиде, разликује се од свих осталих на цркви, израђених 1863. године, што може да укаже на различито време њиховог настанка.

Врло је вероватно да поједини градитељски периоди нису сачувани у целој ширини зидова, на истој висини. Како су до сада истраживане само спољашње површине, добијени подаци нису довољни за сигурније одређивање обима и хронологије зидања главних делова цркве. Они ће се употпунити после физико-хемијских анализа, али ће свакако бити потребна предвиђена детаљнија и комплекснија испитивања у грађевини, као и обиман студијски рад, да би се најважнији проблеми могли решити.

Александар Радовић

КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ НА АРХИТЕКТУРИ ЦРКВЕ МАНАСТИРА СВ. ТРОЈИЦЕ И ЦРКВЕ СВ. БОГОРОДИЦЕ У ДОЊОЈ КАМЕНИЦИ КОД КЊАЖЕВЦА У 1985. ГОДИНИ

МАНАСТИР СВ. ТРОЈИЦЕ

Црква манастира св. Тројице код Доње Каменице у околини Књажевца подигнута је 1457. године, у време пећског патријарха Арсенија II, као задужбина деспота Лазара, најмлађег сина српског деспота Ђурђа Бранковића. Овај податак стоји у обновљеном старом натпису, о чему је оставио сведочанство игуман манастира Пантелеимон Недељковић 21. октобра 1848. године. И овако посредно датирање у средину петнаестог века довољан је разлог да се приступи испитивању помало необичне архитектуре овог споменика.

Манастир Св. Тројица у Доњој Каменици
код Књажевца
Изглед пре радова 1985. год.

Анализа архитектонско-конструктивног склопа даје занимљиве податке на којима се темељи приступ заштити и презентацији објекта. Триконхално решење, са правилном, потпуно симетричном и прилично прецизно размереном осномом, упућује на закључак да је храм градио искусан и способан градитељ. И анализа вертикалног плана унутрашњег простора такође потврђује уверење да се ради о једном од скромнијих, али типичних објеката тога периода.

Међутим, већ на први поглед, спољашњи изглед објекта, управо у погледу решења вертикалног пла-

на, знатно одудара од основне концепције изражене у хоризонталном плану. Управо у горњој зони присутна су нелогична решења каквих нема у изворној архитектури тога времена. Попречни зид који раздваја наос од припрате не појављује се изнад крова, а његову просторно-композициону улогу преузима калкански зид формиран од западног зида кубичног постоље. Само постоље као конструктивни елемент постоји, али се у изгледу објекта не појављује, већ остаје под кровним површинама. Са разлогом се може претпоставити да су невешти мајстори, у некој од фаза обнове цркве, не познајући довољно суштину првобитног архитектонског облика, а идући линијом мањег отпора за једноставнијим решењем, прилично импровизовали прекривши цели објекат једном неправилно вођеном кровном површином под каменим плочама. Да би се ово упрошћавање могло остварити назидане су све три апсиде до висине венца бочних зидова, о чему сведочи праг нижег венца на северној страни источне апсиде. Сличан је случај био са црквом св. Ђорђа (скоро истоветне основе) у манастиру Темска, који је од Каменице удаљен једва тридесетак километара.

Манастир Св. Тројице у Доњој Каменици
код Књажевца
Изглед после радова у 1985. год.

Испитивачки и конзерваторско-рестаураторски радови реализовани су током 1984. и 1985. године, паралелно са археолошким истраживањима и санационим мерама на отклањању утицаја веома изражене подземне воде. Резултати добијени кроз испитивања архитектуре послужили су за дефинисање и непосредну реализацију конзерваторско-рестаураторских радова.

Уклањањем кровног покривача од камених плоча, затим подлоге и великих количина шута и испуне од тврдог камена (!?), у целости је разоткривена горња зона са свим конструктивним елементима. Уочено је да је кубично постоље при обнови знатно скресано, тако да је потпуније сачувана

само његова западна страна, која је обрађена као калкан. Остале стране су читљивије очуване само у доњој зони, што је било довољно за утврђивање габарита постоља. И поред тога што горње ивице нису очуване, висину постоља могуће је утврдити по врло добро очуваном зидању првог реда тамбура. На источним угловима постоља откривени су керамички судови (видљиви и у пандантифима) окренути отвором ка унутрашњем простору цркве. Кубе је осмострано, зидано сигом и споља врло неправилно обрађено, вероватно као резултат обнове. Услед недостатка одређенијих података на кубету нису вршене никакве интервенције.

Неквалитетан, муљевит малтер, којим је извршено надзиђивање, био је поуздан индикатор за утврђивање првобитне висине апсиде и бочних зидова. Притом је констатовано да је приправа била нешто нижа од цркве, а за изједначење висине употребљене су велике количине тврдог, крупног речног облутка. У овом материјалу пронађен је повећи фрагмент осмостраног ступца, који можда потиче од неке бифоре или стубова отвореног трема. Уклањањем ове испуне, тешке више од 30 тона, знатно је растеређена конструкција полукалоте, односно свода припрате.

Расположиви подаци, иако непотпуни, били су довољни за констатацију да је затечено стање резултат неквалитетних интервенција, односно да је у првобитном стању црква имала логично развијеније решење горње зоне, са истакнутим кубичним постољем и нижим апсидама. На основу тога извршена је рестаурација којом је реafirмисана архитектура објекта као припадника нашег средњовековног културног наслеђа.

Поред наведених радова на архитектури, извршени су радови на изради новог дренажног система, чије ће функционисање бити проверено до наставка радова. Предстоје интервенције на дефинитивној обради фасада, изради плочника и обради ентеријера, укључујући и остатке живописа.

ЦРКВА СВ. БОГОРОДИЦЕ

Радовима у 1985. години окончан је вишегодишњи програм истраживања, заштите и презентације комплекса св. Богородице у Доњој Каменици код Књажевца, једном од занимљивијих споменика наше сакралне архитектуре XV века. Док су у претходним годинама, уз систематска археолошка истраживања реализовани конзерваторско-реставраторски радови на архитектури и живопису цркве, у завршној 1985. години највећа пажња посвећена је уређењу и презентацији слободног простора и остатака откривених објеката. Завршени су конзерваторски радови на архитектури профане грађевине у северо-западном сектору, као и конзер-

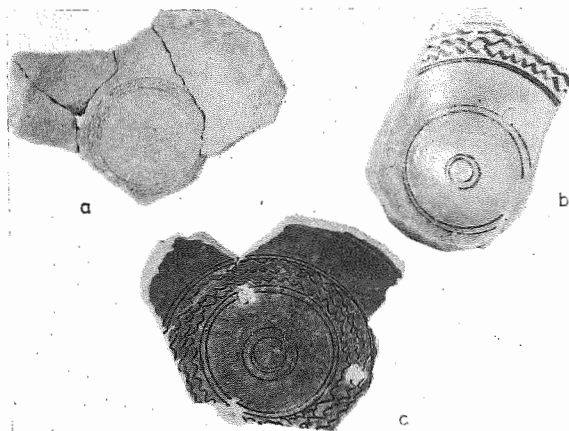
Црква Св. Богородице у Доњој Каменици код Књажевца
Изглед цркве са остацима профане грађевине и оградног зида после радова у 1985.год.

ваторски радови на остацима оградног зида западно од цркве. Конзерваторски поступак заснива се на минималном надзиђивању, неопходном да се руинирани остаци зидова стабилизују и заштите од даљег утицаја атмосферије. Планирањем и уређењем терена, као и формирањем мањег оградног зида од опеке на југозападној страни, комплекс је доведен у стање задовољавајуће уређености, скромном и ненаметљивом презентацијом. Остварени су услови за даље ефикасно одржавање, што остаје као обавеза савесних и заинтересованих мештана.

Бојана Дељанин

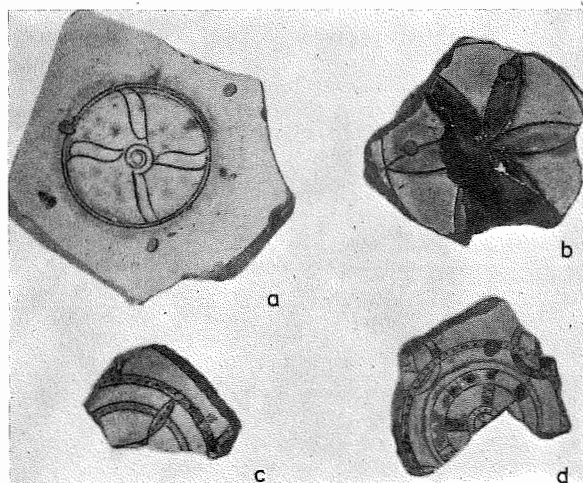
МОНАСТИР СВ. ТРОЈИЦА - ГОРЊА КАМЕНИЦА
Налази луксузне керамике

Заштитним истраживањима изведеним у 1985. години испитан је ужи простор око манастирске цркве. Том приликом, у југоисточном делу сакралне грађевине (испод темељне зоне око 90 см), заједно са разбијеним грнчарским посудама за свакодневну употребу, нађен је и већи број фрагментованих судова, средњовековне луксузне стоне керамике. У овом информативном саопштењу, из скупине пронађеног керамичког материјала, посебно издвајамо карактеристичне примерке код којих су украсни мотиви изведени у техници зграфито или у комбинацији зграфита и бојеног, односно сликаног орнамента.

1. Зделе са урезаним орнаментом
Снимио: Ј.Шурдиловић

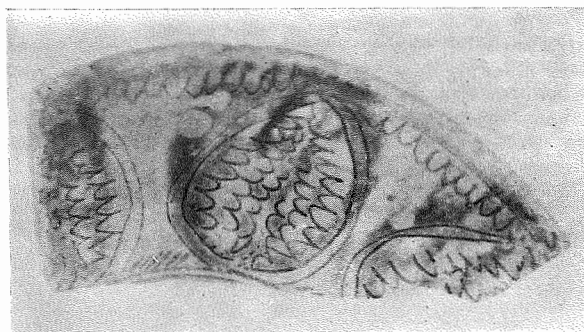
Три фрагментоване дубље зделе (очувана дна са деловима трбуха), на шупљој прстенастој нози. Фрагменти су превучени уједначеном монохромном светло зеленом (Т. I/1, сл. 1/а) жутом (Т. I/2, сл. 1/б) и смеђом глазуром (Т. I/3, сл. 1/с). Унутрашње површине здела, испод глазури украшене су плитко урезаним круговима. Средишњи делови сваког дна, акцентирани су са по два концентрична круга. На зидовима здела, уоквирена поља су испуњена једном или у више низова развученим таласним линијама.

2. Мање зделе, са урезаним и сликаним орнаментом
Снимио: Ј.Шурдиловић

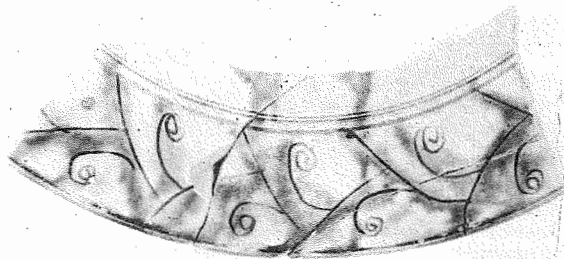
Осим ових већих комада глиненог посуђа са једноставним украсним мотивима, изведеним у техници зграфито, посебно место у луксузној трпезној керици припада налазима мањих плитких здела. За

њихову декоративну обраду коришћена је двојна техника; урезивање и бојени орнамент. И на овим примерцима очувала су се дна на ниској прстенастој стопи. Фрагменти са унутрашње стране имају светло окер, односно светло зелену основу. Поред медаљона у виду шематизованог крстообразног мотива унутар круга (Т. II/1, сл. 2/а) и урезане шестолисне розете (Т. II/2, сл. 2/б), два мања дна маштовитије су декоративно обрађена. И овде је основни украс мотив круга, рађен шестаром, који се јавља у више варијанти. Узајамним пресецањем кружних линија створене су нове геометријске слике у виду полукругова и елипса.¹ У појединим пољима која образују концентрични кругови и елипсе налазе се низови тачкастих убода. Бојени ефекат постигнут је тамно зеленом и жутом бојом наносеном у виду мањих и већих мрља.

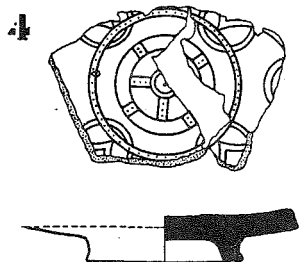
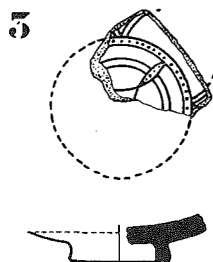
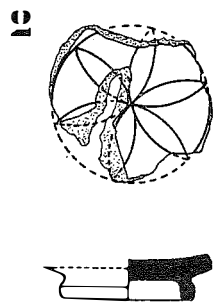
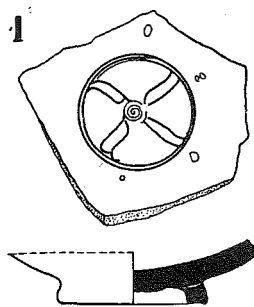
3. Фрагментована здела, урезан и сликани орнамент
Снимио: Ј.Шурдиловић

На унутрашњим зидовима трпезне зделе (Т. III, сл. 3), превучене светло зеленом глазуром, украсни мотив чине двојни стилизовани листови испуњени вертикалним редовима плитких таласних линија. Сликани орнаменти изведени ужим зеленим тракама.

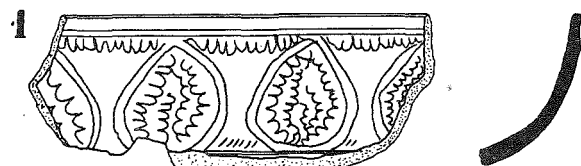

4. Део тањира, сликани и урезани мотив
Снимио: Ј.Шурдиловић

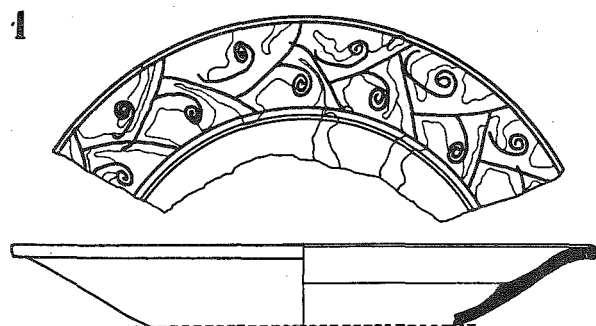
Део тањира са благо разгнутим ширим ободом и укошеним зидовима (Т. IV, сл. 4), светло жуте

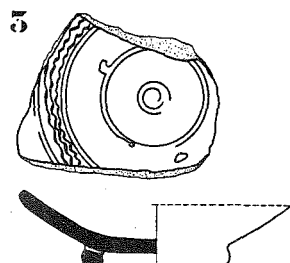
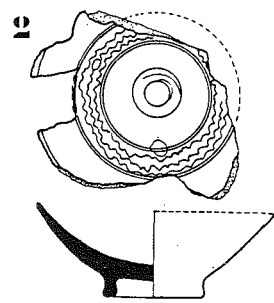
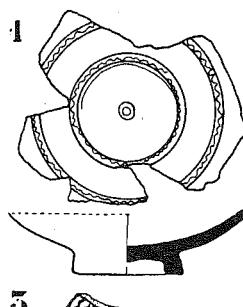
D. Kamenica, Manastir sv Trojica
Tabla II. 1-4
crtao: M. Coha

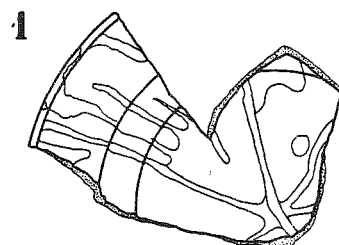
D. Kamenica, Manastir sv Trojica
Tabla III. 1
crtao: M. Coha

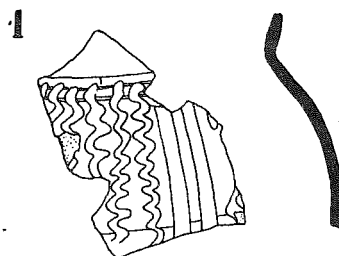
D. Kamenica, Manastir sv Trojica
Tabla IV. 1
crtao: M. Coha

D. Kamenica, Manastir sv Trojica
Tabla I. 1-3
crtao: M. Coha

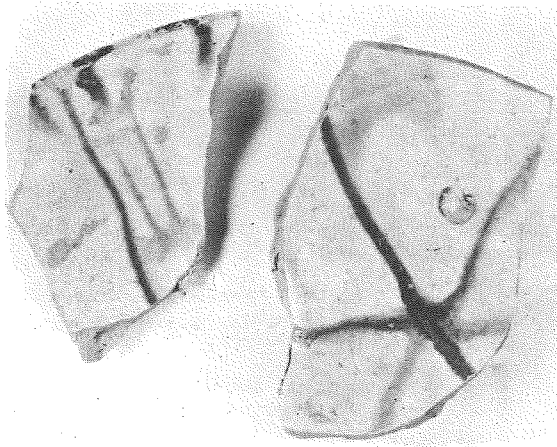

D. Kamenica, Manastir sv Trojica
Tabla V. 1
crtao: M. Coha

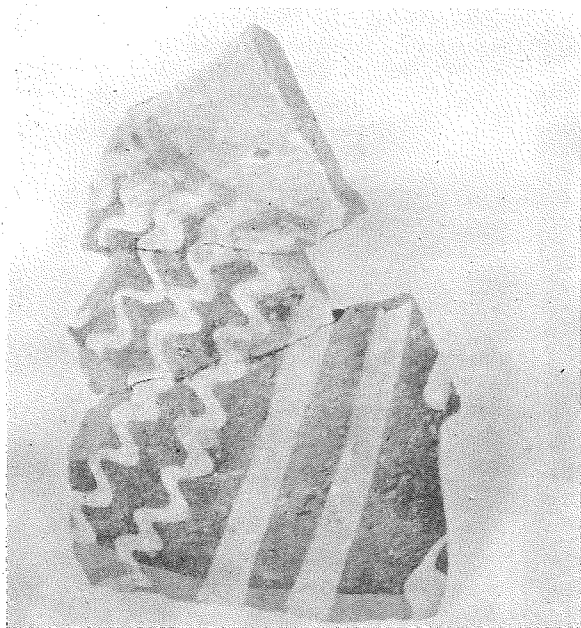

D. Kamenica, Manastir sv Trojica
Tabla VI. 1
crtao: M. Coha

основе. Орнаментом украшена ширина обода. У омеђеном пољу које чине две хоризонталне линије, налазе се урези косих линија од којих се наизменично издвајају спирални навоји. Зелено сликане вертикалне траке и мрке мање површине око спирала употпуњавају изражајност декоративног мотива.

5. Фрагментована здела, бојени орнамент
Снимио: Ј.Шурдиловић

6. Керамички крчаг, Део рамена и трбуха,
Сликани мотив
Снимио: Ј.Шурдиловић

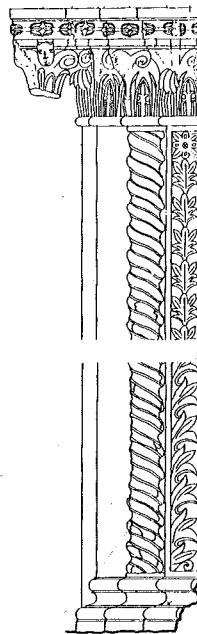
Фрагментована већа здела са оштећеном профилиса-

ном стопом (Т. V, сл. 5), са унутрашње стране светло жуто глеђосана. Орнаментални мотив изведен мрком и зеленом разливеном бојом које се од дна зракасто пружају према ободу.

Фрагменат крчага (део рамена и трбуха) (Т. VI, сл. 6). Споља превучен маслинасто зеленом глазуrom. Украшен сликаним бојеним орнаментом кога чине вертикалне шире траке и низ преломљених таласних линија светло зелене боје.

Поред репрезентативног грнчарског материјала добијеног, у последње три деценије, интензивирањим систематским истраживањима утврђених средњовековних градова (Ново Брдо, Крушевац, Београдски град, Сталаћ, Соко град) и манастирских целина (Сопоћани, Градац, Милентија, Нова Павлица и др.), појава већег броја глеђосане луксузне керамике у манастирској порти цркве св. Тројице - Горња Каменица, значајан је податак о распрострањености и њеном коришћењу и у овом делу средњовековне Србије. Нађени примерци по својим стилским карактеристикама и особеностима припадају примењеној уметничкој делатности XIV и XV века. Рађени под утицајем византијске декоративне орнаментике, вероватно су продукт локалних керамичарских радионица у којима су радили наши домаћи маштовити мајстори-грнчари.

1. М.Бајаловић-Хаџи-Пешић, Керамика у средњовековној Србији, Београд 1981, 80.

Слободан Баришић

САНАЦИОНИ И РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ НА ЦРКВИ СВ. ПЕТРА И ПАВЛА У СЕЛУ ЈЕЛАКЦИ

Црква св. Петра и Павла, подигнута у живописном крајолику села Јелакци на Копаонику, обновљена је 1985. године средствима добијеним као помоћ земљотресом угроженом подручју. Пространи плато на ушћу планинског потока у реку Јошаницу, заклоњен шумовитим брдима, изабран је као локација за изградњу цркве. Време њеног настанка није познато. Поток у непосредној близини грађевине, као и земљотреси којих је на овом подручју било одувек, угрожавали су објекат кроз дуже временско раздобље. Попустио је горњи део северног зида, сводна конструкција се срушила заједно са покривачем, а источна и западна фасада су оштећене бројним вертикалним пукотинама. Честа изливања оближњег потока нанела су велике количине шљунка, муља и засуле цркву у висини од скоро два метра.

Према казивању мештана, 30-тих година овога века, унутрашњост цркве је рашчишћена. У таквом стању грађевина је дочекала почетак реализације пројекта санационих и рестаураторских радова израђеног у Републичком заводу за заштиту споменика културе.

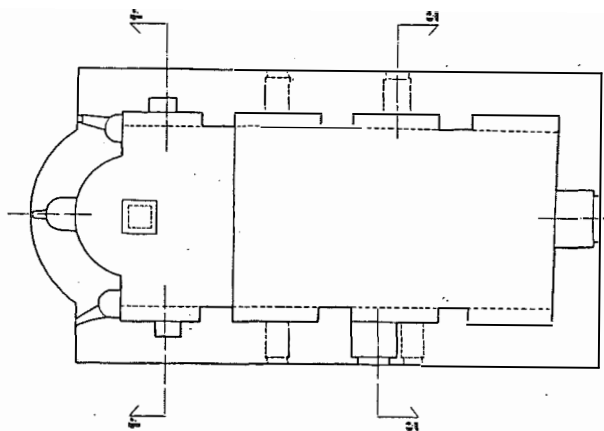
Непосредно по превентивном подупирању обимних зидова, приступило се ископавању сонди управно постављених на северни, односно јужни зид. По сагледавању стратиграфије, више наизменичних слојева шљунка и муља, наставило се са ископавањем. Грађевина је ослобођена наноса са свих страна у ширини од око пет метара. Обијање преосталих површина малтера са зидова, како споља тако и изнутра, омогућило је потпуно сагледавање примарних облика и структуре цркве.

Једнобродни унутрашњи простор био је засведен полуобличастим сводом од сиге, док су подужне зидне површине подељене на четири поља, приближно истих димензија, плитким пиластрима који носе прислођене луке. Сачувани под је урађен од разноврсних надгробних плоча које у централном делу формирају амвонску розету. Олтарски простор, наглашен неколико сантиметара вишим подом, садржи поред сачуване часне трпезе, две нише на источном и по једну на северном и јужном зиду. У простору апсиде, централно је постављен архијерејски престо. Оба портала, на западном и северном зиду, прозорски отвори, окулус на источ-

ној и плитка ниша на западној фасади, изведени од сиге, једноставних су облика и скромне обраде. Нешто богатије обраде је једино кровни венац, чији су делови једноставно профилисани. Црква је била покривена једноставним двосливним кровом и ћерамидом.

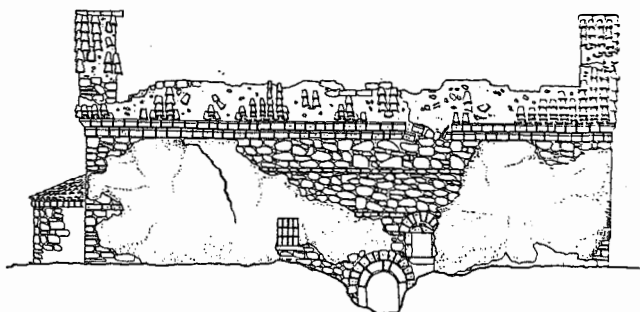
Зидови цркве грађени су притесаним ломљеним каменом у кречном малтеру. Нешто прецизније обраде једино су спољни углови, где су за превезивање коришћене и надгробне плоче, што јасно указује на ранија оштећења односно поправке.

Хоризонтално постављени редови сиге, дебљине 15-20 см на међусобном растојању од 77-100 см, уочљиви на унутрашњем и на спољашњем лицу зида, означавају положај дрвене роштиљске конструкције. Ова својеврсна арматура састојала се од парова подужно постављених дрвених греда, димензија 15x15 см повезаних тањим облицама.

ЈЕЛАКЦИ, црква св. Петра и Павла, основа

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 0

ЈЕЛАКЦИ, црква св. Петра и Павла, северни изглед

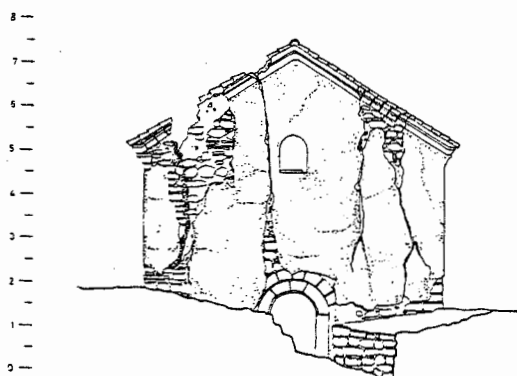
Непосредно по демонтирању и складирању пода приступило се статичкој санацији. Пројекат инг. В. Матића, предвидео је уградњу хоризонталног армиранобетонског прстена у нивоу кровног венца повезаног, са шест армиранобетонских стубова, са темељном зоном за коју је утврђено да је компактна и способна за пријем оптерећења. Поред ове основне конструкције, зидна платна су обезбеђена мањим армиранобетонским прстеновима на изменично уграђеним на местима раније роштиљске конструкције, док су веће пукотине зазидане а мање ињектиране.

Следећа етапа радова обухватила је постављање оплате и зидање свода у продужном малтеру од нових, на лицу места тесаних, блокова сиге. Преко озидааног свода изливена је танка армиранобетонска љуска и повезана са основном конструкцијом.

Последња етапа радова, којом су у потпуности реализована овогодишња одобрена средства, била је постављање слоја хидроизолације, потребних испуна за формирање нагиба крова и формирање подлоге за кровни покривач.

Како стање грађевине није омогућавало уобичајен редослед рада на споменику, то су тек на крају санационих радова извршена мања археолошка ископавања под руководством археолога М. Миљковића. Отворена је сонда на југо-источном, спољном, углу цркве. Том приликом, поред осталих налаза, утврђено је постојање културног слоја испод које дна темеља.

Програм за 1986. годину предвиђа систематска археолошка истраживања у унутрашњости и непосредној околини цркве као и наставак реставраторских радова. Планира се покривање ћерамидом, обрада зидних површина, враћање каменог пода,

ЈЕЛАЦИ, црква св. Петра и Павла,
западни изглед

а такође и израда тротоара и потпорног зида на источном делу. Неопходно је још регулисати оближњи поток и извршити нивелисање шире околине. У договору са покретом горана општине Александровац планира се и хортикултурно оплемењивање целог платоа на коме је смештена црква.

Резултати поменутих истраживања и до сада прикупљени подаци, омогућиће израду студије којом би се одговорило на многе непознанице везане за настанак и трајање споменика.

Славица Вујовић
Вера Богосављевић

АЛТУН-АЛЕМ ЦАМИЈА У НОВОМ ПАЗАРУ,
ИСТРАЖИВАЧКО-КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ

Алтун-алем цамија налази се на десној обали Рашке, на крају Старе Чаршије.

У време економског јачања Новог Пазара и подизања саме цамије ту је пролазила "Стамболска џада", која је водила на југ ка Митровици и Скопју.

Тачна година градње није позната, али захваљујући сачуваној задужбинској повељи, која је легализована 1550. године, познат је њен ктитор Мевлана Муслихудић, син Абдулганија.¹ У овој вароши, поред цамије, ктитор је увакуфио оближњи мектеб, кућу за становање имама, те низ других корисносних објеката за издржавање поменутих задужбина. Његова титула мевлане, у преводу господина, указује да је био учен и цењен, а да је био богат сведоче бројне задужбине, између којих и Куршумли хан у Скопју.

Алтун-алем цамија задржала је до данас свој изворни облик истичући се старином и једноставном лепотом као редак сведок монументалног градитељства тог времена у Новом Пазару.

Спада у ред мањих једнопросторних куполних цамија. Има интересантан трем покривен двема куполицама, са десне стране затворен каменим зидом у коме су остављена врата за улазак у високи и не баш витки минарет.

Поред цамије у дворишту опасаном зидом од ћерпица налази се зграда мектаба, која је у веома лошем стању, са лепо обрађеним дрвеним тремом, покривена ћерамидом, као и надстрешница над улазом, са клупама. Двориште је рашчлањено подзидима у два нивоа: нижи ниво улаза у цамију и ме-

ктеб, и виши, у равни камених банака трема, који представља њихово продужење, широк 10-так метара, док дужином попречно је двориште и има коту око 60 см вишу од околног терена. Осим на вишем нивоу по читавом дворишту распоређено је 50-так гробова, од којих 29 имају и епитафе.

На Алтун-алем џамији предузети су у више наврата конзерваторски радови који су пружили само најнужнију заштиту објекту.² Завод за заштиту споменика културе из Краљева, са ограниченим материјалним средствима за хитне интервенције, извео је ове године радове на делимичном осигурању објекта од дејства влаге.³

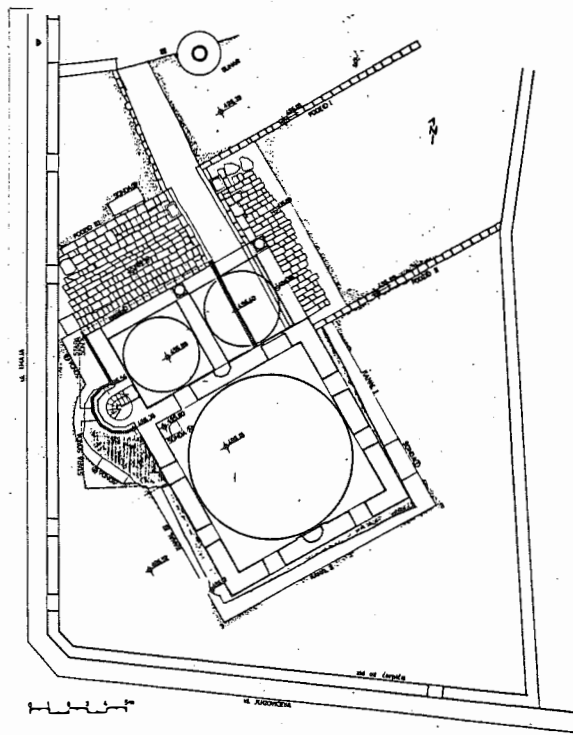
За ову годину је поред конзерваторских захвата на хидроизолацији зидова од влаге, пројектом предвиђено да се изврше мањи истраживачки радови на самом објекту. У границама могућности приступило се праћењу земљаних радова у каналима око главног дела џамије и постављању пробних сонди на одређеним местима ради добијања података о начину формирања темеља, његовој дубини, стању, пореклу влаге у објекту, кар и о евентуалном постојању старије грађевине.⁴

Око главног дела џамије трасирани су правци канала ширине 1 метра, који прате дужину зидова џамије по спољној страни. Нумерисани су од I - III почевши од североисточног зида главног дела џамије. Ископ у каналима завршен је на релативној дубини 0,90 м од горње нивелете терена, односно на нивоу проширене стопе темеља џамије. Откривањем стопе темеља уочено је њихово одступање у односу на зидове џамије. На североисточном углу главног дела џамије проширење стопе темеља износи 0,38 м, а на југоисточном крају свега 1 см. Ова ситуација се понавља и на осталим странама џамије. У каналима, испод слоја хумуса до нивоа стопе темеља, може се регистровати насип од мрко растресите земље, дебљине 0,50 м. На нивоу проширене стопе темеља, у профилу канала I, рефлектује се ниво градње објекта у виду слоја од кречног малтера дебљине 8 см. Између насипа и хоризонта зидања налази се слој светло-мрке компактне земље без археолошког материјала, који је сувремен са џамијом.

Отворено је и неколико сонди мањих димензија. Сонда I је постављена у југоисточном делу канала I. Откривен је темељ дубине 1,56 м. Испод нивоа зидања није уочен укуп старијег објекта или његовог разнетог шута. У слоју није нађен археолошки материјал. Темељ је укопан у слој тамно мрке стерилне земље. Темељ џамије је солидно зидан од редова већих камених блокова незнатно притесаних и везаних кречним малтером са примесом шљунка средње крупноће.

Сонде III и V дале су податке о конструкцији основе минарета, његовој стабилности, темељу зида трема џамије. Супструкција минарета је

формирана од камених блокова већих димензија који су незнатно притесани. Камени блокови чине лучну површину која делује јединствено, јер

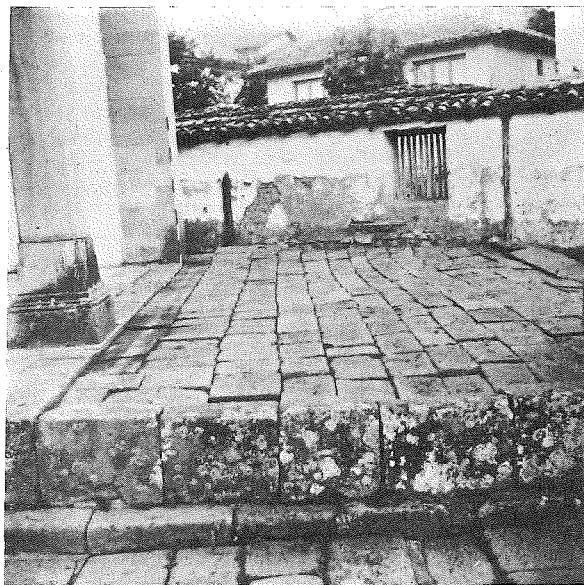

3. Део ситуације комплекса Алтун-алем џамије са унетим сондама

је добро заливена кречним малтером истог квалитета као и малтер у темељу џамије.

Дно темеља налази се на 2,10 м од горње нивелете супструкције. Темељ минарета је ексцентричан у односу на само његово тело. Одступање стопе темеља од зидова џамије као и супструкције минарета указују на могућност да је после постављања темеља извршено оријентисање зидова џамије према Меки. Обзиром да је овај део око минарета делимично откривен интервентним радовима екипе Републичког завода за заштиту споменика културе 1961. године, слој насипа је поремећен накнадним затрпавањем, тако да је стратиграфија унеколико другачија.

Сонда IV је отворена у северозападном углу главног дела џамије. Испод дашчаног пода и слоја насута шута, откривена је угаона конструкција од камених блокова везана малтером. По начину градње, везивању, врсти материјала (притесан камен) и по свом положају, налази се у конструктивном склопу са објектом. Из слоја компактне

1. Новооткривени плочник испред трема џамије

тамно-мрке земље потичу два фрагмента већих керамичких посуда; - фрагмент равног обода сиво-печене црепуље и фрагмент трбуха црвенопеченог лонца са пластично изведеном траком.

Испод танког слоја хумуса, лево и десно од улаза у џамију, откривене су површине поплочане каменим плочама које представљају проширење камених банака трема. Плочник десно од улаза ограничен је подзидом III, дворишним зидом и тремом џамије приближних димензија 7x4 м. Лево од улаза новооткривени део плочника пружа се између подзида I и II (дужине 9 м, ширине просечно 2 м).

Сонда II, отворена уз северну страну подзида III, дала је податке о начину зидања подзида каменим квадерицама. У првом реду новооткривеног плочника, уз сам зид трема, подигнуто је неколико плоча. Плоче су полагане на подлогу од малтера са великом концентрацијом креча, испод кога се налази слој шута од лучно профилисаних опека и слој крупнијег шљунка. На 48 см испод нивелете банка трема појавио се испуст од правилно тесаних камених квадера, ширине 25 см, који је једнако лепо обрађен и има исту коту као и испусти зида трема и минарета.

Овогодишњим радовима је утврђено да џамија лежи на стабилним и масивним темељима који су укупани у стерилну здравицу. Влага која је угрожавала зидове објекта потиче из површинских слојева земље. На местима где је постигнута ве-

2. Супструкција минарета са сондом V

ћа дубина у односу на канале, није запажен старији културни слој од времена зидања џамије. Покретни керамички материјал нађен је искључиво у слоју насипа измешан са предметима масовне индустријске обраде, који потичу из овог века. Фрагменти керамике по својој фактури, начину обраде, орнаментици и боји припадају периоду XIX и XX века. Из ове групе се изузимају два фрагмента керамичких посуда из сонде IV. Ниво испред џамије је насут и делом поплочан да би се добила већа површина за обављање молитве. У време подизања џамије трем и минарет су имали лепо и правилно исклесан испуст. Време насипања и формирања плочника није познато.

Након истраживачких радова уследили су конзерваторски. Пломбирани су доњи делови фасада, а преко проширења стопе темеља и зида (до нивоа тротоара) изведена је хидроизолација. За скупљање и одвођење атмосферске воде направљен је канал са прописаним падом, широк 25 см, покривен решетком. Одвод воде обезбеђен је у дренажну јаму у дворишту, код југоисточног угла џамије, где је најнижа кота канала. Тротоар око главног дела џамије и зида трема урађен је од плоче жућкастог пешчара. Спуштен је у односу на ниво терена. Његове коте диктирали су новооткривени испусти зида трема и минарета, који треба да буду видљиви.

Циљ даљих конзерваторских интервенција је да се у овој џамији из XVI века, која стилским карактеристикама представља редак споменик османлиј-

ске архитектуре на нашем тлу, укажу потребне мере заштите и читавом комплексу, као и да се достојно презентује. Предлаже се уклањање целог насутог дела испред џамије, с тим што ће се плочник спустити за 55 см и тако бити у истом нивоу са новоурађеним тротоаром од камених плоча. Такође се планира завршетак радова на отклањању влаге из објекта, што подразумева промену пода који је иструлио од влаге. Предвиђа се и малтерисање унутрашњости и трема џамије, јер је упорним прокишњавањем малтер на многим местима пропао, као и на зидовима при дну, где је потклубучен и отпада.

НАПОМЕНЕ

1. Х.Калеш, Најстарији вакуфски документи у Југославији на арапском језику, Приштина 1972, стр. 219-256.
2. 1961-1963. Републички завод за заштиту споменика културе - Београд извео је радове на делимичној конзервацији објекта, који су се

пре свега односили на оловни кровни покривач главног кубета и на мања истраживања темеља. Руководилац конзерваторских радова била је арх. Оливера Марковић-Кандић, док је археолошким истраживањима руководила археолог Александра Јуришић.

1970-71. Завод за заштиту споменика културе из Краљева је приступио најнужнијим интервенцијама на фасадама и измени прозора у приземљу и на спрату.

3. Руководилац конзерваторских радова - С.Вујовић, архитекта Завода за заштиту споменика културе у Краљеву. Номинални руководилац археолошких ископавања - О.Вукадин, археолог Завода у Краљеву.
4. А.Андрејевић, Алтун-Алем џамија у Новом Пазару, Зборник Светозара Радојчића, Београд 1969, 4. А.Андрејевић, Претварање цркава у џамије, Зборник за ликовне уметности 12, Нови Сад 1976, 103-105. Петар Ж. Петровић, Богородичина црква у граду Расу, Гласник Српске православне цркве 4, (Београд 1968) 90.

Радомир Др. Петровић

ИСТРАЖИВАЧКИ И ПРЕВЕНТИВНИ СЛИКАРСКО-КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ У ЦАРЕВОЈ ЏАМИЈИ У САРАЈЕВУ

Републички завод за заштиту споменика културе - Београд је учествовао на конкурс уписаном за сликарско-конзерваторске радове на споменику културе Царевој џамији у Сарајеву, по позиву "Градског завода за заштиту и коришћење културно-историјског и природног наслеђа" и "Одбора Исламске заједнице" из Сарајева. Ови послови су добијени и уз сагласност Завода за заштиту споменика културе, природних знаменитости и ријеткости Босне и Херцеговине из Сарајева.

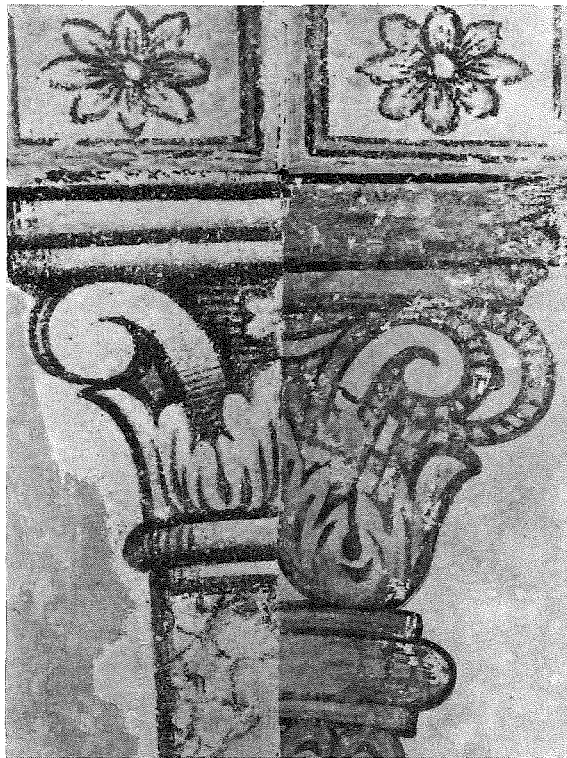
Већ први контакти са споменичким вредностима у ентеријеру Цареве џамије, са зидним сликама од изузетног значаја за културно наслеђе Сарајева и Босне и Херцеговине, захтевали су истрајан и пажљив испитивачки сликарско-конзерваторски рад са одговарајућом документацијом и израдом комплетног Елабората са програмом радова.

Зидне слике у Царевој џамији су из различитих периода, тј. постоје више слојева (од XVI в. до 1930. године). Оне су прилично оштећене, већи део у куполи и тамбуру је уништен. Малтерни и бојени слој су у дерутном стању - одвојени од зида, склони обрушавању, а тиме и уништењу.

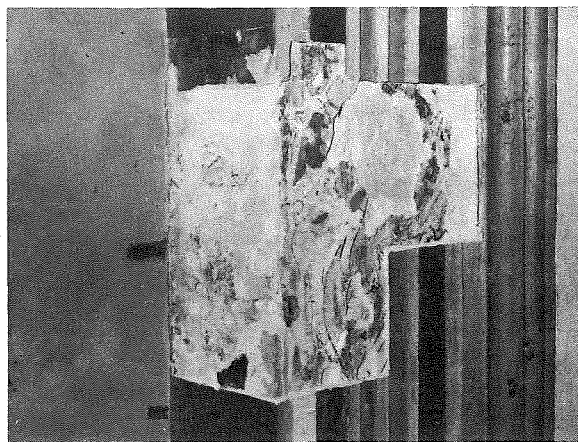
Да би се споменичке вредности валоризовале у ентеријеру била је неопходна сарадња са др проф. Андрејем Андрејевићем, стручњаком за исламску уметност, који је био укључен у поједине фазе испитивачких сликарско конзерваторско-реставраторских радова и који ће у Елаборату приказати научно мишљење о зидним сликама у џамији.

Проф. А.Андрејевић се у току овогодишњих испитивачких и превентивних радова упознао са проблемима који су се јављали пред сликарском-конзерватором и раније, али и са открићима фресака у царевој џамији, те је написао о томе рад: "Открића у Сарајеву. У два сарајевска куполна здања XVI века откривено старо зидно сликарство". Овај рад биће публикован у часопису "Културе истока", број 7 (јануар-март 1986), посебно посвећеном исламској уметности.

Испитивачки радови на зидним сликама обављени су на свим површинама ентеријера системом "со-нди", откривени су сви слојеви малтера и бојеног слоја. Фотографски, у црно-белој и колор техници, снимљене су арабеске: биљне тролисне фо-

1. Царева џамија, Сарајево
Два слоја из XVIII и XIX века.
Снимио: В.Милуновић, 1985.г.

2. Царева џамија, Сарајево
Новооткривено сликарство из XVI века испод новијег малтера и бојеног слоја на порталу џамије.
Снимио: В.Милуновић, 1985.г.

рме, медаљони, лиснати облици итд. Откривени су старији слојеви фресака у тамбуру куполе, на михрабу, михрабу и угаоним сталактитима. На махвилу (дрвена галерија на стубовима, смештена у џамији уз дувар са улазним порталом), испод новијег слоја боје пронађени су старији слојеви боје. На сталактитима који су сликани више пута, првобитни слој се веома мало сачувао; али је зато занимљив слој који се налази изнад данашње зелене биљне орнаментике, где се налази старији слој (XVIII в) који имитира технику млађег турског фајанса. Овај слој се простире по целој површини зидних маса (сл.1), које се јављају на античким стубовима и капителима.

Веома је занимљиво откриће на главном порталу џамије, где је испод дебелог слоја малтера и боје, откривено сликарство из XVI века - насликана је флорална орнаментика са бојеним слојем (сл. 2).

У 1986. години предвиђају се по Елаборату сликарско-конзерваторски послови, а у 1987. години ревитализација сликаних површина на уништеним зидним површинама.

Споменка Милошевић

ЈАВНЕ ЧЕСМЕ ИЗ ТУРСКОГ ПЕРИОДА У КРУШЕВЦУ
- приказ стања са предлогом конзерваторских радова -

Осовина улица Цара Лазара и Југ Богдана у Крушевцу представља трасу најстарије градске, а истовремено, и транзитне саобраћајнице, што је и данас њена основна карактеристика. Од античких времена, преко Средњег века до турског периода, дуж те комуникације одржавао се континуитет насељавања живљења и грађења. Сваки од историјских периода оставио је мање, или више доказа своје материјалне културе, у виду остатака објеката сакралног, или профаног карактера.

У градитељском наслеђу Крушевца посебно место заузимају пет каменних чесама, које су, углавном, добро очуване у грађевинском и функционалном погледу.

Врло је вероватна претпоставка да су се чесме користиле у Средњем веку, а и раније, док њихов данашњи изглед, архитектонски склоп, употребљени материјал и техника грађења показују карактеристике касног турског периода. У прилог томе говоре и други подаци - турски натписи, топоними, близина других исламских грађевина, и сл.

Пет чесама из турског периода, посматрано из правца Краљево носе следећа имена: Лазаричка чесма, чесма Добра вода, Велика чесма (или чесма Цара Лазара), Мала чесма (или чесма Цара Уроша) и Зулина чесма (или чесма Југ Богдана). Четири чесме су у функцији и релативно добро се одржавају. Вода се употребљава за пиће, што није без значаја, али је околина врло неууређена и пуна отпадака.

Мала чесма (или чесма Цара Уроша), у улици Југ Богдана, не функционише, зарасла је у подивљалу вегетацију, потопљена је - укратко, налази се у тако лошем стању да јој уопште није могуће прићи, па из тог разлога није архитектонски снимљена.

Остале четири чесме су детаљно снимљене и испитане у току лета 1985. године, тако да постоје поуздани подаци, уз реалне могућности, за њихову конзервацију, одн. продужетак првобитне намене, са одговарајућим уређењем непосредне околине.

Све обрађене чесме имају неке заједничке карактеристике из периода настанка, али су доживеле и извесне преправке, и то у најскоријој прошлости, приликом модернизације саобраћајница, или изградње неких објеката у њиховој близини.

Чесме су правоугаоног облика, грађене од бело-водског камена, са скромном и елегантном профилацијом на фасадним површинама и плочастом, или призматичном капом на врху. Све су спуштене испод нивоа терена и имају мањи, или већи, поплочан и каменим зидом ограђен простор, у који се силази одређеним бројем степеника. Степеништа су првобитно била изграђена такође од камена, а сада су на појединим чесмама замењена бетонским. Ободни зидови се завршавају каменим плочама (код Лазаричке чесме су то, вероватно, средњовековне надгробне плоче), или призмама, троугаоног пресека, које су местимично оштећене, или сасвим уклоњене, као код чесме Добра вода.

Иако чесме још функционишу, очигледно је да су већ дотрајале, јер вода у млазевима пробија кроз спојнице на појединим местима. Одводни канали су местимично запуштени, па се вода задржава и тако доприноси даљем пропадању. Стога би било неопходно што хитније предузети конзерваторске радове, јер ће одлагање, свакако, довести до већих и озбиљнијих оштећења.

ПРЕДЛОГ КОНЗЕРВАТОРСКИХ РАДОВА

ЛАЗАРИЧКА ЧЕСМА се налази на периферији Крушевца, на територији некадашњег села Лазарица, поред истоименог, недавно регулисаног потока. Састоји се од масивног каменог блока, постављеног на три реда тесаника, из којих излазе луле са

водом, а на врху има равну плочу са профилисаним венцем. С обзиром да су доњи слојеви попустили, потребно је целу чесму изнова президати, уз евентуалну измену дотрајалих комада и замену лула, како би се омогућило будуће исправно функционисање, тј. проток воде. Бетонско степениште, којим се од пута прилази до чесме, новијег је датума и може остати непромењено, с тим да се поправе првобитни камени степеници, којима се силази у простор око чесме.

1. КРУШЕВАЦ, Лазаричка чесма

Камени ободни зидови се морају очистити и дерсовати. Мали базен испред чесме у који се слива вода, захтева чишћење и поправку, јер недостају делови каменог оквира који су носили реџетку. Одводни канал захтева исти поступак, а затим и покривање новим плочама, јер су првобитне уништене. Што се тиче пода, попличаног каменним плочама, треба га подићи, урадити нову подлогу од шљунка и мршавог бетона, и поново вратити сваку плочу на своје место, укључујући и ону која је, вероватно, надгробна плоча из средњовековног периода.

Непосредна околина чесме мора се уредити, ради стварања одговарајућег амбијента, па се, стога, предвиђа постављање клупа, садња лишћарског дрвећа, украсног шибља и траве.

ЧЕСМА ДОБРА ВОДА, у улици Цара Лазара, у најновијој прошлости претрпела је велике измене, а и даље је врло угрожена агресивном околином, тако да се код ње предвиђају најсложенији радови. Изградњом саобраћајница и тротоара, чесма је буквално зазидана, тако да је једва видљива и отежано се користи. Прва мера, коју треба предузети, је разбијање и уклањање бетонских површина, којима је чесма окована, а тиме ће се ослободити и горња зона обимних зидова, који су били завршени просторним призмама.

2. КРУШЕВАЦ, Чесма "Добра вода"

Сама чесма је грађена у правилном слогу тесаника мањег формата, са масивном капом у облику четвороводног крова. Треба је президати и дерсовати, уз обавезну измену цеви - лула и чишћење корита и канала. Кад се уклони бетонски оквир и делови тротоара, утврдиће се спољашње стање зидова, па ће се на лицу места донети одлука о неопходним радовима. Иначе, предвиђа се дерсовање зидова, поправка, или замена дотрајалих вршних каменова, степеника, као и мале попличане површине између њих.

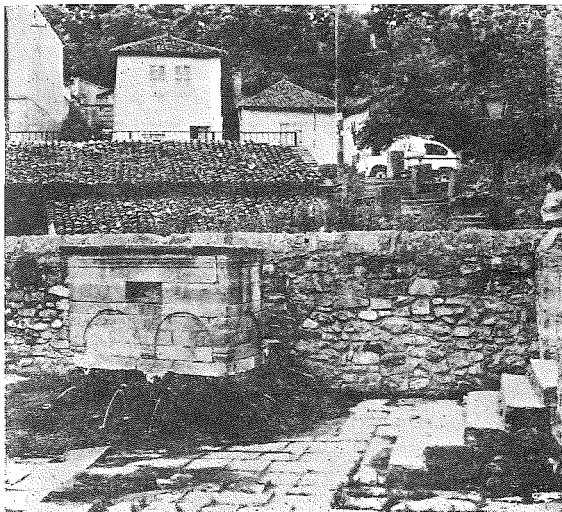
Што се тиче околине, предлог уређења предвиђа обавезно уклањање неодговарајућег привременог објекта, као и померање оgrade стоваришта - за почетак, мада би било пожељно да се оно сасвим измести, ради заштите амбијента и близине осталих споменичких целина. Травнате површине, ниско и високо зеленило, неколико клупа - допринели би, бар донекле, да чесма Добра вода поново добије свој некадашњи значај.

ВЕЛИКА ЧЕСМА (ЧЕСМА ЦАРА ЛАЗАРА) саграђена је недалеко од чесме Добра вода, непосредно уз средњовековни град и остатке неких грађевина из турског периода. Како јој и име говори, по величини и обухваћеном простору издваја се од осталих, а такође и по количини воде, јер су луле постављене на три стране. Зидана је правилним тесаницима, са променом габарита око прве трећине висине и са скромном декорацијом у виду фино израђених плитких arkada, подухваћених конозлицама. Завршава се равном плочом, која почиња на профилисаном венцу.

Пошто на више места пропушта воду, чесма се мо-

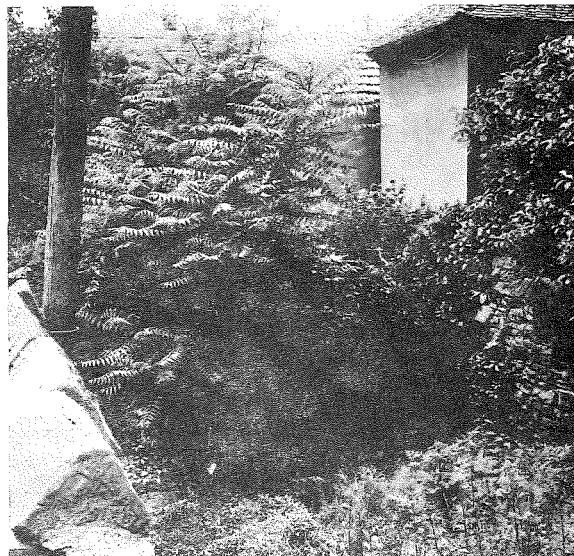
ра цела президати, и то врло пажљиво, како би се до детаља сачувале карактеристике њеног аутентичног изгледа. Масивни ободи зидова грађени неправилним слогом камена и завршени тространим призмама, морају се очистити и издерсовати. Камени степеници се презиђују, док су најсложенији радови, уствари, на поправци пода. Пошто постоје велика улегнућа, све плоче треба подићи, изнивелисати подлогу, ојачати је шљунком и мршавим бетоном, па тек онда поново поставити плоче, по истом распореду по коме сада стоје. Одводни канал такође треба очистити, президати и покрити каменим плочама целом дужином, а нове плоче израдити по угледу на очуване комаде.

3. КРУШЕВАЦ, Чесма цара Лазара

Уређење околине предвиђа озелењавање и постављање клупа за одмор, а пожељно би било да се третира цео комплекс, укључујући и, раније конзервиране и презентирани, остатке турског храма. Тек тада би се истакле и на прави начин презентирале вредности споменичког комплекса, који сачињавају хамам и чесма, а та два значајна објекта поново би постали једна целина, како је то и било у време када су изграђени. Наравно, посебним пројектом требало би обухватити санационе радове на остацима хамама, јер су, у међувремену, поново оштећени, услед немара прилазника и одсуства редовног одржавања.

МАЛА ЧЕСМА (ЧЕСМА ЦАРА УРОША) у улици Југ-Богдана није снимљена, истовремено са осталим, из објективних разлога, а фотографија речито илуструје њено садашње стање. Стога, она није обухваћена овим предлогом конзерваторских радова, већ ће се то учинити када је надлежне комуналне службе очисте од вегетације и устајале воде.

4. КРУШЕВАЦ, Мала чесма (чесма цара Уроша)

5. КРУШЕВАЦ, Зулина чесма (чесма Југ-Богдана)

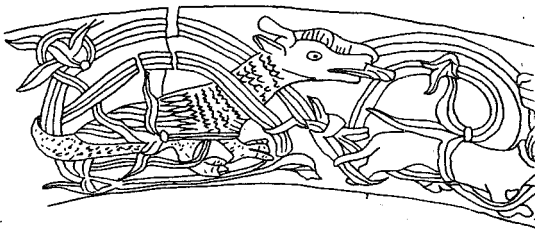
ЗУЛИНА ЧЕСМА (ЧЕСМА ЈУГ-БОГДАНА) се налази на врло неповољној локацији, на крају улице Југ-Богдана, а у непосредној близини Аутобуске станице, па је, захваљујући томе, врло запуштена и затрпана отпаcima. Уз њу је изграђено неколико мањих, ружних, привремених објеката, те је тако још угрожавају.

Пре почетка било каквих радова на чесми, неопходно је уклонити све те објекте (бетонске те-меље, шупе, и др.), како би се простор око че-сме ослободио за уређење и погодније коришћење. Сама чесма је слична предходнима, саграђена је од тесаника различите величине и покривена равном плочом. Са предње стране, изнад лула са водом, урађена је плитка полукружна ниша. На чесми постоје два натписа, од којих је читљив само онај с краја прошлог века. Презиђивање че-сме треба извести тако да се не измени њен са-дашњи изглед ни функција. Подразумева се чишћење и поправка корита и одводног канала, јер се сада ту задржава вода и стварају непријатни мириси. Грубо озидани зидови око чесме треба да се очисте и дерсују, и да се израде од но-вог материјала недостајуће камене тростране призме по врху. Бетонско степениште треба укло-нити и израдити ново, од камена, по угледу на чесме које имају камене степенице. Околина се уређује на прикладан начин.

Сви предложени радови неопходни су да би се че-сме довеле у коректно функционално стање и да би добиле статус какав им припада, као објекти-ма народног грађевинарства. Наравно, није било могуће предвидети све радове, јер ће се, веро-ватно појавити и неочекиване ситуације, које се морају на лицу места решавати. Непознат је, на пример, начин на који је извршена каптажа, што ће се показати тек приликом демонтаже чесама, па ће се у том моменту реаговати на одговарају-ћи начин.

Споменичке вредности чесама нису једини разлог због кога треба предузети радове на конзерва-цији и уређењу околине. Уз редовно испитивање квалитета воде за пиће и одржавање зеленила, старе чесме ће још дуго живети свој други живот и бити корисне становништву и посетиоцима Кру-шевца, а нарочит значај могу имати у условима општенародне одбране и у другим ванредним око-лностима.

Снимање, истраживање и пројекат конзерваторских радова извршили су сарадници Завода за заштиту споменика културе у Краљеву Споменка Милошевић, дипл.инж.арх и Нада Пајовић, арх.техн.

Милоје Николић

СИМИЋА КУЋА У КРУШЕВЦУ

У Синђелићевој улици број 7 налази се стара зг-рада за становање подигнута крајем XVIII и по-четком XIX века. "Кућа је висока и пространа грађевина окренута главном фасадом ка улици. Све основне карактеристике балканске народне архитектуре присутне су код овог објекта, који је грађен у стилу варошких зграда. Састоји се од подрума, приземља и спрата. У приземљу су смештене просторије за економију, а према улици дућани са ћепенцима, који су касније зазидани. На спрату су размештене просторије за станова-ње, распоређене око централног хола, из кога се излазило на простран и отворен трем према улици. Зидови подрума рађени су ломљеним каме-ном, док су остали зидови приземља и спрата ра-ђени у скерлетно-бондручном систему са плетером и облепљени блатом. Кров зграде је благог на-гиба, покривен ћерамидом са наглашеном стрехом. Фасаде објекта су без посебних архитектонских детаља, мирне и по угледу на турске грађевине окрече у једном тону".¹

КРУШЕВАЦ, Симића кућа

Средином 1833. године кнез Милош је откупио ку-ћу и воденицу од бегова,² браће Селима и Ахмета Френчевића³ за 15.000 гроша поклонивши их своме "љубезном кумашину" Стојану Симићу.⁴ Са кућом Стојан Симић је добио и задатак да убрза купо-вину турских имања како би се они брже исеља-вали.

у тој кући је Стојан Симић крстио сина за Нову 1835. годину. При крштењу заобишао је свога "великог кума" кнеза Милоша позвавши његовог млађег сина кнежевића Михаила и кнегињу Љубицу. Кнез Милош је одобрио свом сину и кнегињи да иду на то кумство, прекоревши кумашина што није њега позвао. На том крштењу били су присутни поред домаћина, кнежевића Михаила, кнегиње Љубице и Милета Радојковић, Милосав Здравковић Ресавац, чланови Великог народног суда и Аврам Петронијевић кнежев представник. Сви су они били Милошеви противници, незадовољни његовим начином владања и скорим увођењем Устава који је забрањивао спахије и спахилуке у Србији. На том весељу у кући Симића у Крушевцу договорили су се да дигну народ на оружје против кнеза Милоша Обреновића, с циљем да га уклоне са власти и осујете примање Сретењског Устава.

Сутрадан по крштењу незадовољници су пожурили у народ да га побуне. Највише успеха имао је Милета Радојковић подигавши велику масу на оружје и пожуривши ка Крагујевцу. Осмог јануара 1835. године побуњеници су ушли у Крагујевац, а Милета је забранио да ико нападне и угрози живот кнезу Милошу. Неколико дана касније побуњени народ се сам разишао.

У Крагујевцу су се петнаестог јануара 1835. године састали вођи побуне са кнезом Милошем на његов позив, да би се измирили.⁵

Срећом, ова побуна се завршила измирењем, без проливања крви. Кнез Милош је изгледа рачунао да је показаном милошћу дефинитивно придобио незадовољнике, а они су напротив чекали згоднију прилику да поново покушају са извршењем својих планова. Испуњење својих жеља дочекали су кроз четири године када је стари кнез напустио Србију трећег јуна 1839. године.

У Симића кући становао је Веља Виторовић (умро 1918. године), социјалиста и близак присталица Васе Пелагића са којим се и дописивао. Виторовић је радио као наставник цртања у Гимназији, биран је више пута за председника крушевачке општине. Поред ових дужности он је дуго година био председник Пољопривредног и Пчеларског друштва.

У Симића кући налазио се једно време, по своме оснивању, Народни музеј Крушевца. Данас у том лепом здању нема никога, мада је у добром стању, после делимично обављених конзерваторско-рестаураторских радова.

1. В. Вучковић, Рашка Баштина II, Краљево 1980, 324.
2. Браћа Френчевићи познати су по својим злоделима над српским народом. Они су то могли да

чине због општег расула и слабог ауторитета турских власти. Али, и поред тога Френчевићи су себи дозвољавали много штошта, јер су били сестрићи Исмаил-паше Лесковачког под чијом се управом налазио крушевачки крај. Они су познати по чувеној отмици две сестре од стрицева Миљкане и Марије из села Мозгова. Отмица и турчење које се десило почетком новембра 1832. године послужили су кнезу Милошу као добар изговор за дизање народа у шест отцепљених нахија ради њиховог припајања матици, јер је Porta с тим одговлачила.

3. М. Гавриловић, Милош Обреновић, књ. III, Београд 1912, 421.
4. М. Петровић, Финансије и установе обновљене Србије до 1842. године, Београд 1901, 621.
5. Сви датуми су по старом календару.

Радослав Прокић

СТАРО ГРОБЉЕ У СЕЛУ ВИНЧИ КОД ТОПОЛЕ

На око 10 км удаљености од Тополе, идући према Шаторњи, путем који даље води према Јарменовцима и Руднику, с леве стране се налази село Винча. Стари центар села је од овог пута удаљен нешто више од 1 км. После ослобођења овај центар је напуштен и формиран је нови, према већој скупини сеоских газдинстава. Стари центар постоји још од самог почетка XIX века и састојао се од општинске зграде, сеоске утрине-порте и гробља. После замирања центра, општинска зграда је запуштена те се сада користи за потребе гробља, које је у међувремену нарасло и зграду обухватило са свих страна. Између два рата испред општинске зграде подигнут је монументални споменик палим ратницима из балканских и I светског рата, од белог венчачког мермера.

Старо гробље заузима јужну страну комплекса, тако да са новим гробљем које се развија у правцу севера, чини јединствену целину. У старом делу има веома мало нових гробова, тако да је могућа потпуна диференцијација старог и новог.

Поред самог пута, налази се неколико надгробних споменика који на источној страни имају фигуралне представе покојника. Уласком у унутрашњи део старог гробља открива се, широко јавности до сада непозната многобројност скулптованих надгробних споменика. Јула месеца 1984. године извршен је увид, са прелиминарном валоризацијом и узета техничка и фото документација.¹

скулптованих. За све ове споменике узета је потпуна техничка документација (архитектонски снимци у размери 1:10, са свих страна) и прочитани и преписани сви епитафи и текстови.³

Најстарији споменици с фигуралним представама потичу из 1876. године (бр. 53, 54, 55, и 56). Од укупног броја ових споменика, с представама деце је 26, сељака-земљорадника 12, војника 15 и девојака 11. Међу децом је и 7 ђака.

На споменицима из XIX века деце је 12, сељака-земљорадника 9, војника 9, девојке 2. Тако је укупан број скулптованих споменика из XIX века 32, односно половина од укупног евидентираних броја.

На споменицима из почетка XX века, деце је 14, сељака-земљорадника 3, војника 6 и девојака 9.

Из овог краћег прегледа се види да нема ни једног споменика са фигуралном представом ЖЕНЕ-МАЈКЕ. Истовремено се запажа да је највећи број деце. Најстарији гроб са представом земљорадника је из 1886. године (бр. 57).

1. Село Винча код Тополе, надгробни споменик бр.4

Спомен белег гроба састоји се од вертикалног надгробног споменика у облику паралелопипеда, који је са свих страна обрађен епитафним текстовима, порукама, орнаментиком сакралног карактера, профаним представама и фигуралном представом покојника. Већи број има "капу" на врху у облику обрнуте зарубљене четворостране пирамиде. На источној страни преко гроба у правцу запад-исток, постављена је хоризонтална на-

дгробна плоча, која ретко има текст или пак другу орнаментику.

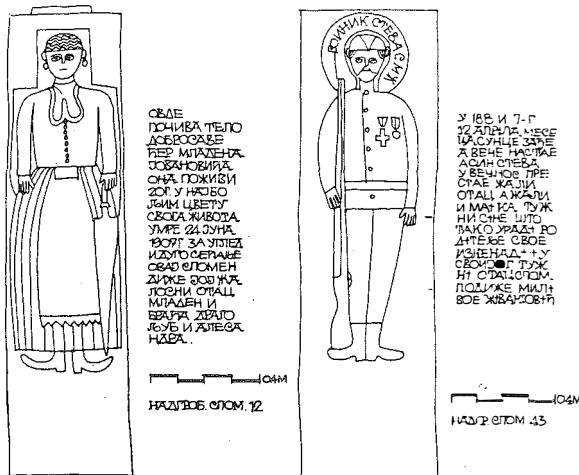
2. Село Винча код Тополе, надгробни споменик бр.6

3. Село Винча код Тополе, надгробни споменик бр.31а из 1819. године

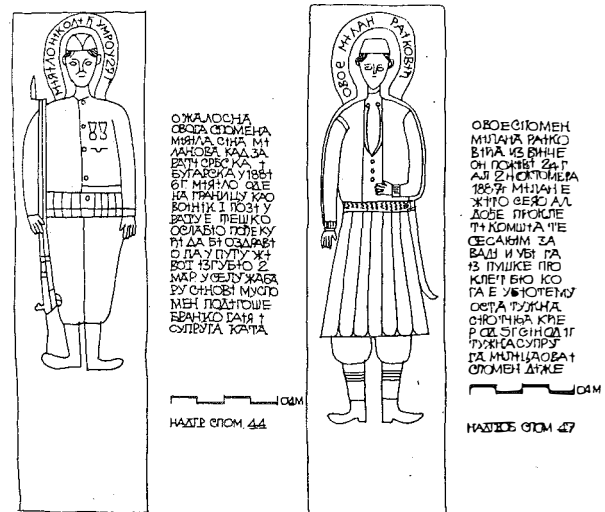
Орнаментика, текст и скулптовани детаљи су формирани плитким урезивањем у претходно обрађену масу камена, тако да је дубина "реза" око 1 см. Код фигура поступак обраде је такав, да се претходно обележи (уреже) силуэта покојника,

Све фигуре су у мирном - стојећем ставу, са покретом који се искључиво јавља у горњем делу тела. Покрет се карактерише повијањем једне, а ређе и друге руке у лакту, која је с обичном шаком прислоњена на груди. У руци се обично држи неки предмет, као што је пушка, књига, фрула (двојнице), нож, бритва или неки од пољопривредних алата. У већини случајева око главе се у кружном поретку налази текст са именом појника.

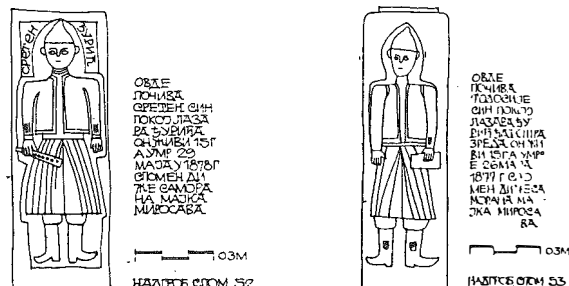
Ређе се око главе јавља урезана квадратна површина или пак квадратна форма у чијем пољу се представља крст, на чијим хоризонталним крацима стоје два голуба, која кљују грозд (гроб бр. 70). Код свих надгробних споменика фигура се налази са источне стране, а главни текст са западне. Код споменика бр. 74 је супротно. Он је рађен у виду крајпуташа, са посебно значајним текстом, који је међу евидентираним највећи. Текст је оријентисан према путу и почиње тако да се обраћа путнику намернику, да стане и прочита тужну вест. Фигура, у овом случају војника, налази се на западној страни.

На бочним странама се налазе разне фигуралне представе. Ту је цвеће, које расте из саксије и изображава се у дрво живота у чијим врховима су обично голубови (два) који кљују грожђе, затим има крстова, трокраких свећњака, алата, оружја, штапова, преслика, прибора за писање и др. На бочним странама се ређе јавља и текст, али као допунска информација о ономе ко подиже споменик или пак нека тужбалица. Читава западна страна је обрађена у облику правоугаоног поља с богато орнаментисаним крстом изнад, а читав простор је испуњен текстом који говори о покојнику.

Надгробни споменици који имају за представу војника, пружају поруке, које имају родољубиви или историјски карактер. Сви су пали на ратишту или тамо умрли од последица рањавања, или пак умрли или страдали на путу према кући. Већина је из ратова крајем XIX века. Само један епитаф на гробу бр. 34 казује да је покојних "отеран" у војску, док се на свим осталим истиче, да су пали за "веру, отечество, српство или књаза". Сви су приказани у ставу мирно, с пушком која је у већини случајева с десне стране принесена ноzi. Ретко је пушка у висини појаса и тада се десном руком придржава испод кундака. На левој страни о појасу се налази "канија" од бајонета, а поред ње испружена лева рука. Један ратник у десној руци држи трубу, други има пушку која је хоризонтално постављена у висини појаса, а само један је без пушке. На главама су шајкаче разних облика, а само један има "шапку" са кратким ободом и еполетама на раменима. На левој страни груди су одликовања.

Деца су представљена на споменицима који су нешто мањих димензија. Већина је у народним ношњама, док је само мањи број приказан у градском оделу. На главама су шајкаче, мале шубаре, шеширићи. Један део деце су ђаци и они се распо- знају по књижи коју држе у левој руци, док ређе

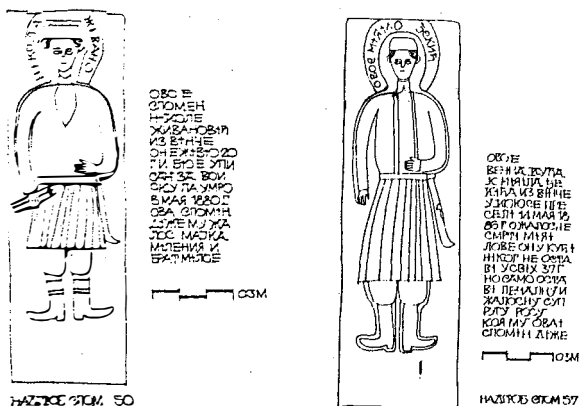

у десној руци држе писаљку. Остала деца у рукама држе фрулу (двојнице), секиру, или пак неки од пољопривредних алата. Запажа се да међу децом нема девојчица које су приказане као ђаци.

Прикази девојака су углавном стилски веома уједначени, тако да све личе једна на другу. Оне су увек у народној ношњи, која је веома разноврсна. У левој руци се држи кишобран, спуштен поред "скута", док једна уместо кишобрана држи бројанице с крстом. Десна рука је повијена у лакту са шаком на грудима у којој је цвеће. Једна девојчица у десној руци има полуокруглу торбицу (корпицу?). Све имају наушнице, које су разних облика.

Највећа слобода клесарског истраживања огледа се у представама сељака-земљорадника. Они су увек у народној ношњи, која је такође разноврсна, с обавезном капом на глави. Капа је у облику феса, шубаре или шајкаче. Приказани су посебни и издиференцирани карактери који су обично трагично окончали живот, с епитафима који имају поруке клетве, прекора, велике жалости.

У рукама су разни пољопривредни алати, за пасом кубуре, са великим бритвама које висе о појасу на левој страни. Ту су и мањи ножеви и двојнице. На бочним странама је скоро обавезна представа трокракс-г свећњака.

Сви споменици су били бојени. Боја је справљана од пигмената, помешаних са гашеним кречом. Трагови боја су још увек фрагментарно сачувани у удубљењима, докле није стигла разорна моћ воде и термичких промена. Лица су била бојена белом бојом са црним очима и обрвама. Уста су црвене боје. Капе су биле плаве, црвене (фесови) или црне (шубаре и шешири). Коса је увек црне боје. Женска одећа је била беле, плаве и црвене боје, ређе жуте. Кошуља и гаће код мушкараца увек су беле боје, док су горњи делови одеће махом црне боје. Чарапе на ногама су биле вишебојне. Униформе војника су плаве и зелене боје. Око главе је кружно поље које се боји жутом бојом, у коме је име покојника обично исписано црним словима. Тај кружни део око главе имао је облик ореола.

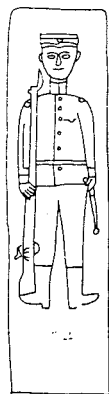
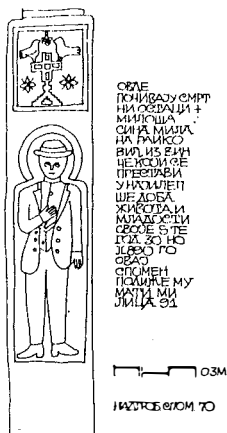
Орнаментика на бочним странама је полихромна. Посебан колорит огледао се на западној страни, где је свако слово или пак мања група слова, без обзира на величину речи, бојена другом бојом. Почетно и велико слово такође је имало посебну боју. Уствари читав споменик је тако обожан да се трагови камена као природног материјала уопште нису примећивали. Густа кречна боја је испуњавала све поре порозног камена, тако да је читава представа имала монолитан карактер.

Хронолошки време јављања ових споменика припада периоду од 1876. године и траје до 1924. године, дакле, временском размаку од 48 година, односно 24 године у XIX веку и 24 у почетку XX века. Свакако да је случајан и податак да је по 32 споменика из тих периода. Анализирајући стилске и ликовне карактеристике споменика, преовлађује утисак, да су сви били рађени од једне групе мајстора или пак једне радионице, која је имала можда и породичну традицију, а која је трајала као што је речено скоро пола века (48 година). Велика бројност споменика, која није евидентирана у гробљима у широј околини, такође указује да је радионица морала бити у самом селу. Истраживањем гробних белега који немају фигуралне представе, пронађене су бројне значајне личности, као што су кметови, рабаџије, мајстори. Међу њима је и гроб бр. 86, с текстом:

ОВДЕ ПОЧИВА ТЕЛО ПЕТРА
ЧОЛИЋА БИВШЕГ КАМЕНАРА
ИЗ ВИНЧЕ ОН ЈЕ ЖИВЕО 49Г
А УМРО 27 МАЈА 1891 ГОД.
ОВАЈ СПОМЕН ДИГОШЕ МУ
СИНОВИ ПАНТА (И) ИЛИЈА

Нема никакве сумње да је то био један од мајстора "каменара". Он је рођен 1842. године, тако

да је у време појаве првог скулптованог споменика имао 34 године. По свему судећи Петар Чолић је могао бити аутор већине споменика из краја XIX века. На гробу 79 налази се текст који казује да је ту сахрањен Радован Чолић, вероватно брат Петров, који је био "МАИСТОР РАЗНИК ЗАНАТА". Умро је 1888. године.

[illegible]

ОБРАЗ
ПОЧ. ХИВАЦА
КНИГ. ВУЛГЕ
МАТИЦА. ОНА
ЖИВ. 121. А
УМРЛА 15. НО
ВЕМ. У 1823 Р
ОВАТ. СЛОМЕН
ЖУКЕ. ТОГ. ЖЕН
СТРИ. СТАНИКО
МАТИЦА

НАДГРОБ ЕЛОМ СР

Ова по много чему јединствена скупина народног стваралаштва с израженом ликовном културом, драгоцена је културна оставштина Горње Јасенице и од посебног је значаја за проучавање живота народа и његове локалне и шире историје. Јединственост се огледа и у томе што је овај народ, без претходне традиције у овој врсти стваралаштва, дао израз свом надахнућу у тренуцима смрти са текстовима, који уз сву жалост носе родољубиве и слободарске поруке.⁴

НАПОМЕНЕ

1. Гробље је открио аутор овог написа са секретаром СИЗ-а културе из Тополе Миладином Гавриловићем, средином 1983.г.
2. Валоризација 35 споменика без фигуралних представа покојника, вршена је на основу архитектонских и ликовних вредности, док је један број уврштен због значајних текстова и епитафа.
3. Снимање и документација је ауторова, уз волонтерску помоћ, током целог истраживања Радослава Р. Прокића дипл.археолога, који је био обрађивач свег снимљеног материјала, са исцртавањем.
4. Старо гробље у Винчи су током 1983. године обишли бројни стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе, заједно са Радомиром Станићем, садашњим директором овог Завода и утврдили несумњиву и велику вредност ове целине.

Завод за заштиту споменика културе из Крагујевца је предузео све мере да се ова целина заштити и прогласи за културно добро, чиме се обезбеђује дави рад како на текућој заштити и презентацији, тако и на даљем проучавању уз учешће заинтересованих стручних институција и специјалиста за ову врсту културног наслеђа.

Даница Јанић

РЕВИТАЛИЗАЦИЈА КУЋЕ СТАМБОЛИЈСКИХ УНИШУ

Стара кућа Стамболијских налазила се у најужем градском језгру Ниша, у ул. V Конгреса КПЈ бр 36. Зидана у првим деценијама прошлог века, представљала је карактеристичан пример спратног објекта балконског типа и изразито је презентирала богатство и разноврсност програма стамбених објеката бондручног конструктивног система.

Њену слободну поставку у простору истицали су улазни трем са аркадама, еркер који акцентира предњи изглед објекта, прозорски отвори у низу, дрвени елементи који облажу и деле фасадна поља и широка стреха са четвороводним кровом, покривеним ћерамидом. Сви детаљи ентеријера, као што су таванице обрађене у дуборезу, фино профилисане полице, врата и дрвено степениште са оградом стварали су посебну амбијенталну целину, својствену градитељској школи наших народних неимара XIX века.

Постојеће стање објекта било је изузетно лоше. Он је представљао руину, пошто је основни конструктивни склоп попустио, па су обимни зидови изашли ван својих темељних греда. Ентеријер објекта је био скоро уништен. Због обрушавања кровне конструкције и међусpratних дрвених елемената, дошло је до прокишавања и вишегодишњег систематског пропадања објекта, који је овако напуштен често био објан и паљен.

Још 1964. године, у оквиру Конзерваторског одељења при Народном музеју у Нишу, извршили смо комплетна техничка и фото снимања објекта и израдили Идејни пројекат за презентацију богате етнографске збирке ове институције, чиме је ова вредна стара кућа требала да добије најадекватнију намену са становишта очувања њеног споменичког интегритета. Но, та идеја је остала неостварена због помањкања финансијских средстава.

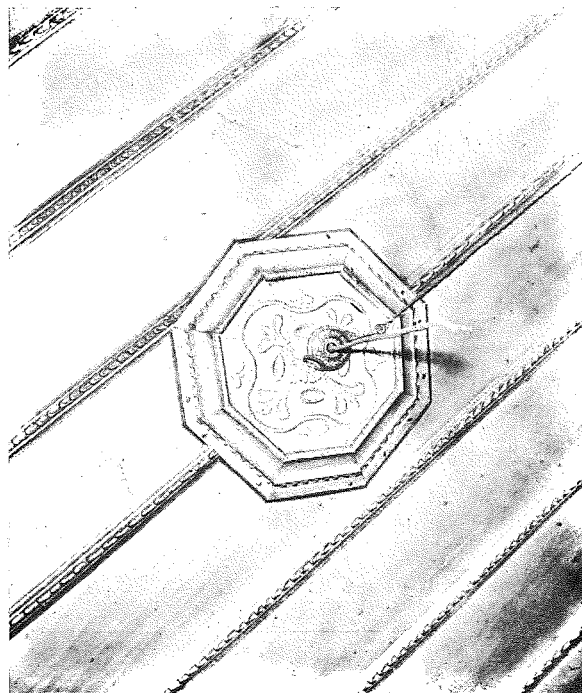

1. Кућа Стамболијских у Нишу, предњи изглед објекта пре реконструкције, снимко: Јован Шурдиловић

Формирањем Завода за заштиту споменика културе. Ниш 1966. године, траже се нове могућности за њену презентацију изналажењем нових корисника и потребних финансијских средстава, чиме је објекат требао да буде сачуван од даљег пропадања. У том скоро десетогодишњем напору да се ово здање заштити у складу са принципима заштите, изузетно залагање и разумевање показала је једино југословенска туристичка радна организација "Путник" ООУР "Путник" Ниш. Тако је прикупљањем потребних финансијских средстава и изградом Студије ревитализације ове градске куће кроз фазе Идејног, а затим и Главним пројектом, дата функција ексклузивног угоститељског објекта, чиме се може обезбедити његова даља нега и правилно одржавање.

Изузетно лоше стање конструктивног система објекта захтевало је његово комплетно рушење, уз претходну пажљиву демонтажу свих карактеристичних елемената столарије и браварије, како би се према аутентичним фрагментима урадили нови.

После рашчишћавања градилишта и извођења обимних земљаних радова који су омогућили добијање подрумских просторија, уз употребу савремених грађевинских материјала, армирано бетонске конструкције и увођењем нових, савремених инсталација, смештени су потребни санитарни чворови,

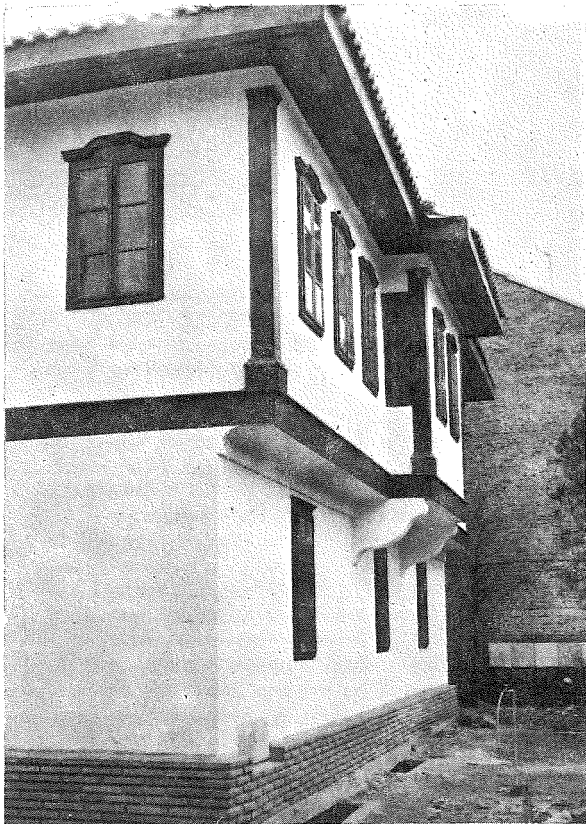
2. Кућа Стамболијских у Нишу, детаљ таванице на спрату - салон 2, снимко: Јован Шурдиловић

магацини и све попречне просторије неопходне за ову врсту угоститељске делатности. Ова групација свакако представља потпуно издвојену целину везану једнокраким степеништем за приземне и спратне просторије.

Уместо дрвених бондручних елемената и опеке старог формата, опет због конструктивних захтева за овакву врсту јавних садржаја, изграђен је армирано-бетонски скелетни систем, испуњен сипорекс блоковима, уз постојеће услове, да дебелина зидова не буде већа од 16-18 см. Сви остали видљиви елементи и детаљи, обрада фасадних површина, комплетна кровна конструкција, као и ентеријер у целини, реконструисани су у потпуности према постојећим аутентичним елементима како у погледу обраде и избора материјала, тако и у начину њихове финалне обраде и презентације.

У основи симетрична, ова кућа даје велике могућности за решавање њеног ентеријера као јединственог простора. Приземни ниво има четири приближно једнаке просторије, подељене централним улазним тремом, на који се надовезује простран хол. У приземљу је решен главни кухињски блок који се опслужује помоћном - припремном кухињом и магацинским просторијама у подруму, преко мањег приручног лифта. Ова вертикална ко-

муникација остварена је и са спратним делом, па је та услужна функција релативно изолована од осталих просторија за опслуживање гостију. Спратни део је код ове врсте варошких кућа, као и у овом случају, био решен репрезентативније, што је изражено у богатијој и финијој обради свих столарских елемената и детаља ручно изведене браварије. Функционална шема овог нивоа, има осим поновљених просторних јединица из приземља, централну диванхану која акцентира не само еркено истурену фасадну масу објекта, већ и ентеријер у целини.

3. Кућа Стамболијских у Нишу, изглед објекта у току реконструкције,
снимио: Јован Шурдиловић

Постављањем удобних гарнитура за седење израђених од пуне храстовине, масивних модела, огледала, стилских лустера и много цвећа, добили смо посебан амбијентални простор, који сваког момента може бити схваћен као целина и коришћен за опслуживање око 140 гостију.

Велики баштенски простор оивичен је дугим тремом који прати изломљену линију калканских зидова бочних зграда и тако уз летњу роштиљ кухи-

њу ствара целину за себе. Елементи трема изведени су од храстових, фино профилисаних стубова и јастука који носе дашчану плафонску оплату и елементе дрвене кровне конструкције. Дворишна површина покривена је калдрмом, односно клинкер плочама због постављања стилских гарнитура за седење. Тако решен баштенски простор прима око 300 гостију који између разнобојног цвећа и осталог растања имају видике на један део заборављеног, старог Ниша XIX века.

НАПОМЕНЕ:

1. Стављена је под заштиту закона 28. јула 1949. године, Решењем бр.1333/49 Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије у Београду.
2. Из документације Завода за заштиту споменика културе Ниш, регистратор Куће Стамболијских.
3. Пројекат реконструкције и ревитализације Куће Стамболијских израђен је у Заводу за заштиту споменика културе Ниш, 1978. године, пројектант арх. Даница Јанић, сарадници арх.техн. Татјана Младеновић, Снежана Марјановић и Радославка Стојановић.

Остале фазе пројектне документације, које се односе на израду статичког пројачуна, пројекта електроинсталације, грејања и климатизације, као и водовода и канализације, израђене су у Пројектној организацији "Инвестпројект" из Ниша.

Радове је инвестирала Југословенска туристичка радна организација "Путник" ООУР "Путник" Ниш, а извођач је била Занатска задруга "Занатцентар" Ниш. Радови су изведени у периоду од 1980-1984. године. Објект је свечано отворен 14. октобра 1984. године у оквиру прославе 40 - годишњице ослобођења Ниша.

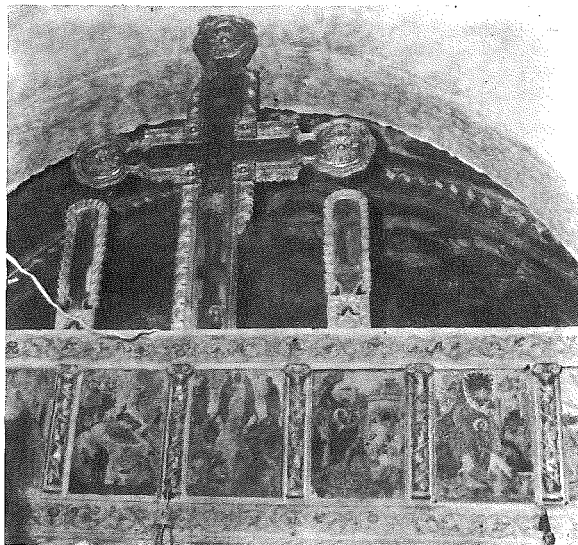
Јован Пантић

РЕСТАУРАЦИЈА ИКОНОСТАСА ЦРКВЕ Св. АПОСТОЛА У ПЕЋКОЈ ПАТРИЈАРШИЈИ

После изведених конзерваторских и рестаураторских радова, иконостас цркве св. Апостола у Пећкој патријаршији враћен је на своје место половином октобра месеца ове године. На тај начин је Центар за конзервацију у Народном музеју у Београду извршио своје обавезе према договору који је постигнут са Републичким заводом и Покрајинским заводима Косова и Војводине о узајамној помоћи и сарадњи на заштити и конзервацији неких дела и предмета на Косову, а посебно оних из збирке манастира Пећке патријаршије

Као што је познато, у средњој и уједно најстаријој цркви Пећке патријаршије, у Св. Апостолима, светилиште од наоса дели висока олтарска преграда. У току једног подухвата на обнови пећких цркава 1724. године, у Св. Апостолима начињен је нов иконостас у који је уклопљен и главни део старијег великог крста са Распећем Христовим, постављен у XVI веку изнад првобитне камене олтарске преграде. Иконостасу су после поменуте обнове 1724. године, додаване иконе још у два маха, тако да је постојећа целина састављена из неколико делова. Највећи део иконостаса чине четири украсна оквира са 14 празничних икона, две престоне иконе са четири украсна стуба и царске двери, које потичу из прве половине XVIII века, или тачније из 1724. године.¹ Други део чине поменути велики крст са Распећем на постољу са сликаним Деизисом и две иконе из 1594. године² са приказом Богородице и Јована Богослова. Трећи део иконостаса представља надверје из 1732. године,³ док четврти део чине иконе Распећа из 1784. године и св. Петра из XIX века.⁴ Подножје великог крста са Распећем из 1594. године било је скинуто, изгледа, већ у време постављања новог иконостаса 1724. године и пренето у један од манастирских конака. Када је шездесетих година проучаван овај споменик, старо подножје није нађено, па се веровало да је оно изгорело у пожару старог конака 1940. године.⁵ Њега је, међутим, М.Медић пронашао и спојио са одговарајућим делом иконостаса.

Иконостас цркве св. Апостола био је у веома лошем стању и захтевао је обимне конзерваторске и рестаураторске радове, због чега је пренет у Атељеу за рестаурацију слика у Народном музеју, где постоје услови за извођење рестаураторских

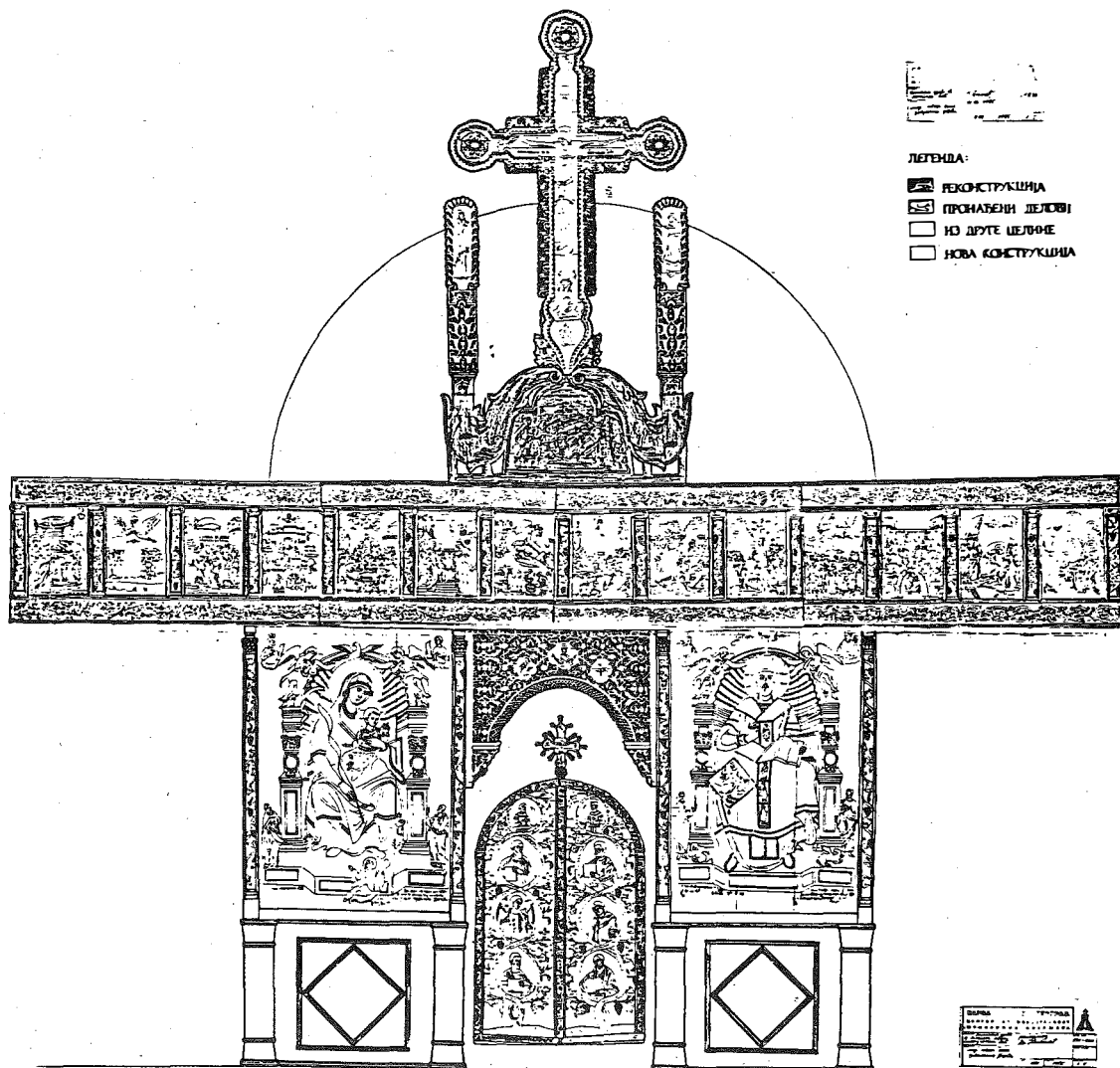

Стање пре радова

радова таквог обима. После детаљних конзерваторских испитивања извршених у Атељеу израђен је пројект којим су одређене методе и начин рада на чишћењу, конзервацији, реконструисању уништених делова, као и врсти и начину постављања заштитних слојева. Са лица икона и других делова иконостаса скинуте су накупине воска и уља, наслале прљавштине и чађи, стари пожутели лакови, а са полеђине премази уљане боје. Консолидовање дрвених носилаца извршено је изменама и поправкама кушака, дрвених клинова, лептира, поновним лепљењем одвојених или испуцалих делова и др. Све је на крају импрегнисано топлим смешом воска и смоле. Уништени делови иконостаса реконструисани су, а потом сликани и позлаћени, тако да су стари делови поново интегрисани у целину. Постављени су и нови заштитни лакови. О изведеним радовима вођен је дневник. Урађени су црно-бели снимци и снимци у боји сваког комада и свих икона пре, за време и после завршених радова, као и цртежи иконостаса и његових делова у различитим фазама рада. У досијеа која постоје за сваки предмет или икону ушле су и забелешке о отисцима ауторских алата на сликаном делу и на позлаћеним површинама, о начину израде делова и анализе бојених слојева и позлате, калкови натписа, резултати испитивања у инфра-црвеној и ултра-љубичастој области спектра, као и рентгенски снимци. Забележени су и подаци о оковима, клиновима и кушацима и друга опажања која осветљавају начин израде иконостаса у то доба и доприносе бољој оцени уметничког квалитета сликаревог дела.

Иконостас или његови делови били су излагани за време и по завршеним конзерваторским радовима у Народном музеју у Београду и на изложбама у Бечу и Загребу.

ИКОНОСТАС ЦРКВЕ СВ. АПОСТОЛА ИЗ ПЕШКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

НАПОМЕНЕ

1. М.Ивановић, Неки подаци о иконостасу цркве св. Апостола у Пећкој патријаршији, Зборник Музеја примењених уметности 26-27, Београд 1982/83, 110.
S.K.Kissas, Thessalonian painters in the Eighteenth century, a preliminary study, Thessaloniki 1983.
2. М.Ђоровић-Љубинковић, Средњовековни дуборез у источним областима Југославије, Научно дело, Београд 1965, 96.
3. М.Ивановић, Натпис патријарха Арсенија IV Јовановића на надверју иконостаса цркве св. Апостола у Пећкој патријаршији, Зборник за ликовне уметности 13, Нови Сад 1977, 243.
4. М.Ивановић, Неки подаци о иконостасу цркве св. Апостола, 109, 110. Икона Распећа из 1784. и икона св. Петра из XIX века постављене су у ризницу манастира Пешке патријаршије, а испод престоних икона урађене су и постављене нове парапетне плоче.
5. М.Ђоровић-Љубинковић, нав. дело, 96.

Милоје Николић

ШАНАЦ НА БАУРИЋУ ПОРЕД ДРИНЕ

Када је турски зулум превршио сваку меру, а народно стрпљење попустило, букнуо је под вођством Карађорђа Петровића Први српски устанак на Сретење 2/14. Фебруара 1804. године. Побуњени народ решио је или да изгине или да оствари оно што је видовити песник рекао: "Нека буде што бити не може". Убрзо се пожар устанка раширио скоро по целом београдском пашалуку изазван соколске нахије. Близина Босне и бројно муслиманско сеоско становништво утицали су на народ те се није могао побунити на самом почетку револуције. Горњи део соколске нахије-рачански крај дигао се на оружје 1805, под вођством рачанског архимандрита Хаџи Мелентија Стефановића. Доњи део нахије, доцнија Азбуковица, ослобођен је тек пред Мишарски бој 1806. године, када је устаничка војска по Карађорђевој заповести упала у овај крај, дигла народ на оружје и уништила омражену османлијску власт.

Одмах по ослобођењу доњег дела соколске нахије Карађорђе је наименовао за његовог команданта војводу Петра Николајевића Молера, родом из Бабине Луке код Вањева, синовца чувеног игумана манастира Боговађе Хаџи Рувима Нешковића. По ступању на нову дужност војвода Молер је убрзано градио шанчеве на местима погодним за одбрану, снабдевао их потребним провијантом и поседао са војском.

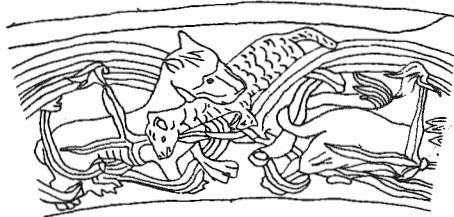
Један од првих шарамова подигнут је током лета 1806. на Баурићу поред Дрине у селу Буковици. Шанац је смештен на доминирајућем вису са кога се може контролисати дринска долина. Баурићко утврђење је ромбоидног облика, дужине око 130 метара, а ширине око 90 метара. Сачуване су и две топовске табље. Ровови су дубоки и до седам метара. Данас је то један од очуванијих шанчева из Првог српског устанка. С обзиром да је Соко остао у турским рукама, средиште устаничких власти овог дела нахије било је смештено на Баурићу. Ту се налазио; магистрат, црква брвнара, пошта и школа. Вероватно због тога народ и дан-данас овај шанац зове "градом". На Баурићу је 25.IV (8.V) 1809. умро подгорски војвода Милић Кедић, рањен у селу Прибићевицу повише Сребренице током велике устаничке офанзиве на Босну. На положају команданта доњег дела соколске нахије Петар Молер је остао до 12.VII 1812. На његово место дошао је војвода Цинцар Марко Костић родом из Белице код

Добра. Он је на овој дужности остао до пропасти Првог српског устанка под јесен 1813. По успешном почетку Другог устанка под вођством кнеза Милоша Обреновића на Цвети 1815, војвода Сима Ненадовић је са војском дошао у соколску нахију, побунио народ и запосео шанац на Баурићу. Овај шарампов био је поново запоседнут са војском лета 1834. када су Тома Вучић Перишић и Лазар Теодоровић дошли из Крагујевца преко Вањева у Буковичку кнежину са задатком да коначно иселе турско сеоско становништво које је још живело у селима око Сокола и поред Дрине.

Поступак за проглашење шанца на Баурићу покренут је на наше инсистирање и надамо се да ће у догледно време бити успешно окончан. Море крви проливане око овог утврђења из које је никла Слобода императивно захтева од садашњих генерација да се ово знаменито сведочанство народног заноса и јунаштва стави под заштиту Закона.

Литература:

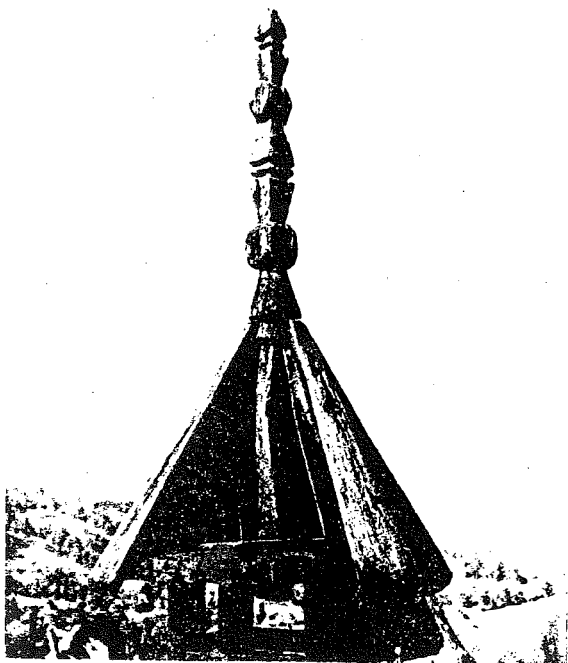
М.Б.Милићевић, Кнежевина Србија, I, Београд 1876; К.Ненадовић, Живот и дела Карађорђа и његови Војвода и јунака, II, Беч 1884; Сима Милутиновић Сарајлија, Историја Србије од 1813. до краја 1815. године, Београд 1888; М.Петровић, Финансије и установе обновљене Србије до 1842, Београд 1898; Т.Радивојевић, Југославија у слици и речи I, Србија, Геца Кон, Београд 1927; Л. Ранке, Српска револуција, Београд 1965; Р.Петровић, Први српски устанак, акта и писма на српском језику, I, Београд 1977; М.Ђорђевић, Србија у устанку 1804-1813, Београд 1979; П.М. Ненадовић, Мемоари, Београд 1980; Јанићије Ђурић, Гаја Пантелић, Петар Јокић и Анта Протић, Казивања о српском устанку 1804, СКЗ, Београд 1980; Историја српског народа, VI, Београд 1981.

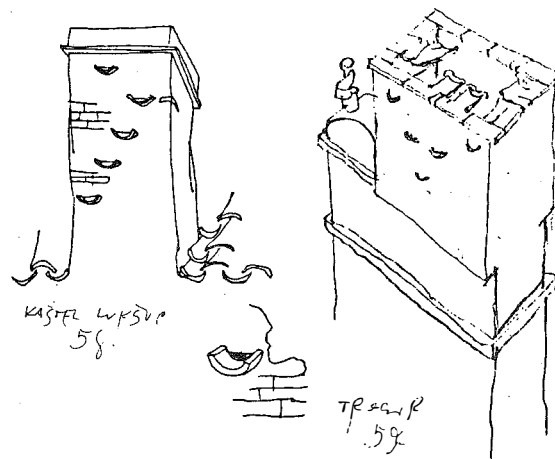
Ранко Финдрик

ДИМЊАЦИ НА СТАРИМ СЕОСКИМ И ГРАДСКИМ КУЋАМА

Ретко који истраживач бавећи се прикупљањем грађе о народној архитектури није запазио, а потом, одушевљен и понешен лепотом пунио бележницу цртежима необичних, декоративних и атрактивних димњачких капа са наших старих сеоских и градских рађевина.

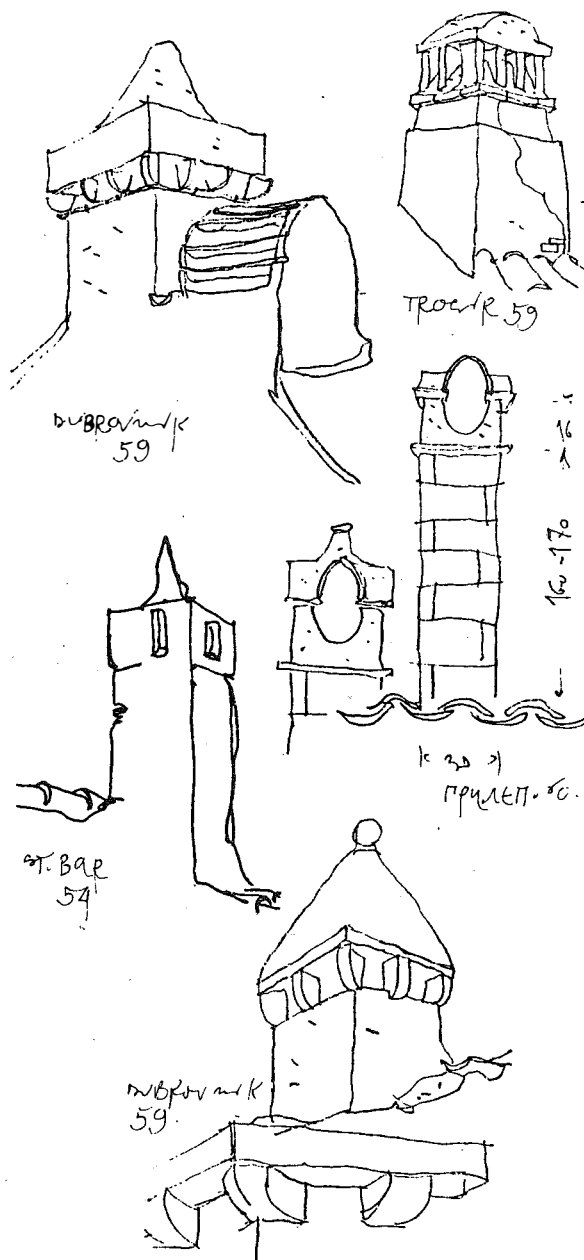
Код грађења као да се на израду димњака обраћала посебна пажња. Увек су пажљиво обрађени и нарочито украшени. Различите су величине, облика и типа. Од малих, једва приметних баца посезаних по крововима покривеним даском, шиндром, каменом плочом или ћерамидом, па до високо издигнутих, великих, скоро гломазних димњака "фумара" на кућама по градским насељима приморја, или витких, често сасвим малих, једва уочљивих на зградама градова југа Србије, Косова или Македоније. На кућама саграђеним од дрвене грађе димњаци и баце су од дрвета, тамо где се гради од мешовите грађе - од даске, прућа и блата, а у пределима краса од камена или још чешће од сиге. Ипак, у највећем делу земље димњаци се зидају од ћерпића, опеке, ситног плочастог камена или комада ћерамиде.

Димњак, бар у нашим крајевима, нема дугу историју. Настао је из потребе да се изведе велика количина дима са отвореног огњишта, какво се код нас, чак и у развијенијој градској кући веома дуго задржало. Најстарије сеоске, а и градске куће посве сигурно да нису имале димњаке. У сеоској кући дим је са отвореног огњишта слободно одлазио у велико поткровље, одакле се полако пробијао кроз кровни покривач. А, и на кући у граду, у већем делу земље, кухиња-кућа је без таванице и дим са огњишта непосредно се пење до поткровља. У спратној кући где је кухиња у приземљу, простор над кухињом је отворен и протеже се кроз обе етаже до поткровља. И у вишеспратницама по градовима приморја где је кухиња на највишој етажи, смештена под самим кровом, димњака скоро да и нема. Дим се одводи преко малих отвора на крову, а тек касније преко димњака који су дозиђивани. На фасадама се јасно види да су димњачки канали, који су често истурени ван зидног платна, касније уграђени.

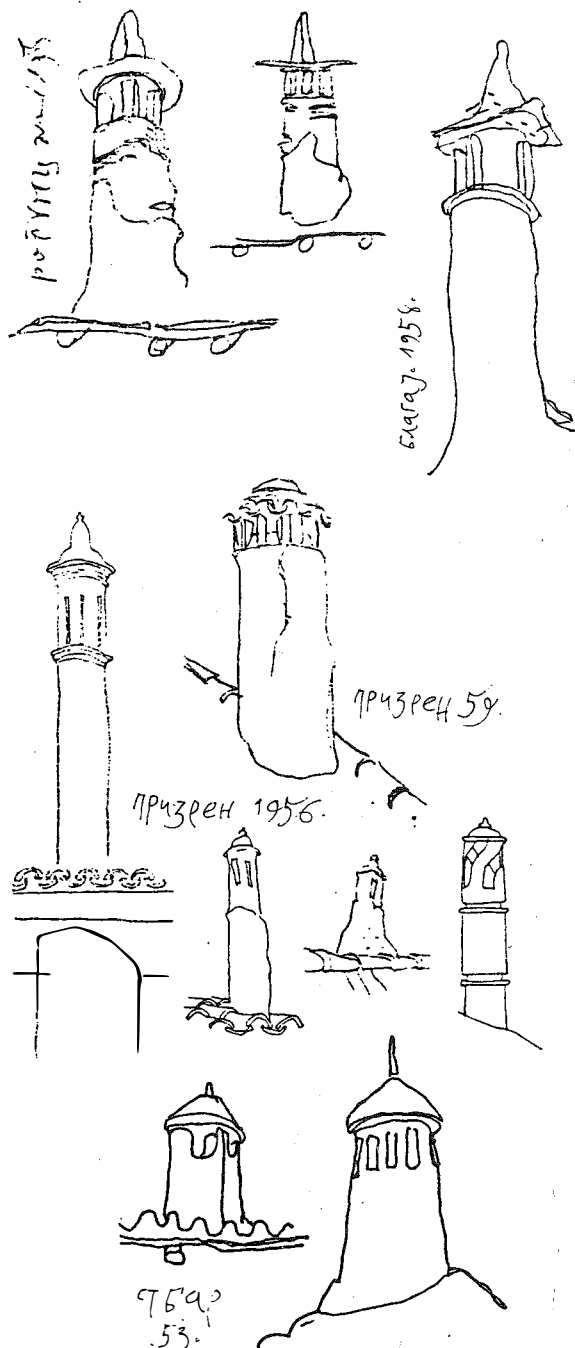
Како се види, настајак и формирање димњака тесно је повезано са ватром и огњиштем. Уколико се на неки начин не усмери одвод дима, ватра са отвореног или полуотвореног огњишта уме за невреме-на, неповољног ваздушног притиска или ветровитих дана да буде веома неугодан пријатељ - дим пада ниско, повија се, шири по читавој просторији, штима за очи, чади. Зато су се веома рано над огњиштем почеле да граде капе "напе" за скупљање и одвођење дима (према архивским подацима у Дубровнику и пре XIV века), које на почетку, као што је било на пр. на сеоској чивчијској кући са Косова Поља, нису изводиле дим изван крова, већ само у поткровље.

Касније, када се јавља и могућност да се дим боље и сигурније изведе, уз слеме се издижу на две наспрамне кровне плохе мале ниске баце. Од оваквих двојних баца, па до димњака није био дуг пут. Требало је само бацу издићи на четири стуба, а стране обложити. Зато се сви старији дим-

њаци једва нешто мало издижу над кровом и слеменом и врло су широки. Они дим не извлаче, већ му једноставно отварају пут, омогућавају му да неометано изађе изван крова. Зато и више личе на баце него на димњаке.

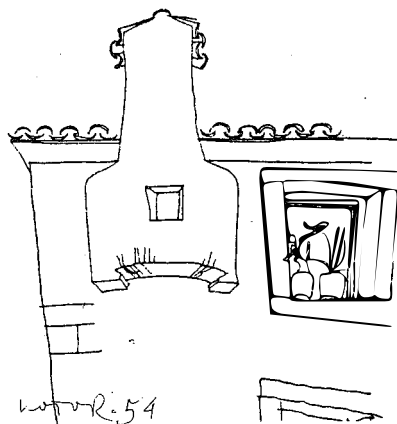
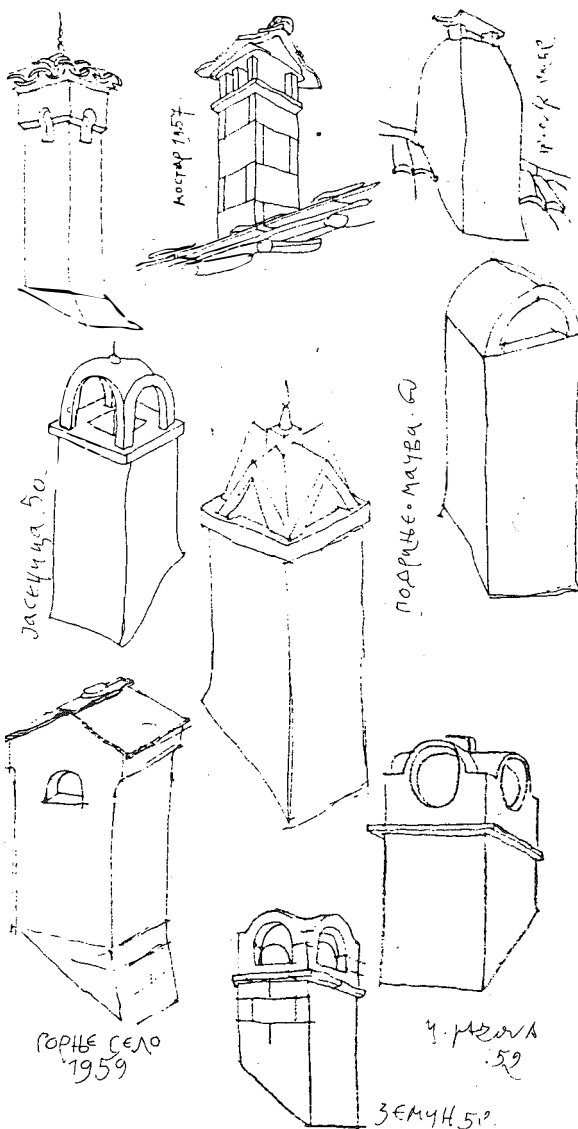
Овакав димњак морао је имати веома велики пресек, јер се у противном велика количина дима са отвореног или полуотвореног огњишта не би могла ефикасно одвести и дим би се за време лоших

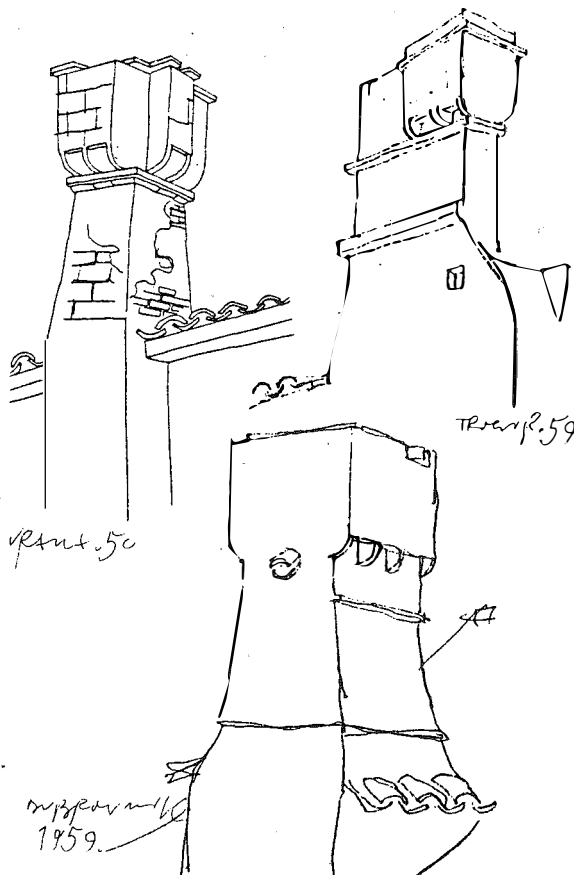
временских услова враћао у просторију. Из овога је произашла и друга невоља. На кућама где се не граде баце, већ само димњак, кроз велики отвор, уколико није покривен, на ватру би неметано падала киша и снег, па се отвор мора заштитити. Зато се најчешће димњак покрива - на једну воду, већом каменом плочом, ћерамидом на

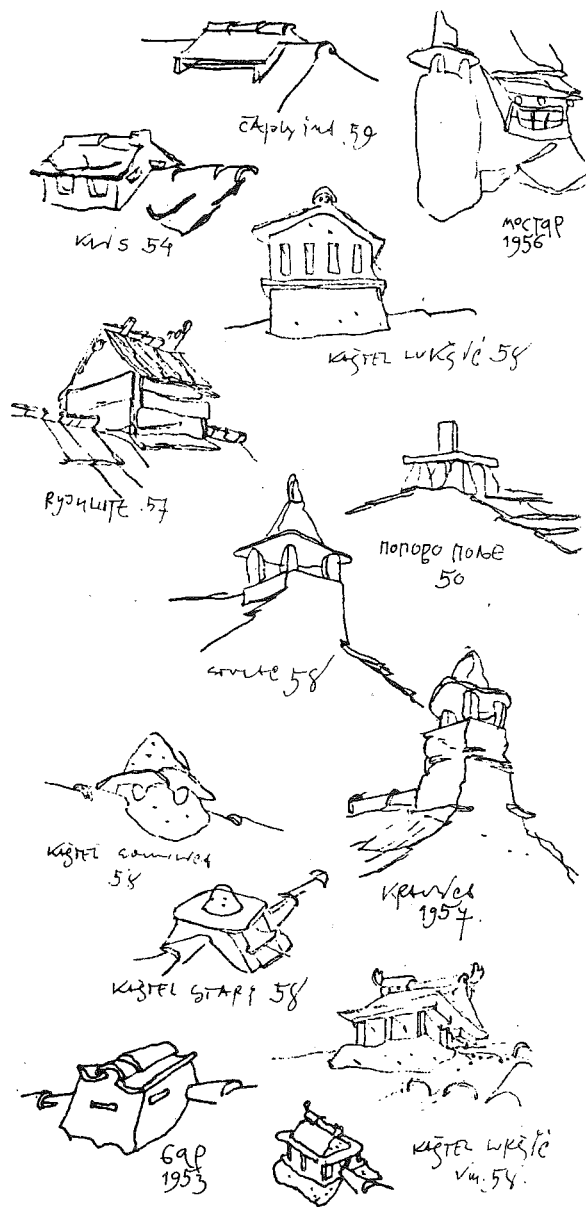
лакој дрвеној конструкцији или чак и сламом, на две воде каменим плочама или ћерамидом, али је често засведен са лучним отворима са стране. На приморју се у отвор главе димњака степенасто од зида до зида уграђује них ћерамида са конкавном страном окренутом према врху, тако да покривају целу површину димњака, а падавине одводе преко малих отвора на зиду.

Најстарији димњаци овога типа на сеоским кућама нису били зидани. Најчешће су као и капе над огњиштем од даске, плетени од прућа и облепљени малтером од блата, или су од неког другог лакшег материјала јер се ослањају на дрвену конструкцију крова, која је као што је познато еластична и не може поднети већа оптерећења.

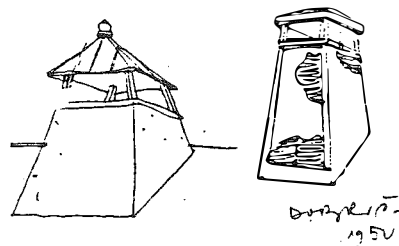

Опасности од паљења није било. Искуство је показало да се дрво пали на релативно високој температури (око 300°), коју дим са огњишта са тек понеком варницом, већ нема када стигне до кровног покривача. А, и слој блата којим се облепљују унутрашње стране пружа, са своје стране, одређену заштиту.

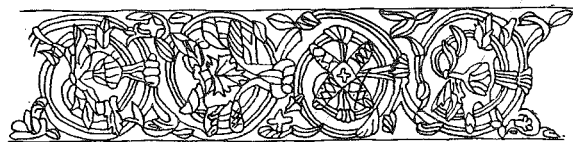
Доцније, са развојем и подизањем стамбене културе, са усвајањем полуотвореног огњишта у сеоској кући и највише са зидањем пећи по собама у градској кући димњаци се и посебно граде. Димензије канала сада су већ мање, јер у пећи дрво много боље сагорева, а дужина димњачког канала доприноси да је струјање ваздуха јаче, па се и дим лакше изводи. Пресек канала па тако и спољни изглед димњака је четвртаст, кружан или вишеугаони. Граде се од малих комада плочастог камена или комада ћерамиде, цигле. Велики број је направљен од глинених цеви, већег промера,

кавке грнчари израђују за водовод, које се на-
стављају једна на другу. У Херцеговини, а и у
неким градовима Босне, Србије и Македоније дим-
њаци су претежно од сиге. Сига се, као што се
зна, док је још мокра лако сече и обрађује, па
се могу исећи довољно танке плоче.

У обраду видљивог дела димњака улаже се велики труд. Малтерише се, заглађује, у малтеру се израђују профилисани венци, а врх, глава димњака посебно се украшава. Покрива се највише ћерамидом, али исто тако често и каменом плочом. По кућама на југу Србије и Косову у врх капе се уграђују тестија, птица од печене глине или се код грнчара израђују нарочити глеђосани поклопци са шињатим завршетком. На златиборској брвнари са великом вештином израђен је, скоро као каква скулптура дрвени димњак - "кубе" или "капић". Посебан тип димњачке главе, каква се гради на приморју, развијен је из потребе да се изведе дим за време јаких ветрова какви на приморју у зимском периоду дувају великом жестином. Са сваке стране главе димњака гради се више мањих вертикалних канала са отворима на доњем крају кроз које се према врху креће јака ваздушна струја, чиме се ствара вакум који извлачи дим из главног канала. Ово је општи принцип, и код овог типа димњачке решења су различита, тешко да се могу наћи два потпуно иста.

Избором само мањег броја из знатно веће збирке цртежа и фотографија настојали смо да прикажемо развојни пут и богатство облика и врста димњака .
какви су се у прошлости налазили на нашим старим градским и сеоским кућама. Нисмо намеравали, јер то није било ни могуће, да се овом приликом бавимо дубљим естетским, конструктивним, функционалним или историјским анализама. Сматрамо да ово што је у овој малој збирци показано довољно говори колико о значају и вредности овог дела наше културне оставштине, исто толико и о порукама које она са собом носи.

Милоје Николић

СТАРА ЧЕСМА У ЧАЈЕТИНИ

На улазу у Чајетину, с леве стране пута идући из Титовог Ужица, налази се лепа, стара спомен-чесма подигнута у освиту XX века. Она је пирамидалног облика, висока око 4 метра, грађена сивкастим каменом, а натписи на њој уклесани су у мермерне плоче. У њеном подножју налазе се четири корита са славинама. Украшена је скромном каменом пластиком.

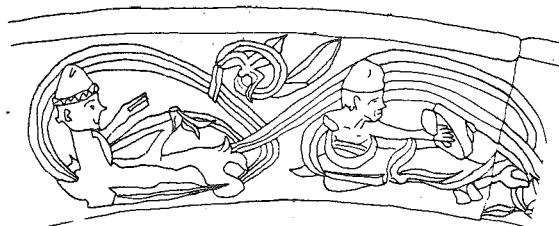

ЧАЈЕТИНА, стара чесма

На чесми се налазе два натписа. Старији сведочи о времену њене градње и првој посвети и гласи: "Ову чесму подиже благодарни народ среза Златиборског у спомен за срећно спасење Њ.В. Краља Милана на дан 24. јуна 1899. Августа 1900". Краљ Милан се по абдикацији 1889. и извесном боравку у иностранству поново нашао у Србији 1897. када је наименован за врховног команданта

србијанске војне силе. Поред великог рада на модернизацији војске бивши краљ се мешао и у политичка питања, па је савременицима изгледало да је он више краљ него његов син, Александар I Обреновић. На дан рођења св. Јована Претече или у народу познатији Ивањдан, 24. јуна (6.VII) 1899, у Београду, на краља Милана, од стране његових политичких противника, безуспешно је покушан атентат, који је изазвао нова хапшења и прогоне радикала. Стари краљ је дефинитивно напустио Србију 1900, љут на сина због његове жељидбе са Драгом Машин. Овога пута се настанио у Бечу (раније живео у Паризу), где је умро 1901, а сахрањен је у манастиру Крушедолу на Фрушкој Гори. Дакле, "благодарни народ среза Златибора" подизањем спомен чесме јавно је изразио радост због среће која је послужила краља Милана да преживи атентат. Ова лепа чесма могла би да буде и потврда да је народ умео да цени заслуге краља Милана које су неоспорне и поред низа пропусти током његовог бурног периода владања, а и доцније. Но како су Обреновићи пореклом из ужичког краја (из Горње Добриње, код Ужичке Пожеге), то је и разумљиво што су ондашње власти Ужица и Чајетине подстицале градњу овакве чесме.

Млађи натпис нас упознаје са поправком чесме 1925. када је наново посвећена ратницима ослободилачких ратова од 1912. до 1918. У то доба подигнути су бројни споменици и спомен обележја, посвећени јунацима ратова за ослобођење и уједињење. Понегде су већ постојеће спомен-чесме поново освећиване и наново посвећиване ратницима ратова са почетка овог века. Такав случај се десило и у Чајетини. Овај натпис гласи: "Обновљен у славу бесмртних ратника среза Златиборског палих у ратовима за ослобођење и уједињење 1912-1918. За време владавине..." Нажалост, два последња реда су уништена, а оштећена је и мермерна плоча на којој је натпис, што представља један у низу примера рђавог односа према нашим историјским споменицима.

Миодраг Соколовић

СПОМЕНИЦИ СРПСКОГ ПОРЕКЛА У СР МАКЕДОНИЈИ
- Проблеми њихове заштите и уређења -

На територији Социјалистичке Републике Македоније стицајем историјских околности одиграли су се најпресуднији догађаји и најсудбоносније битке у балканским и првом светском рату, у којима је страдао велики број српских војника. Попришта највећих битака и друга стратишта својевремено су обележени на достојан начин у оквиру постојећих могућности. Данас на територији СР Македоније постоји око 20 изузетно значајних комплекса историјских споменика посвећених палим српским ратницима у ослободилачким ратовима од 1912-1918. године. Међу њима се посебно истичу: Споменички комплекс на Кајмакчалану, Споменик са костурницом на Зебрњаку (посвећен Кумановској бици), Спомен-костурница и гробље у Битољу, костурница 600 палих српских ратника на Брегалници и други.

Стање већине ових објеката до пре десетак година било је више него тешко. Стога је било потребно да се предузму опсежне мере за њихово спасавање, заштиту и уређење. На основу договора делегација Извршног већа Скупштине СР Србије и Собранима СР Македоније 1971. и 1975. године, приступило се организованијем и смишљенијем раду на заштити ових споменика. Прецизирана су и потпуније разрађена питања и поједина начела на којима је требало да се заснива будућа сарадња између републичких завода за заштиту споменика културе Србије и Македоније као главних носилаца свих акција на плану заштите и уређења ових споменичких вредности. Утврђен је Програм о сарадњи на чувању и одржавању споменика српског порекла у СР Македонији. Вредновање и категоризација споменика српског порекла у СР Македонији коју је извршио Републички завод СР Србије, прихватио је Републички завод СР Македоније. Године 1975. стручњаци оба републичка завода извршили су увид у стање ових споменика и прикупили основну документацију. На основу тога сачињен је Програм рада на заштити најугроженијих објеката, утврђен приоритет и динамика реализације предвиђених конзерваторских и других радова. Потписан је и Самоуправни споразум о сарадњи на чувању и одржавању споменика између два републичка завода, после чега су обезбеђена знатнија средства од стране Извршног већа Скупштине СР Србије, која су омогућила остваривање усвојеног програма. До сада су обављени следећи послови: 1) извршени су конзерваторски радови на Спомен-школи и костурни-

ци у селу Цера, у којој су сахрањени српски ратници пали на Говедарнику; 2) обновљена је и заштићена Спомен-костурница палим српским ратницима од 1912-1918. године у селу Долно Каласларе; 3) обновљена је Спомен-костурница палим српским ратницима од 1912-1918. године на гробљу у Битољу; 4) отпочети су радови на санацији спомен-капеле у споменичком комплексу на Кајмакчалану; 5) урађен је пројекат за обнову Споменика на Зебрњаку и уређење спомен-костурнице као и читавог комплекса. У почетку сви ови радови, уз велики труд и пожртвовање стручњака Републичког завода за заштиту споменика културе Србије, обављени су без већих тешкоћа, иако је било извесних проблема.

Међутим, озбиљније и непремостиве тешкоће почеле су када је требало приступити санацији, уређењу и ограђивању Гробља српских ратника у Битољу. Санација и уређење спомен-костурнице у Битољу изведени су без већих проблема, али са радовима на уређењу гробља ни до данас није могло да се започне због нерешеног проблема затварања постојећег дивљег пролаза кроз централни део гробља (пролаз за сеоска возила и стоку) и отварања пролаза поред гробља - између гробља и зоолошког врта. Разговори око решавања овог проблема вођени су неколико година, али без успеха. Републички завод за заштиту споменика културе СР Македоније писменим путем маја месеца 1984. године затражио је корекцију пројекта у смислу померања главног улаза у Гробље и предложио да се постојећи дивље изграђени пут задржи и користи док се не реше имовинско-правни односи, што би било нецелисходно, јер би стока и даље угрожавала споменике, а што опет говори о даљем задржавању постојеће и неприхватљиве ситуације.

Слично стање је и у погледу реализације пројекта санације и уређења Спомен-комплекса на Зебрњаку, јер тражену сагласност за извођење радова по пројекту Завода Србије од стране Републичког завода за заштиту споменика културе Македоније Завод Србије није добио. Само они споменици на којима су недавно изведени радови налазе се у добром стању, док су сви остали у недопустиво лошем.

Служба заштите споменика културе СР Македоније званично је заштитила само два споменика српског порекла и то: Споменик на Зебрњаку и Спомен-капелу са костурницом у Удову код Ђевђелије.

Пошто ови настали проблеми превазилазе могућности службе заштите разматрали су их надлежни органи Републике Србије. С тим у вези, Председништво СР Србије донело је поред осталих закључак који се односи на стање и проблеме заштите споменика, спомен-обележја и гробља српског порекла у земљи и иностранству из балканских и првог светског рата, и закључак који се

односи на споменике и у СР Македонији, који гласи: "Председништво СР Србије оцењује да су у току реализације Самоуправног споразума о сарадњи на чувању и одржавању споменика у СР Македонији, између два завода за заштиту споменика културе, заједничким напорима остварени извесни резултати на заштити једног дела споменика, спомен-комплекса и гробаља. Међутим, у последње време је дошло до озбиљног застоја у остваривању програма, тако да укупна активност није у складу са заинтересованошћу радних људи и грађана СР Србије. То указује на потребу да се покрене иницијатива за доследније остваривање програма и интензивније ангажовање на уређењу и чувању ових споменика, као трајног цивилизацијског и општекултурног односа".

У склопу ових мера, Завод је урадио Средњорочни програм активности за заштиту споменика српског порекла из балканских и првог светског рата у СР Македонији за раздобље од 1986-1990. године, којим је поред конкретних акција са финансијским показатељима тачно назначено ко је носилац појединих акција и ко учествује у њиховој реализацији рачунајући на помоћ и сарадњу са Републичким заводом за заштиту споменика културе СР Македоније. До сада је све радове на заштити споменика српског порекла у овој Републици финансирала Србија, која је спремна да и даље материјално учествује у обезбеђивању средстава за радове на заштити материјалних остатака поспећених палим српским ратницима.

Миодраг Соколовић

РАД НА СПОМЕНИЦИМА СРПСКОГ ПОРЕКЛА У
ИНОСТРАНСТВУ У 1985. ГОДИНИ

Споменици палим српским ратницима у I и II светском рату налазе се и у многим земљама у иностранству: Албанији, Алжиру, Аустрији, Бугарској, Грчкој, Италији, Мађарској, Малти, ДР Немачкој, СР Немачкој, Пољској, СССР-у, Тунису, Француској, Чехословачкој и другим државама.

Потпуних података о постојању и стању у коме се налазе споменици у овим земљама нема, иако је после другог светског рата доста учињено на њиховој заштити.

Ове - 1985. године извршен је први пут после II светског рата обилазак два споменика у Румунији, утврђено чување и одржавање споменика у Тунису, настављен рад на споменицима најновије историје у Мађарској и прикупљени подаци за објављивање

монографије о Српском војничком гробљу на Зејтинлику у Солуну.

Румунија

Представници Удружења добровољаца 1912-1918. године, Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916. године и Савеза удружења ратника ослободилачких ратова Србије 1912-1918. године са својим потомцима боравили су у СР Румунији од 15. до 22. септембра 1985. године, ради одавања поште изгинулим југословенским добровољцима у Биткама у Добруци 1916. године и српским ратним заробљеницима и интернирцима који су помрли у аустроугарском логору у Араду 1914-1918. године.

У Међедију у Добруци налази се споменик подигнут у славу добручанских хероја који су, борећи се раме уз раме са румунским трупама 1916. године, дали своје животе за слободу Србије и уједињење Југославије и за слободу и уједињење румунског народа.

Споменик се налази на градском православном гробљу. Подигнут је у облику четворостране пирамиде чије су стране обложене плочама камена гранита из Србије, из Венаца, 1926. године. Посмртни остаци палих српских ратника налазе се у костурници на дну споменика. Према архивским подацима овде је сахрањено око 800 палих ратника.

Споменик се уредно одржава. Међутим, поједине обложене камене плоче исклизуле су из свог лежишта и цео споменик делује растрешено. Званични представници Међидије, који су присуствовали овим свечаностима, обавестили су присутне да су та оштећења настала услед снажних детонација динамита за време прокопавања пловног канала "Црна вода - Црно море" и показали им сличне поремећаје на трибинама велелепног стадиона који је саграђен недалеко од споменика.

Споменик српским ратним заробљеницима и интернирцима који су помрли у Логору у Араду, у времену од 1914-1918. године, налази се такође на православном гробљу. Сем споменика овде има и неколико сачуваних надгробних споменика и трагова појединих гробова који се још увек добро уочавају.

У арадском граду, за време првог светског рата, умрло је 4317 српских војника интернираца и заробљеника.

Централно обележје састоји се од споменика у форми пирамиде, две плоче; једна с леве, а друга с десне стране од споменика на којима су уклесана имена умрлих интернираца и заробљеника и спомен-плоче са посветом хоризонтално постављене испред споменика. Простор око самог споменика је озелењен травом и цвећем. Прикупљени су поједини технички подаци и преписани натписи са плоча.

Споменике српског порекла из првог светског рата у Румунији има још и у другим местима, као у Фогорашу (срез Брашов), Сату Маре, Гура Права-чулуј, Лугожу, Деви, Георгени. Нажалост сачуваност материјалних остатака споменика у овим местима није нам позната.

О спомен-гробљу у Међидију и спомен-костурници у Араду биће више речи у наредном броју "Саопштења".

Тунис

Друштво за чување и неговање традиција ослободилачких ратова од 1912-1918. године из Београда организовало је за старе ратнике и своје чланове у времену од 8. до 15. марта 1985. године боравак у Тунису, такође ради одавања поште српским ратницима погинулим у овој земљи за време првог светског рата.

Програмом Друштва био је предвиђен само један дан за полагање венаца на гробовима у Бизерти и Мензел Бургиби. Захваљујући помоћи овог Друштва успело се, и поред органиченог и кратког времена, да се прикупе неопходни подаци о овим споменицима за потребе документације Републичког завода за заштиту споменика културе.

Српско војничко гробље из првог светског рата у Бизерти налази се на хришћанском гробљу. На овом комплексу површине 30х30 метара, налази се капела с костурницом и дванаест појединачних надгробних споменика. На спољним зидовима капеле, на три беле мермерне плоче уклесана су имена 675 сахрањених умрлих ратника. Гробље је огрожено металном оградом.

Српско војничко гробље из првог светског рата у Мензел Бургиби такође се налази на хришћанском гробљу. На њему је у три парцеле у дванаест редова сахрањено већим делом појединачно, а мањим по двоје или троје у једном гробу, око 1.200 српских војника. Гробови су обележени крстачама у облику витешког мача са плочицама на којима су имена сахрањених ратника. Гробље је огрожено решеткастом металном оградом. Одвојено од Српског гробља налази се маузолеј посвећен Французима и Србима палим за отаџбину.

Гробља у Мензел Бургиби и Бизерти обновљена су 1979. године од стране београдског предузећа "ХИДРОТЕХНИКА", творца многих грандиозних водопројеката у Тунису. Пројекте за извођење радова урадио је Републички завод за заштиту споменика културе Србије у чијој надлежности је био и надзор над извођењем радова. Гробља су, као што је већ речено, обновљена и налазе се у добром стању. Бригу о њиховом чувању и одржавању води чувар гробља кога плаћа Амбасада СФРЈ у Тунису. Међутим, раније сачињени спискови сахрањених ратника на Српском војничком гробљу у Мензел Бургиби нису могли да се провере, јер

су крстаче од стране извођача радова за време обнављања гробља испремештане, а плоче које су биле више оштећене нису ни стављене. Оне су донете у Београд ради обнављања и поновног постављања уколико је то уопште могуће. Из тих разлога је и Средњорочним програмом рада Завода предвиђено исправљање грешака и израда регистра сахрањених ратника, који ће се као посебан рад највероватније објавити у наредном периоду.

Мађарска

Прво сазнање Републичког завода за заштиту споменика културе Србије о споменицима српског порекла из првог светског рата у Мађарској, као и другим земљама, потиче на основу архивских података прикупљених за израду Информације о споменицима српског порекла из балканских и првог светског рата у земљи и иностранству, коју је разматрало Извршно веће СР Србије 1970. године. Годину дана касније, 1971, у оквиру размене стручњака Завода са стручњацима Мађарске службе заштите споменика културе, извршен је увид у стање једног броја споменика. У току 1985. године, у оквиру југословенско-мађарске мешовите Комисије о културној сарадњи, утврђено је с каквим подацима све располажу стручне институције у Мађарској о споменицима српског порекла из I и II светског рата. У овом раду поред историчара Републичког завода за заштиту споменика културе, учествовао је и историчар Покрајинског завода за заштиту споменика културе Нови Сад, Јован Мачек, који је и вођац групе за споменике најновије историје споменика српског порекла у Мађарској у оквиру ове сарадње.

Утврђено је да у Мађарској једино Мађарски музеј за раднички покрет у Будимпешти води споменике страног порекла и да ће на бази југословенско-мађарске сарадње овај Музеј да достави спискове споменика српског порекла у Мађарској поменутој Радној групи у Југославији, на бази реципроцитета. На основу овог материјала извршио би се у 1986. години увид у стање споменика српског порекла у Мађарској и прикупили подаци за израду каталога који је у програму рада Републичког завода за заштиту споменика културе.

Солун

У овој години проверени су и прикупљени подаци за израду монографије о Српском војничком гробљу на Зејтинлику у Солуну. Текст ове публикације је написан и преведен на француски језик. Монографија ће највероватније бити објављена у току 1986. године.

Средства за боравак историчара Републичког завода за заштиту споменика културе у наведене четири земље обезбеђена су у оквиру акција за ове послове.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ ЗАШТИТЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

Мирјана Шакота

ИКОНЕ НИКОЛЕ АПОСТОЛОВИЋА У СРБИЈИ *

У старој цркви св. Прокопија у Прокупљу чувају се четири иконе које су некад, по свој прилици, биле престоне све док 1847. године стари иконостаѕ није замењен новим, који је израдио цинцарски мајстор Коста Накица. Да су ове иконе биле престоне говоре како њихове знатне димензије, тако и тематика - Јер Богородица, Христос, св. Јован и св. Прокопије представљају сиже престоних икона цркве која је посвећена св. Прокопију. На икони истоименог светитеља налази се следећи натпис:

*СНЮ ИКОНУ ПРИЛОЖИИ ГО:
ДИМИТРИ СТОЙКУ КОВАЛНУ ИЗ НИША ЗА ВЪУМН
СВОЙ РОДИТЕЛЕ И СРОДНИКОВЪ СВОИХЪ СПОМЕНИ
1816 ПИСАЛЪ НИКОЛАЕ АПОСТОЛОВИЧЪ У ЗЕМУНУ*

* Рад М.Шакоте написан је 1965. године. Како је отад до данас објављено неколико прилога о делу Николе Апостоловића, Редакција сматра да је корисно да и овај рад буде публикован као подстрек за слична истраживања.

Како је по свим елементима судећи јасно да су све четири иконе дело истог мајстора, то нам се открива чињеница да стара прокупачка црква² чува репрезентативна дела у своје време цењеног, а иначе у науци слабо познатог земунског сликара Николе Апостоловића, чија се нама знана делатност може пратити од муцавих дела ране младости из почетка задње деценије XVIII века, па до зрелих остварења 20-тих година XIX века, како кроз слике тако и кроз архивске податке.

Најраније досад познато дело Апостоловићево представља мала икона Цвети из Контумацке цркве у Земуну коју је Апостоловић насликао 1791. године, сасвим примитиван рад недоученог молера, боље рећи молерског шегрта, колористички нескладно шарен. Из 1792. године је икона св. великомученика Димитрија (храм св. Арханђела у Земуну),³ где је млади мајстор окушао своје нејакне снаге на већем формату и кроз приказ покрета људске и животињске фигуре. Но напредак је незнатан - цртеж је и даље шематичан, а гама боја којом је представа остварена - нечиста. Следећу деценију Апостоловић је очигледно посветио даљем унапређењу свога заната и по свој прилици се афирмисао као иконописац. То нам сведочи како Богородица са Христом из 1803. године (својина Народног музеја у Земуну),⁴ тако и натпис на тој икони на којој се Апостоловић потписује називајући себе "иконописцем", што свакако обележава његово редовно занимање. Чисто занатски напредак показан на овој икони је очигледан. Она је по иконографији и стилу у приличној мери тради-

ционална - рађена по угледу на тзв. Бездинску Богоматер са златном барокном орнаментиком у позадини - ова икона показује лако савлађивање формата, коректан цртеж и складан колорит. Но, уметнички. Апостоловић још увек није био сазрео. Тек следеће године биће те у којима ће Апостоловић коначно формирати своју уметност и сазрети у сликара чија ће га нежна палета сврстати, иако са приличним закашњењем, међу мали број наших рокајних уметника, а извесна чврстина форме већ наговестити класицизам. То се свакако морало десити пре 1807. године, јер је, како један докуменат обавештава⁵ тада, отприлике Апостоловић прешао у Србију, где сасвим очигледно није тада било уметника који је на њега могао извршити снажнији утицај.

Било из патриотских или меркантилних побуда, Апостоловић је прешао у ослобођени Београд где је наставио своју сликарску делатност. У љутовничкој брвнари сачувани су делови иконостаса⁶ са његовим потписом из 1810. године, где себе назива "белиградским живописцем".⁷ Неколико његових икона, а посебно двери без дубореза на којима је сем ликовних представа насликао карактеристичне златне лозе и гроздове који уоквирују композиције, показао је Апостоловић да се од пристојног занатлије претворио у доброг уметника. Он не само што уме да црта (иако хоће да погрешити у пропорцији) него се изванредно служи четкицом и бојом, а палетом нежних и прозачних светлоружичастих, плавих и смеђих тонова остварује деликатну атмосферу својих ликовних визија. Изванредан арханђел Гаврило са двери, сентименталног лика, нежног става и прозачне фактуре, типично је рокајно дело нашег иконописа. Иконе Христа, Арханђела Михаила и Распећа у истој цркви и икона Богородице која је сада у цркви села Бољковица, а очигледно је припадала истом иконостасу, и поред светлог колорита који их повезује са дверима, по чврстости и јасноћи форме показују већ даљу развојну линију овог сликара која се креће путевима класицизма.

У периоду између 1810. и 1816. године вратио се Апостоловић у завичај, јер је већ поменуте прокупачке иконе сликао у Земуну. Но, у тај интермецо треба поставити и две престоне иконе из манастира Ваведења у Овчарско-кабларској клисури, престоне иконе из цркве у Мионици, као и икону Крститеља Јована из цркве брвнаре у Осечини. Сасвим традиционалне по иконографској композицији, ове две иконе из Ваведења по начину сликања својственом класицистичком правцу, треба сврстати ту близу љутовничких ако не и нешто мало иза њих. И Богородица и Христос постављени су још по барокном обичају на златом украшене престоле. Али, основни квалитет ових икона - фина, чиста линија, класицистички јасна и чврста форма, лазурни и танки намази некада светлих боја који су због лака потамнели, опредељу-

ју ове иконе у време између 1810. и 1816. године. Сасвим слично концепиране, али знатно боље очуване, су две старе престоне иконе из Мионице које су по свој прилици настале 1812. године. Погрешна скраћења седећих фигура, несразмерно крупне шаке, нежни ликови и светао колорит главне су и веома карактеристичне одлике Апостоловићевог сликарства из тог периода његове делатности.

Између 1812. и 1816. године настала је сада тешко оштећена икона св. Јована Претече у цркви брвнари села Осечине. Фигура светитеља постављена у већ доста разрађени пејзаж одликује се чистим цртежом, глатком фактуром и редовно пратећом несразмером у сликању руке. Иако ова ико-

Никола Апостоловић, Христос, уље на платну, каширано на дрво, вел. 47,5x80,5 см (црква у Мионици), 1810. година.

на носи у себи још увек трагова извесне схематичности која карактерише већину његових радова тих година, ипак се у њој већ осећа извесна слобода у третирању и фигури и пејзажа која ће до пунијег израза доћи у његовом наредном делу - већ поменутим иконама из Прокупља. Четири прокупачке иконе својом се концепцијом знатно одвајају од ранијих Апостоловићевих радова. То разилажење исходи, по свој прилици, из различитих потреба средине у којој су стваране. Све досад поменуте иконе овог сликара у црквама по Србији и настале су на тлу Србије, па су вероватно сасвим свесно, а можда и нехотице биле повиноване укусу релативно примитивне средине. Овде се свакако морају изузети љутовничке двери које представљају ремек-дело овога сликара без

Никола Апостоловић, икона великомученика Прокопија, из Прокупља, сада у Црквеном музеју у Нишу.

обзира на услове у којима су остварене. Прокупачке иконе, међутим, насликане су у Земуну, уметнички напреднијој средини и оне су већ готове пренесене у Прокупље. Све четири иконе одликује пре свега изузетно западњачки штимунг композиције са детаљима у иконографији, који су страни истоименим представама насталим у Србији тога времена. Нарочито св. Јован и Прокопије, смештени у пејзаж дат у плановима са наглашеном дубином простора и са пуно ваздуха око фигура, а поврх тога врло добро нацртани и сликарски обрађени, делују веома монументално и чврсто. Сликарски поступак, у светлој гами смеђих тонова необично фиње и глатке фактуре, указује на мајстора, вештог занатлију и доброг уметника. Још понешто краће ноге у односу на тело код св. Прокопија, откривају већ из ранијих дела добро познату ману Апостоловића - несигурно пропорционисање људске фигуре. Но, уопште узев ове иконе представљају не само најзрелија дела овог уметника, него се могу ставити у ред бољих остварења насталих на територији Војводине у првим деценијама XIX века.

Чврстина и пластичност форми која се може запазити већ на ранијим делима Апостоловића овде је дошла до пуног изражаја. Цртеж је прецизнији и снажнији, колорит тонски уједначенији. Представа пејзажа остварена је помоћу ваздушне перспективе. Једном речју савремена струјања војвођанске уметности ударила су јасан печат на ове Апостоловићеве радове и потпуно их ослободила традиционалистичких елемената који се запажају на другим његовим делима, која су настала на србијанском тлу.

Како је изгледао даљи пут развоја ове динамичне сликарске индивидуалности не можемо до открића његових каснијих радова ништа поуздано рећи. По писаним траговима судећи, он је поново прелазео у Србију 1820. године као "Historien Mahler", што је дало повод за извесне претпоставке које се за сада још увек не могу доказати. По досад познатом делу Николе Апостоловића и његовом уметничком развоју, композиција "Регулаш заробљава Турчина"⁸ из Музеја Првог српског устанка тешко би се могла уклопити у дело овог уметника.

Иконе Николе Апостоловића значајне су као дела уметника из Војводине који је веома рано прешао у матичну Србију и пренео дах савремених уметничких струјања, која су могла имати знатних утицаја на развој домаћег сликарства. Новине у стилском и ликовном погледу које су донеле собом прокупачке иконе биле су свакако знатне, но још увек нису познати радови који би посведочили њихов утицај на локалну уметност.⁹

Никола Апостоловић, икона архангела
Михаила из Љутовнице

1. Љ.Стојановић, Записи и натписи II, 3961, где је натпис дат у транскрипцији на савремену ћирилицу. Види и: М.Коларић, Ликовна култура Карађорђевог времена, Историјски гласник 1-2, Београд 1951, 68.
2. Т.С.Танасијевић, Историске знаменитости и прошлост града Прокупља, Прокупље 1961. Икона св. Прокопија налази се привремено у нишком Црквеном музеју.
3. Из инвентара сремских цркава XVIII и XIX века, каталог изложбе 1, Земун 1961, стр.19.
4. Исто.
5. П.Васић, Карађорђева Србија у делима савремених уметника, Зборник М.П.С.У. I, Београд 1959, стр. 71. Архивски подаци о Н.Апостоловићу објављени: Грађа из земунских архива, књ. II, 1809, 51-55.
6. Археолошки споменици и налазишта у Србији II, Централна Србија, Београд 19... стр.221.
7. П.Васић, Нав. дело, стр. 71-72.
8. Исто, 71-72, сл.7.
9. Постоји извесна вероватноћа да су једне, тешко оштећене двери изванредних уметничких вредности, које се налазе у манастиру Тресијама, а датиране су у 1819. годину, такође Апостоловићево дело, јер показују извесне формалне сличности са дверима из Љутовнице. Ако би се ова претпоставка могла сигурније документовати, добио би се још један доказ да је Апостоловићева уметност била у сталној прогресији, тако да су његова дела 20-тих година достигла највиши ниво уметности који се у војвођанско-српском подручју могао срести. Снимак двери публикован: Уп. Б.Вујовић, Црквени споменици на подручју града Београда, Београд 1973, 339, сл. 10.

Слободан Милеуснић

ПРИЛОГ ПРОШЛОСТИ МАНАСТИРА СИСОЈЕВЦА

Манастир Сисојевац, или "Сисевац" и "Свиштевац", како се помиње у старим изворима, добио је име по монаху Сисоју, духовнику овог манастира. Налази се код Ћуприје, недалеко од манастира Раванице. Крајем XVII века манастир Сисојевац помиње се као метох манастира Раванице. Манастирска црква има триконхосни изглед и по архитектонским одликама сродна је са осталим црквама тзв. моравске школе с краја XIV века. Црква манастира Сисојевца у два наврата је живописана; преко старијег сликарског слоја, који је нешто слабијег квалитета, урађене су нове фреске блиске раваничком живопису.

У Митрополијско-патријаршијском архиву у Београду (Патријаршија), број 1268, налази се неколико докумената из друге половине XIX века везаних за прошлост манастира Сисојевца. Двојица раваничких калуђера, јеромонаси Јован и Исаија, 7.јула 1878. године поднели су извештај архимандриту Рафаилу, старешини манастира Раванице, у коме пишу:

"Пречестејшиј Господин Архимандрит

Ми смо видели положај старог манастира на реци Црници, зовомог Сисевац, помеђу Буње забреге и Стубице, тако смо особито, заволили то место, што је врло лепо за монашеско живљење и трудење, јер је доста удаљено од селима у планину, има пуније три сата.

Ако би то већа власт то јест Господин Митрополит даровао благослов да се може поправити. Ми би радо тамо пристали да се монашескиј трудимо и Богу Молимо.

Зато молимо Вашу пречестност да би се потрудили и подјествовали код веће власти, зато прекрасно дјело.

7. Јулија 1878. године	Смирени јеромонаси
У М: Раванице	М: Раванице
	Х: Јоанн
	Х: Исаија."

Ово писмо двојице раваничких монаха дало је повода архимандриту Гаврилу да упути, 8.јула 1878. године, званичну представку митрополиту Србије Михаилу, у којој каже:

Јулија 6. био сам у старом ман: зовоми Сисовац на реци Црници, тако ми се допало то место и положеј, исто као што је у Пећи патријаршија или код Дечана високи тако река тече покрај цркве. А у цркви ликови светаца исто као у М: Раваници, лик Св: Краља Стефана првовенчаног и Краљице, уобште у свом месту цело неповређено стои. Краљ млад и мале браде, а Краљица сасвим млада изгледа, тако исто и остали св: мученици, и лик матере Божије, и Св: Јована чисто изгледају само што су надписи повређени.

По изгледу доста је стариј од М: Раванице зато, што молерај први спада а други под њим и он чист изгледа као и они молераи, исто као у М: Раванице само да видите како је дивно место и по-
ложјај.

У том молим Ваше Високопреосвјашченство, Благо-
словите то место нека се подигне та Св: обитељ,
чини ми се да је био храм Преображенија Хри-
стова. Нека буде за здравље нашег младог прес-
толонаследника Александра. Досада се звао Сви-
штовац а од сада:у име Божије с Вашим благосло-
вом нека буде Александровац, да се подигнута
старина за благодарење Богу, и здравље нашег
светлог Господара и К: Милана Обреновића III и
Вашег Високопреосвјашченства за спомен. У исто
прикључујем и подносим молбу по жељи јеромонаха
х: Јована и јер: Исаније, кои су самном заједно
били на нареченом месту. По жељи њиовј и молби
да би се радо прихватили тог места у њему оби-
тавати и хранити, и надам се да ће бити досто-
јни исто дијело моћи вршити.

Молим Ваше Високопреосвјашченство, ако је могуће одобрити им, само молим да им се дода мало земље око ман: да би се могли издржавати и М: укрепљавати и нешто мало шуме изабрана колико би им било доста за огрев и потребу грађевине какве, да могу слободно штогод градити и М: по свом степену обнављати.

Препоручујем се Вашем Високопреосвјашченству и
Вашим Св: молитвама, целивајући Вашу Св: и оте-
ческу десницу,

8. Јулија 1878.год.
У Ман: Раваници
М: №46:

најпокорнији
Архимандрит раванички
Рафаило".

Већ 17. јула 1878. године митрополит Михаило умољава Вучету Поповића, намесника параћинског, да "са арх. х. Рафаилом и јеромонахом х. Јованом из Раванице, Ви и Капетан отиђете и разгледате стару цркву Сисевац и затим јавите нам може ли се црква опоравити, може ли се наћи средство за оправку и имали изгледа било шумом и

земљом било богомољом издржава једног или два духовника¹¹.

После увида у стање манастира Сисојевца ова комисија известила је митрополита Србије Михаила. Намесник Вучета Поповић у свом извештају од 6. септембра 1878. године, број 128, саопштава митрополиту да је заједно са архимандритом Гаврилом, јеромонахом Јованом и надлежним капетаном обишао стару манастирску цркву. Сваки од чланова комисије изнео је свој став и дао предлог како да поново заживи стари манастир Сисојевац.

Архимандрит раванички Гаврило "од своје стране вели ово: ако неби народ прихватио да ову стару Богомољу обнови, то да се о трошку Мра Раванице изврши, и да та црква буде метох Раванички, један или двоца од братије Мра Раванице да цркву обслужују, приход од исте да Раваници предају, а они да своју плату добијају из касе Раваничке.

Јеромонах х. Јован и Исаија који су ово дело покренули, неусвајају мишљење Г. Архимандрита, него су ради, ако би се обновила црква, да они исту служе независно од Мра Раванице, и ако би црква добила земље да је они обдјелјавају и са њом себе издржавају, као прави пустиножители.

При извиђању мом, видио сам да је црква Сисевачка некад била врло лепа, она је малата - и сада се виде читаве слике светитеља. Црквени је свод сав пао, дувари стоје, али су на неколико места до темеља прегулки, порта црквене широка је у квадрат око 120. корачаја, била је ограђена сва зидом, али зид је срушен до темеља. Изван портѐ црквене сву земљу притјавајају Стубичани. Парохијани Мра Раванице, да ли би они поклонили неки део земље Цркви то неznam, а Божан Бошковић трговац из Параћина обећава поклонити цркви Сисевачкој ако се обнови 5. ланаца земље коју има у Сисевцу.

По мом мишљењу није се надати од Народа ника-
квој помоћи ради подизања ове цркве, јер је
удаљена од села - у пустињи, а ако би то прих-
ватио Мр. Раваница онда би било могуће и лепо
би за пустиножитеље.

Под ./.. шиљем мој нацрт од цркве Сисевачке на
увиђај Вашем Високопреосвјашченству.

Целивајући Свету Десницу Вашем Високопреосвја-
щенству покорни слуга,

6. Септембра 878. Намесник Параћински
у Параћину Вучета Поповић",

Своје мишљење дао је и срески начелник Шушевац који је као посебан прилог достављен митрополи-

ту Михаилу уз извештај намесника Вучете Поповића, а гласи:

"Моје мишљење за цркву "Сисевац" које тражи Високо-преосвештени Г. Митрополит актом од 15. јула тек. године EN⁰886.

1. Дали се из садашње зидине може обновити црква "Сисевац" нато питање може дати одговор инжењер као стручно лице, и

2. Ја мислим да речена црква неби могла самом богомољом издржавати духовнике.

Ако је циљ да се ова старина обнови, до које се сасвим хрђавим путем долази. Мој је предлог зато; овај:

а. да речену цркву обнови Манастир Раваница из свог капитала, да је огради, кућу за духовнике и кош за прихватање хране, а по могућности и шталу за стоку да направи.

б. да речени Манастир купи до 30 ланаца оранице од приватни лица и ову земљу уступи братству цркве "Сисевца" на обдељавање и тапије да гласе на Манастир Раваницу, као што би и речена црква требала да буде у погледу економије и рачуна под контролом Мра Раванице.

в. да Манастира Раваница даде сву стоку потребну за приплод, и да рани оба духовника од када се обнови Манастир па до нове хране.

г. старешина Мра Св. Петке и Раванице да се од духовне власти упитају, били могли који део од своје парохије уступити овој цркви ради њеног јачег напретка. Од народа мало се може очекивати да шта помогне."

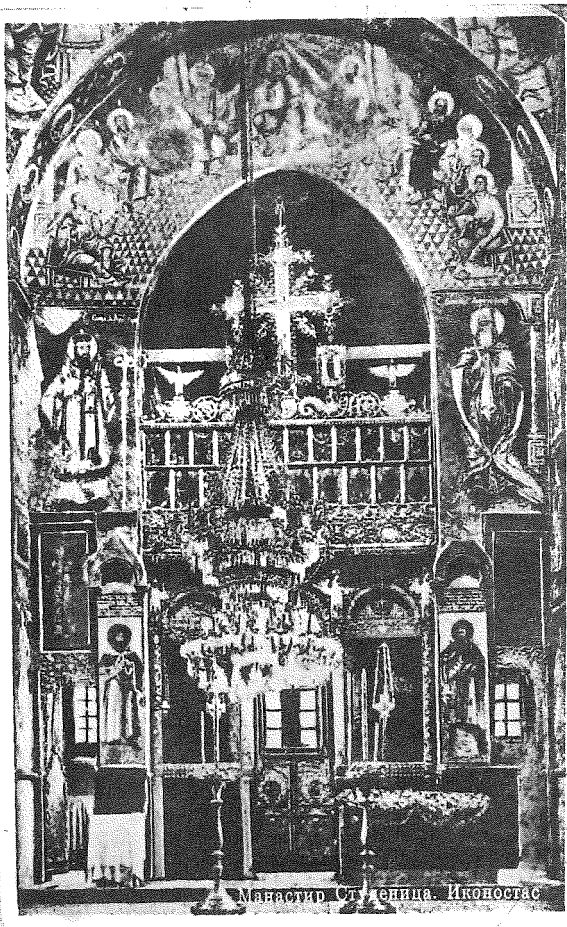
Свега пар дана касније, 10. септембра 1878. године, митрополит Михаил саопштио је архимандриту Гаврилу следеће: "Старе развалине цркве Сисевца немогу се обновити; јер нема за то средстава, почем народ неће и не може да што помогне, притом је и пут до ње врло хрђав те ће бити тешко да тој цркви народ долази. Ако духовници могу да обнове ту цркву, нека поднесу своје мишљење о начину и средствима којима би се ова обновила могла".

Радомир Николић

ДВЕ СТАРЕ ФОТОГРАФИЈЕ О ЗИДНОМ СЛИКАРСТВУ БОГОРОДИЧИНЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ ИЗ 1846. ГОДИНЕ

Многи проучаваоци зидног сликарства Богородичине цркве у Студеници лишени су могућности да сагледају како је изгледало њено зидно сликарство из 1846. године, које је великим делом уништено приликом извођења првих сликарско-конзерваторских радова у овој цркви, од стране сликарске екипе Завода за заштиту и научно проучавање спо-

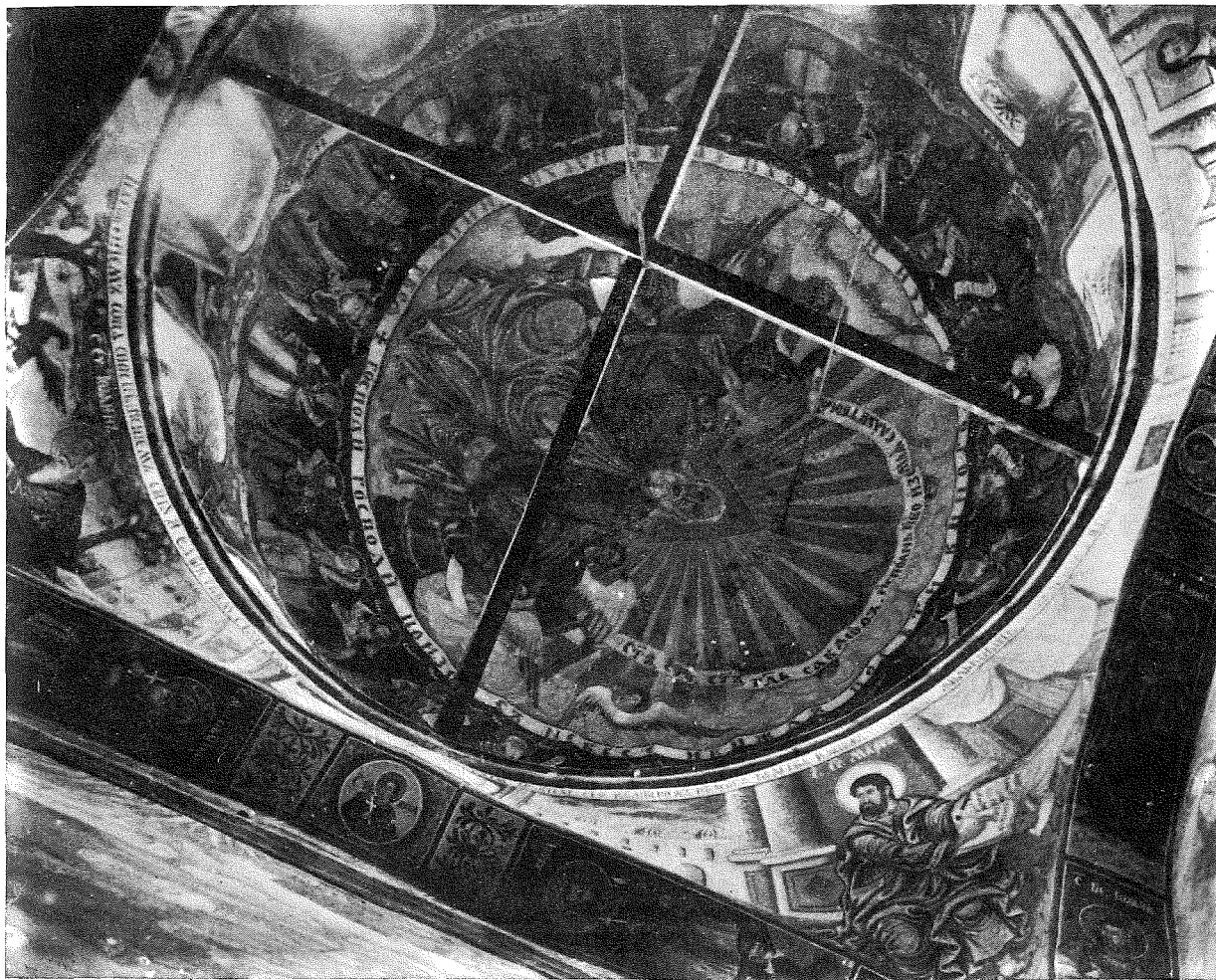

2. СТУДЕНИЦА, Богородичина црква, изглед сликарства Самуила Ракића из 1846. године, на источном зиду пред олтарским простором

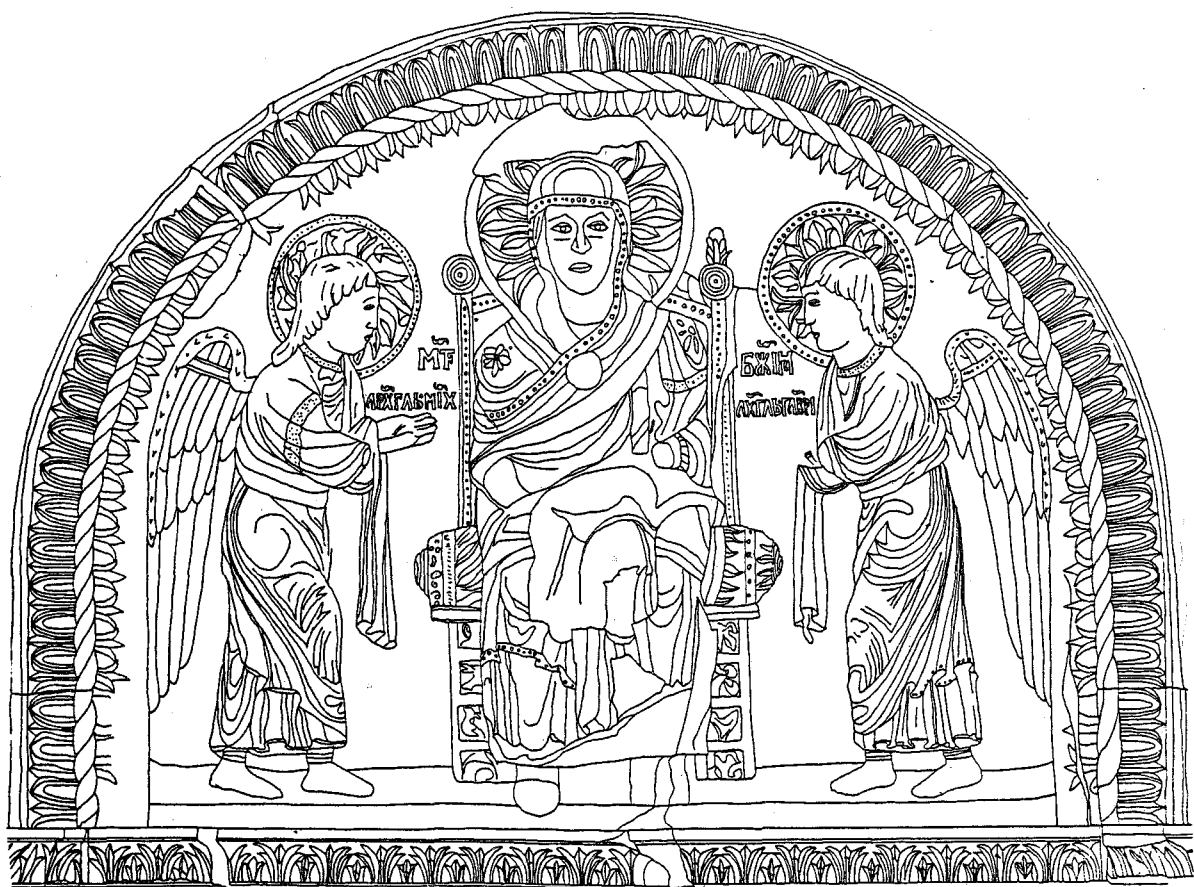

меника културе НР Србије, данашњег Републичког завода за заштиту споменика културе у Београду. Били су то први опсежнији сликарско-конзерваторски радови ове прве установе у служби заштите културног наслеђа наше Републике. Изведени су у времену од 1951-1953, највише са циљем да се открију фреске из 1209, тј. из времена св. Саве. Одушевљена великим открићима живописа, а још недовољно вична у сликарско-конзерваторским пословима, и оптерећена и сама општим владајућим мишљењем да је то сликарство без икакве вредности, које је код тадашњих историчара уметности владало, ова екипа је многе делове зидног сликарства из средине XIX века уништила. Не

располаже се никаквом документацијом о стању ових слика. Зато се и сматра да би било корисно да се што већи број стручњака упозна како је изгледао куполни простор и преградни зид са иконостасом, између олтара и наоса, и то са западне стране. Прва Фотографија, својина је др арх. Милке Чанак-Медић, а друга је била некадашња разгледница манастира Студеница, у власништву проф. Светозара Душанића, управника Музеја Српске православне цркве у Београду. Топло захваљујемо власницима фотографија на предусретљивости. Тако се дошло до сагледавања једног дела студеничког зидног сликарства из 1846.

1. СТУДЕНИЦА, Богородичина црква, изглед сликарства Самуила Ракића из 1846. године, у куполи, на пандантифима и поткуполним луцима

КОНГРЕСИ И САВЕТОВАЊА

Радомир Станић

НАУЧНИ СКУПОВИ О МИЛЕШЕВИ И ДЕЧАНИМА

Стицајем историјских околности у години која је већ минула, два наша велика средњовековна споменика - Милешева и Дечани без којих се не може замислити целина наше културне и уметничке баштине, у дугом веку свог постојања навршила су своје монументалне годишњице. Манастир Милешева, задужбина краља Владислава (1234-1242) ушла је протекле године у 750-то лето свог постојања. Сматрало се, наиме, иако не постоје сигурни писани подаци, да је Милешева 1235. године, када је умро Свети Сава - једна од најзаслужнијих личности за углед и значај овог споменика, добила своје потпуне архитектонске облике и уметнички садржај високих естетских вредности, којима је ушла у антологију зидног сликарства XIII века византијске културне сфере. Оцењујући овај јубилеј као веома значајан културно-историјски датум, културне и научне установе Београда постарале су се да га на одговарајући начин обележе. Свакако је најважнији облик обележавања ове импозантне годишњице било одржавање научног скупа "Милешева у историји српског народа" који је организовало Одељење историјских наука Српске академије наука и уметности. Симпозијум је одржан од 3. до 7. јуна 1985. године у Београду, Пријепољу и Милешеву. Организациони одбор научног скупа, који су сачињавали најугледнији академици и истраживачи, успео је да ангажовањем еминентних историчара, историчара уметности, историчара књижевности, архитеката, конзерватора и других испитивача српске средњовековне културе и уметности, тему "Милешева у историји српског народа" уздигне до високог научног степена. Највише заслуге што је овај скуп био смотра најбољих зналаца историје, сликарства, архитектуре и других милешевских својстава и вредности имао је академик Војислав Ј. Ђурић, данас водећи историчар средњовековне уметности Југославије.

Саопштења и реферати из историјског блока овог симпозијума унели су много новог светла у сед-

моиповековну прошлост Милешева као владарске задужбине. Реферат академика Симе Ђирковића, "Милешева и Босна", обележио је ступањ историјских знања до којих су досегли истраживачи медијевалисти о проблему границе Босанске државе у оквиру којих се једно време налазила Милешева са околином, а саопштење талентоване Марије Јанковић "Милешева и босанска митрополија" садржало је неке сасвим нове поставке о питању које је у историјској науци дуго било нерашчишћено. Посебно интересовање је изазвао научни рад др Сретена Петковића "Настанак Милешева" у коме се на основу непознатих извора руске провенијенције заступа ново мишљење о времену настанка овог манастира. Одличан зналац историје српског народа под Турцима, академик Радован Самарџић, иначе писац више књига и многих студија, обогатио је наша знања о месту Милешева у обнови Пећке патријаршије. Својим саопштењем "Улога и значај манастира Милешева у историји српског народа у Босни и Херцеговини од обнове Пећке патријаршије 1557. године" Борис Нилевић је указао на недовољно познате чињенице о духовном утицају Милешева на босански развој православља. Не мање интересантне резултате својих истраживања приказали су Љубомир Котарчић и Владимир Стојанчевић, која су се односила на везе Милешева са Влашком у XVII веку и на место Милешева у Првом српском устанку.

Највећу радозналост учесника овог научног скупа изазвали су реферати који су обрађивали уметничке и архитектонске проблеме манастира Милешева. Др Гордана Бабић, професор београдског универзитета, говорила је са сасвим новим запажањима о краљу Владиславу представљеном у виду ктиторског портрета у манастирској цркви, док је академик Војислав Ј. Ђурић, широко осветлио питање порекла уметничког схватања аутора милешевских фресака, уобличивши своје поставке новим сазнањима о неким универзалним вредностима милешевског зидног сликарства које је имало своје паралеле и исходишта у византијском уметничком свету. Веома акрибично и уверљиво је излагала Светлана Томековић о улози Светог Саве на програм и иконографију милешевског живописа, нагласивши сву доследност овог ктитора у идејном осмишљавању тематског садржаја милешевских зид-

них слика. Два грчка научника млађе генерације, Ефимиос Цигаридис и Сотирис Кисас, упознала су учеснике симпозијума са исходима својих истраживања зидног сликарства XIII века у солунским областима, којим су показали неке заједничке елементе са српским фрескама овог времена. Иван Ђорђевић и Бранислав Тодић, научници млађе генерације на катедри историје уметности Филозофског Факултета у Београду, изнели су своја полетна и надахнута гледишта о заједничким уметничким цртама које карактеришу Милешеву и Студеницу, односно Милешеву и Жичу. Сви реферати и саопштења која се односе на Фреске милешевске цркве одликовали су се изразитом научном заснованošћу и новим погледима на уметничке, иконографске и друге проблеме овог изузетног уметничког наслеђа.

Интегралној слици о значају и улози Милешеве у утемељавању и развоју архитектонских и уметничких схватања у доба њеног настанка и доцније, веома су допринели реферати др Милке Чанак-Медић и др Марице Шупут, које су говориле о неким првобитним деловима и елементима милешевске цркве и утицају Милешеве на црквено градитељство под Турцима.

Занимљива запажања уз заокружене податке о истакнутој личности у историји српске православне цркве и уметности изнела је Мирјана Татић-Ђурић у свом саопштењу "Херцеговачки митрополит и патријарх Антоније као ктитор фресака и икона", док је академик Дејан Медаковић на њему својствен научно-поетичан начин уверљиво реконструисао могућу слику о богатој милешевској ризници чија су богатства и драгоцености неповратно ишчезла. Као истакнути зналац у области српске средњовековне минијатуре, Јованка Максимовић је широко осветлила улогу манастира Милешеве као духовног средишта у развоју идејних и стилских схватања босанске рукописне илуминације, а Атанасије Јевтић је предочио низ мање познатих чињеница о милешевском штампаном псалтиру и значају псалтира у историјском животу српског народа. У којој мери је Милешева била стуб српске писмености и какав је њен допринос био у српској преписивачкој активности средњег века и познијих времена, најбоље је посведочио интересантно и документовано излагање Луције Цернић. Сјајни познавалац српске средњовековне књижевности и језика, Радмила Маринковић, упознала је скуп о исходима својих истраживања на тему "Описи преноса моштију св. Сава у Милешеву у оквиру књижевног жанра Пренос моштију", а Прибислав Симић је изложио занимљиве и овом саставу мало знане погледе на богослужење и фреске XIII века, који су од значаја за боље разумевање идејно-црквених основа на којима се развијао тематско-иконаграфски програм живописа у овом раздобљу. Особиту пажњу изазвала су излагања Радмиле Пешић "Милешева у епском и народном певању" и На-

де Милошевић-Ђорђевић "Свети Сава у народним предањима", која су аргументовано предочила место Милешеве, једног од њених ктитора у народној традицији и епској свести српског народа. Најзад, уз остала саопштења ваља истаћи излагања Мирка Ковачевића и Бранка Вујовића. Први је говорио о Милешевцу - средњовековној тврђави и подграђу у светлу најновијих истраживања, а други о обнови Милешеве у XIX веку и њеном значају, при чему је посебно истакнута не само важност милешевске обнове у погледу заштите њених архитектонских и уметничких вредности, већ и овог подухвата као градитељског чина који је имао утицаја на монументално неимарство у овим крајевима. Посебан печат раду овог скупа у манастиру Милешеви дала су излагања Оливере Кандић и Светлане Поповић о проблемима истраживања и заштите овог споменика.

Кад се буде објавио зборник реферата и саопштења са овог симпозијума на коме је узело учешће око 30 домаћих и страних научника, тек ће се онда видети колико је наука продубила и преиспитала досадашња знања о овом великом споменику и колико је размакла видике у његову прошлост.

Све хуманистичке научне дисциплине које су биле заступљене рефератима поднетим на симпозијуму поводом 650-годишњице манастира Дечана, одржаног у септембру 1985. године у Београду и Дечанима, а на тему "Дечани и уметност XIV века у византијском свету", овладале су новим знањима од којих нека имају готово прекретнички значај. И у случају Дечана велики јубилеј је био повод да се окупи веома широк круг домаћих и страних истраживача и да на нов и савременији научни начин проговоре о овом споменику, времену његовог оснивања, ктитору, историјским збивањима која су пратила судбину ове задужбине, архитектуре, фрескама, ризници, скулптури, затим о неким уметничким споменицима суседних земаља, а савременим или сродним Дечанима и другим питањима.

Уздржавајући се од парафразирања значајнијих реферата, а у жељи да се прикаже дијапазон тема и њихових научних интерпретатора на овом скупу, читаоце упознајемо са свим учесницима симпозијума и називима њихових реферата: Herbert Hunger: DIE BYZANTINISCHE LITERATUR IN DER HALBTE DES 14. JAHRHUNDERTS, Charalambos Bouras: BYZANTINE ARCHITECTURE OF THE MIDDLE OF THE XIVth CENTURY, Слободан Ђурчић: ARCHITECTURE IN THE BYZANTINE SPHERE OF INFLUENCE AROUND THE MIDDLE OF THE XIVth CENTURY, Ђурђе Бошковић: DEČANI - ENTRE BYZANCE ET L'OCCIDENT, IMAGE DU DEVELOPPEMENT DE LA CIVILISATION EN SERBIE MEDIEVALE, Игор Фисковић: ДЕЧАНИ И АРХИТЕКТУРА ИСТОЧНОЈАДРАНСКОБале у XIV ВИЈЕКУ, Војислав Кораћ: L'ARCHITECTURE DE DEČANI, TRADITION ET INOVATION, Марица Шупут: ВИЗАНТИЈСКА СКУЛПТУРА СРЕДИНЕ XIV ВЕКА, Laskarina Bouras: THE DECORATIVE ARTS OF BYZAN-

THUM DURING THE XIVth CENTURY, Јованка Максимовић: LES MINIATURES BYZANTINES DU MILIEU DU XIVe SIÈCLE, Valentino Pace: LA PITTURA GRECA IN ITALIA MERIDIONALE 1300-1350, Елка Бакалова: L'ART BULGARE AU MILIEU DU XIVe SIÈCLE, Tanja Velmans: LA PEINTURE D'INSPIRATION CONSTANTINO-POLITAINE AU MILIEU DU XIVe SIÈCLE ET SON ADAPTATION EN GEORGIE, Цветан Грозданов: POLOŠKO ET LA PEINTURE EN MACÉDOINE AU MILIEU DU XIVe SIÈCLE, Инга Лордкипанизе: ЖИВОПИС УБИЦИ, Смиљка Габелић: ЈЕДНА ДОМАЋА СЛИКАРСКА РАДИОНИЦА ИЗ СРЕДИНЕ XIV ВЕКА, ДЕЧАНИ - ЛЕШНОВО - ЛЕШАК - МАРКОВ МАНАСТИР - ЧЕЛОПЕК, Бранислав Тодић: ДЕЧАНИ И МОРАВСКО СЛИКАРСТВО, Светлана Томековић: LE "PORTRAIT" DANS L'ART BYZANTIN: EXEMPLE D'EFFIGIES DE MOINES DU MÉMOLOGE DE BASILE II À DEČANI, Анка Стојаковић: ОДНОС АРХИТЕКТУРЕ И СЛИКАРСТВА У ДЕЧАНИМА, Загорка Расолкоска-Николовска: ФРАГМЕНТИ ФРЕСКА ИЗ ЦРКВЕ СВЕТИХ АРХАНЂЕЛА У ПРИЗРЕНУ, Андрија Јаковљевић: ANOTHER ON PROPHETI IN VISANTINJSKOJ И СРПСКОЈ МУЗИЦИ XIV ВЕКА, Сима Тирковић: СРБИЈА УОЧИ ЦАРСТВА, Милица Грковић: ДЕЧАНСКА ХРИСОВУЉА НАЈПОТПУНИЈА СРПСКА ПОВЕЉА, Марија Јанковић: ДЕЧАНИ - КРАЉЕВСКИ МАНАСТИР, Дамјан Петровић: ЦАМБЛАК И ДЕЧАНИ, Милка Чанак-Медић: УЗОРИ И ПРОЈЕКТАНТСКИ ПОСТУПАК ДЕЧАНСКОГ НЕИМАРА, Светлана Мојсиловић-Поповић: АРХИТЕКТУРА МАНАСТИРСКОГ НАСЕЉА ДЕЧАНИ, Ђорђе Стричевић: ТРПЕЗАРИЈА У ДЕЧАНИМА, Јанко Магловски: ДЕЧАНСКА СКУЛПТУРА - ПРОГРАМ И СМИСАО, Иванка Николаревић: ПОРТАЛИ У ДЕЧАНИМА, Даница Поповић: СРЕДЊОВЕКОВНИ НАДГРОБНИ СПОМЕНИЦИ У ДЕЧАНИМА, Зага Гаврилковић: KINGSHIP AND BAPTISM IN THE ICONOGRAPHY OF DEČANI AND LESNOVO, Jacqueline Lafontaine-Dosogne: LES CYCLES DE LA VIERGE A DEČANI: ENFANCE, DORMITION ET AKATHISTE, Christopher Walter: ST. GEORGE'S CYCLE IN THE MONASTERY OF DEČANI, Јанко Радовановић: ИСУС ХРИСТОС КАО ТВОРАЦ СВЕТА У ДЕЧАНИМА, Мирјана Глигоријевић-Максимовић: СКИНИЈА У ДЕЧАНИМА, Гордана Бабић: ПАРНИ ВЛАДАРСКИ ПОРТРЕТ У ДЕЧАНИМА, Душан Кораћ: КАНОНИЗАЦИЈА СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ И ПРОМЕНЕ НА КТИТОРСКИМ ПОРТРЕТИМА У ДЕЧАНИМА, Сретен Петковић: ЖИВОТ СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ НА РУСКИМ МИНИЈАТУРАМА XVI ВЕКА, Дејан Медаковић: ЗНАЧАЈ МАНАСТИРА ДЕЧАНА У XVII ВЕКУ, Радомир Станић: ПОРОДИЦА ЛАЗОВИЋ У УМЕТНИЧКОМ ЖИВОТУ ДЕЧАНА, Владимир Бован: НАРОДНА ПЕСМА О ЗИДАЊУ ДЕЧАНА, Олга Зиројевић: ИМАЊЕ МАНАСТИРА ДЕЧАНА У СВЕТЛУ ТУРСКИХ ПОПИСА (1485-1582), Скендер Ризај: ОСМАНСКИ ИЗВОРИ ОД XV ДО XVIII СТОЛЕЋА О СТАНОВНИШТВУ ДЕЧАНА И ОКОЛИНЕ, Марк Краснићи: МАНАСТИР ДЕЧАНИ У ТРАДИЦИЈИ АЛБАНСКОГ ЗАВИЧАЈНОГ СТАНОВНИШТВА, Јусуф Ђулдеран: ОСМАНСКИ ФЕРМАНИ ДЕЧАНСКЕ РИЗНИЦЕ, Селим Даци: ВЛАСТЕЛИНСТВО МАНАСТИРА ДЕЧАНА ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА XIX ВЕКА И Фејаз Дранколи: ДЕЧАНСКЕ КУЛЕ XIX ВЕКА.

Никада се још откако траје научна радозналост за манастир Дечани, а она непрекидно егзистира више од једног века, није овако компетентно, свестра-

но и акрибично судило не само о овом споменику, већ о многим историјским и уметничким питањима епохе у којој је овај наш најмонументалнији споменик средњег века настао. У току петодневног рада струјала је најсавременија научна мисао до-невши нове плодове, који ће бити најлепше зна-мење у обележавању шести по векова дечанске пре-богате историје.

Нађа Куртовић-Фолић

ПРИКАЗ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ СТРУЧНОГ СКУПА
"РЕКОНСТРУКЦИЈЕ И САНАЦИЈЕ 1985."

У Купарима је од 9. до 11. октобра 1985. годи-не одржан стручни скуп "Реконструкције и санаци-је објеката и насеља". Организатор скупа је би-ла Пословна заједница организација удруженог рада за завршне радове у грађевинарству Југосла-вије - ЗАВРАЈ. Идеја организатора је била да се на скупу разматрају разни проблеми у вези са ре-конструкцијама и санацијама објеката и насеља, тако да је сваки прилог, без ограничења времен-ске дистанце, био добродошао. Чињеница да у кон-зерваторским круговима, на жалост, још увек не-ма могућности да се чешће размењују искуства на ову тему, резултирала је великим бројем прилога управо из области заштите и обнове градитељског наслеђа. Широко поље разматрања које је наслов скупа пружао учесницима, било је у потпуности по-кривено радовима теоријског и практичног карак-тера, у распону од етичких дилема реконструк-ције насеља и објеката, преко педагошких прип-рема учесника у обнови, дилема у избору методо-лошког приступа поставци и решавању проблема, па до јасних, практичних образложења техничке реализације. Аутори прилога су били различитог професионалног усмерења, од историчара уметности, економиста, грађевинских инжењера, архитеката, технолога, физичара, до хемичара и геолога, што је обезбедило свестрано сагледавање једног исто-г проблема и омогућило међусобно упознавање и размену искустава. Организатор је покушао; ко-лико год је то било могуће, да тематски групише радове, тако да су 9. октобра изложени следећи радови: Д. Радивојевић: Реконструкција и санаци-је објеката и насеља-општи приступ; С. Миљковић и Н. Фолић: Приказ предмета урбане реконструк-ције; Б. Стојков: Обнова града-етичко питање ур-банизма; Б. Бојовић: Очување споменика или инте-гралне градске структуре; С. Распоповић: Прилог могућем рашчлањавању појма уклапања-грађења но-вог у старом; Ј. Микуж: Варовање автентичности

културног споменика међу преново; М.Радивојевић: Техничка регулатива из области реконструкција и санација; А.Бановић: Ревитализација старог градског језгра на примерима Кнез Михаилове улице у Београду, Љ.Златић: Пример ревитализације у београдској општини Стари град; В.Матичевић: Планска регулатива за стара градска језгра на подручју Београда; В.Reichenberg: Основе методолошког приступа к ревитализацији старих месних једер на примеру Марибора; I.Blumenau: Анализа појмова у делатности реконструкција и санација са становишта штедње; Г.Стојковић и Б.Ничетин: Анализа економске оправданости проблема санације и реконструкције објеката; Г.Михаљевић: Финансирање реконструкције објеката и насеља; Н.Фолић и Р.Фолић: Старе зграде-карактеристична оштећења и њихови узроци; С.Младеновић: Значај и улога инвеститора на реконструкцијама стамбеног блока у градском језгру; Б.Карић: Санација темељне конструкције у изградњи помоћу мега шипова; Р.Фолић: Санација и појачавања неких армирано-бетонских елемената и конструкција.

И наредног дана је један број радова разматрао проблеме из области заштите градитељског наслеђа, па наводимо следеће: Д.Аничић: Сеизмичко ојачавање средњовековног самостана Рожат крај Дубровника; М.Замоло: Ојачање катедрале у Дубровнику за преузимање сеизмичког оптерећења; М.Димитријевић: Средњовековни градови и утврђења-проблеми санације; С.Рибникар и др.: Обнова града Борл; Ј.Бадрица: Обнова Змајског моста у Љубљани; С.Секулић-Гвозденовић: Дворац Јанушевец-обнова и нова намена; В.Амбруш: Значај завршних радова у реконструкцијама и санацијама-примери из Осјека; Ј.Францисковић: Хидрофобни материјали у функцији заштите објеката историјског и културног наслеђа; С.Дрољц и Д.Димић: Специјални материјали за извођење санације нових и старих објеката; Н.Јанковић: Нови материјали на старим објектима; Н.Билбија: Чишћење и одржавање каменних облога фасада; Ј.Банић и М.Миро: Санација старих објеката од капиларне и подземне воде.

Изузетно велики одзив учесника био је свакако пријатно изненађење и признање организаторима, који су се у овој, економски тешкој ситуацији прихватили сложеног задатка као што је одржавање стручног скупа на југословенском нивоу. Присуство стручњака из разних творница које производе материјале за топлотну и хидро изолацију омогућило је учесницима да виде примену нових материјала, добију савете и узорке који олакшавају даљи рад.

Током одржавања скупа организован је обилазак објеката у Дубровнику на којима се изводе већи грађевински и конзерваторски захвати. За све је било веома значајно упознавање са методама рада на катедрали, Кнежевом двору и музичкој

школи, на којима су директно могли да се сагледају резултати ојачања за преузимање сеизмичког оптерећења, а који углавном базирају на ојачању конструкције и појачавању зидова армираним торкретом. Последњег дана скупа, обилазећи градове у Бококоторском заливу (Рисан, Пераст, Доброта и Котор) разгледани су објекти и комплекси на којима су, такође, изведени радови у циљу ојачавања конструкције и презентације целине. Претходни истраживачки поступак методолошки је углавном сличан и на Дубровачком подручју и у Бококоторском заливу, али је интересно приметити да се избор поступка за ојачање објеката и њихову обнову унеколико разликује. Ово је свакако једна од најзанимљивијих тема коју би организатори неког будућег сличног скупа требало да укључе у програм, пошто задира у оне принципе заштите градитељског наслеђа за које је неопходна стална размена искустава.

Након скупа, а на основу изложених реферата и дискусија, формулисани су закључци и поруке од којих се истичу неколико следећих:

- Проблематика реконструкције старих градских језгра и наслеђеног фонда зграда не сме се упрошћавати и сводити на површне оправке и улепшавање фасада. Досадашњи приступ кроз спољно "шминкање", које се нарочито примењује уочи неких значајнијих догађаја (уз остале декорације), само је једна у низу заблуда (обмана)...

- Реконструкција старих градских језгра и дела града мора бити правилно конципирана и консеквентно спроведена. Под тим се подразумева, поред темељито проученог проблема, конструктивна санација и комплетна ревитализација - давање адекватне намене објектима.

- Обнова није само естетска или техничка категорија, већ одређени привредни циљ. Примери из света указују да је ревитализација била успешна када су њени носиоци били привреда и банке и када је постојао њихов удружени интерес. Кад тога није било, ови покушаји су се завршавали неуспехом. Мора да постоји одређени друштвени интерес, адекватна организација, финансијски инструментариј, јер техничка страна проблема, колико је знано и на Саветовању приказано, савладана је скоро у потпуности.

- Наслеђе једног града, чак и у условима безпарнице, не сме се препустити тренутној жељи појединих и финансијских моћника. Њихова средства и намере морају се усмерити и реализовати уз проверу и контролу једног ширег тима стручњака.

- Успешно овладавање реконструкцијама и санацијама везано је и за високо стручни кадар. Стога ову проблематику треба изучавати на факултетима и другим образовним институцијама, одакле

би се регрутовали потребни стручњаци који имају афинитета према овој делатности.

- Констатовано је да треба пуно учинити на допуни постојеће и изрази недостајуће техничке (и правне) регулативе за област реконструкција и санација. Исто тако предложене су и одређене измене у домену планске регулативе, све у циљу флексибилности и жељи да иста постане покретач, а не кочница за развијање ове делатности.

Доброслав Ст. Павловић

ЗАСЕДАЊЕ МЕЂУНАРОДНИХ КОМИТЕТА ЗА НАРОДНУ АРХИТЕКТУРУ И ЗА ДРВО
(Бугарска, 30.IX - 7.X 1985) - ИКОМОС

Редовно заседање Међународног комитета за народну архитектуру при Међународном савету за споменике и споменичке целине (ИКОМОС) - осмо по реду, одржано је 1985. године у Бугарској, у земљи у којој се налази и седиште тог Комитета. Домаћини су на ово заседање позвали и Међународни комитет за дрво, тако да су се боравак и рад оба Комитета заједнички одвијали. Било је укупно двадесетак страних стручњака. Комитет за народну архитектуру представљали су његови редовни чланови: из Белгије, Бугарске (председник Р.Ангелова), Велике Британије, Грчке, Југославије (Д.Павловић), Румуније, СССР, Турске, Финске и Швајцарске, као и придружени чланови: из Бугарске, Канаде и Турске. Комитет за дрво представљали су његови редовни чланови: из Бугарске, Велике Британије, Канаде (председник М. Уивер), Немачке ДР, Норвешке и Француске, као и придружени чланови: из Белгије, Бугарске, Југославије (Д.Павловић), СССР, Финске и Швајцарске.

Заседање је почело свечаним скупом посвећеним 20-годишњици оснивања ИКОМОС-а, одржаним у просторијама Савеза бугарских архитеката. Том приликом била је приређена и изложба достигнућа бугарских колега, у области вредновања, заштите и презентације њихових споменика и споменичких целина, указујући на значај, бројност, сложеност и квалитет интервенција. У присуству већег броја домаћих стручњака, учеснике су поздравили најистакнутији представници заинтересованих организација и струковних удружења, на челу са замеником председника Бугарског комитета за културу (П.Бербенлиев). Присутнима се обратио и представник Југословенског националног комитета за ИКОМОС (Ж.Винчић), подносећи и краћи приказ резултата рада на једном археолошком локалитету у склопу Стобиа.

И Комитет за народну архитектуру и Комитет за дрво веома су активни на међународном пољу, ус-

меравајући своје појединачне и заједничке послености ка што бољем упознавању и решавању проблема који се тичу споменика народног грађитељства с једне стране, културних вредности сазданих од дрвета са друге, као и заједничких преокупација које намећу објекти које је народ обликовао од дрвене грађе. Поред осталог, током ових сусрета стичу се и најмеродавнија сазнања о највреднијим, уједно и најновијим публикацијама из области које су члановима оба Комитета најближе, ступајући често у непосредне дијалоге са њиховим ауторима који припадају тим истим телима.

Тема заједничког стручног рада била је ЗАШТИТА СПОМЕНИКА НАРОДНЕ АРХИТЕКТУРЕ ГРАЂЕНЕ ОД ДРВЕТА. Један од основних реферата био је: "Народна уметност код старих цркава брвнара у Србији и проблем њихове заштите", пропраћен документарним филмом (Д.Павловић, Дунав-филм).

Током пет дана путовања широм Бугарске, све до Црног мора и турске границе, учесници су, у пратњи бугарских колега, имали прилике да обиђу већи број локалитета - пре свега оних на којима су заступљени споменици народног грађитељства, саздани од дрвета. Том приликом уочена је велика активност бугарских конзерватора на заштити читавих насеља, на реставрацији великог броја кућа и на њиховом укључивању у савремени живот, подразумевајући под тим појмом и прилагођавање зграда културним потребама и потребама туризма - веома квалитетно, стручно и са пуно духа и укуса. Мислимо пре свега на Несебар и Созопол, на морској обали, као и на Жеравну, Трјавну, Арбанасе и Копривштицу, у унутрашњости земље. Међутим, планинско село Бршњан, крај саме турске границе, са разређеним становништвом које већ изумири, ствара проблеме које тек треба решавати.

У оквирима рада оба Комитета разматрани су текући послови и преузете обавезе. Поједини чланови поднели су извештаје о својим активностима. У оквирима Народне архитектуре расправљано је и о Статуту Комитета. За УНЕСКО-ову публикацију о Народној архитектури на Балкану благовремено су поднети сви потребни текстуални и илустративни прилози, па се очекује и скорашња појава ове књиге у Паризу. Подсећамо да је део о Југославији припремио аутор овог извештаја. На позив Турске, следеће редовно заседање овог Комитета треба да се одржи јуна месеца у Истанбулу. Том приликом треба окончати рад на изradi Статута. Предвиђен је и обилазак споменика који су од интереса за рад стручњака окупљених у овом телу, а налазе се на територији Мале Азије.

Представник СССР позвао је оба Комитета за септембар месец у Карело-Финско подручје где су концентрисани најзначајнији и највећи споменици архитектуре грађене од дрвета - пре свега цркве.

ОСНИВАЊЕ СЕКЦИЈЕ АРХИТЕКАТА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ И КОЛОКВИЈУМ НА ТЕМУ "МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА СПОМЕНИКА ГРАДИТЕЉСТВА"

У Београду 23. децембра 1985. године, одржан је оснивачки састанак Секције архитеката конзерватора Србије, при Друштву конзерватора Србије. Састанак је отворио председник Друштва Новак Јоцовић. Покретање професионалних разговора о свим аспектима рада и истраживања на споменицима грађитељства, као и усаглашавање методологије рада у оквиру службе у целини, основни је задатак новоосноване секције. Према Статуту Друштва конзерватора Србије, одлука о оснивању секције биће донета на скупштини Друштва 20. фебруара 1986. године. На састанку је изабран Иницијативни одбор у саставу: арх. Светлана Мојсиловић-Поговић, арх. Слободан Ђорђевић и арх. Слободан Баришић, који ће после проглашења Секције постати управа. Састанку је присуствовало преко шездесет архитеката и техничара конзерватора, чланова Друштва конзерватора Србије, као и представници Архитектонског факултета у Београду и архитекти конзерватори из Покрајинског завода за заштиту споменика културе из Новог Сада, Градског завода за заштиту споменика културе из Новог Сада и Завода за заштиту споменика културе из Сремске Митровице.

Увиђајући потребу размене искустава и мишљења о методологији рада на грађитељским споменицима, овај састанак је био искоришћен и за одржавање колоквијума на тему "Методологија истраживања споменика грађитељства". Одржано је шест уводних саопштења на основу којих је отворена дискусија. После дискусије усвојени су закључци.

Сажете текстове саопштења и закључке доноси овај број "Гласника".

Оливера Кандић

ОБИМ И ВРСТА ТЕХНИЧКЕ ДОКУМЕНТАЦИЈЕ

Израда техничке документације једно је од првих полазишта за рад на споменицима културе. Она служи за препознавање споменика, његово проучавање и представљање. Због тога је од посебног значаја да се уради на одговарајући начин и са највећом могућом тачношћу. Она никада није коначна. Употпуњава се са сваким новим сазнањем о споменику.

Цртежи треба да буду носиоци података о облицима споменика, његовој структури и грађи, променама кроз које је прошао, о истраживањима, поправкама и предлозима за даљи живот. Од сврхе документације зависи њен обим, а од врсте споменика начин њене израде. Зато се она може сврстати у неколико категорија: основна документација, документација о постојећем стању, она која се ствара и проистиче из истраживачких радова, затим пројекат за конзервацију или обнову и најзад документација о изведеним радовима на споменику. Овом приликом биће речи највише о документацији постојећег стања споменика, док ће се о оној која прати истраживања говорити у посебним саопштењима.

Сваки споменик, да би био проглашен за културно добро и уписан у регистар, мора имати основну техничку документацију која служи за његову идентификацију. То је ситуациони план у размери 1:500 - 1:200, основа у висини отвора, подужни и попречни пресек и карактеристичан изглед у размери 1:100 - 1:50.

Истраживачким радовима на споменику мора да претходи опсежна документација постојећег стања, помоћу које се могу сагледати све његове особности. До података се долази аерофотограметријским, геодетским, фотограметријским и класичним снимањем.

Подлога за урбанистичке и руралне целине мора бити геодетски план у размери 1:200, са уцртаним габаритима објеката и вертикалном представом терена. Појединачни објекти се обично снимају на класичан начин у размери 1:50. У геодетски снимак уносе се затим основе приземља свих објеката. Овакав план и подаци служе као основа за детаљније снимање, даљу обраду и студијске анализе: функционалне, стилске, хроноло-

шке, валоризацију појединих групација или објеката, типологију објеката или елемената, и остала разматрања потребна за проучавање оваких целина.

Када се обрађују утврђења, археолошки локалитети или манастирске целине, основа почетне документације такође је геодетска подлога у размери 1:200 или 1:250. Како је садржај унутар целине обично непознат, пре почетка истраживачких радова мора се успоставити чврста мрежа тачака на терену, са које ће се, током радова вршити одмеравања. Ова мрежа се уноси у ситуациони план, а репери се својим вредностима везују за државни систем. Тако се, у обради документације о истраживањима све релативне висинске коте могу прерачунати у апсолутне вредности. Полигоне тачке на терену се учврсте и осигурају, а најбоље је убетонирати их, јер морају да служе током целог истраживања. Систем обележавања налаза за њихово просторно дефинисање на терену и на плановима, такође се мора установити пре почетка истраживачких радова. Ради лакшег сналажења, класификације и руковања документацијом површина целине се обично подели на секторе. То може бити мрежа једнаких квадрата или правоугаоника, који се затим даље деле на мање квадрате, тако да се свака тачка може одредити координатама. Такав систем је употребљен при ископавању комплекса манастира Богородице Хвостанске. Сектори су на плану обележени римским бројевима, а квадрати у њима су означени по хоризонталу арапским бројевима, а по вертикали словима абегеде. У ову мрежу су уцртани сви зидови и сви налази у току истраживања. Пресеци су обележени арапским бројевима у непрекидном низу.

Прве одреднице плана сектора могу бити већ установљене и дефинисане грађевине или њихове групације на целинама велике површине. Сваки сектор посебно покрије се мрежом квадрата, за тачно одређење и обележавање места налаза, како је то рађено у Гамзиграду. Одмеравања су овде вршена са полигоних тачака, помоћу дијагонала и мерењем углова помоћу призме. Квадрати по вертикали носе арапске бројеве, а по хоризонталу слова абегеде.

Сектори могу бити и неправилног облика, постављени у односу на централни објекат. Пример за то је манастирска целина Милешеве. Они су означени азбучном нумерацијом. Просторије објеката носе римске бројеве, а зидови су означени арапским бројевима у непрекидном низу.

У свим случајевима усвојени систем обележавања мора бити такав да омогући сигурну оријентацију и препознавање и он се поштује до краја истраживања. Одреднице се обележавају на свим скицама и плановима, у дневнику истраживања, инвентару налаза и фотодокументацији.

Објекти у споменичкој целини или њихови делови снимају се и исцртавају у крупној размери, обично у 1:25. Обавезно је уношење у план свега што се ископа, било да је то зид, део срушене конструкције, камена пластика или неки други предмет. Он се мора представити у водоравној пројекцији плана на тачном месту налаза и његовој висини. Место се одмерава дијагоналама, а висина одређује помоћу нивелмана. Делови камене пластике се одмах класификују, уносе се у инвентар и технички снимају у размери 1:5 до природне величине. На цртежима изгледа ових делова обележава се и начин обраде.

За цркве је документација о постојећем стању по правилу веома обимна. Она се састоји од ситуационог плана, представе грађевине у хоризонталним и вертикалним плановима и детаља отвора, украса, пода и намештаја. Основе се раде на висинама свих отвора, у лежишту сводова и лукова, у висини тамбура куполе, на местима где се мењају дебљине зидова и тамо где постоје деформације. Уколико су оне уочљиве на самој конструкцији, мора се урадити и водоравна представа те конструкције са уцртаним неправилностима и пукотинама. Пресеци се праве кроз све делове грађевине, са изгледима на обе стране и снимају се све фасаде, као и кров.

Теренски цртежи треба да буду у размери 1:50 - 1:25. Начин снимања зависи од објекта. За мање и једноставније цркве употребљава се класична метода, док је за велике и сложене препоручљиво да се комбинује са фотографметријским снимањем. Најбоље је када се поред тога карактеристичне тачке геодетски утврде са три димензије, те оне служе као стални репери. За тачно снимање основе, осим мерења простих дужина и дијагонала, употребљава се и полигона мрежа спроведена са спољашње и унутрашње стране објекта, у односу на коју се призмом врше одмеравања углова. Мере у једној равни никада се не узимају парцијално, већ се све тачке одмеравају од нуле.

За снимање пресека и фасада обавезно је постављање хоризонталне равни - нивелете, спроведене споља и изнутра, од које се врши мерење свих висина. Када се објекат снима по висини може се успоставити више нивелета с тим да се тачно измери и размак по вертикали између њих. При обради документације обично се све вредности висина прерачунавају у односу на праг цркве. Такав облик лукова и сводова и центри кривина добијају се снимањем неколико тачака на њима. Водоравност венаца контролише се инструментом, а величине евентуалних нагиба зидова установљавају се помоћу виска.

Прозори и врата снимају се детаљно у размери 1:10. Косине на њима утврђују се помоћу либеле и металних угаоника - винкла, а бележи се и њи-

хов начин уграђивања у зид и начин обраде.

У теренске скице убележавају се и котирају сви подаци који се могу запазити: зазидани отвори, различито градиво, поправке и њихов међусобни однос. На фасадама мора бити представљен тачан слог зидања са правим величинама камена или опеке, ако нису покривени малтером. Снимање се врши фотограметријски или помоћу покретне квадратне мреже. Свака промена на зиду мора се учртати и објаснити.

Сви ови подаци неопходни су за програм истраживачких радова, даће студијске анализе, хронологију, идеалне реконструкције и друга разматрања.

За грађевине сеоске архитектуре, осим основа, пресека и изгледа, снимају се кровне и зидне конструкције, везе дрвених делова, окови, шарке, украси и означава материјал од кога су делови објекта израђени.

Сви теренски снимци морају бити уредно урађени, читљиви за свакога и обележени на начин који омогућава њихову лаку идентификацију. Теренске скице фасада и детаља пластике снимају се одмах у одговарајућој размери. Скице треба чувати као основна документа о споменику.

Само такав поступак омогућиће добро представљање споменика и његово проучавање, а грешке свести на најмању меру.

Светислав Вученовић

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА УРБАНИХ ЦЕЛИНА

Истраживање урбаних целина као споменика грађитељства има за циљ стварање егзактних подлога и поузданих критеријума заштите. Резултати истраживања треба да испуне два упоредна задатка: да значе допринос научној спознаји наслеђених културних добара и да буду уграђени у планове и пројекте ревитализације урбаних целина. Из тога произилази садржај и редослед, као и финални облици документације.

Дугогодишња пракса стицана на бројним примерима у земљи и иностранству, омогућила је да се првобитне програмске схеме развију до комплексне методологије са обухватнијим циљевима. Од некадашњих елабората са глобалним резултатима доспело се до студија заштите урбаних целина. Тако проширен задатак у складу је са основним циљевима активне заштите наслеђа, која наместо ограничења и забрана треба да истражује начине уклапања старих градова у савремени живот.

Овде изложена Методологија стварана је и примењивана кроз сопствену праксу, користећи аналогна искуства домаћих и страних истраживача. У зависности од сложености задатака формирани су тимови више учесника разних професија. Резултати истраживања уграђивани су у Детаљне урбанистичке планове и пројекте.

Укупан програмски оквир Методологије подељен је на три поглавља. У првом, Генези, изучава се прошлост урбане целине, њен просторни развој и грађитељска остварења. Други део, Анализа, истражује садашње стање са различитих аспеката: просторног, конструктивног, функционалног и сл. У трећем делу, Синтези, излаже се пројекција будућег стања, принципијелни ставови и основне мере које треба предузети у циљу заштите и обнове наслеђа.

Да би Методологија могла успешно служити постављеним циљевима, потребно је да буде саображена сваком конкретном случају. То се особито односи на садржај и легенде анализа, као и на врсте техничке документације. Тиме се одијугурава права улога Методологије у истраживачком раду: да има јасне циљеве и флексибилне програмске оквире прилагођене материји коју обрађује.

1. ГЕНЕЗА

Садржи сажет приказ историјата урбане целине и њених трансформација кроз основна друштвена раздобља. Темељи се на познавању резултата ранијих истраживања, прегледу архивске грађе, посебно старих планова и панорама.

1.1. Историјат

Природни услови положаја на коме се формирало насеље. Главне фазе развоја урбане целине. Застоји и прекиди живота услед природних катастрофи, ратова, епидемија. Утицај друштвених збивања и промена власти на раст насеља.

1.2. Извори

Збирке архивске грађе у земљи и иностранству. Кратак преглед садржаја основних фондова и најважнијих докумената. Радови у којима је раније публикована грађа. Стара графичка документација о урбаној целини: катастарски планови, геодетски снимци, авионски снимци. Елаборати, извештаји, цртежи о некадашњим радовима на грађевинама, инфраструктури, слободним просторима.

1.3. Историографија

Основна литература о историјату насеља, посебно његовом градитељству. Приказ главних резултата ранијих истраживача. Отворена питања и нерешени проблеми генезе урбане целине.

1.4. Теренска истраживања

Обухватају исцрпне анализе свих објеката, ансамбала, фортификација и слободних простора са циљем да пружи битне податке за утврђивање градитељског развоја целине и појединих грађевина. Аналитички подаци уносе се у обрасце за поједине објекте и у ситуациони план насеља.

1.4.1. Стилско-хронолошке анализе

Имају за циљ одређивање основних фаза развоја историјских грађевина од изворног облика, преко трансформација до данашњег склопа. Заснивају се на стилској атрибуцији целине или сачуваних делова и елемената. Помоћу ње утврђује се релативна хронологија грађе, а потом и апсолутна са ослоном на историјским подацима. За сваку поједину урбану целину која се истражује, претходно се успоставља периодизација за стилове и хронологију (романика, готика, ренесанса, барок, неостилови и сл.; антика, средњи век). За насеља мање старости ради се временска скала са краћим раздобљима (турски период, прва или друга половина XIX века, између два рата и сл.).

2. Сондажна испитивања

Предузимају се после стилско-хронолошких анализа на оним објектима где је потребно открити елементе битне за идентификацију. Тако се на основу постављеног програма и циља приступа делимичном скидању малтера са фасада, отварању сонди у конструкцијама или контролним ископавањима у темељном тлу. Оваква испитивања су нужно ограниченог обима и рока јер треба да открију основне одреднице архитектуре. Детаљна истраживања припадају следећој фази у току припремних радова, када се приступа обради појединачних објеката.

1.5. Техничка и фото документација

Резултати анализа и теренских испитивања документују се цртежима и фотографијама затеченог стања и новооткривених елемената. Ова врста документације распоређује се по објектима и сврстава у њихове обрасце (досијеа). Мотиви који се односе на урбану целину распоређују се по тематским областима. И ова снимања се ограничавају по обиму. За појединачне објекте раде се карактеристични изгледи и битни елементи архитектонске обраде. За целину снимају се тотали, панораме, дубинске перспективе и коси снимци са доминантних тачака сагледавања. Архитектонска снимања примењују се на појединим објектима са елементима који су значајни не само за одређену грађевину, већ и за урбану целину. Цртежи се картирају у разним размерама од 1:50 до 1:1.

1.6. Графичке подлоге 1:500

За приказ урбане целине користе се или израђују геодетски снимци у размери 1:500. Они су довољни за насеља мање старости без више фаза развоја и густих археолошких слојева. У овој размери парцеле су довољно велике да се могу унети ознаке за сваки појединачни објект, као што је могуће шематски приказати линије периметра, границе блокова или растере уличне мреже.

1.6.1. Графичке подлоге 1:200

За густо устројене урбане склопове знатне старости (што је чест случај у језгрима античког или средњовековног порекла), раде се основе насеља у размери 1:200. Габарити блокова и оквирне линије зграда мере се и картирају геодетским методама. Архитектонским снимањима основа појединачних објеката и њиховим уношењем у геодетску подлогу формира се основа приземља. Ова графичка подлога омогућује детаљно анализирање многих података и њихово синтетизовање. Стога је она истовремено и један од најважнијих извора за истраживање, а не само подлога за илустровање налаза и закључака.

1.7. Фотограметријски снимци

Као пандан основи агломерације раде се вертикалне пројекције фронтних блокова и улица, развијених плашева фортификација, комбиновани са пресецима кроз сложене ансамбле. За извршење овог посла користи се метода терестричке фотограметрије, јер се њоме могу обрадити и врло високе грађевине уз довољну тачност и детаљност. Пројекције фронтних израђују се у размери 1:200, појединих ансамбала у 1:50, што је повољно за уношење накнадно откривених елемената архитектуре и касније пројектовање. Такође, могуће је уношење нумеричких података о деформацијама, отклонима од вертикале, витоперностима и сл. Ове цртеже треба увек приказати са висинском скалом израженом у апсолутним котама, јер се само тако омогућује повезивање цртежа и података на читавом подручју урбане целине.

1.8. Реституција фаза развоја

Закључно поглавље Генезе у коме се сва расположива сазнања (извори, историографија, анализе, сондирања, техничка документација) сажимају у приказе просторног развоја, а кроз неколико битних фаза. Реституције се изводе на основама и фронтним. Из њих се могу даљом обрадом извести изометрије, перспективе. У појединим случајевима када се жели пластичније исказати урбани развој могу се радити и макете. Све ове графичке или пластичне приказе прате сажети коментари у којима су истакнути најбитнији мотиви просторног склопа, као и поједини архивски планови.

1.9. Данашња структура урбане целине

Приказује се на граници два поглавља: Генезе коју закључује и Анализа у коју уводи. Као графичке подлоге користе се шира и ужа ситуација, основа приземља и развијени изгледи и сл. Дескрипција полази од глобалних односа и макроелемената према појединим фондовима градитељског наслеђа: Шира ситуација са односом урбане целине према околним агломерацијама и просторима. Ужа ситуација, саобраћајно решење и везе са околином. Облик основе и траса одбранбеног појаса. Висинска разуђеност положаја. Структура плана: улична мрежа, облици инсула, положаји и форме тргова. Зонирање функција. Друштвени ансамбли и објекти. Сакралне грађевине. Стамбена архитектура. Пословне и привредне зграде. Комунални објекти. За све врсте изводе се закључци о типолошкој припадности и основној градитељској обради: облици, просторна решења, доминантне фазе, грађевински материјали и др.

2. АНАЛИЗА

Ово поглавље обухвата просторно-функционална и конструктивно-техничка својства објеката, степен дотрајалости, обраду слободних простора и сл.

Заснива се на непосредним теренским запажањима. Налази се уноси у ситуациони план града (1:200, 1:500). За сваку анализу изводе се збирни подаци и основни закључци кроз текст, табеле, прорачуне и друге погодне облике сажамања теренске документације.

2.1. Просторне јединице

Израђена територија се рашчлањује на просторне јединице: блокове, ансамбле, објекте. Утврђују се границе и састав комплекса: кућа, пратећи објекти, двориште, врт и сл. Уноси се назив објекта, име власника, анаграфски број.

2.2. Етажност

Обележава се укупан број нивоа-подова, обухватајући и поткровље ако је искоришћено као стамбени-радни простор.

2.3. Обрада Фасада

За објекте на којима је видно зидање каменом обележава се примењена техника: клесан, приклесан, ломљен камен; фуговано, дерсовано. Код зграда под малтером означавају се фасаде и калкани са таквим облогама (у целини, само у приземљу и сл.).

2.4. Облици кровова и врсте покривача

Облици се могу означити или пројекцијом склопа кровних равни или симболима. Друга ознака односи се на врсту покривача: ћерамида, цреп (бибер, Фалц и др.), салонит, лим и др. Посебно се обележавају терасе и равни кровови.

2.5. Материјали и конструкције

Основне врсте коришћеног грађевинског материјала: камен, дрво, опека, челик, бетон. Конструктивни елементи и склопови: темељи, зидови, сводови, таванице, кровови, степеништа и др.

2.5.1. Степен дотрајалости

Односи се на виталне делове зграда, који могу битно утицати на стабилност и употребљивост објеката. Означава се дотрајалост материјала и делова конструкција узрокована старашћу објеката, процесима пропадања од влаге и микроорганизама; лошим одржавањем и неподесним адаптацијама; слегањем тла, некадашњим земљотресима и пожарима.

Аналитичка опажања могу се поделити на зидане конструкције, дрвене таванице, преграде, степеништа, подове и друге грађевинске елементе.

2.5.2. Оштећења услед земљотреса

Ова анализа примењује се у насељима која су била изложена јачим потресима. Означавају се категорије оштећења према подацима из елабората за процену штете. Поред опште оцене могу се унети ознаке за поједине виталне делове конструкција: нагнутост зидова и пукотине, урушеност зидова, кровне и међуспратне конструкције, слегања у темељној зони и др.

2.6. Намене објеката

Првобитна намена. Касније промене и њихов утицај на просторни склоп објекта и његову архитектонску обраду.

2.6.1. Данашње функције

Поред ознаке за претежну функцију целог објекта (стамбена, друштвена, пословна, сакрална и др.), посебно се означавају функције приземља у објектима мешовитих садржаја (становане на етажама, трговина и сервиси у приземљу и сл.).

2.6.2. Инсталације (комуналне и кућне)

Врсте инсталација: водовод, канализација, струја, телефон и др. Трасирање мреже: подземно, ваздушно, по зидовима и сл. Општа оцена стања: капацитети и дотрајалост.

2.7. Застори улица и тргова

Врсте материјала и технике којима су изведени покривачи улица, тргова, дворишта, шетнице, обале и др. Поред ознака за врсте (камене плоче, калдрма, речни облаци, опека, бетон, асфалт) у легенду се уноси и карактеристика попречног профила и слога.

2.7.1. Зеленило

Јавни насади и зеленило у склопу стамбених дворишта и приватних вртова. Паркови, вртови, алеје, дрвореди, баште, солитерска стабла, жбуње, травњаци. Самоникла вегетација на тлу, градским бедима.

2.8. Функције слободних простора

Јавне прометнице: улице, тргови, прилази. Дворишта: стамбена, манипулативна, мешовита, посебна. Шетнице на платформама градских бедема и бастиона.

2.9. Визуелне анализе

Главни мотиви аглсмерације: панораме, ансамбли, тргови, појас фортификација, вертикални акценти, улични коридори и др. Положаји и коте са којима се отварају визуре на град и околину. Баријере које стоје на правцу сагледавања главних мотива града и амбијента.

3. СИНТЕЗА

У поглављу Синтеза формирају се принципијелни ставови и утврђују основни услови заштите грађитељског наслеђа. Њихова полазишта чине савремене конзерваторске доктрине у свету и код нас, које су нашле широку примену у пракси, посебно у области урбаног наслеђа. Конкретно одређивање ставова темељи се на резултатима претходних поглавља: Генеза и Анализа.

3.1. Принципи и критеријуми заштите наслеђа

Савремена схватања и доктрине заштите културних добара, посебно грађитељског наслеђа. УНЕСКО: препоруке и конвенције, регистар светске баштине; ИКОМОС: Венецијанска повеља, закључци саветовања; ИКРОМ: Методологија обраде споменика културе, савремене технике и њихова примена у пракси. Закони о заштити културних добара и просторно-урбанистичком планирању; Југословенска саветовања; Закључци скупова конзерватора.

3.2. Валоризација (категоризација)

Степеновање културно-историјских и грађитељско-уметничких вредности урбане целине, ансамбала и појединачних објеката.

3.2.1. Споменици културе

Ансамбли и објекти највишег културно-историјског, грађитељског, уметничког и другог потенцијала. Изворишта података о прошлости града, друштвеним збивањима, грађитељским вештинама, архитектонско-стилским карактеристикама. Комплексна вредност ансамбала: архитектуре, живописа, мобилијара, збирки архивалија и сл. У ову категорију могу се сврстати особито: објекти сакралне архитектуре, палате и значајни комплекси профаног грађитељства, делови одбранбеног појаса и сл.

3.2.2. Архитектонске вредности

Ансамбли и објекти са очуваним битним својствима и елементима архитектонско-стилске обраде: просторна решења, фасаде, ентеријери. У ову групу спадају поједини сакрални објекти, јавне

грађевине и претежан број кућа. Овде се могу укључити и фрагментовани остаци старијих грађевина, због њиховог значаја за истраживања најранијих фаза насеља.

3.2.3. Високе амбијенталне вредности

Укупно дејство групација објеката који могу бити скромног појединачног квалитета. Ансамбли зграда у блоку, око заједничког дворишта, на трговима, дуж улица. Плански настале групације. Спонтано формиране ансамбли повезани са облицима терена.

3.2.4. Скромне амбијенталне вредности

Остале групације и зграде које не спадају у претходну категорију.

3.2.5. Без амбијенталне вредности

Рецентни објекти скромне обраде и прилагођених димензија.

3.2.6. У нескладу са амбијентом

Гломазне рецентне градње. Употреба неприкладних материјала на фасадама и крововима. Неприлагођене преградње.

3.3. План интервенција

Темељи се на валоризацији споменичких потенцијала наслеђеног фонда и обухвата три врсте интервенција: 1) Трајна заштита споменичких својстава, квалитета и делова урбане целине. 2) Уклањање накнадних преинака и безвредних доградњи у склопу историјских ансамбала. 3) Могућности уношења савремених решења у старе склопове.

3.4. Простори и функције

Традиционална решења. Изворни склопови и промене. Однос историјских простора и садашњих функција. Повољна и лоша решења. Адаптације објеката, услови и ограничења. Прилагођавање наслеђених простора новим функцијама, технолошким захтевима и техничким стандардима. Константе: својства, облици и елементи који се не могу мењати. Варијабиле: делови који се могу мењати или уклањати. Могућности прерасподеле простора суседних зграда у блоку: повезивање по вертикали и етажно. Односи изграђених и слободних простора. Специфична решења у објектима сакралне и одбранбене архитектуре. Могућности обнове ентеријера. Начини увођења инсталација кроз старе грађевинске структуре.

3.5. Санирање конструкција

Процеси дестабилизације: појаве, облици, узроци, слегање тла, преоптерећења, преградње, потрајалост материјала. Последице и трагови ранијих хаварија: земљотреса, ратних разарања, пожара. Резултати геомеханичких истраживања тла. Ниво подземне воде. Методе ојачања конструкција. Захтеви који произилазе из асеизмичких прописа. Специфични услови и ограничења при санирању споменика културе. Принципијелна решења и методе који се могу примењивати на историјским конструкцијама: темељима, зидовима, сводовима и луцима, дрвеним таваницама, крововима и сл. Методе ојачавања темељног тла. Критичка анализа примера неприлагођених материјала градитељског наслеђа.

3.5.1. Заштита материјала

Технолошка својства основних грађевинских материјала: камена, дрвета, опеке. Налазишта, врсте, начин припреме, технике обраде. Основни узроци пропадања материјала и механизам њиховог дејства: микрорганизми, влага, хемијски агенси, инсекти. Савремене методе конзервирања и заштите материјала: импрегнација, ињектирање, премази. Могућности замене оригиналних материјала, новим алтернативним производима.

3.5.2. Санирање влажних простора

Основни видови влажења, дејство и последице: капиларна влага из тла; термичка инерција и кондензација; продирање атмосферске воде и др. Утврђивање узрока влажења грађевинских структура и простора: мерења, дијагностика. Специфичне методе заштите споменика културе. Критички однос према комерцијалним производима.

3.5.3. Термо-акустична заштита

Изолациона својства традиционалних материјала и старих структура. Одступања од данашњих норматива. Методе, технике и материјали за побољшање термо-акустичне заштите.

3.6. Ентеријери

Стилске целине у објектима сакралне и профане архитектуре. Степен сачуваности изворних композиција. Врсте и степен угрожавања. Могућности откривања и обнове оригиналних склопова.

3.7. Екстеријери

Архитектонско-стилска решења pročеља. Примењени материјали и технике обраде. Могући степени рестаурације оштећених или уништених елемената. Малтерисање фасада: ливена и вучена пластика. Бојење: састави декоративних премаза, тон карта.

Кровови. Традиционални покривачи. Алтернативна решења. Неприхватљиви продукти индустрије. Стари димњаци које треба сачувати.

3.8. Дизајн

Излози, фирме, рекламе: обликовање, материјали који се препоручују или искључују. Комунална опрема: клупе, огласне табле и стубови, корпе за отпатке-услови и препоруке за обликовање. Монтажни објекти; киосци, гондоле, тезге и сл; основни материјали, могуће локације.

3.8.1. Расвета

Улога расвете у истицању амбијенталних и грађитељских својстава и вредности. Мотиви, ансамбли и објекти које треба истаћи у току ноћи. Могуће локације и облици расветних тела, конзола и стубова носача.

3.9. Пејзаж

Својства и вредности природног окружја: облици, састав тла. Вегетација: биљне врсте, облици, групације. Однос природних и грађитељских елемената пејзажа. Поступци и грађње којима је промењена равнотежа. Поступци и мере који се предлажу: уклањање безвредних грађњи и визуелних препрека, озелењавање, формирање тампон зоне и сл.

ОБЈЕКТИ

За приказ појединачних објеката у склопу урбане целине примењује се у основи исти приступ као за агломерацију. У прилогу је дат програмски оквир питања за обраду. У зависности од потреба могу се формирати картони, или обрасци на више страна, који за комплексне објекте прерастају у досијеа. Између целине и појединачних објеката успостављена је повезаност података и ставова. Фактографија о великом броју објеката синтетизује се на нивоу агломерације. Обратно, ставови формулисани за насеље користе се као принципијелна полазишта за одређивање детаљних конзерваторских услова.

Резултати истраживања урбане целине уклапају се у планска документа (Детаљни урбанистички план и Урбанистички пројект), а на листовима за појединачне објекте сажети су конзерваторски услови за израду инвестиционо-техничке документације.

УСТАНОВА

НАЗИВ ОБЈЕКТА
МЕСТО, АДРЕСА
ОБРАЂИВАЧ, ДАТУМ

ФОТОГРАФИЈА

ЛЕГЕНДА

АНАЛИЗА СТАЊА ОБЈЕКТА

ГЕНЕЗА

Историјски подаци о грађњи.
Стилско-хронолошка припадност. Изворни облици, промене.
Типолошке карактеристике. Аналогије.

ПРОСТОРНО РЕШЕЊЕ

Ситуација у насељу, у блоку. Однос објеката у ансамблу.
Облик основе, етажност, габарит.
Распоред просторија, комуникације.

ФУНКЦИЈЕ

Првобитна намена, касније функције.
Данашњи распоред функција.
Инсталације. Сачувани делови старих уређаја.

МАТЕРИЈАЛИ, КОНСТРУКЦИЈЕ

Темељи, зидови. Таванице, сводови. Кров, степеништа.
Степен дотрајалости материјала, узроци пропадања.
Слабење и оштећења конструкција: деформације, пукотине, слегање.

ЕНТЕРИЈЕР

Обрада површина: подови, зидови, таванице, сводови. Уграђени намештај.
Сачуване стилске целине, или њихови фрагменти.
Могућности откривања старијих слојева.

ЕКСТЕРИЈЕР

Композиција фасада. Облици отвора, техника зидања, пластика, боје.
Промене првобитног решења.
Облик крова и покривач. Кубета. Димњаци.

ПАРЦЕЛА

Двориште. Застор, степеништа, бунар, цистерна.
Врт, башта, Партерно зеленило, пергола, развијена стабла.
Природно тло, стене, самоникла вегетација.

ПОСТОЈЕЋА ДОКУМЕНТАЦИЈА

Архивски подаци, основна литература.
Архитектонски и фото снимци. Документација о ранијим радовима.

СКИЦЕ ОСНОВЕ И ПРЕСЕКА

УСЛОВИ ЗАШТИТЕ НАСЛЕЂА

ВАЛОРИЗАЦИЈА

Категоризација: споменик културе, архитектонска, амбијентална вредност.

Културно-историјски значај. Градитељски квалитети.
Негативности које деградирају објект.

ПЛАН ИНТЕРВЕНЦИЈА

Својства, целина или елементи за трајну заштиту
Безвредне наслага и преградње за уклањање.
Могућности новограђи.

АДАПТАЦИЈА

Могућности реституције изворног просторног решења.
Погодне функције.
Условности и ограничења адаптације.

САНАЦИЈА

Конструктивни склопови и елементи за трајно чување.
Врсте и степен потребних ојачања.
Заштита грађевинских материјала.

ЕНТЕРИЈЕР

Стилске целине за трајну заштиту.
Услови за конзервацију и обнову.
Могућности нове обоаде.

ЕКСТЕРИЈЕР

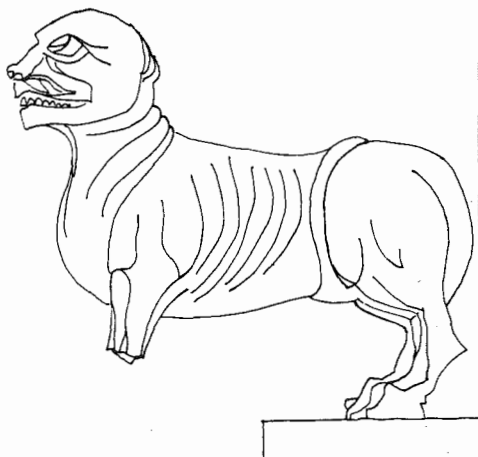
Облици изворног решења које треба сачувати.
Могућности постојања и откривања старијих слојева.
Уклањање безвредних наслага и преињака.

АМБИЈЕНТ

Уклањање рецентних доградњи.
Уређење тла и вегетације.
Могућности новограђи.

ПРОГРАМ РАДОВА

Потребна истраживања: архивска, теренска.
Техничка и фото снимања.

Милка Чанак-Медић

О НЕКИМ ПИТАЊИМА МЕТОДОЛОГИЈЕ ИСТРАЖИВАЊА САКРАЛНИХ ГРАЂЕВИНА

О методологији истраживања градитељских споменика било је речи на готово свим стручним састанцима конзерватора; чак је њихов садржај, врста и могући циљ, подробно наведен у садржају пројекта истраживачких радова, усвојеном за све заводе у Србији. Проистекао је, као што вам је познато, из одредаба Закона о заштити културних добара СР Србије из 1977. године (члан 79. и 80.), у којима се траже истраживања споменика пре приступа заштитним радовима, а потом наводе услови тих радова (претходни пројекат истраживачких радова, вођење документације и др.), а такав став у нашем закону ослања опет, на Препоруку УНЕСКО-а о очувању културног и природног наслеђа на националном плану из 1972. године, где се такав поступак изричито тражи први пут.

Поновни осврт на методологију истраживања историјских споменика подстакнут је како потребом размене искустава, тако и намером да се у овој области рада уведе јединствена методологија и спрече непрофесионални, или недовољно акрибични поступци у истраживању споменика о којима је реч. Сведоци смо, нажалост, извесних недовољно стручних приступа испитиваним споменицима, без довољно знања о историји, развоју и стилским обележјима круга грађевина којем припадају, што се сматрало недопустивим, дозволите да вас подсетим, пре једног и по милениума, како нас обавештава блиски сарадник источнотоготског краља Теодориха, филозоф Касидор у свом делу *Variae*. Теодорих је већ, наиме, био одредио једног архитекту, који ће се старати о старим здањима града Рима наложивши да "уколико тај архитект не би разумео што је у оним старим делима учинила старина уметник... нека се бави књигама, нека се заузме да разуме поруке старих да не би знао ишта мање од оних на чије је место именован."

Знамо да се исти однос према старим здањима није одржао одтада без прекида, али свакако траје више од једног столећа, тачније од времена Виолет Ле Дика (*Viollet-le-Duc*). Већ су свакој рестаурацији овог истакнутог архитекте, из средине XIX столећа, претходила опсежна испитивања у циљу утврђивања изворног облика грађевина; исходи су постали праве научне студије благодарећи чему је цела делатност усмерена на обнову

споменика постала, у западним европским земљама, већ у то време равноправна са осталим научним дисциплинама. Испитивања сакралних грађевина почев од Виоле ле Дика имају вид архитектонске археологије. Била су у прво време сведена на истраживање првобитних облика испитиваних грађевина, а временом су проширена у правцу испитивања њихове структуре и градива.

Иако је свима нама добро позната природа тих испитивања подсетимо се, укратко, на њихове циљеве:

У првом реду имају за циљ што успешнију и трајнију заштиту примарне конструкције или секундарних делова, или продужавање трајања градива од којег су сазидани.

Други важан циљ је успостављање одговарајућег облика споменика: изворног, или неког из позније епохе, односно оног облика који је научно најзаснованији, који највише доприноси сагледавању његове историјске и уметничке вредности.

Такав циљ заштитних радова на старим здањима обавезује на њихово подробно осветљавање из два смера: са једне стране ради сагледавања њихове физичке структуре и грађевинског стања, а са друге, њихових уметничких и ликовних својстава. Прво поменуто питање подједнако се односи на све врсте градитељских споменика због чега се на њему не бих задржавала. Истакла бих само да се у архитектонском организму сакралних здања у сасвим специфичним видовима користе сложени конструктивни облици: разни сводови, луци, и нарочито куполе. Теоријско испитивање тих конструкција је показало да су у њима напони врло променљиви зависно од облика конструкције и распореда оптерећења које носе. Због разноврсних комбинација поменутих конструктивних облика и њихове структуре - која, као што знамо, није монолитна, већ од градива различитог понашања у условима оптерећивања - анализа конструкција сакралних здања је врло сложена. За разматрање стабилности сваког таквог појединачног конструктивног склопа неопходни су врло исцрпни подаци и прецизни технички цртежи, јер они могу показати стање напона у њима. Тиме проблем није исцрпљен, јер постоје и други чиниоци који битно утичу на стабилност, као што је стање разматраних конструкција и степен чврстине њиховог везива о чему податке можемо стећи сондажним испитивањима о којима ће после бити више речи. У великим светским центрима одавно се врши моделско испитивање одређених старих грађевинских склопова и конструкција, али она не дају довољно поуздане основе за упознавање оних на споменицима. Италијански конструктори, ангажовани на заштити историјских грађевина, сматрају да је неопходно тачно бележење свих преузетих санационих мера и после праћење понаша-

ња споменика како би се дошло до тачних података о природи њихове структуре.

Поводом испитивања градива коришћеног у старим црквеним здањима, подсетимо се да нису искоришћене све могућности које пружају модерни истраживачки поступци (физичко-хемијска и минералогска петрографска испитивања, укључујући и испитивања зрацима, испитивања њихових механичких својстава, биохемијска испитивања разних обољења, снимања у ултраљубичастој и инфрацрвеној области спектра, ласерима или ултразвуком, а сасвим је ретко примењиван археомагнетизам за датовање испитивањем опека - што се у Совјетском Савезу и Бугарској, на пример, врло успешно примењује - па дендрохронологија, која се нарочито успешно користи за млађа историјска раздобља, а омогућује датовање уз помоћ остатака дрвених конструкција. Можемо искључити само метод испитивања уз помоћ радиоактивног угљеника, односно угљеника 14, стога, што није примењив код средњовековних споменика јер не омогућује довољно прецизно датовање.

Упркос озбиљних недостатака у испитивању структуре и градива старих здања - а знамо да би подаци о томе требало да постану обавезан део свих досијеа о споменицима, попут разних анализа у лекарским картонима сваког болесника - тежиште мог излагања биће на испитивањима усмереним ка утврђивању изворног облика и развоја сакралних грађевина. Проистиче из околности да је то деоница рада на градитељском споменику, за коју смо ми, архитекти, непосредно одговорни, док ова, претходно поменута, спада у делокруг рада других стручњака који суделују у заштити градитељских споменика.

Како сам напред истакла, почев од Виоле ле Дика испитивање сакралних грађевина има вид својеврсне архитектонске археологије. Прво се изучавају извори, графичка и архивска документа и литература о датом споменику, после чега се археолошким методама испитују његови стојећи делови по принципу њихове стратиграфије, отварањем сонди на карактеристичним местима. Те се сонде морају отварати са највећом пажњом, без излишних рушења и апсолутно без повреде неког битног стилског и конструктивног дела. Често се неки делови морају демонтирати. Претходно морају бити детаљно технички и фотографски снимљени, а сви комади пре вађења нумерисани, како би се у истом поретку могли вратити. Сондама, наиме, не смеју бити унапред одређени поткови радови и решење облика грађевина нити њена конзерваторска обрада. Налази морају бити документовани детаљним техничким снимцима (1:10 до природне величине) и фотографијама, а у Совјетском Савезу је у таквим случајевима обавезно вођење дневника - као код археолошких ископавања - у који се бележе место сонде, циљ сондирања, аутор истра-

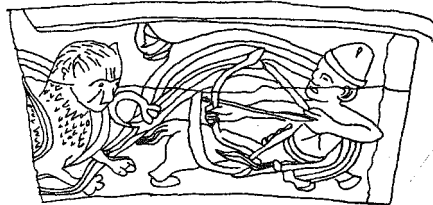
живања, опис сонде, карактеристика начина зидања и сва друга запажања, што код нас не раде сви конзерватори, а требало би увести као обавезу. Додају да је неопходно водити инвентар налаза до којих се долази у току истраживања горњих делова грађевине, са тачним бележењем места налаза сваког обрађеног архитектонског комада. Таквим поступком утврђују се и све друге битне појединости на грађевини: темељи, структура зидова, првобитна спољна обрада зида, првобитан кровни покривач и сви украсни делови, међу којима су и првобитни облици венаца. Од самог почетка ти истражни радови морају бити вођени тако, да се њима дође до података о првобитној обради фасада ако она није видна, а ако су фасаде биле малтерисане, о њиховој некадашњој боји. Скидање затечених површинских слојева мора, стога, бити извршено са највећом пажњом. Ако су ти слојеви танки, они се пажљиво одвајају скалпелима, као кад се чисти фреска. Узорке, који о томе говоре, као и узорке малтера, који одговарају појединим фазама грађења, требало би редовно узимати, инвентарисати и чувати као и остале налазе важне за развој и историју грађевине.

У начелу сонде треба свести на најмању меру. У Совјетском Савезу оне морају остати отворене и доступне другим истраживачима. Ако не могу остати под ведрим небом, постављају се ту разне заштитне конструкције. Такве обавезе код нас нису прописане, али и без тога је јасно да би се тог начела требало држати, јер тиме обезбеђујемо тако неопходну јавност рада у овом изузетно сложеном и одговорном послу. У том случају сонде морају бити обрађене да одиста могу остати отворене, да не ремете естетски изглед старе грађевине и да не изгледају као ружна оштећења на њима.

У даљем поступку упоређујемо податке до којих смо дошли изучавањем извора и других старих докумената, као и литературе, са откривеним материјалним подацима, настојећи да реконструишемо фазе грађења на испитиваном сакралном споменику и да уместо релативне хронологије, којом се служимо на почетку својих истраживања, одредимо апсолутну хронологију грађења. За фазе издвојене на основу стилских обележја, одређујемо апсолутну хронологију некад уз помоћ историјских података, а некада њима не располажемо па су неопходне јасне и сигурно датоване паралеле. Такав поступак је апсолутно неопходан пре предузимања измена на једном сакралном здању и нарочито када је у питању уклањање његових познијих слојева. Ако је циљ предузетих заштитних радова успостављање првобитних облика дате грађевине, такав поступак може проистећи само из темељне студије укључујући у њу и проучавање мерног система старих мајстора као и њиховог пројектантског поступка, како би се нови делови, мерама и сразмерама, хармонично повезали са старим.

Како обим запажених чињеница током истраживања на споменику, а нарочито њихова интерпретација, зависи од обима знања и познавања историјске архитектуре на којој интервенишемо, јасно је да радови на сложеним, вишеслојним и значајним сакралним грађевинама могу бити поверени стручњацима који имају одговарајућа знања. Зато архитекти, који се опредељују за рад на сакралним споменицима, морају стећи допунско образовање и одређена знања из области историјских наука (о доказном поступку на којем се заснива хронологија и развој грађевине, о коришћењу извора и литературе као и компаративног материјала) без којих не могу успешно обављати заштиту ове врсте градитељских споменика. Техничка заштита сакралних споменика није, наиме, занат за који се могу научити поступци, већ истраживачки поступак којем техничка знања дају неопходну егзактност, а истраживања историје и ликовно-стилских својстава датог градитељског споменика, неопходну допуну. Она започињу када се приступи једном старом здању, а завршавају се једновремено са окончањем његове техничке заштите.

Стари градски статутути, или манастирски типичи - систем одбране и војно устројство, или религијске представе и духовна средина датог времена, помажу да боље разумемо градитељски споменик који проучавамо. De Angelis d'Ossat, један од најистакнутијих савремених италијанских теоретичара заштите градитељског наслеђа, сматра да наш приступ споменику може бити исправан тек онда када схватимо његово дејство - емоционално, симболично, психолошко - у средини у којој је поникао, односно тек када схватимо на који је начин био укључен у систем мишљења оног времена и света, а да при томе не изгубимо из вида ни његово данашње дејство. Зато, вратимо се на почетну мисао подсећајући се на Касиодорово сведочење. Заузмимо се да разумемо поруке старих мајстора, да не би знали ишта мање од оних чијим се делом бавимо.

Светлана Мојсиловић-Поповић

МЕТОДОЛОШКИ ПОСТУПАК ИСТРАЖИВАЊА МАНАСТИРСКИХ ЦЕЛИНА

Истраживање, као саставни део процеса заштите културног добра, у досадашњој пракси подразумева поступак утврђивања настанка и трансформација примарног објекта (појединачни или целина), имајући у виду све аспекте његовог испољавања, што свакако зависи од врсте и карактера културног добра. У овом случају предмет испитивања је манастир - просторна структура - што налаже да се питање истраживања пренесе и на неке друге категорије, релевантне за заштиту културног добра у тоталитету. Такав приступ проблему захтева да се претходно дефинише појам у посебном случају.

Истраживање манастирске целине претходи изради пројекта презентације културног добра и обухвата: теренско истраживање, анализу просторних и архитектонских елемената, валоризацију садржаја и историјску експозицију. Свака од поменутих етапа представља засебну целину, али су оне међусобно повезане и чине континуални процес истраживања на свим нивоима, чији резултати одређују обим, врсту обнове и заштиту градитељског наслеђа. Целокупан поступак истраживања који се предлаже је уследио као резултат упоредних анализа и испитивања манастира на подручју средњовековне Србије и Византије. Прецизно хронолошко раздобље, у овом случају, омогућило је праћење развоја просторно-архитектонског модела, који се није битније мењао ни у наредним епохама. Континуитет структуре је омогућио стварање схеме по којој се, без значајнијих измена, може истраживати манастир као просторна целина на овом подручју у оквиру целокупног трајања те структуре.

Пре било каквих разматрања, неопходно је одредити карактер испитиваног предмета. Реч је о манастиру, хронолошки неодређеном, као посебном типу просторног модела. По својој суштини то је структура насељског типа са утврђеном просторном иконографијом и типичним објектима који је одређују. Без обзира на временско раздобље у коме се гради, подиже се у оквиру традиционалне схеме која представља одређени просторно-архитектонски тип. Варијанте у оквиру унутрашње структуре су свакако могуће и оне су пресудне при просуђивању карактера градитељства и његове

хронологије. У методолошком погледу исправан истраживачки поступак захтева интердисциплинарност, као једини облик рада на тој врсти културног добра у циљу његове укупне заштите. У оквиру генералног програма морају бити заступљене следеће области истраживања: архитектонска, археолошка, истраживања живописа, предмета примењене уметности - манастирска ризница, документата - манастирска архива. Пошто је предмет нашег стручног интересовања архитектура, у тој области ће бити изложен и методолошки поступак истраживања, који је по природи истраживаног предмета непосредно везан и за археолошка истраживања, која ће се помињати у мери која је неопходна за осветљење архитектонско-просторних питања.

Истраживање манастира се према идеалној схеми заснива на проучавању три врсте извора: објекат на терену, историјски писани извори и ликовни извори - историјски планови и графичке представе - ведуге манастира. Интерполацијом података из поменутих извора је могуће градити слику о просторној целини тога типа. Најзначајније место свакако заузима теренско истраживање објекта, које представља примарни извор. Систематском истраживању терена мора претходити прелиминарна валоризација споменичке целине која је индикатор за опсежније радове. На основу расположивих теренских и писаних података се одређује оквирна хронологија и просторно-архитектонски тип, што може обухватити и сондажна археолошка истраживања код недовољно дефинисаних целина, у циљу одређивања стратиграфије и прелиминарне хронологије. Полазећи од познатог просторног модела и претходне валоризације, приступа се систематском истраживању које обухвата: истраживање шире локације и позиције у региону, истраживање просторне диспозиције насеља и истраживање архитектуре у тоталитету. Испитивање локација и позиције у региону обухвата анализу основних услова који су били релевантни за подизање манастира на том месту: грађевинске карактеристике тла; постојање речне, односно изворске воде; постојање одговарајућег земљишта за економски развој заједнице; природни депои грађевинског материјала - могућа позиција старијих каменолома; климатски услови - микро климат; позиција манастирског насеља у оквиру саобраћајне мреже у време његове изградње; однос сакралне структуре према градској структури у оквиру епохе... Одређивање сакралног континуитета структуре на локацији је такође значајан елемент, посебно код целина овог типа, као један од битних предуслова за избор локације.

Истраживање просторне диспозиције манастира у крајњем исходу подразумева: дефинисање обима простирања насеља, идентификацију примарног просторног модела и фазе историјских реконструкција у оквиру трајања структуре - успостављање

релативне хронологије на основу распознавања грађевинских интервенција, функционалну анализу на нивоу насеља као целине и анализу архитектонско-просторног решења. Реализација таквог истраживачког програма се остварује паралелним архитектонско-археолошким истраживањима. Као конкретан пример ове етапе истраживања ће нам послужити манастирска целина Милешево.

Систематско истраживање манастира Милешево, од чије су целине били познати само црква и две грађевине из XIX века, започело је дефинисањем обима простирања насеља - археолошким сондирањем. Полазећи од чињенице да се ради о средњовековном манастирском насељу са чврсто дефинисаним просторним решењем централног типа, археолошке сонде су постављене према кардиналним правцима у односу на традиционалну оријентацију храма - правци исток, запад, север, југ, чиме је целокупан плато пресечен унакрсно. На претходно геодетски снимљеном ситуационом плану, у оквиру државне мреже, фиксирале су реперне тачке које ће служити за снимање целине. Позиција репера је забележена и на терену - уграђивањем металних клинова у одговарајућа бетонска постоља. Број фиксираних тачака је одређен тако да омогућава снимање и успостављање праваца на целокупном простору локалитета. У Милешеву је постављено осам репера, а у току истраживања су постављена још четири допунска. Принцип квадратне мреже, уобичајен археолошки метод, овде није био неопходан: ископавања манастирске целине се одвијају на већ познатом просторном моделу, а археолошке сонде следе грађевинску логику целине.

На основу резултата добијених из претходних сонди су одређене грађевинске границе манастира на источној, западној, северној и јужној страни; добијени су и подаци о стратиграфији и културним хоризонтима, што је омогућило утврђивање метода систематских истраживања. Целокупан простор на тај начин оквирно дефинисаног манастира је подељен у секторе обележене азбучном нумерацијом, који просторно одговарају северној, јужној, источној и западној зони целине и средишњем простору са црквом. Сектори су уведени због једноставнијег рада на документацији. Систематска ископавања манастира су настављена и реализују се по грађевинским хоризонтима у оквиру сектора. То подразумева откривање група грађевина до најмлађих подних површина у оквиру већих просторних јединица. Тек после детаљног архитектонског снимања и анализе архитектуре, изводе се сондирања у унутрашњим просторима објеката до здравице. Архитектонске основе, изгледи и пресеци се снимају у размери 1:25, а карактеристични детаљи у одговарајућој размери, прилагођеној предмету снимања. Успостављен је систем обележавања унутрашњих простора и зидова објеката арапском и римском нумерацијом. Сви зидови се

обележавају арапским бројевима, sukcesивно како се откривају, а унутрашњи простори римским бројевима по истом принципу. Без обзира на годишње истраживачке кампање - реч је о вишегодишњим истраживањима - бројеви зидова и простора се надовезују на претходне, тако да не постоји могућност понављања ознака. По истом принципу се обележавају архитектонски пресеци кроз терен са изгледима зидова и то арапском нумерацијом, нижући се редом док се целокупан простор не истражи. Такав метод олакшава рад на обради документације приликом архитектонске анализе, јер не постоји могућност понављања исто означених пресека у оквиру различитих сектора. Истовремено са наведеном документацијом се израђује и генерални план распореда нађене архитектонске пластике, односно фрагментарних налаза архитектонских елемената неопходних за анализу и нивоу грађевина манастирске целине, и то на нивоу ситуационог плана. Архитектонска пластика се нумерише арапском нумерацијом - фрагменти се снимају, а тачна позиција налаза се обележава на ситуационом плану, што омогућава праћење групе архитектонских елемената *in situ*, неопходних за реституцију облика. Сваки фрагмент поседује тачне координате места налаза. Сва архитектонска снимања основа и пресека изводе се геодетски, а изгледи зидова се снимају успостављањем хоризоната на апсолутним котама, преко којих се конструише одговарајући конструктивни растер за снимање. Целокупан ток истраживања се снима фотографски и води се конзерваторски и фото дневник. Археолошка ископавања се изводе по утврђеном методу инвентарских и статистичких картона.

Документација добијена претходно изложеним поступком истраживања представља подлогу за просторно-архитектонску анализу манастирске целине. Прво је успостављена релативна хронологија на нивоу целокупног насеља, на основу раздвајања грађевинских фаза зидања, односно просторних решења. Посебно треба истаћи фазе просторног решења, јер су код Милешево идентификоване две различите просторне диспозиције у оквиру насеља - старија средњовековна и млађа из XVI столећа, које се не поклапају. У циљу тачне грађевинске идентификације се врше архитектонска сондирања зидова и спојева на местима где је претпостављено да се могу добити прецизнији подаци. На пример, сондирана је средишња зидна маса полукружне куле на северном обимном зиду, јер је претпостављено да је у њу инкорпорисан северни угао старијег средњовековног зида. Та сондирања су дала позитивне резултате.

Генерална хронолошка анализа просторне целине се ради на ситуационом плану у размери 1:200. Издвојена су четири хронолошка раздобља на нивоу просторно-архитектонског решења.

Посебан проблем при истраживању манастирске целине представља питање функционалне анализе објеката. Расветљење овог питања захтева претходно познавање прописа и устројства манастирског живота - типика, исто као и других историјских докумената - извора који нам посредно помажу у идентификацији затечених грађевина на терену, што значи да том делу теренског посла мора претходити опсежан рад на писаној историјској грађи, као помоћном средству за разрешавање проблема. Моје лично искуство у овом случају је показало да је могуће, поред цркве и трпезарије, идентификовати и следеће функционалне категорије објеката које су припадале манастирском насељу: улазне куле или кулу, кухињу, пирг као посебно зидану грађевину, болницу, игуманску резиденцију, палату, ћелије, млин, вински подрум, радионицу за израду свећа (воштану кућу), топионичко коло, странопријемницу, пекару, библиотеку, оставе за зрнасту храну, цистерне, ковачнице итд. Наведени објекти представљају укупан збир могућих грађевина и не морају се налазити у оквиру једне целине. Значајне податке за функционалну идентификацију објеката, у оквиру теренског рада, свакако да пружају и археолошка сондирања грађевина, односно обрада покретног археолошког материјала из објеката.

Посебну етапу истраживања манастирске целине представља рад на архитектонској и конструктивној анализи објеката. Анализа обухвата разматрање архитектонског решења - хоризонталног и вертикалног плана, примарне и секундарне архитектонске пластике. Неопходно је извршити типологизацију основа, прозорских и улазних отвора, подова, кровова и кровних покривача - најчешће према археолошким подацима о пореклу употребљеног материјала. Размеравање грађевине у оквиру примењеног мерног система израженог у важећем систему мера (најчешће је реч о стопам), кроз пројектантски и грађевински модел, такође представља саставни део архитектонске анализе. Грађевине несакралне намене, које чине манастирско насеље, у конструктивном погледу су, за разлику од цркава, врло разнородно грађене. Примењиван је систем са пуним зидним платнима од чврстог грађевинског материјала, најчешће камен или камен алтерниран са опеком, дрвене међуспратне конструкције или сводна решења и, алтернативно, објекти дрвене конструкције са испуном. Пошто су у једној целини примењивана различита решења, неопходно је извршити њихову систематизацију која може послужити за хронолошку идентификацију грађевина. Питања примењених материјала, техника грађења и обрада основног грађива за зидање, такође чине саставни део те фазе проучавања профаних грађевина. Рашчлањавање фаза зидања на основу различитих техника грађења или на основу традиционалног рада ломљеним каменом, исто као и карактеристика везива, не мора увек дати позитивне резултате, нарочито

када је реч о малтеру, који и за време исте зидарске кампање може бити различитог састава.

Архитектонске особености објеката изражене кроз примарну и секундарну пластику и декоративне елементе, означавају стилску припадност одређеној епохи. Та категорија, јасно дефинисана код сакралних грађевина, није толико изражена код профане манастирске градње. Због тога је и поступак датовања грађевина на основу њихових архитектонских карактеристика сложенији и захтева упоредну анализу на нивоу испитивање јединице и шире - у оквиру архитектуре читавог раздобља.

Валоризација градитељског наслеђа као једна од завршних етапа у процесу истраживања манастирске целине мора бити изведена на основу суштине испитиваног предмета. Она не би требало да се заснива на хронолошком систему вредности, због чега се дешава да приоритетно место добије архитектонски предмет на основу своје старости, а не на основу своје архитектонске суштине. Манастир, као историјска категорија, има две вредности: систем вредновања који важи у тренутку његова подизања и вредност коју му обезбеђује хронолошка дистанца. Зато се проблем валоризације мора решавати на нивоу упоредног проучавања архитектуре. Будући да је манастир просторно-архитектонска структура, валоризација такве целине се одвија у две равни: прва - вредновање просторних решења - реч је о сукцесивном дограђивању кроз дужи временски раздобље - и друга - вредновање појединих архитектонских остварења у оквиру целине. Тако постављен проблем отвара питање историјске експозиције, категорије која је нарочито изражена код структуре насељеног типа. Појам историјске експозиције овде означава трансформацију просторне структуре у оквиру њеног укупног трајања. Резултати ове фазе истраживања су у непосредној вези са презентацијом споменика. На пример раздобље XIII и XIV столећа у Милешеви, изражено кроз сачуване појединачне објекте и просторну диспозицију насеља, великим делом је уништено каснијим преградњама или је инкorporисано у млађа просторна решења. На неким позицијама, старија структура се сачувала у остацима испод зидова из млађих епоха. У таквом случају се намеће потреба двоструке валоризације. Прва се односи на архитектуру и њене особености са аспекта историјског развоја, а друга непосредно на могућност презентације споменика. Тај други степен вредновања покреће истовремено и питање конзерваторске етике. Да ли је, када и у којој мери оправдано уклањање једног периода - обично млађег - да би се приказала најстарија фаза градње без обзира на степен очуваности њене архитектуре.

Завршна фаза истраживања манастирске целине обухвата израду идеалних реконструкција карактеристичних фаза развоја на нивоу насеља и поједи-

начних грађевина - на основу претходних резултата добијених посебним истраживањима. Захваљујући тако стеченој целовитој информацији о пореклу, типу и карактеру просторно-архитектонске структуре, могуће је предложити обим и врсту обнове културног добра.

Ранко Финдрик

О РАДУ НА ЗАШТИТИ НАРОДНЕ АРХИТЕКТУРЕ

О тешкоћама на које наилази рад на заштити споменика народне архитектуре говорено је и писано већ више пута. Разлози због којих је потребно да се и данас са њима бавимо посебно, нажалост још постоје, јер се однос према споменицима ове зрсте у међувремену није много изменио. И даље се мало средстава одваја за споменике народне архитектуре, и даље се мали број људи посветио раду на њеној заштити и изучавању, и на крају, што по природи ствари следује из претходног, метод рада оптерећен је застарелим приступом. Као да следимо мере, навике и могућности занатских грађевинских радионица преко којих се обично највећи део посла обавља. Традиционални или боље речено сасвим застарео приступ послу, очито да нема већу стручну и научну подлогу.

Због свега овога сматрамо да се, уз оно што је предмет наших разговора на овом скупу, мора нешто проговорити, бар укратко, о још два или три питања чији је значај за заштиту споменика народне архитектуре изузетно велики. Сматрали смо да бисмо када се ради о народној архитектури, било боље окренути оним питањима која у заштитном поступку имају већи значај, јер су нека од њих данас и посебно актуелна. Ово тим пре, што је у претходним саопштењима врло исцрпно и стручно говорено о документовању, која се као што се зна, раде на исти или готово на исти начин и на споменицима народне архитектуре.

Зато се и нисмо сасвим држали задате теме. Али када се има у виду одређена посебност материје, место и положај који рад на заштити народне архитектуре заузима у струци, као и све недоследности које наш рад, овакав какав јесте носи, налазимо да за ово имамо пуно оправдање.

Народна архитектура спада, свакако, међу значајније културне тековине које је наш народ оставио. Разноврсност, богатство облика и висок уме-

тнички домет сврставају народно градитељство међу највреднија дела народног стваралаштва. Врло је старог порекла. На неким грађевинама наћи ће се прастари конструктивни и стилски облици за које се са много вероватноће може претпоставити да су део старог балканског или још старијег словенског наслеђа. У старим градским језгрима у Македонији, Србији или Босни и Херцеговини, нарочито у подграђима некадашњих утврђених градова присутне су одлике византијског и средњовековног профаног грађења, а у Србији и Босни, каснији угарски или још новији аустријски утицаји, док вишевековна турска владавина није могла, уз све остало, а да не остави видног трага и на градитељском плану.

Истина, оно што је остало сачувано саграђено је у XVIII или највише у XIX веку, али је стварно настајало у широком временском распону од до-ласка Словена на Балканско полуострво, па све до почетка нашег века.

Па и поред тога, код нас, ни код проучавања, а ни код рада на заштити, народна архитектура нема оно место које јој по вредности припада. Све доскора, народно градитељство, налазило се по страни, недовољно познато, па према томе и неоцењено. Тиме је учињена очита неправда - читава једна област народног стваралаштва, област код које је народни дух најнепосредније изражен, која је и највише наша, јер је у њеном стварању учествовао читав народ, небројене генерације самоуких народних занатлија, остала је по страни.

Зато смо код проучавања народне архитектуре данас тек мало одмакли од самих почетака. Зато се мали, готово занемарљив број људи од струке бави овим послом, зато ни многа суштинска питања нису могла бити рашчишћена. Није још увек сасвим изграђен ни метод рада на испитивању, нити постоје устањени и прихваћени критеријуми за оцену. Због тога још увек није схваћено да је материја исувише сложена и да обухвата, чак и више него што је то код других грана уметности, широку област коју тек добро организован тимски рад може да савлада.

Када би се овај део наслеђа оценио онако како заслужује, уверени смо да би му се поклонили и већа пажња. Онда би се лакше увидело да конзервација не тражи да се споменик само оправи или обнови, да се рад не сме свести само на решавање задатака које намеће заштита и конзервација материјала или конструкција (за што се уврежио потпуно неодговарајући, а и рогобатан израз - техничка заштита), већ да посао којим се бавимо има и своју другу страну, свестранију и сасвим сигурно значајнију - да реши већи број питања од чијег исхода не зависи само успех конзерваторског подухвата, већ и даља судбина спомени-

ка. Није посебно тешко спасити од даљег пропа-
дања материјал од којег је споменик саграђен.

Много теже је наћи права решења за нови програм,
садржај, тј. обезбедити активну заштиту или ус-
кладити однос према околном простору. А, то смо
често ради да заборавимо.

Због свега овога ретко која друга врста споме-
ника поставља пред конзерватора већи број раз-
ноликих задатака које треба истовремено решава-
ти. Прикупља се и обрађује грађа, испитује гра-
ђевина, утврђују и усвајају мерила са којима се
одређују споменичке вредности, врши се заштита
и конзервација материјала, санирају се констру-
кције, сређују просторни односи споменика и око-
лине или односи унутар споменичке целине.

Истина, све ово што је набројано ради се и код
других споменика. Али разлика је у томе што при
раду на заштити споменика народне архитектуре,
неки од ових задатака имају већи значај, па пре-
ма томе и траже више пажње. Прикупља се грађа о
споменицима, разрађује програм будуће делатно-
сти, тј. изналазе садржаји којима ће се испуни-
ти будући живот споменика, чиме заштитни захват
постаје активан чинилац у будућем животу споме-
ника, и напokon штити се и конзервира материјал
и конструкција. У оквиру целокупног заштитног
захвата то су три значајнија правца деловања,
па им се у раду мора поклонити и посебна пажња.

Рад на прикупљању грађе код споменика народне ар-
хитектуре има значај и посебне заштитне мере,
јер ће се једино преко сакупљене грађе моћи са-
чувати све о једном споменику. једној врсти гра-
ђевине или о архитектури једног подручја, краја.
При томе се полази од тога да стављањем под
заштиту ограниченог броја споменика, једна вр-
та или тип грађевине неће бити потпуно пред-
стављен. Велики број варијанти или различитих ре-
шења у оквиру истог типа нећемо моћи, највише
због ограничених материјалних могућности све
заштитити, па остаје као једино могуће да се
прикупи што више грађе.

Исто тако, велики број грађевина због начина на
који су грађене (због природе материјала и кон-
струкције) готово да и није могуће физички пот-
пуно заштитити. Сигурно да се импозантна, скоро
монументална грађевина, каква је сточарска ко-
либа са Ртња, не може на месту сачувати у из-
ворном стању. Дрво које није посебно бирано, па
је због тога слабо и неотпорно, а још више па-
рат или слама и бусен од траве и земље, под
условима оштре, а често и сурове планинске кли-
ме, не могу опстати, поготово ако се у њима ста-
ло на кочан.

И када би пренели или реконструисали једну или
две овакве грађевине у неком од музеја народног
градитељства, не би се могло сачувати целокупно
знање о овом споменику, а и тада, као једино по-
уздано остаје да се прикупи што више грађе - ар-
хитектонских снимака, фотографија, описа, да се
забележи, опише начин живота, обичаји, свако-
дневни живот и све остало што је морало утицати
да се грађевина образује.

Неће бити једноставно између великог броја ста-
рих кућа у некој урбаној или сеоској целини
одредити се за једну или две грађевине. Вели-
ки број насеља и још већи број сачуваних стари-
јих грађевина у њима, ствара тешкоће при одаби-
рању. Један тип сеоске или градске куће обично
се не ограничава само на једно насеље, већ по-
крива знатно шири простор, без чијег се позна-
вања не може извршити правилан избор. Једна вр-
ста грађевине може бити раширена скоро по чита-
вој земљи (као што је то на пр. случај са брв-
наром), али и заступљен само у неколико села.
Може бити ограничен само на једно варошко насе-
ље (као што се у Ораховцу код Призрена због про-
изводње вина, чиме се бави највећи део станов-
ништва, развио посебан тип куће), или растурен
по свим градским насељима у једном крају.

Врло често ни границе области коју покрива је-
дан тип грађевине нису довољно јасно обрађене,
па се типови кућа преплићу и укрштају. Тако
имамо у истој области, грађевине са одликама и
једног и другог типа.

Прикупљањем грађе о народној архитектури, тј.
израдом документације, наша конзерваторска служ-
ба се доста бавила у послератном периоду. Раз-
рађене су схеме и усвојени закључци како и на
који начин треба приступити раду, и израђени су
евиденциони картони за све врсте споменика, па
према томе и за споменике народне архитектуре.

Упоредо са овим радило се и на терену, стицала
прва искуства и уобличавао и изграђивао метод
рада, па су од немалог значаја резултати до
којих се дошло решавањем задатака ове врсте.
Први и почетни кораци на томе послу учињени су
кроз радове на акцијама које су предузимане да
би се направио преглед споменика у неким нашим
старим урбаним језгрима, а коју годину касније
и преглед сеоске архитектуре на нешто ширим по-
дручјима.

Рад је морао бити тако организован да се крај,
област, сеоска или градска целина која се ис-
питује потпуно "прочеља".

Задатак је подељен на три фазе:

- прва фаза - припремни радови, претходно упознавање са историјом места, прикупљање података из литературе, претходно упознавање са тереном,
- друга фаза - обилазак терена и одабирање објеката, уношење ознаке вредности одабраних грађевина у карту, попуњавање анкетних картона, израда скица и узимање основних података, фотографисање,
- трећа фаза - потпуно архитектонско снимање одабраних грађевина или целина, мањи истраживачки радови, предлози за даљи рад.

Прва фаза рада обухвата све оно што се иначе ради и код споменика друге врсте, код сваког истраживачког рада. Укратко, прикупљају се сви претходни подаци који чине основу на којој се оснива даљи рад.

У другој фази радова обилази се терен, евидентира се све што има неку вредност - појединачни објекти и целине, било да се ради о већим насељима или скуповима од свега неколико зграда. За сваку грађевину или целину која се евидентира попуњавају се два анкетна листа који чине целину: картон архитекте и картон етнолога. Приликом састављања картона настојало се да и архитект и етнолог кроз податке које бележе дају своју оцену грађевине или целине.

Највећи део објеката биће обрађен само на овај начин, па се зато у картон уноси више података него што је то за прву оцену неопходно. Бележи се све што се касније може користити за упоредне студије: димензије отвора врата и прозора, парпети, дебљине зидова, врста међусупратне, конструкција зидова, врсте подова, висина етаже, грађевински материјал, бележе се особености градитељског поступка и др. Показало се да ограничени простор на картону не дозвољава да све буде забележено, па ће се понеки значајнији део конструкције морати посебно издвојено нацртати.

Екипа се по секцији или катастарском плану креће од места до места, а у насељу од објекта до објекта. Потребно је обићи и све расејане мале грађевине по пољима и планини. Уколико не постоје катастарске подлоге ради се слободоручно у приближној размери скица насеља, али као основа за израду оваквих скица могу послужити и старије карте, као што је на пр. код евидентирања сеоских насеља на острву Хвару план насеља рађен на основу снимака старог аустријског катастра из половине прошлог века. Код развијених сеоских насеља користе се специјалне карте 1:50000 или још боље 1:25000, а још најбоље

аерофотограметријски снимци који најверније показују данашње стање.

На основу оцене испитивача врши се избор објеката за које се отвара картон, што се мора обележити и на карти. Картон добија свака грађевина вредна пажње. За села у целини или мање скупове зграда који имају вредност као целина, отвара се анкетни лист који носи ознаку "сеоске целине" и за појединачне грађевине картон са ознаком "народно градитељство".

Уколико се за село или заселак који је оцењен као целина од вредности отвара анкетни лист онда се за сваку грађевину унутар те целине отвара картон. Изузетак се може направити само код већих целина са већим бројем грађевина, где се за грађевине без неке изражене архитектонске вредности (новосаграђене и привремене градње) картон не отвара. Само се обележава у плану, тј. уноси ознака вредности.

У план насеља на анкетном листу уноси се још и следеће:

- стање грађевине, обично две ознаке - сачуване грађевине и рушевине,
- посебно се означавају грађевине које треба заштитити, као и грађевине и целине које треба доцније посебно обрадити,
- путеви и везе са другим насељима, пољем или планином.

Упоредо са цртежом даје се и претходна оцена вредности, што је уједно и предлог за даљу обраду. Оцењује се значај грађевине, стилске и естетске вредности, место и значај у односу на целокупно наслеђе области, организација простора, конструктивне особине и обликовање.

У претходној оцени целине терена навести све што је издваја: старост, неизмењен стари урбани склоп, сачуване развојне фазе, сачуване грађевине које припадају појединим фазама у развоју културе становања, грађевине од значаја за културну и политичку историју краја или насеља, амбијенталне вредности, и сл.

У предлозима за даљи поступак код оба картона предвиђене су следеће оцене: 1. заштитити, 2. Грађевина или целина амбијенталне вредности па је треба у склопу планирања сачувати, 3. потпуно архитектонски документовати, 4. непотребна даља обрада.

У трећој фази рада, после сређивања анкетних листова врши се архитектонско снимање и стварање потпуне документације. Одабране грађевине

снимају се са свим мерама, посебно се у већој размери снимају сви значајнији архитектонски и конструктивни делови и ради се потпуна фотодокументација. Испитује се и трага за технологијом градитељског поступка, прикупљају се подаци о историјату споменика, животу и обичајима - једном речју белсжи се на један или други начин све оно што је могло утицати на развој грађевине или насеља у целини.

У овој фази се у рад активније укључује и историчар, географ, привредни историчар и историчар уметности, уколико то грађевина или целина која се испитује захтева. Упоредо са архитектонским снимањима појединачних грађевина у целини, ради се и анализа структуре насеља. У ситуациони план насеља уноси се следеће:

- обележавају се грађевинске целине које треба посебно заштитити, уколико се не предлаже да се читаво насеље заштити, означава се ужа и шира зона заштите,
- означава се: 1. намена објекта, 2. комунална опремљеност, 3. конструкција и материјал, 4. кровни покривач и облик кровних површина, 5. спратност, 6. зеленило, 7. улични застор, 8. тип, старост, 9. стање, очуваност, 10. саобраћајна шема,
- снимају се карактеристични улични профили, пресеци кроз насеље, развијено лице улице.

Као што се види задатак се мора схватити као посао једног тима, што се данас код све сложености радова и потреба за специјализацијом показало као једино исправно. Испитивање и прикупљање грађе обављале су екипе састављене од архитекте, етнолога, уз помоћ историчара, географа и по потреби историчара уметности. У саставу екипе су још и фотограф и студенти архитектуре.

Већ више од петнаест година у заводима ради већи број етнолога који се баве проучавањем народног живота, јер народна архитектура као део материјалне културе припада и етнологији. Но, јасно је да рад самих етнолога, тј. само испитивање етнолошке компоненте споменика није довољно. Народно градитељство је архитектура, техничка, стручна и знанствена дисциплина, а да би се проучила и упознала једна грађевина и да би се направио довољно стручан предлог за заштиту, а и да би се водили радови потребно је одређено знање, тј. одређена стручна усмереност. Не би требало посебно подсећати да је метод архитектонског проучавања и тумачења грађевине, посебан стручни метод, који не може надоместити накнадно, на брзину и узгред стечено знање.

Народна архитектура се у току студија слуша као посебан предмет и то са осталим предметима из области архитектуре даје довољно знања и основу за будући рад, али при томе ипак недостаје потребна дубина и свестраније улажење у материју. У току редовних студија нема довољно подстицаја за касније стручно усмеравање.

Архитеката који су се определили за рад на проучавању и конзервацији народног градитељства нема много, а од случајних сарадника, какви се најчешће нађу у нашим екипама не може бити користи. Архитекта није само цртач који преноси на папир оно што види. Сваки цртеж је студија, докуменат трајне вредности. А, да би то стварно и био мора потећи из руке човека чија је моћ запажања и знања о предмету изучавања потврђена. Нажалост, то не поседују сви који умеју да цртају. Ни овај занат, као ни било који други, не може се савладати и научити одједанпут.

Према моме искуству и веровању, посао архитекте био би да уради архитектонску представу, студију и анализу грађевине, опште функције, материјал употребљен за грађење, технологију грађевинског поступка, конструкције, изглед грађевине и однос према околном простору, преко чега даје и запажања о особености рада градитеља: да врши студијске анализе упоређујући више сличних или једнаких грађевина снимљених на истом подручју; да опише грађевину, да је прикаже каква је данас и каква је била у прошлости, да трага за променама и да утврди њен изворни лик; укратко, да у оквиру метода своје струке пружи тумачење и објашњење грађевине документовано архитектонским прилозима.

Етнологу остаје по мени сложенији и тежи део посла: да опише начин на који се живи, утврди развој облика живота, промене, узроке и последице, и да на основу исхода таквих истраживања изнајде чиниоце који одређују или утичу на формирање и развој типа грађевине; да на основу ових истраживања пружи објашњење (а не опис) унутрашње функције грађевине, тумачење развоја целине, куће или унутрашњег уређења и опреме. Етнолог образлаже и показује зашто се кућа или целина образује на одређени начин. Тражи одговор на питање шта је све условило или допринело да се кућа или насеље у целини образује на одређени начин. Сажето речено врши испитивања и долази до резултата методом и средствима које му пружа етнологија.

Ово напред је шема, идеално постављена, разуме се. У пракси и свакодневном раду је друкчије.

Недостатак смисла за тимски рад доводи скоро до трагичног мешања надлежности, за шта се може рећи без бојазни да ћемо претерати, истоветног са аматерским деловањем. Због тога су нам остали

сасвим недовољни и површни подаци о великом броју грађевина народне архитектуре које су данас већ нестале. Из истог разлога и конзерваторски поступак трпи од произвољности и импровизације па зато нема ни потребан стручни ниво.

А, верујем да би било и друкчије и боље да у раду има више критичности, више сагледавања сопствених стручних могућности. Онда би се сигурно увидело и лакше прихватило да архитекта и етнолог и када раде заједно не чине тим. Ретко када је у неком од наших подухвата осигурано учешће хемичара и физикохемичара или стручних сарадника који се баве заштитом материјала, без чије сарадње нема правог рада нити се могу постићи добри резултати. Исто тако је незамислив било какав рад без учешћа статичара, који ће једино својим анализама и прорачунима моћи показати шта је и колико потребно да се уради на неком делу конструкције. У радни тим мора бити укључен и историчар уметности који ће проучити богате резбарене или сликане украсе са којима су украшене многе старе грађевине. Код рада на проучавању народних техничких уређаја какви су на пр. стари млинови или ваљавице и сл. неопходна је сарадња машинског инжењера или стручњака за хидротехнику, који ће протумачити и документовати принципе на којима се оснивају народна техничка знања.

Тек овако широко састављен тим, са људима ових али и других стручних профила, о којима овде није посебно било речи, у коме ће сваки учесник деловати у оквиру своје струке, моћи ће да осигура успешан рад.

Изналажење нове намене, тј. таквог програма, садржаја, који ће споменику обезбедити даљи живот, а тиме и услове да остане трајно заштићен, са своје стране отвара низ конзерваторских проблема и поставља нове, друкчије захтеве конзерваторским захватима какви се иначе изводе и на другим врстама споменика. Нови садржаји траже обично и извесне измене на споменику. Мораће се, можда, нешто и да промени на конструкцији, организацији простора или материјалу од којег је споменик грађен. А, то захтева да се према таквим суштинским питањима има одређен став. Укратко, врло осетљива питања која улазе дубоко у суштину смисла и оправданости конзерваторског захтева - како и на који начин сачувати споменик у изворном стању, а уједно обезбедити услове да и даље активно живи. Под изворним стањем подразумевају се, разумљиво, сва његова својства - уз организацију простора и изглед, материјал употребљен код грађења, конструктивни систем и нарочито технологија грађевинског поступка, коју смо често вољни да заборавимо.

Ово последње истичемо зато, што смо много чешће него што је то стварно потребно склонили да

старе изворне материјале заменимо неким другим, који никако не могу припадати крају у коме је споменик настао. Често се уместо борове шиндре, добијене цепањем облице, поставља хрстова или букова резана, уместо првобитне конструкције зида или крова, нова конструкција, друга врста дрвета, друге везе, други статички принципи. Место испуне од ћерпића или плетера на зиду од скелетне конструкције поставља се шупља опека, уместо дрвених греда, армирано-бетонске и сл. И на крају, после свега остаје само лик споменика, па и он невешто и произвољно урађен.

Такве, наоко сасвим ситне и безначајне, али понекад и сасвим крупне промене, прављене без правог разлога и оправдања, преовладале су у конзервацији да се сматрају редовним конзерваторским поступком. Тим путем су многе старе, изворне конструкције постепено ишчезле, а древни, проверени народни градитељски поступци временом се заборавили.

Када би се неким случајем уопште у конзервацији прихватило и преовладало схватање, које је наша конзерваторска стварност усвојила, онда би то значило да се и код других споменика таква пракса мора усвојити и прогласити за правило. А, није тако. Нико и не помишља да на пр. уместо трошних остатака неког старог брода из XIV или XVIII века, делова преплета и лепа праисторијске куће или ковчега из XVI или XIX века какви се чувају у музејима, изради копију, и да копију прогласи за споменик, а прави предмет остави да пропадне.

А, ми управо тако радимо. Наше грађевине после конзерваторских радова су чак чешће неуспеле него успеле копије.

И у западним и у источним земљама, где је конзерваторска служба боље организована и развијенија, далеко се већа пажња поклања заштити материјала и конструкција. Уведене су и примењују се врло ефикасни и не много сложени поступци за заштиту и консолидацију материјала од којег је стара градска и сеоска архитектура саграђена. Тако је у савременој конзервацији готово незамисливо да натрулу дрвену греду таванице или међуспратне, стуб или косник носећег костура зида замени новим дрветом, већ се траже, изналазе и већ увелико примењују средства којима се побољшавају статичка својства дрвета и конструкција оспособљава да прими све напоре и оптерећења које их у новим условима живота споменика очекују.

И на крају поново још само реч, две о ономе о чему сам говорио у уводу овог излагања, о потреби да у излагању изиђем изван оквира задане теме. Сматрао сам да је то у овом тренутку потребно, чак и преко потребно. Наша конзерваторска пракса, разумљиво, мислим овде само на споменике народне архитектуре, на то ме обавезује.

ЗАКЉУЧЦИ

1. Сви заводи за заштиту споменика културе у Србији треба да усвоје методолошки поступак рада на непокретним културним добрима, изложен у претходним саопштењима, и уграде га у своје интерне правилнике. На тај начин ће овакав процес рада постати обавеза за службу заштите у целини.

2. Истраживачко-конзерваторским радовима на непокретном културном добру мора да претходи Програм истраживања, а затим истраживачки пројекат. Програм истраживања ради се у облику елабората са одговарајућом документацијом. Он треба да пружи доказе о истраживачевом познавању проблема које дати споменик покреће, о исправности метода истраживања, као и доказе да је отварање сонди замишљено у духу конзерваторских начела. Пројекат истраживања треба да буде интердисциплинаран. Он мора имати и разрађен метод документовања свих теренских података. Садржај истраживачког пројекта који је прописала Заједница завода, мора бити доследно примењен. Истраживањима се не сме угрозити споменик, нити прејудуцирати конзерваторско решење. На истраживачким деловима споменика морају се сачувати докази "in situ" о његовој историји, развоју и променама.

3. Обавеза свих истраживача је објављивање годишњих извештаја у Гласнику Друштва конзерватора Србије о изведеним истраживачко-конзерваторским радовима, а по њиховом завршетку објављивање резултата истраживања и конзерваторских захвата, према закону о научно-истраживачким делатностима.

4. Неопходно је што пре изградити КОДЕКС о понашању стручњака приликом рада на споменику.

5. Потребно је да све институције заштите прис-

тупе припреми документације за компјутеризацију. Овом проблему ће бити посвећен посебан колоквијум у оквиру рада секције.

6. Предложене су следеће теме за састанке секције:

- Санација поремећених конструктивних склопова и употреба нових материјала
- Методи компјутерске обраде документације
- Проблеми заштите урбаних целина и ревитализације појединачних споменика у њима
- Заштита археолошких локалитета
- Истраживање и заштита средњовековних утврђења
- Проблем производње грађевинских материјала и очување старих заната.

Одлучено је да тема следећег колоквијума буде "Санација поремећених конструктивних склопова и употреба савремених и традиционалних материјала". Овај састанак ће се одржати 8. маја 1986. године, на подручју Завода за заштиту споменика културе из Краљева.

7. Секција мора да утиче на брзо решавање проблема полагања конзерваторских испита за архитекте и техничаре конзерваторе због права потписивања пројеката.

8. Сви учесници скупа су се сложили да је потреба за стручним скуповима овакве врсте изузетно изражена и да би се састанци морали редовно одржавати, укључујући и друге профиле стручњака који учествују у заштити непокретних културних добара.

Скупови морају бити отворени и не подразумевају учешће искључиво чланова Друштва конзерватора Србије.

Мирко Ковачевић

СОЛУН - 2300. ГОДИНА

Ове године (1985) град Солун (грчки: Тесалоники) је обележио 2300 година постојања. У неколико речи (иако је то вероватно познато) Солун је основан 315. године пре Нове ере на месту Терме. Основао га је Касандар, син једног војводе Александра Великог, који је од 335-396. године пре Нове ере био краљ Македоније. Вероватно 305. године Нове ере Галерије, зет Диоклецијанов и од наведене године цар, пребацује своју престоницу у Солун. Галерије је изградио у Солуну много грађевина између којих треба свакако поменути велику раскошну палату за живот и монументално кружно здање Ротонду, верује се, као маузолеј.

На погодном месту, у дну топлог залива, Солун се развијао као други византијски град, односно као политички, економски, верски и уметнички центар Македоније и Балкана све до 1430. године када су га узели Турци. Из времена Византије сачувано је до данас много споменика у првом реду црквених и фортификационих.

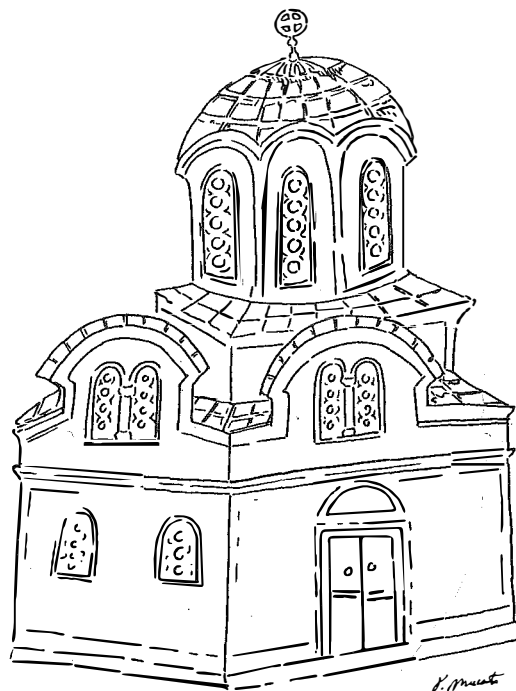
На крају низа манифестација поводом 2300. годишњице, од 11.-13.децембра 1985. године одржан је интернационални симпозијум посвећен рестаурацији византијских и поствизантијских споменика културе. Дан пре почетка симпозијума, 10.децембра отворена је у конзерваторски срећеној Белој кули импресивна музејска поставка везана за истраживања и обнову солунских споменика, а на универзитету неколико дана раније, за нас нарочито интересантна изложба документације о конзерваторско-рестаураторским радовима. Ове манифестације организовала је 9.ефорија за византијске старине тј. Градски завод за заштиту споменика културе из византијског периода у Солуну.

Програм симпозијума компонован је тако да омогући домаћинима у прва два дана излагања о извршеним радовима, проблемима који су у решавању и планираним акцијама. Истовремено гостима је омогућено да виде неке од споменика о којима је било речи. Последњи дан посвећен је двома темама: прва је лучне, сводне и куполне конструкције посматране са статичко-конструктерског ас-

пекта и друга традиционални и савремени материјали у обнови споменика културе. Овог трећег дана, између бројних саопштења домаћина и излагача гостију говорили су др Милка Чанак-Медић и др Мирко Ковачевић.

Позвана од грчких колега, и врло љубазно примљена, симпозијуму и другим манифестацијама, присуствовала је и група архитеката Републичког завода за заштиту споменика културе.

Општи је утисак, рекло би се, да је грчка служба заштите направила последњих година, после земљотреса 1978. године нарочито, крупне корак напред. Драгоцена су бројна искуства која су саопштена (материјал са симпозијума биће објављен), а такође и контакти који су остварени и који отварају врата за даљу ширину и разноврснију сарадњу.

ВЕСТИ И БЕЛЕШКЕ

АРХ. РАНКО ФИНДРИК, конзерватор-саветник Републичког завода за заштиту споменика културе добио је ОКТОБАРСКУ НАГРАДУ ГРАДА БЕОГРАДА у 1985. години за реализацију пројекта Етно-парк у Сирогојну, који је оцењен као најзначајније архитектонско остварење у протеклој години и као изузетан допринос заштити народног градитељства.

АКАДЕМИК ВОЈИСЛАВ Ј. ЂУРИЋ, добитник је СЕДМОЈУЛСКЕ НАГРАДЕ СР СРБИЈЕ у 1985. години - највећег друштвеног признања у нашој Републици. Награда му је, између осталог, додељена за изузетан допринос истраживању и научном проучавању уметничке баштине наших народа. Поред свог високог признања В.Ј.Ђурић је добитник и низа других признања као што су ОКТОБАРСКА НАГРАДА ГРАДА БЕОГРАДА, ХЕРДЕРОВА НАГРАДА и НАГРАДА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ.

АКАДЕМИК ДЕЈАН МЕДАКОВИЋ изабран је за генералног секретара Српске академије наука и уметности.

Мр. НАДЕЖДА ПЕШИЋ-МАКСИМОВИЋ, саветник конзерватор Републичког завода за заштиту споменика културе, веома заслужни истраживач споменика народног градитељства, недавно је одласком у пензију завршила свој активни радни однос. Надежда Пешић-Максимовић, аутор већег броја стручних и научних радова и писац веома запажене књиге "Споменичке вредности сеоских центара у Србији", Београд, Републички завод за заштиту споменика културе 1984, обележила је своју прегалачку активност ретким ентузијазмом и несебичном склоношћу да млађим колегама пружи свесрдну стручну помоћ и моралну подршку, на чему су јој веома захвални. Добитник је награде Друштва конзерватора Србије и других друштвених признања.

БРАНИСЛАВ ЖИВКОВИЋ, саветник-конзерватор, после 35 годишњег непрекидног и неуморног рада у Републичком заводу за заштиту споменика културе, завршио је свој активни радни однос отишавши у пензију. Бранислав Живковић је стекао огромне заслуге радећи као сликар-конзерватор на заштити фресака (Ариље, Нова Павлица, Жича, Каленић, Раваница, Манасија, Богородица Љевишка, Грачаница, Доња Каменица, Поганово, Сопоћани, Хиландар и др.), а посебно на њиховом документовању сјајним цртежима које већ неколико година објављује у серији Републичког завода "Споменици српског сликарства средњег века" ("Каленић", "Манасија", "Сопоћани", "Жича"). Поред низа друштвених признања Б.Живковић је добитник награде Друштва конзерватора Србије.

Мр. РАДОСЛАВ ПРОКИЋ, архитекта Завода за заштиту споменика културе у Крагујевцу, јуна 1985. године добио је награду и диплому Културно просветне заједнице СО Крагујевац у области архитектуре, за достигнута остварења у протеклој 1984. години. Награда је додељена као признање за реконструкцију Трга Народних Хероја у Крагујевцу, којом је овом старом урбаном наслеђу Крагујевца враћен првобитни изглед уз савремена споменичка решења заједничке гробнице и бораца НОР-а и револуције.

Мр. РАДОСЛАВ ПРОКИЋ, архитекта-конзерватор Завода за заштиту споменика културе у Крагујевцу, на основу Одлуке Збора радних људи по расписаном конкурс за избор директора и сагласности надлежних органа, постављен је 26.марта 1985. године за директора овог Завода.

Др СРЕТЕН ПЕТКОВИЋ, историчар уметности, изабран је за редовног професора Филозофског Факултета у Београду, у Одељењу историје уметности.

Др МИОДРАГ ЈОВАНОВИЋ, професор Филозофског Факултета у Београду изабран је за продекана овог Факултета.

Мр. СРЂАН ЂУРИЋ, самостални стручни сарадник у Републичком заводу за заштиту споменика културе успешно је одбрао докторску тезу "Касно-античке и ранохришћанске зидане гробнице у Илирику од III-VI века" на Филозофском Факултету у Београду пред Комисијом у саставу др Јован Ковачевић, др Владислав Поповић и др Александрина Цермановић-Кузмановић.

На последипломским студијама из заштите, ревитализације и проучавања градитељског наслеђа на Архитектонском Факултету у Београду, у периоду од фебруара 1985. до јануара 1986. године одбрали су специјалистички рад следећи слушаоци:

арх. САБИРА ХУСЕЋИНОВИЋ: Ревитализација и презентација тврђаве Кастел у склопу савременог урбаног ткива Бања Луке,

арх. ГОРДАНА БАБИЋ-ЦИВИЋ: Заштита, реконструкција и ревитализација подручја Сигурате у Дубровнику,

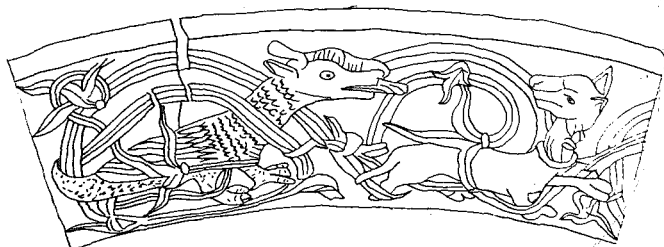
арх. МИЛЕТА ЂОКОВИЋ: Заштита и ревитализација споменичког комплекса у улици Хероја Јерковића и на старој Ракијској пијаци у Титовом Ужицу,

арх. НИКОЛА МИШИЋ: Анализа проблема заштите и ревитализације Копитареве улице у Нишу,

арх. СИМА ГУШИЋ: Програм истраживања урбанистичко-техничке заштите и ревитализације локалитета Ремесиана у Белој Паланци.

У истом периоду на индивидуалне последипломске студије из заштите, ревитализације и проучавања градитељског наслеђа на Архитектонском Факултету у Београду уписана је архитекта ЕВАНГЕЛИЈА ХАЦИТРИФОНОС, сарадник Службе за византијске старине у Солуну.

У сарадњи Архитектонског Факултета из Београда, Архитектонског Факултета из Загреба и Архитектонског Факултета Универзитета у Ноксвилу, држава Тенеси, током јула и августа месеца 1985. године, организована је, под руководством наставника ових факултета, Летња школа "Традиција и креативност" која је окупила у Мотовуну око тридесет студената ова три факултета. Програмом школе обухваћена су истраживања и могућности ревитализације малих градова Централне Истре као и истраживања народне архитектуре у околини Мотовуна.

СТРУЧНА УСАВРШАВАЊА И РАЗМЕНА

Наила Вољевица
Ђенана Златкић

ИСТРАЖИВАЊА У КАЛВИ РИСОРТИ И СТУДИЈСКИ БОРВАК У ИТАЛИЈИ

Током три летња месеца 1984. и 1985. године, под покровитељством УНЕСКО-а, а у организацији Servizio Volontariato Giovanile, а по пројекту др археологије Енрике Поци и Ђулијане Токо из Главне управе Министарства Културних Добра напуљске провинције, трајала су археолошка ископавања на локалитетима у Калви Рисорти.

Ми смо боровали и учествовали у екипи по три недеље. Наша група је радила на првим снимањима римског театра и амфитеатра у античком граду Калесу.

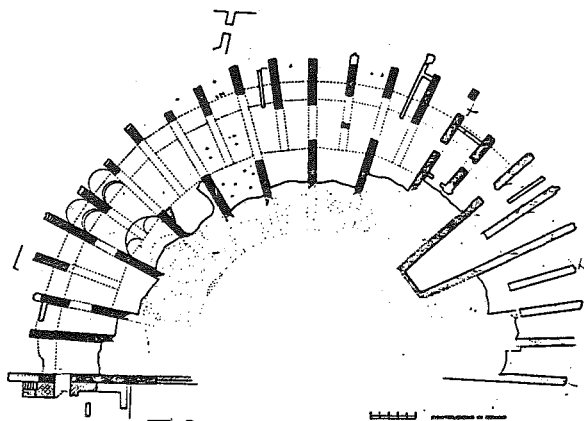
Калес је античка, прво етрурска, а касније римска насеобина тачније град, кога тангира Via Atria. Налази се у близини Капуе и Казерте, код данашњег села Калви Рисорта.

Калес је од недавно постао прави истраживачки изазов за археологе, историчаре уметности и архитекте којима је специјалност римска архитектура. Иако је локалитет познат још из 17. века, осим спорадичних студија појединих археолога нису предузимана нити финансирана обимнија истраживања до 1984. године, Калес је сачувао остатке појединих грађевина, али је однос према њима сасвим произвољан. Осим временског пропадања, античка варош је вековима била замена за каменолом, па се на многим кућама у селу могу видети фрагменти римске пластике уграђене у зидове, а бројне старе цркве су украшене мермерним стубовима са театра, амфитеатра, терми, темплума и других доступних репрезентативних објеката. Пошто је земљиште плодно, а наноси вулканске прашине са Везува велики, за пољопривреду су искоришћени такви простори као што је сцена театра и амфитеатра.

Осим споменика културе римског периода, на овом подручју се налазе бројни остаци из етрурске епохе: гроте, ранохришћанска базилика, средњовековни кастел, ренесансна палата, барокна вила и др.

Театар се налази у средини бившег античког насеља Калес. Одмах по отклањању првог слоја вегетације, локалитет је ограђен и постављена је екипа чувара који даноноћно стражаре. Овакве мере су логичне јер је налазиште богато археолошким предметима. Приступ локалитету дозвољен је искључиво бригадирима и овлашћеним лицима.

Осим снимања елемената за цртање плана, наша група је снимала и сва оштећења као и потенцијалне опасне тачке, које би евентуално могле да угрозе безбедност радника. По свој прилици, театар би био боље очуван да га није оштетио снажан земљотрес 1980. године, који је проузроковао рушење многих конструктивних зидова, али не и сводова. Театар је грађен у 2. веку нове ере, а материјал од кога је грађен, већ је перифицирао, тако да су оштећења на сводовима који више нису ничим ношени, сасвим незнатна и лако поправљива. На средњем зиду театра открили

смо сегмент пропорционог кључа, што је веома значајно за даљи рад на конзервацији и реконструкцији, ма како оне биле компликоване. Проналазак пропорционог кључа увек је значајан за утврђивање стварних димензија оштећених делова или оних којих више нема на објекту.

Радили смо свакодневно на објекту од 9-13 часова и у бироу од 16-19 часова, а понекад и дуже. Ово стога што је посао био обиман, а ми смо желели да у потпуности обрадимо једну фазу у чему смо и успели.

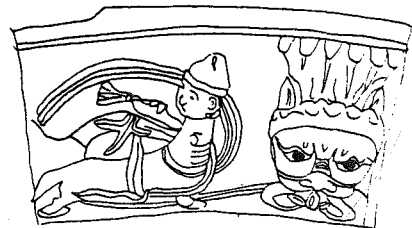
По својој конструкцији, овај театар је јединствен у римској архитектури, јер је на оригиналан начин решен прелаз једног радијалног свода у друга два. Ове године смо утврдили да је на амфитеатру примењена иста техника грађења, што је утицало на ревизију датовања театра у трећи век, а амфитеатра у први.

Осим свакодневног рада на објектима, имали смо могућности да неких поподнева, а суботом и недељом целодневно, идемо на организоване излете и до удаљених места као што је Пестум, најстарија грчка колонија на Апенинском полуострву. Ту су брижљиво чувани и конзервирани можда најлепши примери дорске архитектуре, храмови Посејдона, Деметре и Хере. Излет и обилазак Напуља, Краљевске палате и самог града комбинован је са излетом на Везув и пењањем до самог крајера успињачом. Ова два тако различита догађаја и места нису ни мало покварила утиске које смо стекли о њима. Обилазак и целодневни боравак у Помпејима био је веома значајан за нас који специјализирамо конзервацију. Примена различитих техника у обнављању споменика и третирању његове естетичности, затим појаве старења материјала примењених у конзервацији били су главна преокупација наше групе. Посебну пажњу посветили смо разгледању великог и малог позоришта, који су реконструисани и сада служе за одржавање представа. (у време наше посете одржавао се без фестивал). У Капуи смо посетили амфитеатар. То је други по величини амфитеатар на територији Италије, а одмах после Колосеума у Риму. Уз амфитеатар се налази музеј пластике са амфитеатра и околног подручја. Значајни су и обиласци Казерта-Векије због ранохришћанске базилике, старе куле, тврђаве са објектима и декорацијом сараценске уметности. Пјетра Мелара нам је дочарала настанак градова у средњем веку, начин формирања подграђа и вођење кружних комуникација. Рокета и Кроче, средњовековне насеобине, су еклатантни примери пролазности сваког времена. У кастелу Рокете, на врху брда, налази се кукурузиште и магарећа штала. Одатле се пружа најлепши поглед на подручје Калвија и допире далеко до Напуља и Везува. Ранохришћан-

ска базилика са криптом у Теану је интересантан објекат јер иако пропао, реконструисан је у модерном стилу са дужним респектом према примарним облицима ранохришћанске архитектуре. Обзиром да је регион Кампаније настањен још из етрурских времена, на релативно малом простору, чак на истом локалитету, могу се пратити разни архитектонски стилови из различитих културно-историјских епоха, од луксузне краљевске палате (Palazzo Reale) у Казерти препуне злата и мермера, са 1200 соба и вртом који има 47 километара дужних стаза и базеном дугим 12 километара, до дорских мермерних храмова у Пестуму.

Организација целог подухвата функционише беспрекорно. Цео штаб је подељен на стручни и оперативни, а целом акцијом руководи господин Роберто Форлани. Сви учесници раде волонтерски. Смештај и исхрана су организовани у манастирској школи. Многи мештани, комунални службеници, и наравно бројно обезбеђење, укључени су у рад организације "pro loco" и чине све за беспрекорно функционисање у кампу. Господин Форлани нам је рекао да је идеју да радове повери радним бригадама добио на нашим радним акцијама где је и простудирао нашу организацију. У то смо се уверили читањем признања која је добио од Председника Тита за учествовање на ОРА Загреб 1976. године. Овакво организовање је занимљиво јер у њему узимају практично учешће сви друштвени субјекти, свако према својим могућностима и сви на једном послу. Напомињемо још да је цео рад на терену и знатан део у кампу заслуга цивилне заштите која је и открила локалитет.

Овакав истраживачки рад, који пружа могућност учествовања, не само стручњацима, већ и онима којима ће уметност, археологија и архитектура тек постати животно опредељење, концепиран као добровољна радна акција на интернационалном плану, могао би бити примењен и код нас, поготово тамо где је на археолошким ископавањима потребно ангажовати већи број радне снаге. Италијани су заинтересовани за размену бригада које би радиле на споменицима.

КЊИГА КОЈУ ВАМ ПРЕПОРУЧУЈЕМО

Радомир Станић

Михајло Зотовић: АРХЕОЛОШКИ И ЕТНИЧКИ ПРОБЛЕМИ БРОНЗАНОГ И ГВОЗДЕНОГ ДОБА ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ, Завичајни музеј - Титово Ужице и Савез археолошких друштава Југославије, Београд 1985, стр. 151 + XXXVI табли

Савез археолошких друштава Југославије наставља своју плодну издавачку делатност, објављујући докторске дисертације и археолошке монографије у оквиру своје систематски и савесно неговане серије, у којој је угледало светло дана двадесетшест вредних књига. Као последња међу њима недавно је изашла докторска дисертација Михајла Зотовића, вишегодишњег и марљивог сарадника ужичког Завичајног музеја, једног од ретких археолога из унутрашњости који се веома успешно бави научном активношћу.

Као ретко која област наше Републике западна Србија је вероватно најбоље археолошки истражено подручје нарочито када је реч о праисторијским културама, а посебно о културама бронзаног и гвозденог доба. Захваљујући и истраживачком раду ужичког Музеја чији је носилац и креатор управо био М.Зотовић, територија доброг дела западне Србије је веома добро рекогносцирана, а бројна археолошка ископавања налазишта, некрополе и насеља која је организовала ова установа, као и друге научне и стручне организације, омогућила су релативно добро познавање кључних збивања у време које је претходило антици.

М.Зотовић се, међутим, прихватио сложеног задатка да синтетизује сва ранија сазнања и да у светлу властитих открића до којих је дошао дугогодишњим радом на ископавању појединих локалитета и изучавањем археолошких налаза, успостави што потпунију научну представу о металном раздобљу на простору западне Србије и његовом

односу према збивањима и појавама карактеристичним како за наша шира географска пространства, тако и за суседне области. Археолози праисторичари ће свакако позвати је судити о исходима Зотовићевог подухвата, али оно што поводом појаве његове занимљиве књиге ваља забележити, је поузданост методолошког приступа и уверљивост научних поставки заснованих на аргументацији која се презентује.

Надовезујући се на резултате старијих истраживача (Ф.Каниц, С.Тројановић, М.Валтровић) и на изучавања Милутина и Драге Гарашанин, М.Зотовић је после завршених систематских археолошких ископавања праисторијске некрополе у Пилатовићима код Пожеге, којима су претходила ископавања бројних локалитета у Ужичком региону, стекао ретку прилику да изучавањем и интерпретацијом обимне и богате археолошке грађе утре пут ка уобличавању свеколике слике о сложеним културним и етничким процесима током енеолита, бронзаног и гвозденог доба у западној Србији. Сагледавајући их паралелно са збивањима на подручју целе Србије, Југославије, Балканског полуострва и осталих крајева који су на етно-културни развој Балкана имали одређеног утицаја, он је установио да су ти процеси у овом делу Србије имали непрекинути континуитет и да су поред регионалних особености били у зависности од утицаја из Паноније и источне Босне, при чему су уочени продори других спореднијих културних токова, који ипак нису пореметили постојећу етничку равнотежу. нити су имали озбиљнијег одраза на развој стила и форми материјалне продукције аутохтоног становништва.

Случајним налазима и систематским ископавањима појединих локалитета (Стапари, Скаваци) убедљиво је предочено да је "западна Србија била до извесне мере укључена у последице популационих и културних струјања изазваних Дорском и Егејском сеобом крајем бронзаног и почетком гвозденог доба".

Изузетни налази до којих је М.Зотовић дошао систематски истражујући хумке у Пилатовићима код Пожеге, омогућили су му да дође до драгоцених закључака о развоју илирске материјалне и духовне културе на овом простору, при чему је једна од најзначајнијих констатација о узајамној повезаности у развоју илирских заједница у области источне Босне и западне Србије. Изванредна открића кнежевске хумке са очуваном монументалном сакралном архитектуром и доказима о оригиналности погребног ритуала, уз сазнања о научним вредностима налаза у Атеници и Новом Пазару (Петрова црква), потврдила су, како аутор истиче, постојање више регионалних аутономних илирских друштвено-политичких средишта, која су била испред оних научно знаменитих гласиначких, Кнежевска хумка у Пилатовићима је, поред осталог, показала комуникацију илирске аристократије са високо развијеним медитеранским светом, а откриће у Крајчиновићима код Прибоја даје важне подстицаје за изучавање млађег гвозденог доба у западној Србији, с обзиром на нове аргументе о односима аутохтоног и келтског становништва и о знатно дубљем територијалном ширењу хеленистичких утицаја.

Веома занимљиво, а по свему судећи, у научном погледу врло значајно поглавље ове књиге представља "Проблем етничког формирања становништва бронзаног и гвозденог доба у западној Србији". Ослањајући се на често супростављена гледишта о овом проблему, М.Зотовић је своје погледе на ово сложено питање доследно заснивао на археолошком материјалу и на оним научним поставкама које су утемељене интердисциплинарним истраживањима. Његова општа констатација да је еволутивни развој заједница израстао из аутохтоне етничке базе и индоевропских популационих елемената степског карактера, и да су дуготрајни и сложени процеси у бронзаном добу створили чврсте основе за израстање првих етничких познатих представника западне Србије - производ је врло брижљивог разматрања, којим се не исцрпљује овај компликован проблем који ће још дуго заокупљати научнике специјализоване за посебне облике истраживања.

Закључујући овај сасвим уопштени осврт на дело које ће несумњиво допринети бољем и потпунијем познавању праисторијског развоја Србије, и које постаје полазна студија за сва предстојећа истраживања многобројних праисторијских локалитета овог дела Србије, не могу да изгубим из вида дирљиву чињеницу колико је труда уложио аутор радећи у неупоредиво тежим и неподстицајним условима од других археолога који живе у већим културним и научним центрима. Најчешће усамљен, суочен са огромним тешкоћама које се у условима провинцијалног живљења тешко преброђују, посвећен својој археологији, усредсређен и упоран, Михајло Зотовић је извео прави подвиг изазива-

јући поштовање и дивљење својих колега и познаника. Моје лично задовољство је утолико веће што сам био у прилици да непосредно пратим и пријатељски подржавам његове напоре о чијим исходима, ево, бележим речи које значе и признање и изразе захвалности за једну добру и мени лично драгу књигу, чије тежобне путеве настанка веома добро знам.

Млађан Цуњак

ГОРДАНА МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ,
ТРЂАНЕ, БЕОГРАД 1984.

Монографија у издању Народног музеја из Београда, штампана је на добром кунсдрук-папиру, лепим ћириличким словима. Књига је технички добро опремљена, са одговарајућим научно-критичким апаратом, резимеом на енглеском језику и регистром. Публикација у целини има 184 стране, од чега је 36 таблица, 240 слика које прате текст и један план некрополе. Аутор је поделио књигу на два дела са више подналова, тако да скоро сваки део чини једну целину. У првом делу (5-71) аутор обрађује гробове и проблеме везане за њих, док у другом делу (72-114) обрађује покретни археолошки материјал. У првом поднаслову аутор износи историјат евидентирања Трђана као археолошког налазишта, затим мотиве и разлоге који су навели не само аутора, већ и Народни музеј, на овако мукотрпан и дуготрајан посао. У истом одељку истакнуто је да случајно пронађени предмети представљају једну хомогену целину и строго везану за једно одређено време, тј. период од X-XIII века, који у нашој археолошкој литератури није довољно расветљен, поготово ако се зна да је ова област, у поменутом раздобљу, често мењала господаре, почевши од Византије, Бугарске, Угарске и Средњовековне Србије. Колики су утицаји појединих држава били на овој територији, историјски извори не дају одређене податке. Једино остаци материјалне културе могу дати право стање.

Приликом систематских истраживања аутор је констатовао континуитет поштовања и коришћења култног места почевши од праисторије па све до касног средњег века, уз напомену да период Сеобе народа није уочен, макар када је у питању истраживани простор, док случајни налази, као и налази са ископавања римског утврђења у Калишту, показују да сеоба народа није мимоишла ову територију.

У другом поднаслову, поред локације саме некрополе, аутор се укратко осврнуо на историјски развој и постанак данашњег села Трњана. Аутор не искључује могућност постојања античког насеља у непосредној близини, као ни римске станице *MUTATIO AD NONUM*, која се помиње у изворима, као ни постојање римског пута који је повезивао Ниш са Виминацијумом. Овакве хипотезе аутор подкрепљује налазом римске гробнице и римских новчића у нискама средњовековних становника. Овом треба додати да је траса римског пута констатована на више места приликом рекогносцирања шире територије.

Трећи поднаслов је најобимнији и он садржи веома кратке али језгровите описе свих 379 гробова. У овако кратке каталожке описе унети су сви подаци који су сасвим довољни за било каква мултидисциплинарна проучавања. У истом одељку поред описа гробова аутор даје и опис предмета уз цртеж гроба са диспозицијом пронађених прилога. На овакав начин читаоцу је знатно олакшано сагледавање основних проблема везаних за саму некрополу и покретне предмете.

Захваљујући овако прецизном раду и дугогодишњем искуству аутор је успео да до танчина сагледа све проблеме везане за начин сахрањивања, у периоду када настаје некропола и пратећи га кроз остатке материјалне културе, да га доведе у везу са обичајима који се и данас упражњавају, нарочито под делимично измењеним формама. Аутор је веома успешно уочио локалну компоненту која је знатно утицала на формирање појединих ритуала, прецизном анализом обичаја успео је да сагледа у којој су мери и на који начин продирали утицаји са страна. У том контексту требало би истаћи један детаљ, кога аутор приписује хришћанском пореклу. На 66. страни аутор истиче да су покојници били одани хришћанству, изнету тезу потврђује оријентацијом, положајем скелета и руку, као и појавом крста од керамике у дечијем гробу бр.370, и крста у гробу бр.52 који је направљен од надлактице и подлактице. Појаву поменутих крстова аутор једноставно приписује хришћанству, мада се из текста види да није имао намеру да се упушта у детаљнију расправу. У објашњењу ових појава, било би неопходно осврнути се на историјске прилике одговарајућег времена у Цариграду. Историјски извори помињу да је у Цариграду средином X века дошло до појаве неоаријанизма, павликанства у чијем учењу крст има сасвим друго значење. Код ових јеретика у корену је учење Манесово, поготово када се ради о хистологији и есхатологији. Ови јеретици су протерани из Цариграда и они су се разбежали по целом византијском царству, па је вероватно једна група кренула у северније крајеве, док су патарени кренули преко Рашке за Босну. Да се аутор мало детаљније упустио у расправу ових јеретика вероватно би нашао и решење за појаву

одговарајућих симбола и за многе друге посмртне обичаје.

У другом делу обрађен је покретни археолошки материјал, који није бројан али је доста разноврстан. Покретни материјал аутор је сврстао у предмете за одело, украсе за тело и предмете за свакодневну употребу. У првој групи аутор је обрадио све предмете који су били саставни део одеће. Ова врста предмета, што је аутор и истакао, у свом облику и функцији за један дужи низ година није се мењао, тако да њихово хронолошко детерминисање без других типичних предмета није поуздано.

У одељку украси за тело, аутор је до танчина обрадио сваку групу накита, уз најближе аналогije било да се ради о месту налаза или времену настанка. Аутор је успео да на основу детаљне и прецизне анализе издвоји све подгрупе једног одређеног типа накита, и да на основу тога одреди етничку припадност и постепени развој. Аутор је поред наведеног пратио развој појединих облика кроз ликовне представе и етнолошку грађу до знатно новијег периода, јер је био свестан да ће тако читаоци најбоље моћи да схвате не само његов настанак већ и постепени развој форме.

Приликом штампања ове књиге поткрало се доста штампарских грешака, које је бесмислено наводити, већ бих скренуо пажњу на неусклађеност бројева испод слика са бројевима у тексту. У тексту се помиње или се упућује на одређену слику, док слика под одређеним бројем показује сасвим другу ствар. Затим, каталожки опис гроба бр.52 ни у ком случају не одговара слици на страни 66, као ни фотографији на табли XXXII/3. У каталожком опису нигде се не помиње крст нити очуваност горњих екстремитета, већ се помиње очуваност доњег дела од карлице до стопала, са шакама на карлици, док се на поменутих примерима документације види сасвим друго стање. Цртеж гроба, 52 приказаног на страни 66, као и фотографија на табли XXXII/3 показују да скелет има очуване и горње екстремитете, а нема шака на карлици. У каталожком опису не помиње се никав крст, док се на сликама сасвим јасно виде украшене подлактице. За сада нам није јасно како је дошло до овакве махијалне омашке, сматрамо да приликом новог издања неће доћи до сличне и да ће аутор наћи начина да ову неусаглашеност усагласи.

Књига Трњане, аутора Гордана Марјановић-Вујовић, писана је лепим и веома допаљивим стилем и у суштини представља велики корак у проучавању материјалне и духовне културе сеоских насеља Подунавског региона, наведене омашке ни у ком случају не умањују вредност књиге, те је стога препоручујем свима онима који је нису прочитали да је прочитају.

Радомир Станић

Мирјана Татић-Ђурић: ПОЗНАТЕ ИКОНЕ ОД XII-XVIII ВЕКА, Београд - Југословенска ревија, 1984.

Ако наша стара уметност не оствари комуникацију са савременим културним светом упркос својим високим естетским вредностима, остаће непозната у ширим размерама, чекајући узалудно да се равноправније укључи у организам светске културне баштине. Ову преку потребу срећом давно су уочиле неке наше издавачке куће, међу којима трезвено најистакнутије место заузима београдска "Југословенска ревија". Опредељена да објављује репрезентативне и луксузне књиге, управо онакве какве тражи светско тржиште и сензибилитет савременог човека, а по ликовној опреми, с друге стране, достојне темама и делима које обрађују, ова кућа смишљено и доследно улази у ретке и за наше прилике чак изузетне подухвате издавања дела која скрећу пажњу културне јавности. После "Сентандреје" Д.Медаковића и Д.Давидова, "Енциклопедије наивне уметности света" од О.Би-хаљи Мерино и Н.Томашевића и "Народне уметности Југославије" од Н.Пантелића, као и "Дирера" од П.Стриедера, "Југословенска ревија" је издала прелепу књигу "Познате иконе од XII-XVIII века" од М.Татић-Ђурић.

Издавач је имао намеру да прикаже антологијски избор икона који илуструје развој иконописног схватања од XII до XVIII века у југословенским областима и у Хиландару. За остварење ове замисли ангажовао је Мирјану Татић-Ђурић, искусног историчара уметности и несумњивог znalца иконописне проблематике да напише уводни текст. Да би овако репрезентативно замишљена књига добила своју документационо-ликовну димензију, неизбежно је било учешће др Миодрaга Ђорђевића, еминентног мајстора фотографије, који је израдио колор дијапозитиве. Требало је одабрати одговарајућу штампарију да све буде на висини. Посао је поверен Графичком заводу Хрватске који га је обавио беспрекорно. Предговор је написала др Гордана Бабић, наш истакнути познавалац византијске уметности.

Научно заснован начин уз популарни исказ, М.Татић-Ђурић је написала текст којим се глобално осветљава место и улога иконописне уметности у византијској културној сфери, а посебно у нашим областима и манастиру Хиландару. Без претензија да пише студију, М.Татић-Ђурић је на језгровит и неконвенционалан начин, у функцији издавачеве

идеје, предочила неке важне чињенице на основу којих се сагледава целина особеног иконописног развитка код нас у оквиру византијског културног круга. С мером поузданог ерудите она је читаоцу презентовала таман толико података, колико је било довољно да успостави представу о јединству свеколиког иконописног схватања у читавом византијском културном свету коме је припадала и наша иконописна уметност. За дефинисање особености у нашем иконописном стварању, ауторка је потражила податке и елементе осврћући се на поједина дела у којима је откривала неке наше старе суштине. Предговор Г.Бабић стоји у комплементарном односу са уводним текстом М.Татић-Ђурић.

Књига садржи 59 претежно сјајних колор-репродукција икона које се данас чувају у Уметничкој галерији у Скопљу, Галерији икона у Охриду, манастирима Хиландару, Дечанима и Морачи, ризницама Пећке патријаршије и катедрале у Куенки у Шпанији, затим у београдском Народном музеју, збирци Секулић у Београду, Музеју Српске православне цркве у Београду и Галерији Матице српске у Новом Саду. Уз сваку репродукцију објављен је посебан текст који на сажет али инструктиван начин обавештава читаоца о делу, и о аутору уколико је познат. Искрпна библиографија дата на крају књиге омогућава читаоцу шире упознавање са темом коју ово ревијално издање објављује.

Важно је на крају напоменути да је ово одиста савремено и културно издање објављено на српско-хрватском, енглеском, немачком и француском језику у 12.000 примерака.

Доброслав Ст. Павловић

НОВИЈЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ

ИЗДАТЕ ОД СТРАНЕ ПОЈЕДИНИХ ЧЛАНОВА ИКОМОС-а

На редовном заједничком заседању Међународних комитета за дрво и за народну архитектуру при Међународном савету за споменике и споменичке целине (ИКОМОС), недавно одржаном у Бугарској (октобра 1985), имали смо прилику да ступимо у непосреднију везу са многим истакнутим стручњацима који проучавају дрвене конструкције и остале елементе саздане од тога материјала и са онима који се баве проблемима заштите дрвета у оквирима споменика културе, а напоре са њима и са стручњацима који проучавају народну архитектуру, народну уметност у ширем смислу, па и споменике културе уопште. Тако смо и дошли до извесног броја новијих публикација које обрађују ова питања. Издавамо она издања која сматрамо значајнијим, јер и за наше стручњаке могу представљати драгоцене прилоге и допунске изворе сазнања - пре свега за конзерваторе дрвета, па и за остале стручњаке: архитекте, етнологе, историчаре уметности и друге.

Hakon Christie, Nes Stavkirke, The Stave Church of Nes, Riksantikvarens Skrifter Nr.3, Fabritius Forlagshus, Oslo, 1979.

Посебна, ређа свеска Билтена норвешких старина представља студију о дрвеној цркви у Несу (област Халингдал), у издању Централног завода за историјске споменике Норвешке, а у оквиру сличних монографија о другим дрвеним црквама у тој нордијској земљи. Аутор је архитект Хакон Кристие, познати стручњак из ове области културног наслеђа. На 110 страница великог формата, напоредем текстом на норвешком и енглеском језику, уз 50 репродукција и архитектонских цртежа и 25 табли у прилогу, Х.Кристие објављује резултате својих истраживања на основу којих смо створили јасну слику једне значајне старе дрвене цркве у Норвешкој, срушене још 1864. године.

Познато је било где се црква налази. Сачували су се поједини мањи фрагменти преосталих конструкција, дрвених украса и црквеног инвентара, извесан број ликовних прилога већином из прве половине XIX века, као и архитектонске скице које је 1855. године узео на самом објекту архитект Г.А.Бул.

Располажући свом том документацијом, уз допун-

ска археолошка ископавања и друга истраживања које је на лицу места, у архивима и музејима вршио аутор књиге, добијена је потпуно одређена слика о цркви у Несу. Утврђено је да је овај споменик припадао типу дрвених цркава у Норвешкој, карактеристичних за XVII-XVIII век. Шта више, археолошким методима дошло се до сазнања да је на истом месту и раније постојала црква која је изгорела. Нађени новац припада истом времену (XVIII в.).

Савестан и дуготрпни рад ове врсте исцрпно је документован свим оним што је могло допринети што потпунијем сазнању о једном вредном споменику културе, несталом још пре више од 120 година. Значај овог подухвата утолико је запаженији, што је у питању објекат сачињен од релативно недовољно постојаног материјала - од дрвета, чији је највећи део елемената временом иструлео. Истина, морамо имати на уму да су о некадашњој дрвеној цркви у Несу били сачувани поједини графички и технички прикази.

ICOMOS - Comité bois, Compte-rendu V. Colloque international, Norvege 1983, Alvheim & Eide, Oyre Ervik, 1984.

У издању Норвешког националног комитета за ИКОМОС и Управе за историјске споменике Норвешке, објављена је посебна свеска цеоног формата, на 150 страница, са 60 фотографија, цртежа и планова. Књига је сачињена у виду извештаја о V Међународном колоквијуму ИКОМОС-овог Комитета за дрво, одржаног у Норвешкој, јуна месеца 1983. године.

Поред поздравних говора и уводних речи, објављени су реферати одржани том приликом, штампани на енглеском и француском језику.

Дотадашњи председник овог Комитета архитект Е. Мартен (Швајцарска) приложио је занимљив приказ једне дискусије и расправе о "аутентичности" током конзервације дрвених структура и конструкција. М.В.Рејтер (Норвешка) говори о Бергену, као граду подигнутом у дрвету, љупком рибарском насељу на морској обали. Х.Кристие (Норвешка), стручњак за дрвене цркве, кога смо већ имали прилику да упознамо преко његове студије о цркви у Несу, прилаже два своја саопштења: прво - о норвешким дрвеним црквама и друго - о томе, како је и зашто је потребно конзервирати аутентичну грађу (дрвене цркве) у Урну. С.Чуди Мадсен (Норвешка) покреће питање теорије и њене примене. П.Гјердер (Норвешка) дотиче се проблема конзервације сеоских грађевина које су изгубиле своју првобитну функцију. Ж.Л.Топен (Француска), под насловом "Нове употребе - Прописи - Аутентичност", пита се, да ли је традиционално

градитељство од дрвета заувек избачено из употребе развојем нових, специфичних конструкција? Да ли ће бити прогнана вештина која је усавршила, па и произвела традиционалне дрвене конструкције? П.Каила (Финска) приказује пројекат заштите споменика народног градитељства у Милимаки, као музејског комплекса. М.Уевер (Канада), новоизабрани председник Комитета, путем пројекција, указује на пропадање дрвета код наслеђених грађевина у Канади. Н.Маршајн (Норвешка) задржава се на заштитним мерама противу пожара код споменика сачињених од дрвета. М.Бери (Француска) говори о постојаности појединих типова дрвених конструкција и о њиховом пореклу. Ф.Чарлс (Велика Британија), аутор значајног дела о дрвеним грађевинама, упознаје нас са једним од највећих амбара у Енглеској. Е.Лонжеле (Француска), чију најновију књигу о дрвеном степеништу такође приказујемо овом приликом, упознаје нас са улогом коју има тесарско занатство у рестаураторским подухватима.

На крају, изнете су препоруке донесене на овом Симпозијуму и дати су основни подаци о местима и споменицима које су учесници том приликом обišли и упознали.

Антон Михаилов, Консервација на археологическа дрвесина - суха и влажна, Комитет за култура, Национален институт за паметниците на културата, София, 1984.

А.Михаилов није ни архитект ни историчар уметности. Он је хемијски инжењер чија је специјалност заштита споменичких вредности сачињених од дрвета. Познат и цењен и ван граница Бугарске, у којој је на веома успешан начин сачувао од даље пропасти читав низ најразноврснијих предмета и мноштво споменика сазданих од тога материјала, он путем посебне публикације приступа заштити дрвета до кога се долази археолошким путем и, што је за нас необичније и новије, путем подводне археологије. Примењујући специфичне поступке стваране одређеним технолошким процесима, постиже се, како са'м писац каже, "завршно изложбени ефекат".

На 130 страница џепног формата, уз 38 фотографија и графикана и 14 табела, обухваћена је ова материја указујући, на систематски начин, на факторе и промене које дрво трпи ослобађајући се воде и земље. Читалац се потом упућује на средства за лечење, за профилактику и за постојаност дрвета које се види из воде и земље, на конзервацију дрвета које је лежало у земљи и води - широм света. Говори се, затим, о конзервацији сувог, полусувог, полумокрог и мокрог дрвета - у самој Бугарској. Бележе се, најзад, закључци и препоруке за даљу заштиту дрвета које је битисало под наведеним условима.

Изнети су бројни примери откопаних ковчега, разних употребних и украсних предмета, потопљених чунова и бродова сачињених из једног или више комада дрвета. На крају књиге, наведена је богата литература (86 јединица) домаћих и страних аутора, односећи се на овај проблем. То су већином радови објављени за последњих петнаестак година.

А.Михаилов - Х.Виделов, Заштита на дрвесината от гниене, насекоми и атмосферни влијниј, Земи-здат, София, 1985.

Стручњак за конзервацију дрвета, о коме је било говора у претходном приказу, у сарадњи са својим колегом Виделовим, припремио је још једну књигу у виду приручника џепног формата, посвећену заштити дрвета од распадања, од инсеката и од атмосферских утицаја.

На 250 страница текста пропраћеног са 32 табле и 88 слика (фотографије и цртежи), изложени су методи заштите предмета од дрвета, у односу на увећану потребу постојаности дрвених материјала. Описани су чиниоци од којих зависи њихова трајност. Разматране су измене на дрвету под дејством атмосферских утицаја, бактерија, труљења и инсеката - повреда и разарања. Указано је на средства за заштиту и на начин њихове примене. Дати су методи и одговарајући поступци. Приказани су начини конзервације који треба да обезбеде уметничку и историјску постојаност непокретних и покретних културних добара ове врсте. Скренута је пажња на превентивне мере антисептичког и противпожарног карактера.

Књига је намењена специјалистима који се баве проблемом повећања трајности и отпорности дрвета и студентима који се спремају за конзерваторе. Приложена је и одговарајућа литература (117 јединица). Издање је скромно и нема лускузних претензија, али је за заинтересоване стручњаке драгоцен приручник који им може бити од користи при заштити разних врста предмета и објеката сачињених од дрвета. С тога је за жаљење што текст није бар делимично преведен на један од светских језика. Повољна је околност, међутим, што је нашим читаоцима бугарски језик близак!

Freddie B. Charles & Mary Charles, Conservation of Timber Buildings, Hutchinson, London, 1984.

Из пера познатих стручњака за архитектуру старих грађевина подигнутих од дрвета - британског архитекте Ф.Чарлса и његове супруге Мери, објављена је једна драгоценна књига луксузног издања, посвећена заштити дрвених грађевина. На преко

250 страница великог формата, уз више од 300 првокласних илустрација (фотографије, цртежи, планови и разни детаљи), научно је обрађена ова материја на један систематски начин, допуњена речником употребљених стручних термина, богатом библиографијом и индексом.

Поред предговора са уводом у проблематику, анализирају се основни подаци који се односе на састав грађевина о којима је реч, на елементе дрвених конструкција, на извођачке особености, историјске промене и на оштећења која споменици саздани од дрвета временом могу да претрпе.

У другом делу књиге указано је на поступак којим се прилази старим грађевинама које се узимају у рад, односећи се на предрадње и на претходне врсте испитивања, као и на саме грађевинско-конзерваторске и остале интервенције и обнове. У посебном поглављу појединачно су анализирани карактеристични случајеви по врсти, да би на крају био пружен читав преглед споменика сачуваних у Енглеској, са свим својим историјско-архитектонским и другим особеностима.

Овако припремљена књига од користи је не само стручњацима који се баве заштитом архитектонског наслеђа - пре свега оног грађеног у дрвету, већ и стручњацима који проучавају ове грађевине - на првом месту споменике народног неимарства.

Ephrem Longépé, Architecture et construction des Escaliers en bois, H. Vial, Dourdan, 1985.

По тематици коју представља и по начину на који је она дата, књига Е. Лонжепе-а неуобичајене је садржине - по свој прилици јединствене у својој врсти. Обрађује архитектуру и конструкцију дрвеног степеништа, најразличитијег облика и величине. На 336 страница великог формата, у луксузном издању у коме илустрације надмашају текст, имамо задовољство да до најмањих конструктивних детаља упознамо овај грађевински елемент тако значајан за сваки објекат.

Подељена на два основна поглавља, књига у свом првом делу сажето излаже развој степеништа почев од средњег века, термилошки тумачи појмове везане за овај функционални елемент сваке грађевине и указује на избор типова степеништа, да би потом детаљније анализирала полазишта, рукохвате и ограде, једноструне и двоструке средишне носаче (подвлаке), газишта, одморишта (песте), окове, материјале, израду предпројеката (идејни пројекти) и планова за извођење, исцртавање шаблона, извођење и рад у атељеу и завршне радове на самом објекту.

У другом делу књиге аутор још подробније рашчлањује једнокрако право степениште, право степениште са једним или више заокрета, степениште

са осовинским ослонцем, са отвореним средиштем, завојно степениште од пуног дрвета са вертикално прислоњеном облизином и са закошеним образом, дрвено степениште са лепљеним ламелама над полукружном основом, степениште са зракасто постављеним газиштима над квадратном и над кружном основом, енглеско степениште, степениште са једним или два носача по средини, степениште на две образине, степениште посебних облика; мецанине и најзад, облогу зидног степеништа. У анексу дат је прорачун за право степениште са слободним газиштем и са газиштима која се ослањају једно на друго.

Већ на основу набројаних наслова појединих поглавља може се закључити да је у питању књига, пре свега намењена пројектантима ентеријера, архитектама и декораторима који разрађују планове и извођачима - у овом случају тесарима и столарима који такве детаље треба и да реализују. Из наведених примера који достижу виртуозне облике можемо се уверити да извођење таквих конструкција захтева изузетно добро познавање свих могућих својстава дрвене грађе и могућности обликовања дрвета, као и беспрекорну занатску уметност. Нажалост, у свету је данас све мање тесарско-столарских вештака, у стању да успешно остварују подухвате ове врсте, за које ни архитекти за ентеријере нису у довољној мери вични, тако да детаљи, брижљиво обрађени у књижи, имају свој пуни смисао, те се могу користити и као приручник, неопходан свакоме који се овим послом бави. Стога, књига Е. Лонжепе-а може бити драгоцен и нашим реставраторима који прилагођавају поједине архитектонске споменике савременим хтењима, при чему се намеће потреба пригодног уграђивања степеништа одређене врсте и стила.

Чини нам се, међутим, да би ова, иначе изузетно вредна књига била још потпунија, да су историјско-уметничке анализе у њој подробније обрађивале наведене примере и указивале на одређена степеништа у Француској као својеврсне споменичке вредности. Но, то и није био циљ аутора овога дела.

Kunstdenkmäler in Bulgarien, Ein Bildhandbuch, Edit. Leipzig, Leipzig, 1983.

Једна од најновијих свезака у издању познате источно-немачке куће "Лајпциг" посвећена је уметничким споменицима Бугарске. У питању је илустрована цевна књига, каквих је већ десетак објављено у збирци која приказује уметничка добра у социјалистичким земљама. Подсећамо да су у истом издању биле објављене и две свеске посвећене уметничким споменицима у Југославији, из пера и на основу избора поч. Лазара Трифуновића.

Књига коју овом приликом приказујемо дело је професора архитектуре Пеја Бербенлијева, осведоченог стручњака на пољу проучавања и заштите споменика културе у Бугарској, истакнутог друштвено-политичког радника. Њему слободно можемо приписати и заслугу за остварење недавно отвореног Народног музеја у Софији, у веома пригодно адаптираним просторима Палате правде, у којима је богати музејски инвентар изложен по принципима савремене музеологије (види Гласник 9, ДКС, Београд, 1985.).

На начин који је већ устаљен у концепцији ове збирке, књига о Бугарској подељена је на три основна дела: У уводном тексту, на педесетак страница ситније штампе, дат је на сажет начин историјско-уметнички приказ развоја културе на тлу ове земље, почев од њених најранијих становника из праисторијских времена, преко Трачана, грчких колониста, Римљана, ранохришћанског градитељства, залазећи нешто подробније у раздобље првог бугарског царства (VII-XI), преко византијске доминације (XI-XII), другог бугарског царства (XII-XIV), отоманског господарства до почетка националне обнове (XIV-XVIII), са посебним освртом на отоманску градитељску уметност у Бугарској и на уметност националног препорода (XVIII-XIX), завршавајући са бугарском уметношћу (XIX-XX век) и социјалистичком архитектуром.

Најпривлачнији, уједно и најобимнији део књиге представљају илустрације. Одабране су 352 прворазредне фотографије у црно-белој техници, приказане по азбучном редоследу споменика. Аутор им је Асен Чилингов, из Берлина. У прилогу, на још педесетак страница најситнијег текста, дао је П.Бербенлијев, по истом редоследу, главне историјско-уметничке податке о сваком приказаном споменику, допуњене карактеристичним цртежима основа архитектонских објеката. На крају, приложени су: хронологија одабраних споменика по раздобљима и врстама, попис литературе и регистар имена уметника који се у књизи помињу.

Приручник ове врсте намењен је пре свега странцима који желе да упознају споменичке вредности Бугарске. У томе је и ова свеска издавачке куће "Лажпиг" постигла свој пуни успех.

Georgeta Stoica, Paul Petrescu, Maria Bocșe, Dictionar de artă populară românească, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1985.

Међу научним и енциклопедијским издањима које објављује Румунија, Речник њихове народне уметности представља најновији, веома значајан и необично приметан издавачки подухват. За разлику од осталих публикација ове врсте у свету, где читав низ стручних сарадника својим прилозима

учествује у својеврсном осветљавању и дефинисању појмова који се обрађују, у овом речнику цео труд сведен је на три особе. То су: Жоржета Стоика и Паул Петреску, истакнути стручњаци и веома плодни писци на пољу проучавања румунског фолклорног стваралаштва и њихов сарадник Марија Бокше. На првом месту наводимо име Ж.Стоике, редактора целе књиге. Њена активност запажена је и у Међународном комитету за народну архитектуру при ИКОМОС-у.

На преко 440 страница средњег формата, у густо и ситно штампаном слогу распоређеном у две колоне, са 524 илустрација (фотографије и цртежи) уз саме појмове, обрађено је и сложено "по абедици" све оно што је одабрано да припада румунској народној уметности, а односи се на архитектуру, на делове куће, покућство и тканине у њиховом саставу, на техничка постројења, предмете који припадају сеоској привреди - господарству, на ношњу, музичке инструменте, обичаје, мајсторе, занатлије и њихове производе, на центре народне радности, најзначајније споменике народне архитектуре, на музеје и збирке, на карактеристична подручја. Приложена је и основна библиографија. Да би се заинтересовани читалац лакше снашао, исказан је на крају Речника тематски индекс свих обрађених појмова.

Уз све похвале којима се ова веома потребна и корисна, стручно и солидно обрађена књига одликује, принуђени смо да жажалимо што штампарска техника, иначе веома добрих илустрација, није дозволила да слике дођу до пунијег изражаја. То ме су свакако биле узрок ограничене материјалне могућности издавача. Са друге стране, такве су околности дозволиле да се Речник умножи у већи број примерака, под повољнијим условима, што је, по свој прилици, и било пресудно. Нама, који смо у току стварања једног сличног подухвата, Речник румунске народне уметности може послужити као углед и путоказ, бити драгоцен подстицај, како издавачима (Етнографски институт САНУ), тако и стручним сарадницима.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗБОР
1983-1985.

КЊИГЕ -

ДОМАЋА ИЗДАЊА

АКТА ВЕЉУСА. Симпозиум "Вељуса" по повод 900. години на манастирската црква Богородица Милостива (Елеуса) во селото Вељуса. Књ.2.-Скопје, 003Т Филозофски факултет при Универзитет "Кирил и Методиј" во Скопје и Собраније на општина Струмица, 1984; стр. 274+/2/; II

ANTIČKO BRONČANO POSUDJE SLOVENIJE. Izložba. - Pula, Arheološki muzej Istre, 1983, str. /6/+ +/5/ reprodukcija u sepiji u okviru teksta; II (Katalog)

АНТИЧКО СКУПИ. Резултати од досегашните археолошки истражувања.-Скопје, Музеј на град Скопје, 1984; стр. 125+/1/+16 црно-белих репродукција у оквиру текста + 91 црно-белих репродукција на крају текста; II (Каталог)

Антоњак, Стјепан-Панов, Бранко: СРЕДНОВЕКОВНА МАКЕДОНИЈА. Књ. I-III.-Скопје, Мисла, 1985.;

ARHEOLOŠKA BAŠTINA ISTRE. Izložba, listopad 1983.-Pula, Arheološki muzej Istre, 1983; str. /24/ + crno-bele reprodukcije u okviru teksta; II (Katalog izložbe)

АРХЕОЛОШКИ ЛОКАЛИТЕТИ БУБАЊ И ВЕЛИКА ХУМСКА ЧУКА.-Ниш, Народни музеј, 1983; стр. 39+/4/+191 црно-бела репродукција; II (Каталог изложбе)

АРХЕОЛОШКО БЛАГО ПОНИШАВЉА.-Пирот, Музеј Понишавља, 1983; стр. /16/+23/ црно-беле репродукције; II (Каталог)

ARHEOLOŠKO NASLEDJE LJUBLJANE.-Pula, Arheološki muzej Istre, 1984; str. /24/+20 reprodukcija u sepiji; II (Katalog, knj.17)

Belj, Andrej: SIMBOLIZAM. 1.izd.-Beograd, Vuk Karadžić, 1984; str. 256; II (Biblioteka "Književna istorija")

Benac, Alojz: KULTURNA ISTORIJA BiH OD NAJSTARIJIH VREMENA DO PADA OVIH ZEMALJA POD OSMANSKU VLAST. 2. preradj. i dop.izd.-Sarajevo, Veselin Masleša, 1984; str. 588+/4/+207 crno-belih reprodukcija u okviru teksta; III

Богдановић, Димитрије: КЊИГА О КОСОВУ.-Београд, САНУ, 1985; стр. 297; II (САНУ-Посебна издања, DLXVI, књ.2)

Богишић, Валтазар: ПРАВНИ ОБИЧАЈИ У ЦРНОЈ ГОРИ, ХЕРЦЕГОВИНИ И АЛБАНИЈИ. Анкета из 1873.г. Приредно: др Томица Никчевић.-Титоград-Београд, ЦАНУ-САНУ, 1984; стр. 447; II (ЦАНУ-Одјељење друштвених наука, Историјски извори, књ.2, Посебна збирка, књ.2)

Bojanić, Bojana: ANALIZA ARHITEKTURE TRADICIONALNE RURALNE AGLOMERACIJE OTOKA HVARA, NA PRIMJERU PRIMARNOG NASELJA VRISNIKA I SEKUNDARNIH NASELJA HUMCA I PRIPATNE.-Zagreb, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1985; str. 122+ +/2/+1/ geogr.karta + crteži i skice u okviru teksta; III

Bologna, Giulia: UMETNIŠKA KNJIŽNA VEZAVA. Iz zbirke Weil Weiss v Trivulziani.-Ljubljana, Narodna galerija, 1985; str. /24/+VIII tabli u koloru + 28 crno-belih reprodukcija + str. /2/; II

Босић, Мила: БОЖИЋНИ ОБИЧАЈИ СРБА У ВОЈВОДИНИ. 1.изд.-Београд-Нови Сад, Вук Караџић-Етнографски музеј-Војвођански музеј, 1985; стр.206, II (Библиотека "Сусретања")

Броз, Јосип Тито: АУТОБИОГРАФСКА КАЗИВАЊА. Књ. I-II.-Београд, Народна књига, 1985.

Броз, Јосип Тито: О БЕЗБЕДНОСТИ И ДРУШТВЕНОЈ САМОЗАШТИТИ.-Београд, Народна књига, 1985.

Броз, Јосип Тито: О ПАРТИЈИ У УЛОЗИ КОМУНИСТА. Књ. I-IV.-Београд, Народна књига, 1985.

Bulić, Frane: IZABRANI SPISI.-Split, Književni klub, 1984; str. 649+/2/+55+/1/ crno-bela reprodukcija; II

Бухвалд, Волфганг-Холвет, Армин-Принц, Ото: РЕЧНИК ГРЧКИХ И ЛАТИНСКИХ ПИСАЦА АНТИКЕ И СРЕДЊЕГ ВЕКА. 1.изд.-Београд, Вук Караџић, 1984; стр. 511; II

Bučić, Vesna: MEŠČANSKA SKRINJA V SLOVENIJI.-Ljubljana, Narodni muzej, 1984; str. /84/+46 crteža + 46 crno-belih reprodukcija u okviru teksta; II (Razstavišče arkade)

VAKUFNAME IZ BOSNE I HERCEGOVINE (XV-XVI vijek).-Sarajevo, Orijentalni institut, 1985; str. 278+2/; II (Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia, tomus IV, Serija III, Vakufname, knj. 1)

Васић, Павле: УМЕТНИЧКА ТОПОГРАФИЈА СЕМБОРА.-Нови Сад, Матица Српска, 1984;

ВИЗАНТИЈА И ВАРВАРИ НА ТЛУ СРБИЈЕ.-Београд, Народни музеј, 1983; стр. 35+1/+ црно-беле репродукције у оквиру текста; II (Каталог)

Vilok, Artur: JAN VERMER. 1. izd.-Beograd, Vuk Karadžić-Prosveta, 1984; str. 168; II (Velike monografije slavnih slikara)

Владић-Крстић, Братислава: ТРАДИЦИОНАЛНО ЋИЛИМАРСТВО У СРБИЈИ.-Београд, Галерија САНУ, 1985; стр.105; II (Галерија САНУ, књ. 54)

Voker, Džon: TERNER. 1. izd.-Beograd, Vuk Karadžić-Prosveta, 1984; str. 167; II (Velike monografije slavnih slikara)

Вукајловић, Слободан: ХЕКСАГОНАЛНИ СИСТЕМИ У АРХИТЕКТУРИ.-Титоград, НИО "Универзитетска ријеч", 1985.;

Вукосављевић, Сретен: ИСТОРИЈА СЕЉАЧКОГ ДРУШТВА. Књ. III: Социологија сељачких радова. Приредио академик Радомир Лукић.-Београд, САНУ, 1983; стр.596; II (САНУ-Одељење друштвених наука, Посебна издања, DXLVI, књ. 89)

Гавриловић, Славко-Јакшић, Иван-Пецињачки, Сре-та: ГРАЂА О БАЛКАНСКИМ ТРГОВЦИМА У УГАРСКОЈ XVII ВЕКА. Царинарнице и контумаци. Књ. I.-Београд, САНУ, 1985; стр. 624; II (САНУ-Одељење историјских наука, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, II одељење-споменици на страним језицима, књ. XXIV)

Грабријац, Душан: АРХИТЕКТУРАТА НА МАКЕДОНСКАТА КУКА.-Скопје, Мисла, 1985.;

ДЕВЕТИ САЛОН АРХИТЕКТУРЕ.-Београд, Музеј примењене уметности, 1983; стр.79+1/+ црно-беле репродукције у оквиру текста; II (Каталог)

Duval, Nožl-Popović, Vladislav: CARLČIN GRAD I.-Beograd, Arheološki institut, 1984; str. /12/+ +200+/12/+193 crno-bele reprodukcije u okviru teksta + V planova na kraju teksta; III (Collection de L'École française de Rome-75)

Ђорђевић, Тихомир: НАШ НАРОДНИ ЖИВОТ. Књ. I-IV.-

Београд, Просвета, 1985; стр.1.504; II

Ђурић, Војислав Ј.: ИКОНА СВЕТОГ КРАЉА СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ.-Београд, Републички завод за заштиту споменика културе-Друштво конзерватора Србије, 1985; стр.32+1/+19 колор репродукција + стр. /3/; II /Издање поводом 650-годишњице манастира Дечана/ (Посебно издање, књ.4)

Ђурић, Јелица: СТАКЛО У СРБИЈИ XIX ВЕКА.-Београд, Музеј примењене уметности, новембар 1984-јануар 1985; 1984; стр. 132+131 колор и црно-белих репродукција; II

Ђурић, Срђан: ЉУБОСТИЊА. Црква Успења Богородичиног.-Београд, Просвета-Републички завод за заштиту споменика културе, 1985; стр. 143+2/+ +VI II колор + 119 црно-белих репродукција + 32 цртежа у оквиру текста + стр. /1/; III (Студије и монографије, књ. 4)

Žeravica, Lidija: ARHEOLOŠKA TOPOGRAFIJA SJEVEROZAPADNE BOSNE.-Banja Luka, Muzej Bosanske krajine, 1983; str. 61-108+IX karata; II (Separat iz Zbornika Krajiških muzeja, knj. VII)

Живковић, Бранислав: СОПОЋАНИ, цртежи фресака.-Београд, Републички завод за заштиту споменика културе, 1984; стр. 42+2/+цртежи у оквиру текста; IV (Споменици српског сликарства средњег века, књ. 3)

Живојиновић, Драгољуб Р.: УСПОН ЕВРОПЕ, 1450-1789.-Нови Сад, Матица српска, 1985. (Библиотека "Наука-историја-уметност")

ЗАШТИТА СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ НИШКОГ, ЈУЖНОМОРАВСКОГ И ТИМОЧКОГ РЕГИОНА.-Ниш, Завод за заштиту споменика културе, 1983; стр. /76/+ репродукције у оквиру текста; II

ZENIT I AVANGARDA 20 ih GODINA: (Zenit and the Avant-garde of the Twenties). Katalog izložbe, februar-mart 1983.-Beograd, Narodni muzej-Institut za književnost i umetnost, 1983; str. 179+ +77/+98 kolor i crno-belih reprodukcija u okviru teksta; II

Zeri, Federiko: TUJ I SLIKARJI OD 14. DO 20. STOLETJA.-Ljubljana, Narodna galerija, 1983; str. 175+3/+105 crno-belih reprodukcija na kraju teksta + str./2/; II

Зиројевић, Олга: ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ НА ПОДРУЧЈУ ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ ДО 1683. ГОДИНЕ.-Београд, Историјски институт-ИРО Народна књига, 1984; стр. 307+1/+ црно-беле репродукције у оквиру текста; II

Ивић, Алекса: ИЗ ДОБА КАРАЂОРЂА И СИНА МУ АЛЕКСАНДРА.-Београд, Просвета 1984; стр. 157+7/; II (Библиотека Баштина, књ. 11)

ISSA. OTOK VIS U HELENISTIČKO DOBA. Izložba Arheološkog muzeja u Splitu.-Split, Arheološki muzej, 1983; str. 25+/3/+23 crno-bele reprodukcije; II

ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878-1918. Књ. VI, том 1.-Београд, Српска књижевна задруга, 1983; стр. 679+/5/+100 црно-белих + XII колор репродукција; II

ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878-1918. Књ. VI, том 2.-Београд, Српска књижевна задруга, 1983; стр. 584+/4/+134 црно-беле репродукције + XXIII репродукције у колору; II

ИСТРАЖИВАЊА II. Саопштења са 6. скупа археолога Србије. Ваљево 6.-8. мај 1984.-Ваљево, Народни музеј-Српско археолошко друштво-Истраживачка станица Петница, 1985; стр. 191+ црно-беле репродукције у оквиру текста; II

Јанковић, Драгослав: СРПСКА ДРЖАВА ПРВОГ УСТАНКА.-Београд, Нолит, 1985; (Библиотека Историја)

Јанковић, Марија: ЕПИСКОПИЈЕ И МИТРОПОЛИЈЕ СРПСКЕ ЦРКВЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ.-Београд, Историјски институт-Народна књига, 1985; стр. 227+/1/+ црно-беле репродукције на крају текста; II

Јачов, Марко: СПИСИ ТАЈНОГ ВАТИКАНСКОГ АРХИВА XVI-XVIII ВЕКА.-Београд, САНУ, 1983; стр. XVI+357; II (САНУ-Одељење историјских наука, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, II одељење, књ. XXII)

ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ЗЕМЉЕ И РУСИЈА ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА 1804-1813. Зборник радова одржан при Одбору југословенских и совјетских историчара за објављивање докумената из совјетских архива о првом српском устанку.-Београд, САНУ, 1983; стр. XII+413; II (САНУ-Одељење историјских наука, Научни скупови, XVII, књ. 4)

Kalitina, Nina: DELA KLODA MONEA U MUZEJIMA SOVJETSKOG SAVEZA. 1. izd.-Београд, Vuk Karadžić, 1985; стр. 152; II (Velike monografije slavних slikara)

Кандић, Оливера-Милошевић, Десанка: МАНАСТИР СОПОЋАНИ.-Београд, Републички завод за заштиту споменика културе, 1985; стр. 79+/1/+43 колор, црно-белих репродукција и цртежа у оквиру текста; II (Научно-популарне монографије, књ. 6)

Каниц, Феликс: СРБИЈА. Земља и становништво од римског доба до краја XIX века. Књ. I.-Београд, Српска књижевна задруга, 1985; стр. 717+/3/+ црно-беле репродукције у оквиру текста; II

Каниц, Феликс: СРБИЈА. Земља и становништво од

римског доба до краја XIX века. Књ. II.-Београд, Српска књижевна задруга, 1985; стр. 666+/6/+ црно-беле репродукције у оквиру текста; II

Карађорђевић, Петар I: РАТНИ ДНЕВНИК 1915-1916.-Београд, Народна књига, 1985; (Библиотека "Меомори, дневници, сећања")

Kovačević, Ešref: MUHIMME DEFTERI. Dokumenti o našim krajevima.-Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, 1985; str. 230+/2/+ II (Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia, tomus V, Serija III, Muhimme defteri, knj.1, sv.1.)

Kovačević, Ivan: SEMIOLOGIJA RITUALA.-Београд, Prosveta, 1985; стр. 184; II (Библиотека XX век)

Kokjara, Djuzepe: ISTORIJA FOLKLORA U EVROPI. Knj. I-II.-Београд, Prosveta, 1985; стр. 748; II (Библиотека XX век)

Комарчић, Лазар: ДВА АМАНЕТА. Роман.-Београд, Просвета, 1984; стр. 187+/5/+ II (Библиотека Баштина, књ. 12)

Константиновић, Љиљана: ГРАФИКА XIX ВЕКА КАО ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР.-Београд, Галерија САНУ, 1985; стр. 62; II (Галерија САНУ, књ. 53)

Krzović, Ibrahim: ISMET MUJEZINOVIĆ.-Tuzla, Galerija jugoslovenskog portreta, 1985; стр. 303+1/1/+176 kolori reprodukcija u sepiji u okviru teksta; III (Serija Likovne umetnosti)

Кузман, Паско: ТРИ ЧЕЉУСТИ И ВРТУЉКА ТРЕБЕНИШТА 1972.-Охрид, Завод за заштита на спомениците на културата и Народен музеј, 1985; стр. 142+II плана + црно-беле репродукције и цртежи у оквиру текста; III

Maluckov, Mirjana: RUMUNI U BANATU. Etnološka monografija.-Novi Sad, Vojvodjanski muzej, 1985; стр. 318+/2/+185 crno-belih reprodukcija u okviru teksta; II (Posebna izdanja, Monografije, knj. VI)

Марјановић-Вујовић, Гордана: ТРЊАНЕ. Српска некропола, (крај XI - почетак XIII века).-Београд, Народни музеј, 1984; стр. 179+/4/+ сл. 219 + XXXVI табли +1/1/ геогр.карта; III (Монографије, књ. 4)

Martinović, Uroš: FRAGMENTI JEDNOG VIDJENJA ARHITEKTURE.-Београд, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 1983; стр. 18+/140 crno-belih reprodukcija; II

Медаковић, Дејан: ИСТРАЖИВАЧИ СРПСКИХ СТАРИНА.-Београд, Просвета, 1985; стр. 272; II (Библиотека Мисао и дело)

Милићевић, Милан М.: ЖИВОТ СРБА СЕЉАКА.-Београд, Просвета, 1983; стр. 365+/19/; II (Библиотека Баштина, књ. 10)

MINIJATURA.-Beograd-Zagreb-Mostar, Jugoslavija-Spektar-Prva književna komuna, 1983; str. 167+ +/1/+170 kolor reprodukcija; II (Umetnost na tlu Jugoslavije)

Михаљчић, Раде: ЛАЗАР ХРЕБЕЉАНОВИЋ - ИСТОРИЈА, КУЛТ, ПРЕДАЊЕ.-Београд, Нолит, 1985.; (Библиотека Историја)

Moir, Alfred: KARAVADJO. 1. izd.-Beograd, Vuk Karadžić-Prosveta, 1984; str. 168; II (Velike monografije slavnih slikara)

НАИСУС-СИРМИЈУМ, обрада метала.-Ниш, Народни музеј, 1983; стр. 42+/2/+63 црно-беле репродукције; II (Каталог изложбе)

НАУМ ОХРИДСКИ.-Охрид, Историски архив, 1985; стр. 130+/2/+ колор и црно-беле репродукције у оквиру текста; III

NESACTIUM-VIZAČE. Izložba.-Pula, Arheološki muzej Istre, 1983; str. 15+/4/+20/ reprodukcija u seriji u okviru teksta; II (Katalog)

Нушић, Бранислав: СТАРИ БЕОГРАД. (Из полупрошлости, Белешке, цртице, сећања).-Београд, Просвета, 1984; стр. 234+/2/; II (Библиотека Баштина, књ. 7)

ОСНОВЕН СИСТЕМ И ТЕРМИНОЛОГИЈА НА СЛОВЕНСКАТА ОНОМАСТИКА.-Скопје, Македонска академија на науките и уметностите, 1983; стр. 412+/2/; II

Павловић, Миодраг: СЛИКАРСТВО МЛАДЕНА СРБИНОВИЋА.-Београд, Галерија САНУ, 1985; стр. 196; II (Галерија САНУ, књ. 56)

Палавестра, Предраг: КРИТИЧКА КЊИЖЕВНОСТ. 1. изд.-Београд, Вук Караџић, 1983; стр. 347; II (Библиотека "Аргус")

Перуничкић, Бранко: ПИСМА СРПСКИХ КОНЗУЛА ИЗ ПРИШТИНЕ (1890-1913).-Београд, Народна књига, 1985.; (Библиотека "Извори")

Petranović, Branko: REVOLUCIJA I KONTRAREVOLUCIJA U JUGOSLAVIJI 1941-1945. Tom I.-Beograd, Rad, 1985; str. 508; II

Petranović, Branko: REVOLUCIJA I KONTRAREVOLUCIJA U JUGOSLAVIJI 1941-1945. Tom II.-Beograd, Rad, 1985; str. 388; II

ПОКУЋНИНАТА ВО МАКЕДОНИЈА.-Скопје, Музеи на Македонија, 1983; стр. /18/+9 црно-белих репродукција на крају текста; II (Каталог)

Popi, Gligor: JUGOSLOVENSKO-RUMUNSKI ODNOSI

1918-1941.-Novi Sad, Filozofski fakultet-Institut za istoriju, 1984; str. 366+/2+; II (Monografije, knj. 24)

Поповић, Љубиша-Сковран, Аника-Амброзић, Катарица: УМЕТНИЧКА БАШТИНА СРБИЈЕ. Из ризница и збирки.-Београд, Народни музеј, 1984; стр. 232+ +/4/+ колор и црно-беле репродукције у оквиру текста; II

PRINOSTI ODJELA ZA ARHEOLOGIJU.-Zagreb, Centar za povijesne znanosti-Odjel za arheologiju, 1983; str. 103+/5/+ црно-беле репродукције у оквиру текста; II

Радусиновић, Павле: НАСЕЉА СТАРЕ ЦРНЕ ГОРЕ. Општи дио.-Београд, САНУ, 1985; стр. 275+ сл. 44+ табли 21; II (САНУ-Одељење друштвених наука, Посебна издања, DLXI, књ. 92)

Радусиновић, Павле: НАСЕЉА СТАРЕ ЦРНЕ ГОРЕ. Посебни дио.-Београд, САНУ, 1985; стр. 548+ сл. 52; II (САНУ-Одељење друштвених наука, Посебна издања, DLXI, књ. 93)

РАТНИ ПУТ ДЕСЕТОГ ПУКА ОД 1912. ДО 1918. Каталог, септембар-децембар 1984.-Чачак, Народни музеј, 1984; стр. /26/+14/ црно-белих репродукција на крају текста; II

Ristić, Svetislav: MIT I UMETNOST. 1. izd.-Beograd, Vuk Karadžić, 1984; str. 490; II

RIČICE, Nekropola stećaka.-Split, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, 1983; str. 79+ црно-беле репродукције у оквиру текста; III

RUDNA GLAVA. Najstarije rudarstvo bakra na Centralnom Balkanu.-Bor, Muzej rudarstva i metalurgije, 1985; str. 88+/2/+28 црно-белих репродукција на крају текста; II

СКАДАРСКО ЈЕЗЕРО. Радови са Симпозијума, Титоград, 30. и 31. X и 1. XI 1983.-Титоград, Црногорска академија наука и уметности, 1983; стр. 713+/3/+ црно-беле репродукције у оквиру текста; II (САНУ-Научни скупови, књ. 9)

Slavnik, Jablan: TEORIJA, SIMetriJA I ORNAMENT.-Beograd, Arhiva, 1984; str. /4/+344+ црно-беле репродукције у оквиру текста; III

СРБИЈА И ОСЛОБОДИЛАЧКИ ПОКРЕТИ НА БАЛКАНУ 1856-1878. Књ. I: 1856-1866.-Београд, САНУ, 1983; стр. XI+652; II (САНУ-Одељење историјских наука, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXXII)

Срејовић, Драгослав-Јанковић, Ђорђе-Лаловић, Анка-Јовић, Видојко: ГАМЗИГРАД-КАСНОАНТИЧКИ ЦАРСКИ ДВОРАЦ.-Београд, Галерија Српске академије наука и уметности, 1983; стр. 204; II (Галери-

ја САНУ, књ. 45)

СРПСКИ БАКРОРЕЗИ ХVІІІ ВЕКА, Мапа са 43 халко-Графска отиска са оригиналних бакрорезних плоча.-Нови Сад, Матица српска, 1984.

СРПСКО СЛИКАРСТВО ХІХ ВЕКА. Доба бидермајера. Јун-септембар 1983.-Чачак-Београд, Народни музеј, 1983; стр. 25+/12+/8/ црно-белих репродукција у оквиру текста; II (Каталог)

СРПСКО СЛИКАРСТВО ХІХ ВЕКА - ДОБА РОМАНТИЗМА. Каталог изложбе, јун-септембар 1984.-Чачак, Народни музеј, 1984; стр. 24+/2+/10/ црно-белих репродукција на крају текста; II

Стојановић, Љуб/омир/: СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ И НАТПИСИ. Књ. II.-Београд, САНУ-Народна библиотека Србије-Матица српска, 1983; стр. ХІV+/2/+482+69+/3/; II (Фототипска издања, књ. 5)

Тодоровић, Пера: ЛИСТОВИ ИЗ "ХАЈДУЧИЈЕ".- Београд, Просвета, 1985; стр. 549+/7/; II (Библиотека Баштина, књ. 9)

Ђурчић, Слободан: СТАНОВНИШТВО ФРУШКОГОРСКИХ ОБЛАСТИ.-Нови Сад, Матица српска, 1985.;

Удовички, Иванка: МИЛАН КАШАНИН-КЊИЖЕВНИ КРИТИЧАР. 1.изд.-Београд, Вук Караџић, 1983; стр. 311; II (Библиотека "Књижевна историја")

FILE-SPAŠAVANJE I RESTAURACIJA EGIPATSKIH HRAMOVA. Izložba.-Pula, Arheološki muzej Istre, 1983; str. 7+/1+/5/ reprodukcija u sepiji u okviru teksta; II (Katalog)

Форишковић, Александар: ТЕКЕЛИЈЕ. Војничко племство ХVІІІ века.-Нови Сад, Матица српска, 1985; (Библиотека "Историјске студије")

Hadžiosmanović, Lamija-Trako, Salih: TRAGOM POEZIJE BOSANSKONERCEGOVAČKIH MUSLIMANA NA TURSKOM JEZIKU.-Sarajevo, Gazi Husrevbegova biblioteka, 1985; str. 140+/4/; II

HVALOV ZBORNIK. Fototipsko izdanje.-Sarajevo, Svjetlost-Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1985; str. 359; I

HRVATSKE KRALJEVINSKE KONFERENCIJE. Sv. I: 1689-1716.-Zagreb, Arhiv Hrvatske, 1985; str. 427+/1/; II (Conferentiae regnorum, Dalamtae et Slavoniae, Tomus I)

Црнобрња, Никола А.: НОВАЦ СА ПОДРУЧЈА ЗЕМУНА ДО 1521. ГОДИНЕ.-Београд, Музеј града Београда, 1984; стр. 144+/2+/VI табл; II (Збирке и легати, каталог ХVІ)

Чајкановић, Веселин: О МАГИЈИ И РЕЛИГИЈИ.-Беог-

рад, Просвета, 1985; стр. 355+/5/; II (Библиотека Баштина, књ. 8)

Чајкановић, Веселин: РЕЧНИК СРПСКИХ НАРОДНИХ ВЕРОВАЊА О БИЉКАМА. Рукопис приредио и допунио Војислав Ђурић.-Београд, САНУ-Српска књижевна задруга, 1985.;

ЧЕШКИ ПОРЦЕЛАН 1792-1982. Из збирки Музеја примењене уметности Праг, Чехословачка, септембар-октобар 1983.-Београд, Музеј примењене уметности, 1983; стр. 47+/1/+30 црно-белих репродукција на крају текста; II

Grupa autora: BROJGEL. 1.izd.-Beograd, Vuk Karadžić, 1984; str. 155; II (Biblioteka "Zad" - II kolo)

Grupa autora: GOJA. 2.izd.-Beograd, Vuk Karadžić, 1984; str. 155; II (Biblioteka "Zad" - II kolo)

Група аутора: ЕРКЕРОТ ВО МАКЕДОНСКАТА АРХИТЕКТУРА.-Скопје, Наша книга, 1985.;

Група аутора: ЖИВОТ И РАД ЈОВАНА РИСТИЋА. Поводом 150-годишнице рођења. Зборник прилога са научног скупа.-Београд, САНУ, 1985; стр. 267; II (САНУ-Председништво, Научни скупови, ХХV, књ. 5)

Grupa autora: MIKELANDJELO - slikar. 2.izd.-Beograd, Vuk Karadžić, 1984; str. 155; II (Biblioteka "Zad" - II kolo)

Grupa autora: MIKELANDJELO - skulptor. 2.izd.-Beograd, Vuk Karadžić, 1984; str. 155; II (Biblioteka "Zad" - II kolo)

Група аутора: НАРОДНИ МУЗЕЈ БЕОГРАД. 1.изд.-Београд, Вук Караџић, 1984; стр. 171; II (Серија Музеји света)

Grupa autora: NEMŠKO SLIKARSTVO OD 16. DO 20. STOLETJA IZ DRŽAVNEGA MUZEJA V SCHWERINU.-Ljubljana, Narodna galerija, 1985; str. 41+/3/+43 crno-bele reprodukcije; II

Група аутора: ПЛОВИДБА НА ДУНАВУ И ЊЕГОВИМ ПРИТОКАМА КРОЗ ВЕКОВЕ. Зборник радова са Међународног научног скупа.-Београд, САНУ, 1983; стр. Х+607; II (САНУ-Одељење историјских наука, Научни скупови, ХV, књ. 3)

Група аутора: ПОМПЕЈА И ЊЕНИ МУЗЕЈИ. 1.изд.-Београд, Вук Караџић, 1984; стр. 171; II (Серија Музеји света)

Група аутора: СПОМЕНИЦИ НА КУЛТУРАТА.-Скопје, Мисла, 1985.;

Група аутора: СРБИ И МАЂАРИ У РЕВОЛУЦИЈИ 1848-

-1849.ГОДИНЕ.-Београд, САНУ, 1983; стр. 226; II (САНУ-Одељење језика и књижевности, Научни скупови, XVI, књ. 3)

Група аутора: СРЕДИШТЕ КУЛТУРЕ III МИЛЕНИЈУМ.-Београд, Галерија САНУ, 1985; стр. 190; II (Галерија САНУ, књ. 52)

Група аутора: УМЕТНИЧКИ МУЗЕЈ БУДИМПЕШТА. 1. изд.-Београд, Вук Караџић, 1984; стр. 172; II (Серија Музеји света)

Гордана Марјановић

СТРАНА ИЗДАЊА

ACTES DE LA CONFÉRENCE GÉNÉRALE. Vingt-deuxième session. Vol. I: Résolutions.-Paris, UNESCO, 1984; стр. 140; II

Аладашвили, Н.А.-Алибегашвили, Г.В.-Волскаја, А.П.: ЖИВОПИСНАЈА ШКОЛА СВАНЕТИ.-Тбилиси, Академија наук Грузинској ССР-Институт историје Грузинског искуства им.Г.Чубинашвили, 1983; стр. 150+2/+30 цртежа у оквиру текста + 74 црно-беле репродукције на крају текста + стр. /2/; III

L'ART CELTIQUE EN GAULE.-Marseille-Paris-Bordeaux-Dijon, Musées archeologiques-Réunion des Musées Nationaux-Musée d'Aquitaine-Musée archéologique, 1984; стр. 219+ kolor i црно-беле репродукције у оквиру текста; II (Collections des Musées de Province)

Bagin, Rusina-Toranova, Žary: ST.MARTIN'S CATHEDRAL.-Bratislava, éd. Tatran, 1985; стр. 120 црно-белих репродукција; II

Balog-Horváth, Terézia: UNGARISCHER VOLKSTÜLICHER SCHMUCK.-Budapest, Corvina, 1983; стр. 134+16 kolor + 44 црно-беле репродукције; II

Беридзе, Вахтанг: ИЗ ИСТОРИЈИ ГРУЗИНСКОГ ШИТЈА ПЛАШЧАНИЦИ.-Тбилиси, Академија наук Грузинској ССР-Институт историје Грузинског искуства им. Г. Н.Чубинашвили, 1983; стр. 119+1/+27 црно-белих и kolor репродукција на крају текста + стр. /4/; III

Bogdanowski, Janusz: PROBLEMY METODOLOGICZNE REWALORYZACJI URBANISTYCZNO-KRAJOBRAZOWEJ MIASTA ZABYTKOWEGO NA PRZYKŁADZIE KAZIMIERZA KRÓKOWSKAGO.-Warszawa, Komitet redakcyjny PP PKZ,

1984; стр. 133+3/+XV karti na kraju teksta + +/1/ црно-бела репродукција; II (Studia i Materialy)

BUDAPESTER MUSEEN.-Budapest, Corvina, 1985; стр. 228+143 kolor + 11 црно-белих репродукција; II

Busuioceanu, Alexandru: ZALMOXIS OU LE MYTHE DACIQUE DANS L'HISTOIRE ET LES LEGENDES EUROPEENNES.-Bucarest, éd.Meridiane, 1985; стр. 192; II

Candea, Vigil-Simionescu, Constantin: PRESENCES CULTURELLES ROUMAINES.-Bucarest, éd. Sports-tourisme, 1985; II

Ceausescu, Ilie: LA TRANSYLVANIE, TERRE ROUMAINE ANCIENNE.-Bucarest, éd.Meridiane, 1985.

Ciurcaneanu, Claudiu: LA POPULATION ET LES HABITATS DES CARPATES ROUMAINES.-Bucarest, éd.Meridiane, 1984; стр. 240; II

Cséfalvay, Pál: DER DOMSCHATZ VON ESZTERGOM.-Budapest, Corvina, 1984; стр. 64+2 kolor + 70 црно-белих репродукција; II

Čičaj, Viliam: THE BOOK CULTURE OF INHABITANTS OF MEDIEVAL TOWNS AND PROVINCIAL TOWNS IN SLOVAKIA.-Bratislava, Slovak Academy of Sciences, 1985; стр. 199; II (Series Historické štúdie)

Dekan: MORAVIA MAGNA.-Bratislava, Tatran, 1985; стр. 178 kolor + 70 црно-белих репродукција; II

Dercsényi, Deszö: KUNSTDENKMALE UND DENKMALPFLEGE IN UNGARN.-Budapest, Corvina, 1984; стр. 48 + 30 црно-белих репродукција; II

Dercsényi, Deszö: MITTELALTERLICHE KIRCHEN VON BARANYA.-Budapest, Corvina, 1984; стр. 88 + 38 црно-белих репродукција + 19 shema; II

Dobaï, Péter: BUDAPEST, 6.izd.-Budapest, Corvina, 1985; стр. 64+71 kolor репродукција; II

Dragut, Vasile: L'ART ROUMAIN. Vol. I.-Bucarest, éd.Meridiane, 1983.;

Dragut, V.: LA PEINTURE MURALE DE MOLDAVIE, X^{ve}-XVI^{ie} siècles.-Bucarest, éd.Meridiane, 1983.;

Dragut, V.: PEINTURE MURALE DU NORD DE LA MOLDAVIE, X^{ve}-XVI^{ie} siècles.-Bucarest, éd.Meridiane, 1985.;

Dragut, Vasile: VASILE GRIGORE. Antologie de texte, cronologie si bibliografie de Leila Pop.-Bucarest, éd.Meridiane, 1985; стр. 67+5/+ kolor + црно-беле репродукције у оквиру текста; II

Dudešek, Karl; E.K.DUDEŠEK BUCHEINBÄNDE 1926-

1983. Unter Mitarbeit von Eva Völkel.-Wien, Österreichisches Museum für angewandte Kunst, 1983; str. /48/+ crno-bele reprodukcije u okviru teksta; II

Dvorakova-Krasa-Stejskal: MEDIEVAL MURAL PAINTINGS IN SLOVAKIA.-Bratislava, Tatran, 1985; str. 144 crno-belih + 38 kolor reprodukcija; II

Ember, Ildikó: MUSIK IN DER MALEREI.-Budapest, Corvina, 1985; str. 132+48 kolor + 22 crno-bele reprodukcije; II

ESSKULTUR VOM MITTELALTER BIS ZUR GEGENWART. Katalog der Sonderausstellung des Österreichischen Museums für angewandte Kunst in Wien im Stadtmuseum St. Pölten, 9. September 1983. bis 1. Juli 1984.-Wien, Österreichische Museum, 1983; str. 36+ crno-bele reprodukcije u okviru teksta; II

EUROPÄISCHE BUNTPAPIERE:BAROCK BIS JUGENDSTIL.-Wien, Österreichische Museum für angewandte Kunst, 1984; str 52+202 kolor reprodukcije na kraju teksta; II (Buch, Nr. 26)

Евсеева, Л.М.-Кочетков, И.А.-Сергеев, В.Н.: ЖИВОПИС ДРЕВНЕЙ ТВЕРИ.-Москва, Искусство, 1983; стр. 36+/4+/73 колор репродукције стр./5/; III

Gáborján, Alice: UNGARISCHE VOLKSTRACHTEN. 2. izd.-Budapest, Corvina, 1985; str. 112+16 kolor + 48 crno-belih reprodukcija; II

Gramatopol, Mihai: L'ART IMPERIAL DE L'EPOQUE DE TRAJAN.-Bucarest, éd.Meridiane, 1984.;

Guinchat, Claire-Menou, Michel: INTRODUCTION GÉNÉRALE AUX SCIENCES ET TECHNIQUES DE L'INFORMATION ET DE LA DOCUMENTATION.-Paris, UNESCO, 1984; str. 402 sa ilustracijama u tekstu; II

Halász, Zoltán: UNGARN. Ein grosser Reiseführer. 4.izd.-Budapest, Corvina, 1985; str. 212+316 kolor reprodukcija; II

Holčík: BESTECKE.-Bratislava, Tatran, 1985; str. 20 kolor + 91 crno-belih reprodukcija; II

Holčík-Rusina: DIE KUNSTDENKMALER BRATISLAVAS. Ein Bildführer.-Bratislava, éd.Tatran, 1985; str. 300 crno-belih reprodukcija; II

Holčík: PIPES.-Bratislava, Tatran, 1985; str. 30 kolor + 100 crno-belih reprodukcija; II

Homolka: GOTHIC SCULPTURE IN SLOVAKIA.-Bratislava, éd.Tatran, 1985; str. 15 kolor + 233 crno-belih reprodukcija; II

Ilakovac, Boris: BURNUM II. Der Römische Aquädukt Plavno polje-Burnum. Bericht über die Fo-

rschungen 1973. und 1974.-Wien, Vrl.Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984; str. 51+/5+/31 kolor i crno-belih reprodukcija + 3 geogr.karte; III (Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung, Tome XV)

Johnova: JEWELS.-Bratislava, éd.Tatran, 1985; str. 100 kolor + 100 crno-belih reprodukcija; II

Kolník: ROMAN AND GERMANIC ART IN SLOVAKIA.-Bratislava, éd.Tatran, 1985; str. 114 kolor + 82 crno-bele reprodukcije; II

Kolta, János: RUND UM STADTE IN SUDWESTUNGARN.-Budapest, Corvina, 1983; str. 175 + 44 shema + 8 geogr.karte; II

Komjáthy, Attila: KIRCHEN DER OBEREN THEISSGEGEND.-Budapest, Corvina, 1984; str 88 + 40 crno-belih reprodukcija + 5 shema; II

Kovács, Eva: DER GOLDENE KALVARIENBERG DES KÖNIGS MATTHIAS CORVINUS IN DER DOMSCHATZKAMMER ZU ESZTERGOM.-Budapest, Corvina, 1984; str. 58 + +19 kolor reprodukcija; II

Kresák, Fedor: ON ICONOGRAPHY.-Bratislava, Slovak Academy of Sciences, 1985; str. 237; II (Series ARS)

Kubínszky, Mihály: ALTE BAHNHÖFE IN UNGARN.-Budapest, Corvina, 1985; str. 120+83 crno-bele reprodukcije; II

Kunt, Ernő: VOLKSKUNST UNGARISCHER DORFFRIEDHOFE.-Budapest, Corvina, 1984; str. 180+17 kolor + 44 crno-belih reprodukcija; II (Reihe "Ungarische Volkskunst")

Лазарев, В.Н.: РУССКАЯ ИКОНОПИС. Иконы XI-XIII веков.-Москва, Искусство, 1983; стр /2/+163-170+ +/2/+1-30 колор и црно-белих репродукција; III

Лазарев, В.Н.: РУССКАЯ ИКОНОПИС. Иконопис средне-русских княжеств.-Москва, Искусство, 1983; стр. /2/+501-537+/3/+130-143 колор и црно-беле репродукције на крају текста; III

Лазарев, В.Н.: РУССКАЯ ИКОНОПИС. Московская школа.-Москва, Искусство, 1983; стр. /2/+363-374+/2/+ колор и црно-беле репродукције од 84-129; III

Лазарев, В.Н.: РУССКАЯ ИКОНОПИС, Новгородская школа и северные письма.-Москва, Искусство, 1983; стр. /2/+239-247+/1/+30-66 колор и црно-белих репродукција на крају текста; III

Лазарев, В.Н.: РУССКАЯ ИКОНОПИС. Псковская школа.-Москва, Искусство, 1983; стр. /2/+323-

-326+/2/+67-83 kolor и црно-белих репродукција; III

Matei, Horia C.: UNE HISTOIRE DU MONDE ANTIQUE. -Bucarest, éd.Albatros, 1984; str. 448; II

Medaković, Dejan: QUELQUES ASPECTS DE L'ART BAROQUE SERBE.-Firenze, éd.Leo S.Olschki, 1983; str. 131-140+15 crno-belih reprodukcija na kraju teksta; II (Estratto dal Volume: Barocco in Italia e nei paesi slavi del sud, a cura di Vittore Branca e Sante Gracioti)

Meer, John Henry van der: MUSIKINSTRUMENTE. Von der Antike bis zur Gegenwart.-München, Vrl.Pre-stel, 1983; str. 301+1/+483 kolor i crno-bele reprodukcije; III

Miclea, I.: CIVILISATION MILLENAIRE. Album.-Bucarest, éd.Meridiane, 1984.;

Mioc, Damaschin-Balan, M.-Camarescu, R.: DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA. Tome B: La Valachie; Vol.XXV: 1635-1636.-Bucarest, éd de l'Académie, 1985; str. 800; II

Mojzer, Miklós: UNGARISCHE NATIONAL-GALERIE, BUDAPEST. Alte Sammlung.-Budapest, Corvina, 1985; str. 416+211 kolor i crno-belih reprodukcija; II

MONUMENTE DE ARCHITECTURA DIN ZONA "PORTILE DE FIER".-Bucuresti, Academia republicii socialiste Romania, 1983; str. 93+/3/+8/ reprodukcija u koloru u okviru teksta + LXXVII crno-belih reprodukcija; III

Német, Gyula: UNGARN. Ein grosser Reiseführer. 2.izd.-Budapest, Corvina, 1983; str. 330+38 kolor + 110 crno-belih reprodukcija; II

OCHRONA KRAJOBRAZU KULTURNOWEGO-MIEDZY DOKUMENTACJA A REALIZACJA. Seminarium konserwatorskie PKZ.-Warszawa, Wydawnictwa pracowni konserwacji zabytkow, 1984; str 109+/1/+ table I crno-bele reprodukcije u okviru teksta; III

Oniciu, Liviu: LA CORROSION DES METAUX. Aspects fondamentaux et protection anticorrosive.-Bucarest, éd.Kriterion, 1985; str. 386; II

ОВЧАРОВО.-Софија, Българска академија на науките-Археологически институт и музеи, 1983; стр. 126+/2/+94 kolor и црно-беле табле; II (Разкопки и проучвања, књ. VII)

ПАМАТНИКИ КУЛТУРЕ И ИСКУССТВА КИРГИЗИИ-ДРЕВНОСТИ И СРЕДНЕВЕКОВИЕ. Каталог виставки.-Ленинград, Иститут истории Академии наук Киргизской ССР-Государственной ордена Ленина Эрмитаж, 1983; стр. 78+/2/+23/ kolor и црно-беле репродукције у оквиру текста; II

Pascu, Stefan: DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA. Tome C: Transylvanie, Vol. XII: 1361-1365.-Bucarest, éd de l'Académie, 1985; str. 640; II

Pascu, Stefan: QU'EST-CE QUE LA TRANSYLVANIE? La civilisation Transylvaine dans le cadre de la civilisation Roumaine.-Bucarest, éd.Kriterion, 1984; str. 260; II

Paulik: PREHISTORIC ART IN SLOVAKIA.-Bratislava, Tatran, 1985; str. 70 kolor + 130 crno-belih reprodukcija; II

Pišutova: FAIENCE.-Bratislava, Tatran, 1985; str. 180 kolor + 115 crno-belih reprodukcija; II

Prokopp, Mária: DAS HEILIGE GRAB VON GARAMSZEN-TBENEDEK. IN CHRISTLICHEN MUSEUM ZU ESZTERGOM.-Budapest, Corvina, 1983; str. 42+21 kolor + 2 crno-bele reprodukcije; II

Purmanek: BEGINNINGS OF CLOTHING IN SLOVAKIA.-Bratislava, éd.Tatran, 1985; str. 33 kolor + 49 crno-belih reprodukcija; II

Rácz, Endre-Tüskés, Tibor: PANNONIEN. Städte und Landschaft in Westungarn.-Budapest, Corvina, 1984; str. 120+180 kolor reprodukcija; II

Rakovický: SMITHS AND LOCKSMITHS ARTISTS IN SLOVAKIA.-Bratislava, éd.Tatran 1985; str. 55 kolor + 50 crno-belih reprodukcija; II

Raunegger, Wilh: EINBAND MATERIAL 1859-1984.-Wien, Vrl.Fritz u.Thomas C.Cubasch, 1984; str. 69+/3/+ kolor reprodukcije na kraju teksta; II

РЕСТАВРАЦИЈА ПАМЈАТНИКОВ В ЕРМИТАЖЕ. (Реставрација, конзервација и технолошките истражувања на споменици на култура и искуство). Каталог на виставки.-Ленинград, Государственный Эрмитаж, 1984; стр. 87+/1/; II

Rohonyi, Katalin-Marót, Miklós: SPAZIERGANGE IN BUDAPEST. 4.izd.-Budapest, Corvina, 1984; str. 192+67 shema + 16 geogr.karti; II

СБОРНИК В ПАМЕТИ НА ПРОФ.СТАНЧО ВАКЛИНОВ.-Софија, Българска академија на науките-Археологически институт и музеи-Институт за историја, 1984; стр. 250+/1/+ цртежи и црно-беле репродукције у оквиру текста; III

Sirli, Adriana: REPERTOIRE THEMATIQUE DES PSAUTIERS MANUSCRITS ANCIENS (XIVe-XIXe siècles).-Bucarest, éd. de l'Académie, 1985; str. 302; II

Stanciulescu, Alexandru: NICOLAE IORGA-SA CONCEPTION HISTORIQUE.-Bucarest, éd.Scribul Romanesc, 1985.;

Stoicescu, N.-Hurdubetiu, I.: LA CONTINUITE DES DACO-ROMAINS DANS L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE ET ETRANGERE.-Bucarest, éd.Meridiene, 1984; str. 232; II

Сумбадзе, Лонгиноз: АРХИТЕКТУРА ГРУЗИНСКОГО НАРОДНОГО ЖИЛИЩА ДОБРАЗИ.-Тбилиси, Академија наук Грузинскои ССР-Институт историји Грузинско-го искусства рственнаја художеств, 1984; стр. 367+5/+84 табле + 195 илустрација у оквиру текста; III

Szabóky, Zsolt-Száraz, György: BUDAPEST. 2.izd.-Budapest, Corvina, 1985; str. 120+110 kolor reprodukcijs; II

Šašky-Jankovič: KUNSTDENKMÄLER IN DER SLOVAKIA.-Bratislava, éd.Tatran, 1985; str. 400 crno-belih reprodukcijs; II

Tahin, Gyula-Vujičić, Stojan: SZENTENDRE.-Budapest, Corvina, 1985; str. 98+88 kolor reprodukcijs; II

Tkač: ICONS.-Bratislava, éd.Tatran, 1985; str. 70 kolor + 100 crno-belih reprodukcijs; II

Toranova: EMBROIDERIES OF THE PAST.-Bratislava, éd.Tatran, 1985; str. 53 kolor + 50 crno-belih reprodukcijs; II

Toranova: GOLDSMITHS IN SLOVAKIA.-Bratislava, Tatran, 1984; str. 75 kolor + 65 crno-belih reprodukcijs; II

Toranova: PEWTER IN SLOVAKIA.-Bratislava, Tatran, 1985; str. 20 kolor + 55 crno-belih reprodukcijs; II

TRÉSORS DE L'ART SERBE MÉDIÉVAL (XIIe-XVIe siècle.). Ville de Paris. Pavillon des Arts, 23.décembre 1983. - 5.février 1984.-Paris, Association Française d'Action Artistique, 1983; str. 133+3/+ kolor i crno-bele reprodukcijs u okviru teksta; III

Vaculik: PAINTINGS IN THE COLLECTIONS OF THE SLOVAK NATIONAL GALLERY.-Bratislava, Tatran, 1985; str. 100 kolor + 15 crno-belih reprodukcijs; II

Vlahuta, Alexandru: LA ROUMANIE PITTORESQUE.-Bucarest, éd.Ion Creanga, 1985; str. 176; II

ВОПРОСИ ИССЛЕДОВАНИЯ КОНСЕРВАЦИИ И РЕСТАВРАЦИИ ПРОИЗВЕДЕНИИ ИСКУССТВА. Сборник научных трудов. -Москва, Всероссийский художественный научно-реставрационный центр имени академика И.Г.Грабара, 1984; стр. 141+4/+21 crно-бела репродукција на крају текста; II

Weitzmann, Kurt: THE ST.PETER ICON OF DUMBARTON

OAKS.-Washington, Dumbarton Oaks-Trustees for Harvard University, 1983; str. 47+48 crno-belih reprodukcijs u okviru teksta; III (Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publications, No 6)

Wyss, Alfred: BAUUNTERHALT UND DENKMALPFLEGE.-Basel, Vrl.Christoph Merian, 1984; str. 231-244+ crno bele i kolor reprodukcijs u okviru teksta; II (Separatdruck aus dem Basler Stadtbuch 1984.)

Zachar: CELTIC ART IN SLOVAKIA.-Bratislava, éd. Tatran, 1985; str. 200 kolor reprodukcijs + 40 crteža; II

Завитухина, М.П.: ДРЕВНЕЕ ИСКУССТВО НА ЕНИСЕЕ СКИФСКОЕ ВРЕМЯ. Публикација одной коллекции.-Ленинград, Государственный ордена Ленина Ерматаж, 1983; стр. 190+2/+302 crно-беле репродукције у оквиру текста; II

ZINN DES BAROCK. Aus der Sammlung des Österreichischen Museums für angewandte Kunst.-Wien, Österreichischer Museumbund, 1984; str. 32+4/+ crno-bele reprodukcijs u okviru teksta; II

Гордана Марјановић

ЧАСОПИСИ -

ДОМАЋА ИЗДАЊА

ARCHAEOLOGIA IUGOSLAVICA Knj.XXII-XXIII (za 1982-1983.).-Beograd, Societas archaeologica de Yougoslavie, 1985.;

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ. Зборник радова Археографског одељења. Књ.IV.-Београд, Народна библиотека СР Србије-Археографско одељење, 1983.;

АРХИВСКИ ВЈЕСНИК. Knj.XXVI.-Zagreb, Arhiv Hrvatske, 1983.;

АРХИВСКИ ПРЕГЛЕД. Орган Друштва архивских радника и Заједнице архива СР Србије. Књ.1-2.-Београд, Друштво архивских радника и Заједница архива СР Србије, 1983.;

БИБЛИОТЕКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ. Књ. 32, 33.-Лесковац, Народни музеј, 1984.;

БИБЛИОТЕКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ, Књ.34,35.-Лесковац, Народни музеј, 1985.;

БОГОСЛОВЉЕ. Орган Православног богословског факултета у Београду. Књ.XLIII, св.1-2.-Београд, Богословски факултет, 1984.;

VARSTVO SPOMENIKOV. Knj.XXVII.-Ljubljana, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1985.;

VESNIK. Knj.30.-Beograd, Vojni muzej, 1984.;

VESTNIK. Imenik k razvidu arheoloških spomenikov Slovenije. Knj.1-2.-Ljubljana, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1983.;

VIJESTI. Muzealaca i konzervatora SR Hrvatske. Knj.XXXIII, sv.3-4.-Zagreb, Savez muzejskih društava i Društvo konzervatora Hrvatske, 1984.;

VIJESTI. Muzealaca i konzervatora SR Hrvatske. Knj.XXXIV, sv.1-2.-Zagreb, Savez muzejskih društava i Društvo konzervatora Hrvatske, 1985.;

(Dossier: Rooseveltov trg; Exegi monumentum; Mimara; Zdenka Munk)

VJESNIK. Arheološkog muzeja u Zagrebu. III serija. Knj.XVI-XVII.-Zagreb, Arheološki muzej, 1983-1984.;

VJESNIK. Za arheologiju i historiju Dalmatinsku. Knj.LXXVI.-Split, Arheološki muzej, 1983.;

ВРАЊСКИ ГЛАСНИК. Књ.XVII.-Врање, Народни музеј, 1984.;

ГАЛЕРИЈА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ. Књ. 47,48,49,50,51.-Београд, Галерија Српске академије наука и уметности, 1984.;

ГАЛЕРИЈА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ. Књ.52.-Београд, Галерија Српске академије наука и уметности, 1985.;

ГЛАСНИК. На Институтот за национална историја. Књ.XXVII, св.1-2.-Скопје, Институт за национална историја, 1983.;

ГОДИШЕН ЗБОРНИК. Историско-филолошки оддел. Књ. 11 (37).-Скопје, Филозофски Факултет на Универзитет Скопје, 1984.;

ГОДИШЊАК ГРАДА БЕОГРАДА. Књ.XXXI.-Београд, Музеј града Београда, 1984.;

GODIŠNJAK POMORSKOG MUZEJA U KOTORU. Knj.XXXI-XXXII.-Kotor, Pomorski muzej, 1983-1984.;

ГОДИШЊАК. Српска академија наука и уметности. Књ.XC.-Београд, Српска академија наука и уметности, 1983.;

ГОДИШЊАК. Српска академија наука и уметности. Књ.XCI.-Београд, Српска академија наука и уметности, 1984.;

GODIŠNJAK. Centar za balkanološka ispitivanja.

Knj.XXI.-Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 1985.;

ГРАЂА. Историјски институт. Књ.26.-Београд, Историјски институт, 1984.;

ГРАЂА. Историјски институт. Књ.25.-Мешовита грађа, књ.XIII.-Београд, Историјски институт-Просвета, 1984.;

ГРАЂА. Историјски институт. Књ.27. Мешовита грађа, књ.XIV.-Београд, Историјски институт-Просвета, 1985.;

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ РЕВОЛУЦИОНАРНОГ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА, Књ.6.-Лесковац, Народни музеј, 1985.;

DJELA. Odeljenje društvenih nauka. Knj.34(LXIX).-Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 1985.;

DJELA. Centar za balkanološka ispitivanja. Knj. 4 (LX).-Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 1985.;

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ. Посебна издања. Књ.26.-Београд, Етнографски институт, 1984.;

ZIVA ANTIKA. God.34, sv.1-2.-Skopje, Filozofski fakultet-Seminar za klasičnu filologiju, 1984.;

ЗБОРНИК ЗА ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ. Књ.20.-Нови Сад, Матица српска-Одељење за ликовне уметности, 1984.;

ЗБОРНИК. Историјског музеја Србије, Књ.20.-Београд, Историјски музеј Србије, 1983.;

ЗБОРНИК. Историјског музеја Србије. Књ.21.-Београд, Историјски музеј Србије, 1984.;

ЗБОРНИК РАДОВА. Византолошки институт. Књ.XXIII.-Београд, Византолошки институт САНУ, 1984.;

ЗБОРНИК НАРОДНОГ МУЗЕЈА. Књ.XII, св.2.-Београд, Народни музеј, 1985.;

ЗБОРНИК РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА. Књ.XIII.-Чачак, Народни музеј, 1983.;

ЗБОРНИК ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА. Књ.XIII, св.2. Споменица Цветка Костића.-Београд, Београдски универзитет, 1983.;

ZGODOVINSKI ČASOPIS. God.XXVIII, sv. 3,4.-Ljubljana, Zgodovinsko društvo Slovenije-Narodni muzej, 1984.;

ZGODOVINSKI ČASOPIS. God.XXXIX, sv.1-2.-Ljubljana, Zgodovinsko društvo Slovenije-Narodni muzej, 1985.;

ЗОГРАФ. Часопис за средњовековну уметност. Књ. 14.-Београд, Институт за историју уметности, 1983.;

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ. Орган Историјског института и Друштва историчара СР Црне Горе. Књ. XXXVIII (LVIII), св. 1, 2.-Титоград, Историјски институт СР Црне Горе, 1985.;

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ. Посебна издања. Књ. 21.-Београд, Историјски институт, 1984.;

КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ. Радови Културолошког факултета. Књ. 1.-Цетиње, Културолошки факултет, 1985.;

КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО. Књ. X (XVIII).-Скопје, Републички завод за заштиту на спомениците на културата, 1983.;

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК. Књ. XXV.-Лесковац, Народни музеј, 1985.;

LOŠKI RAZGLEDI. Књ. XXI.-Škofja Loka, Muzejsko društvo v Škofji Loki, 1984.;

MATERIJALI. Књ. XX. (Sahranjivanje pokojnika sa aspekta ekonomskih i društvenih kretanja u praistoriji i antici. Referati sa kongresa u Mostaru 1980.g.).-Београд, Savez arheoloških društava Jugoslavije-Arheološko društvo BiH, 1985.;

MATERIJALI. Књ. 3.-Pula, Povijesno društvo Istre, 1983.;

МУЗЕОЛОШКЕ СВЕСКЕ. Књ. 3.-Београд, Народни музеј, 1983.;

НАРОДНИ МУЗЕЈ СМЕДЕРЕВО. Посебна издања. Књ. 15.-Смедерево, Народни музеј, 1983.;

НАРОДНИ МУЗЕЈ СМЕДЕРЕВО. Посебна издања. Књ. 16.-Смедерево, Народни музеј, 1984.;

ORIJENTALNI INSTITUT U SARAJEVU. Posebna izdanja. Књ. XI.-Sarajevo, Orientalni institut, 1983.;

POROČILO O RAZISKOVANJU PALEOLITA, NEOLITA IN ENEOLITA V SLOVENIJI. Arheološki oddelek Filozofske fakultete. Књ. XII.-Ljubljana, Univerza Edvarda Kardelja-Arheološki oddelek, 1984.;

POSEBNA IZDANJA. Zastita prirode i turizam u SR Srbiji. Књ. XII.-Београд, Republički zavod za zaštitu prirode, 1983.;

ПОСЕБНА ИЗДАЊА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ. Књ. 3.-Лесковац, Народни музеј, 1983.;

ПОСЕБНА ИЗДАЊА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ. Књ. 4, 5.-Лесковац, Народни музеј, 1984.;

POSEBNA IZDANJA. Књ. 13.-Београд, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 1984.;

POSEBNA IZDANJA. Књ. 2, sv. 1.-Београд, Savez arheoloških društava Jugoslavije, 1984.;

PRILOGI POVIJESTI HVARA. Spomenici narodnooslobodilačke borbe i revolucije Hvara. Књ. VII.-Split, Centar za zaštitu kulturne baštine Komune hvarske, 1983.;

RADOVI. Књ. 17.-Zagreb, Sveučilište u Zagrebu-Institut za hrvatsku povijest, 1984.;

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE. Classis I: Historia et sociologia. Dela-opera. Књ. 25.-Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1983.;

САОПШТЕЊА. Књ. XVI.-Београд, Републички завод за заштиту споменика културе, 1984.;

СПОМЕНИК. Одељење историјских наука. Књ. 4.-Београд, САНУ-Одељење историјских наука, 1983.;

СТАРИНАР. Књ. XXXV.-Београд, Археолошки институт, 1984.;

TRIBUNA. Prilozi za istoriju, arheologiju, etnologiju, umjetnost i kulturu. Књ. 8.-Trebinje, Zavičajni muzej, 1984.;

УЖИЧКИ ЗБОРНИК. Прилози за политичку, културну и економску историју Титовог Ужица и околине. Књ. 12.-Титово Ужице, Историјски архив-Народни музеј, 1983.;

ЦЕНТАР ЗА АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА. Књ. 2.-Београд, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 1983.;

ЦЕНТАР ЗА АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА. Књ. 3, 4.-Београд, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 1984.;

CENTAR ZA BALKANOLOŠKA ISPITIVANJA. Posebna izdanja. Књ. 12. (LXXVI).-Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 1984.;

Гордана Марјановић

МТ
АЛФАБЕТ

БЖН
АЛФАБЕТ

ЧАСОПИСИ

СТРАНА ИЗДАЊА

ARXAIΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΘ ΑΘΗΝΩΝ. Βολ. XVI, св.1-2.-ΑΘΗΝΑΙ, ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE, 1983.;

ARXAIΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΘ ΑΘΗΝΩΝ. Βολ. XVII, sv. 1-2.-ΑΘΗΝΑΙ, ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE, 1984.;

АРХЕОЛОГИЈА. Књ. XXVI, св. 2-3, 4.-Софија, Археологически институт и музеи при БАН, 1984.;

АРХЕОЛОГИЈА, Књ. XXVII, св. 1, 2.-Софија, Археологически институт и музеи при БАН, 1985.;

АРХЕОЛОГИЈА. Књ. 48.-Киев, Академија наук Украинској РСР-Институт археологији, 1984.;

АРХЕОЛОГИЈА. Књ. 49, 50, 51.-Киев, Академија наук Украинској РСР-Институт археологији, 1985.;

BOLLETTINO DEL CENTRO CAMUNO DI STUDI PREISTORICI. Knj. 21.-Capo di Ponte (Brescia), Centro Camuno di studi Preistorici, 1984.;

BULLETIN. Du Musée hongrois des beaux-arts. Knj. 60-61.-Budapest, Musée hongrois des beaux-arts, 1983.;

BULLETIN DE L'ASSOCIATION INTERNATIONALE POUR L'ÉTUDE DE LA MOSAÏQUE ANTIQUE (AIEMA). Vol. 10.-Paris, Association internationale pour l'étude de la mosaïque antique-Centre national de la recherche scientifique, 1985.;

COMMUNICATIONES ARCHAEOLOGICAE HUNGARIAE. Vol. 1. za 1984.-Budapest, Magyar Nemzeti muzeum, 1984.;

DEUTSCHE KUNST UND DENKMALPFLEGE. Knj. 42, sv. 2.-München-Berlin, Vereinigung der Landesdenkmalpfleger in der BRD, 1984.;

DEUTSCHE KUNST UND DENKMALPFLEGE, Knj. 43, sv. 1.-München-Berlin, Vereinigung der Landesdenkmalpfleger in der BRD, 1985.;

ETNOGRAFIA POLSKA. Knj. XXVII, sv. 1, 2.-Wroclaw-Warszawa-Krakow-Gdansk, Polska Academia Nauk, 1983.;

ETNOGRAFIA POLSKA. Knj. XXVIII, sv. 1, 2.-Wroclaw-Warszawa-Krakow-Gdansk, Polska Academia Nauk, 1984.;

ETNOGRAFIA POLSKA. Knj. XXIX, sv. 1.-Wroclaw-Warszawa-Krakow-Gdansk, Polska Academia Nauk, 1985.;

FORENINGEN TIL NORSKE FORTIDSM INNESMERKERS BEVARING. Arbok 138.-Oslo, Ardal og Sunndal Verle, 1984.;

FORENINGEN TIL NORSKE FORTIDSMINNESMERKERS BEVARING. Arbok 139.-Oslo, Ardal og Sunndal Verle, 1985.;

FUNDE UND AUSGRABUNGEN IM BEZIRK TRIER. Aus der Arbeit des Rheinischen Landesmuseums Trier.-Knj. 15.-Trier, Rheinische Landesmuseum, 1983.;

JOURNAL OF THE WARBURG AND COURTAULD INSTITUTES. Knj. XLVI.-London, The Warburg Institute, 1983.;

JOURNAL OF THE WARBURG AND COURTAULD INSTITUTES. Knj. XLVII.-London, The Warburg Institute, 1984.;

KUNST CHRONIK: Monatsschrift für Kunstwissenschaft, Museumswesen und Denkmalpflege. Knj. XXXVII, sv. 12.-München, Zentralinstitut für Kunstgeschichte, 1984.;

KUNST CHRONIK. Monatsschrift für Kunstwissenschaft, Museumswesen und Denkmalpflege. Knj. XXXVIII, sv. 1, 4, 5, 6, 7, 9, 10.-München, Zentralinstitut für Kunstgeschichte, 1985.;

MATERIALY STAROZYTNE. Knj. V.-Warszawa, Muzeum Archeologiczne, 1983.;

OCHRONA ZABYTEKOW. Knj. XXXVI, sv. 3-4 (142-143).-Warszawa, Ministerstwo kultury i sztuki zarzadz muzeow i ochrony zabytkow, 1985.;

ΠΡΑΚΤΙΚΑ. за 1982. ГОДИНУ - ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ, 1984.;

PULPUDEVA. Semaines Philippopolitaines de l'histoire et de la culture. Vol. 4.-Sofia-Plovdiv, Arheologičeskii muzei, 1983.;

RIVISTA LINGUA E INTELLETTA. Knj. XXXVIII, sv. 3-4.-Bordighera, Istituto internazionale di studi liguri, 1983.;

ROCZNIKI HISTORYCZNE. Knj. L.-Warszawa-Poznan, Poznanski towarzystwo przyjaciel nauk, 1985.;

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART. Série Beaux-Arts. Tome XXI.-Bucuresti, Académie des sciences, sociales et politiques, 1984.;

SBORNIK NARODNIHO MUZEA V PRAZE. Knj. XXXVIII, sv. 3, 4.-Praha, Narodni muzeum v Praze, 1984.;

SCHRIFTEN DER BALKANKOMMISSION. Antiquarische

Abteilung. Vol.XV. (Ilakovac, Boris: Burnum II. Der Römische Aquädukt Plavno polje-Burnum. Bericht über die Forschungen 1973 und 1974.).-Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1984.;

SILESIA ANTIQUA. Knj.XXVI.-Wroclaw. Muzeum archeologiczne, 1984.;

SLOVENSKA ARCHEOLOGIA. Časopis archeologickeho ustavu Slovenskej akademie vied v Nitra. Knj. XXXIII, sv.1.-Bratislava, Slovenska akademie vied-Archeologicky ustav, 1985.;

SLOVENSKY NARODOPIS. Knj.XXXIII, sv.1,2-3,4.-Bratislava, Slovenska akademie vied, 1985.;

STUDII SI CERCETARI DE ISTORIA ARTEL. Seria arta plastica. Tome 31.-Bucuresti, Institutul de istoria artei, 1984.;

STUDII SI CERCETARI DE ISTORIE VECHE. Knj.36, sv. 1-2.-Bucuresti, Institutul de arheologie, 1985.;

THE SLAVONIC AND EAST EUROPEAN REVIEW. Knj. LXIII, sv.1,2,3,4.-London, The School of Slavonic and East European Studies, 1985.;

TRIERER ZEITSCHRIFT. Für Geschichte und Kunst des Trierer Landes und seiner Nachbargebiete. Knj.XLVI.-Trier, Rheinische Landesmuseum, 1983.;

TRIERER ZEITSCHRIFT. Für Geschichte und Kunst des Trierer Landes und seiner Nachbargebiete. Knj.XLVII.-Trier, Rheinische Landesmuseum, 1984.;

ВИЗАНТИЙСКИЙ ВРЕМЕННИК. Кн.45.-Москва, Академия наук СССР-Институт истории, 1984.;

Гордана Марјановић

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

СТАРИНАР. Нова серија. Кн. XXXV (1984.).-Београд, Археолошки институт у Београду, 1984.;

Посвећено стогодишњици излажења Стариноара, 1884-1984.

Ђурђе Бошковић: Осврт на стогодишњу уређивачку политику Стариноара; Михаило Милинковић: Михаило Валтровић, први уредник Стариноара; Драгослав Срејовић: Милоје М. Васић, творац српске археолошке науке; Петар Петровић: Никола Вулић, уре-

дник Стариноара од 1922-1930. године; Иван М. Ђорђевић: Владимир Р. Петковић, уредник Стариноара од 1931-1956. године; Милутин Гарашанин: Допринос Стариноара праисторијској археологији Србије; Маја Паровић-Пешикан: Античка археологија у Стариноару (1884-1984); Сретен Петковић: Сто година изучавања средњовековне уметности и археологије на страницама Стариноара (1884-1984); Надежда Мандић: Библиографија Стариноара 1950-1984.;

Главни уредник: ЂУРЂЕ БОШКОВИЋ

ЗОГРАФ. Часопис за средњовековну уметност. Кн. 14.-Београд, Институт за историју уметности, 1983.;

Чланци: Војислав Ј. Ђурић: Нови Исус Навин; Gougam Abramichvili: La datation des fresques de la cathédrale d'Aténi; В.В. Бичков: К проблеме естетическој значимости искуства византијског региона; Војислав Кораћ: Једна монашка ћелија у Студеници; Олга Попова: Балканска уметност раног XIII века и руско сликарство; Tania Velmans: Une icone au Musée de Mistia et le theme des Quarante martyrs en Géorgie; Нил К. Моран: Музички гестови у византијском сликарству позног средњег века; Цветан Грозданов и Димитар Ђорнаков: Историјски портрети у Полошком (I); Драгомир Тодоровић: Првобитни изглед ктиторских портрета у Раваници;

Књиге: Срђан Ђурић: Zoltan Kadar, -Survivals of Greek Zoological Illumination in Byzantine Manuscripts; Сима Ђирковић: Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, -Хиландар; Милка Чанак-Медић: Dragan Nagorni, -Die Kirche Sv. Petar in Bijelo Polje; Гордана Бабић: Christopher Walter, -Art and Ritual of the Byzantine Church; Мирјана Глигоријевић-Максимовић: Hugo Buchta and Hans Belting, -Patronage in thirteenth-century Constantinople; Десанка Милошевић: Курт Вајцман, Рајане Алибегашвили, Анели Волскаја, Гордана Бабић, Манолис Хаџидакис, Михаил Алпатов, Теодора Воинеску, -Иконе; Светлана Мојсиловић-Поповић: Марко Поповић, -Београдска тврђава.

Уредник: ВОЈИСЛАВ Ј. ЂУРИЋ

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК. Кн. XXV.-Лесковац, Народни музеј, 1985.;

НОР и социјалистичка револуција: др Вјенцеслав Глишић: Ослобођење Југоисточне Србије; Драгољуб Ж. Мирић: Немачке оружане формације у Југоисточној Србији (од Јуна до новембра 1944.); Миодраг Митровић: Јужноморавске бригаде у пролећној офанзиви 1944.; Хранислав А. Ракић: Зверства бугарских фашиста на окупираној територији у

врањском и лесковачком крају 1944. године; Мр. Радоје Костић: Развој НОБ у Топлици почетком 1944. године; др Милан М. Миладиновић: Рад политичких комесара јужноморавских партизанских бригада на изградњи политичке свести; Станимир Јовановић: Пета српска народноослободилачка бригада од оснивања до уласка у састав 21. дивизије; Ђура Златковић: Материјално-техничко обезбеђење и санитетско збрињавање у Седмој српској бригади НОБЈ; Јован Максимовић: Операције 13. корпуса НОБЈ у јужној Србији од септембра до новембра 1944. године; др Никола Живковић: Коришћење економског потенцијала југа Србије од стране окупатора 1941. до краја 1944. године; др Жарко Јовановић: Селаштво јужне Србије у борбама за коначно ослобођење 1944.; Радисав Николић: Развој и делатност војнопозадинских органа у јужној Србији током 1944. године; Никола П. Илић: Формирање и улога партизанских одреда у јужној Србији 1944. године; др Драгољуб Петровић: Јужна Србија у време конституисања Федералне Србије; Мр. Милица Бодрожић: Прослава годишњице октобарске револуције на југу Србије 1941-1944. године; др Живан Стојковић: Рад Градског народноослободилачког одбора у Лесковцу од октобра 1944. до маја 1945. године; др Јован Јањић: Аспект општег и посебног у партизанским народним песмама јужне Србије; др Никола Цветковић: Лирски прилози у првим бројевима "Младог борца"; Благоје Глигоријевић: Здравствена заштита на слободној територији лесковачког округао за време рата;

Расправе и чланци: Милорад Васовић: Еколошка основа привредног живота у брдско-планинским просторима с посебним освртом на југоисточну Србију; Михајло Костић: Књажевачка Бањица. Један пример преуређења простора савременом валоризацијом термалних вода; др Јован Ф. Трифуноски: Варошице у горњем делу слива Брегалнице; др Миливоје М. Мађејка: Особености термичког режима ваздуха у Сијаринској Бањи; Иван Б. Поповић: Главне просторне одлике викенд насеобине у пределу Власинског језера. Прилог познавању савремене викенд изградње у југоисточној Србији; Костадин Ж. Коцић: Власинско језеро. Прилог проучавању туристичких места југоисточне Србије; др Јован В. Ђирић: Из градитељске теорије и праксе: проблем односа кућа-рад-потребе-кућа. (Критика урбанизма на примеру градова југоисточне Србије); Арх. Милорад Војиновић: Архитектонско наслеђе Лесковца (1878. до 1944. год.); Јован В. Јовановић: Прошлост Лесковца у његовој топографској номенклатури; Драгољуб Трајковић: Лесковачко конопљарство у својим кризним годинама; др Владимир Стојанчевић: Жалба Лесковчана Томи Вучићу Перишићу из 1847. године; Радослав Требјешанин: Манастирски поседи у лесковачком крају од 1219. до 1878. године; Станиша Војиновић: Димитрије Момировић Стојановић; Раде Вуковић: Сарадња Михаила М. Јовановића Мике Браде и Вукајла Кукаља у "Лесковачком гласнику", др Сергије Димитри-

јевић: Допринос архиве Драгише Лапчевића историји лесковачког радничког покрета; др Момчило Златановић: Родоскрвни грех између брата и сестре у народним песмама јужне Србије; Драгутин М. Ђорђевић: Надгробни споменици на неким јужно-србијанским некрополама; Гордана Томовић: Надгробни натписи из околине Лесковца; др Видосава Стојанчевић: Народ у крајевима јужне Србије у делима Вељка Петровића. Посвећено 100-годишњици рођења писца и 70-годишњици првог светског рата (1914-1918); др Novica V. Randje-
lović: Travnjačka flora jugoistočne srbije(1);
dr Vlastimir Stamenković: Flora donjeg toka re-
ke Vlasine i njene pritoke Lužnice u jugoistoč-
noj Srbiji sa biljnogeografskom analizom; dr
Vidak Jovanović: Važnija nalazišta i staništa
aromatičnih biljaka na planini Radan, jablani-
čkim planinama (Goljaku) i Kukavici u južnoj
Srbiji; Слободанка Стојичић: Међународни, еко-
номски, политички и правни аспект аграрног пи-
тања у новоослобођеним крајевима Србије после
српско-турских ратова. Документа;
Хроника: Научни скуп "Јужна Србија у НОР-у и со-
цијалистичкој револуцији 1944. године,

Прилог: Иван Б. Поповић: Двадесет пет књига пе-
риодике "Лесковачки зборник". Прилог детаљнијој
предметној библиографији музејских едиција уже
Србије.

Одговорни уредник: ХРАНИСЛАВ РАКИЋ

VARSTVO SPOMENIKOV. Revija za teorijo in prak-
so spomeniškega varstva. Knj.27.-Ljubljana, Za-
vod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne
dediščine, 1985.;

Članki: Ivan Komelj: Ob obletnici: Odlok snos o
zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomeni-
kov v slovenski in jugoslovanski spomeniški slu-
žbi; Jože Humer: Analiza stanja naravne in kul-
turne dediščine; Petrič Magda: Naloge občinskih
upravnih organov, pristojnih za kulturo, pri iz-
vajanju Zakona o naravni in kulturni dediščini;
Zvezdana Koželj, Janez Bizjak, Iva Curk: Za var-
stvo in obnovo planin na območju Triglavskega
narodnega parka; Marjan Zadnikar: Umetnostnozgo-
dovinsko pričevanje cerkve v Lescar; Ivan Ko-
melj: Avtentičnost "Avtentičnih" spomenikov NOB.
(Prispevek k metodologiji varstva); Jelka Pir-
ković-Kocbek: Nekateri vidiki sodelovanja spome-
niškavarstvene dejavnosti v urbanističnem in
prostorskem načrtovanju; Ada Bar-Janša: Stroko-
vne osnove za varstvo stavbne dediščine v Loga-
tcu; Juša Vavken: Umetnostna nepremična dediš-
čina v Logatcu; Iva Mikl Curk: Vrednost časa
pri valorizaciji arheoloških spomenikov; Ivan
Bogovčič: Kaj s stenskiimi slikami na zunanjšči-
nah?; Tadej Brate: Problematika predstavljanja
tehniških spomenikov na Slovenskem; Maja Žvanut:

Slovenska etnologija: med željama in resničnostjo; Ivan Bogovič: Nova spoznanja o stenskih slikah v Hrastoveljski cerkvi in izdelava pilotskega restavratsko-konzervatorskega posega; France Curk: Preliminarna dela pri konserviranju tako imenovane "Dušanove zastave"; Izidor Mole: Poskus analize tehnologije gotskih fresk (II); Mitja Ferenc: Partizanska bolnišnica Jelenđol v Kočevskem rogu in njeno povojno vzdrževanje (I); Edo Škulj: Tudi orgle restavrira jo; Davorin Vuga: Konservatorsko razmišljanje o posegih na poznorimskodobnih najdiščih Slovenije v zadnjih dvaindvajsetih letih; Franc Curk: Interakcije v sistemu tkani temeljnik-podloga; Valentin Benedik: Restavriranje in sanacija Zmajskega mostu; Vida Hudoklin-Šimaga: Interakcije v sistemu pigmentirani premaz-tkani temeljnik iz naravnih vlaken; France Benko: Pot slovenskega restavratorka; Rado Smerdu: Iz priprave za konservatorsko terminologijo;

Poročila: Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih; Arheološka dediščina in raziskovanje; Etnološka dediščina in ljudska arhitektura; Umetnostna, urbanistična in arhitekturna dediščina; Zgodovinska in tehnična dediščina;

Delo restavratskega centra: Razglasitev spomenikov; Ljubljanski reg.zavod; Medobčinski zavod Piran; Zavod Nova Gorica; Zavod Maribor; Zavod Celje; Zavod Kranj;

Delo slovenskega konservatorskega društva: Iz ICOMOS; Iz ICOM: definicija poklica restavratorka; Odlikovanje.

Glavni in odgovorni urednik: dr IVA CURK

КУЛТУРНО НАСЉЕЂЕ. Радови Културолошког факултета на Цетињу. Књ.1.-Цетиње, Културолошки факултет, 1985.;

Ратко Ђуровић: Уводна ријеч.

I-Историјат: Ријеч проф.др Павла Мијовића на дан отварања Културолошког факултета, 13.ногембра 1981. године; Проф.др Драгоје Живковић: Дуг пут до оснивања Културолошког факултета на Цетињу; Културни споменици под заштитом; Проф.др Бранко Бабић: Културолошки факултет од идеје до данас;

II-Чланци: Марко Драговић: Остаци остатака античке Дукље; "Нова архитектура"; Академик Чедо Вуковић: Прошлост-наслеђе-традиција; Проф.др Сретен Петковић: Византијске традиције у српској уметности XVIII века; Проф.инг.арх. Михајло Митровић: Локанда; Проф. Драго Ђуровић: Биљешке и размишљања; Prof.dr Branko Babić: Numizmatika na teritoriji Crne Gore do kraja XV vijeka;

Prof.dr Vojislav Nikčević: O imenu Zeta (Zenta, Genta); др Чедомир Марковић: Преглед развоја неолитских култура на територији Црне Горе; Драгица Ђурашевић: Цркве манастира Подмаине; Марија Марковић: Конзервација бронзаног накита из кнежевског гроба са локалитета Лисијево поље код Иванграда; Рестаурација-умјетност или техника високог стила; Radoslav Mlošević: Uzroci propadanja kamene plastike u Crnoj Gori kao uvod za dalje upoznavanje ove problematike; Наташа Распоповић: Конзервација и рестаурација иконостаса цркве св. Тројице у Крањеву; Ђорђина Стојановић-Ѓабричевић: Организација, рад и опрема лабораторија за конзервацију археолошког материјала; Проф. Милош Ђирић: Пројекат графичког знања Културолошког факултета на Цетињу;

III-Подаци: Одлуке, записници и преписка у вези отварања Културолошког факултета на Цетињу;

IV-Ликовни прилози: Репродукције као пратећи део текстова.

Уредник: РАТКО ЂУРОВИЋ

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ. Зборник радова Археографског одељења Народне библиотеке Србије, Књ.4.-Београд, Народна библиотека Србије-Археографско одељење, 1983.;

I-Чланци и расправе: Љупка Васиљев: Одејски палимпсест-одломци Грчког јеванђеља из X и словенског минеја из XIII века; Луција Цернић: Белешке о писарима неких српских рукописа у манастиру Свете Катарине на Синају; Андрија Јаковљевић: Јован (Јоаким) Харсијанит, монах и доместик Србије; Мирослава Гроздановић-Пајић: Ретки водени знаци у једном српском рукопису из Сентандрејске библиотеке; Александар Младеновић-Љубица Штављанин-Ђорђевић: Дијак Симон-писар српских богослужбених књига у другој половини XVI века; Реља Катић: Поменик хиландарског метоха манастира св. Петра Коришког;

II-Критике и прикази: Димитрије Богдановић: Климентина Иванова, -Балгарски, српски и молдо-влахијски кирилски рукописи в сбирката на М.Н.Погодин;

ЗБОРНИК РАДОВА ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА, Књ.XXIII.1.-Београд, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, 1984.;

Herbert Hunger: Die Antithese. Zur Verbreitung einer Denkschablone in der byzantinischen Literatur; Виктор В.Бичков: Важни аспект ранневизантијској естетики; Jadran Ferluga: Untersuchungen zur byzantinischen An siedlungspolitik auf dem Balkan von der Mitte des 7. bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts; Jean-Pierre Arrignon:

Remarques sur le titre de Kagan attribué aux princes Russes d'après les sources occidentales et Russes des IXe-XIe s.; Челица Миловановић: Псел и Григорије, Нона и Теодота; Љубомир Максимовић: Печат автократора Михаила VII Дуке и почетак његове владавине; Јованка Калић: Стари краљев пут; Божидар Ферјанчић: Повеље севастократора и кесара; Mirjana Živojinović: Chantax et ses moulins; Душан Кораћ: повеља краља Стефана Душана манастиру свете Богородица у Тетову. Прилог српској дипломатици и сфрагистици; Mirjana Živojinović: Le chrysobulle grec de l'empereur Dušan pour le monastère de Saint-Pantéléemon; Bariša Krekić: Ser Basilius de Basilio; Гојко Суботић: Упутство за израду антимиона у светогорском рукопису XV века; Иванка Николајевић: Хришћанска археологија данас. Поводом двеју нових књига.

Уредник: БОЖИДАР ФЕРЈАНЧИЋ

ЗБОРНИК ЗА ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ. Књ.20.-Нови Сад, Матица српска-Одељење за ликовне уметности, 1984.;

Овај број Зборника посвећен је проф.др Војиславу Кораћу, Библиографија проф.др Војислава Кораћа.

Расправе: Ђентије Павловић: Иконографска епиграфика код пророка; Јанко Радовановић: Јединство небеске и земаљске цркве у српском сликарству средњег века или Ликови живих људи на фрескама и иконама средњег века; Сима Ђирковић: Владарски двори око језера на Косову; Дејан Медакловић: Идеолошке основе српске и хрватске уметности у 19. веку; Бодин Вуксан: Јован Исајловић млађи: "Кнез Милан Обреновић II на одру"; Угљеша Рајчевић: Рафаило Момчиловић (1875-1941);

Прилози: Марица Шупут: Мраморници у Жици; Смиљка Габелић: Непознати локалитети у околини леновског манастира; Ivo Petricoli: Srednjovekovna kapela sv. Šimuna u Zadru; Војислав С. Јовановић: О запису Владислава Буће у Никољцу; Friedbert Ficker: Marcantonio Raimondis Kupferstiche nach Dürers "Marienleben"; Krsto Priatelj: Ivan Vitaljić graditelj supetarske barokne župske crkve; Лепосава Шелмић: Допринос осигуравајућих мајстора развоју барокног дрворезарства код Срба; Слободан С.Раичевић: Зидне слике из 1749. године у цркви св. Николе у Иригу; Ф.П.Шевченко: Свјази Украјине с балканским странама в области изобразителног искуства в XVIII в.; Цветан Грозданов: Јован Владимир и представе седмочисленика у македонској уметности XVIII-XIX века; Марко Миљановић: Црква св. Спиридона у Петрини; Michelangelo Muraro: L'esperienza Jugoslava; Адријан Негру: О Поповићима из Оравице; Миодраг Јовановић: Катарина Ивано-

вић у Минхену и белгијско историјско сликарство; др Миодраг Коларић: Случај Табаковић; Зоран Маневић: Архитектура и политика (1937-1941).

Главни уредник: др ДЕЈАН МЕДАКОВИЋ

Гордана Марјановић

БИБЛИОГРАФИЈА
ГЛАСНИКА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ
(од бр. 1-9 - 1978-1985.)

АНЂЕЛКОВИЋ, Миодраг:
ВЕСТИ ИЗ НИШКОГ ЗАВОДА бр.9

АНЂЕЛКОВИЋ, Миодраг:
ИЗЛОЖБЕ О ЗАШТИТИ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ бр.5

А/НЂЕЛКОВИЋ/. М/иодраг/:
ИЗЛОЖБЕНА АКТИВНОСТ ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У НИШУ бр.7

АНЂЕЛКОВИЋ, Миодраг:
ЈОШ ПОНЕШТО О ОМЕКШИВАЧИМА СОЛИ бр.5

АНЂЕЛКОВИЋ, Миодраг:
КОНЗЕРВАЦИЈА ПАНОРАМЕ РАДСЛАВИЦКЕ
БИТКЕ У ВРОЦЛАВУ бр.8

АНЂЕЛКОВИЋ, Миодраг:
КОНЗЕРВАЦИЈА СТАРИХ И ИЗРАДА НОВИХ
ВИТРАЖА У ТОРУЉУ (ПОЉСКА) бр.8

АНЂЕЛКОВИЋ, Миодраг:
О ОЈАЧАВАЊУ НОСИОЦА ФРЕСКЕ У МАНАС-
ТИРУ СВ. ЂОРЂА У ТЕМСКОЈ бр.5

АНЂЕЛКОВИЋ, Миодраг:
ПОЧЕТАК ИСТРАЖИВАЧКИХ РАДОВА НА
ФРЕСКАМА МАНАСТИРА СВ. ПРОХОРА
ПЧИЊСКОГ (радови у 1981. години) бр.7

АНЂЕЛКОВИЋ, Миодраг:
РАДОВИ НА ЖИВОПИСУ МАНАСТИРА
СВ. ЂОРЂА У ТЕМСКОЈ бр.3

АНЂЕЛКОВИЋ, Миодраг:
САВЕТОВАЊЕ СА СВЕШТЕНИЦИМА О ОДНОСУ
ПРЕМА СПОМЕНИЧКОМ НАСЛЕЂУ бр.7

БИЦОК, Душица:
ОЈАЧАВАЊЕ ХАРТИЈЕ ПОМОЋУ ПОЛИМЕТИЛ-
АКРИЛАТА (РМА) И ПОЛИМЕТИЛМЕТАКРИ-
ЛАТА (РММА) бр.8

БЈЕЛИКОВ, Владимир: Бранко Максимовић, ИДЕЈЕ И СТВАРНОСТ УРБАНИЗМА БЕОГРАДА, 1830-1941.	бр.9	ВУЊАК, Михајло: БИБЛИОГРАФИЈА. Преглед часописа. Избор 1975-1978.	бр.3
БОЈОВИЋ, Драгољуб: АРХЕОЛОШКА РЕКОГНОСИРАЊА БЛИЖЕ ОКОЛИНЕ МАНАСТИРА МИЛЕШЕВЕ	бр.9	ВУЊАК, Михаило: КОНГРЕС МЕЂУНАРОДНОГ ИНСТИТУТА: КОНЗЕРВАЦИЈА У ИСТОРИЈСКИМ ЗГРАДАМА	бр.5
ВАСИЋ, Јован-ЧЕШЊАР, Катица: КОНЗЕРВАЦИЈА И РЕСТАУРАЦИЈА ИКОНО- СТАСА У СТАРОЈ ЦРКВИ НА ГРОБЉУ У СМЕДЕРЕВУ	бр.7	ВУЊАК, Михаило: LA VIE MYSTERIEUSE DES CHEFS-D'OEUVRE -LA SCIENCE AU SERVICE DE L'ART (Тајанствени живот ремек-дела-Наука у служби уметности)	бр.5
ВЕИНОВИЋ, М.: ГОДИШЊА СКУПШТИНА ДРУШТВА КОНЗЕРВА- ТОРА САН ВОЈВОДИНЕ И ПОСЕТА СПОМЕНИ- ЦИМА БАЈЕ И ПЕЧУЈА	бр.8	ВУЊАК, Михаило: МЕЂУНАРОДНИ СИМПОЗИЈУМ "КОНЗЕРВА- ЦИЈА ЗИДНИХ СЛИКА"	бр.4
ВОЈИНОВИЋ, Милорад: ВАЛОРИЗАЦИЈА ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА НА ТЕРИТОРИЈИ УРБАНОГ ЈЕЗГРА СОКОБАЊЕ	бр.9	ВУЊАК, Михаило: ОБНОВА АРХИТЕКТОНСКИХ СПОМЕНИКА И КОРИШЋЕЊЕ НОВИХ МАТЕРИЈАЛА	бр.2
ВОЈИНОВИЋ, Милорад: КОНЗЕРВАТОРСКО РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ НА СПОМЕНИЦИМА КУЛТУРЕ У НЕГОТИНУ	бр.6	ВУЊАК, Михајло: V ТРИЕНАЛНИ САСТАНАК КОМИТЕТА ЗА КОНЗЕРВАЦИЈУ ИКОМ-а (Међународног савета за музеје)	бр.3
ВОЈИНОВИЋ, Милорад: РАДОВИ НА ЗАШТИТИ ЋЕЛЕ КУЛЕ И УРЕЂЕЊУ ЊЕНОГ ШИРЕГ АМБИЈЕНТА КАО МЕМОРИЈАЛ- НОГ ПРОСТОРА	бр.9	ВУЊАК, Михаило: RESTAURIERUNG UND MUSEUMSTECHNIK (Рестаурација и музејска техника)	бр.5
ВУЈОВИЋ, Бранко: АДАПТАЦИЈА СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ. Саветовање југословенских конзервато- ра одржано у Београду 16.-18.фебруара 1981. године	бр.6	ВУЊАК, Михајло: САВЈЕТОВАЊЕ О АДТИВИМА ЗА БЕТОН, ХИДРОИЗОЛАЦИЈАМА И ТОПЛИНСКИМ ИЗОЛАЦИЈАМА	бр.3
ВУЈОВИЋ, Бранко: ЗАШТИТА УСТАНИЧКИХ ГРОБОВА И НАДГРОБНИХ БЕЛЕГА	бр.4	ВУЊАК, Михајло: СЕМИНАР О ОСИГУРАЊУ ПОВИЈЕСНИХ ГРАЂЕВИНА	бр.3
ВУЈОВИЋ, Бранко: ПРЕМЕШТАЊЕ НЕПОКРЕТНИХ СПОМЕНИКА КУЛ- ТУРЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ. Саветовање југо- словенских конзерватора - Београд, 21.-22.фебруар 1977. године	бр.1	ВУЊАК, Михајло: СИМПОЗИЈУМ О ИСТРАЖИВАЊИМА И ПРИМЕНИ САВРЕМЕНИХ ДОСТИГНУЋА У НАШЕМ ГРАЂЕ- ВИНАРСТВУ У ОБЛАСТИ МАТЕРИЈАЛА И КОНСТРУКЦИЈА	бр.3
ВУЈОВИЋ, Бранко: РЕКОНСТРУКЦИЈА СПОМЕН-ЧЕСМЕ "ЦРКВЕНАЦ" У МЛАДЕНОВЦУ	бр.4	ВУЊАК, Михајло: Совјетскаја енциклопедија, ЕНЦИКЛОПЕДИЈА ПОЛИМЕРОВ	бр.3
ВУЈОВИЋ, Бранко: РЕСТАУРАЦИЈА ФОНТАНЕ "БУЂЕЊЕ" ИСПРЕД УМЕТНИЧКОГ ПАВИЉОНА "ЦВИЈЕТА ЗУЗОРИЋ"	бр.4	ВУЊАК, Михајло-МЕДИЋ, Милорад: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Избор 1975-1978.	бр.3
ВУКАДИН, Обренија: ИСТРАЖИВАЊА СРЕДЊОВЕКОВОГ ГРАДА КОЗНИКА	бр.8	ВУЧЕНОВИЋ, Светислав: КОНЗЕРВАЦИЈА И АДАПТАЦИЈА КОНАКА КЊЕГИЊЕ ЉУБИЦЕ У БЕОГРАДУ	бр.2
ВУЛОВИЋ, Бранислав: ПРИМЕЊЕНИ МЕТОДИ ПРИ ОБНОВИ ЦРКВЕ СВ. НИКОЛЕ У КУРШУМЛИЈИ, ГРАЧАНИЦЕ, РАВАНИЦЕ И СИСОЈЕВЦА	бр.2	ВУЧЕНОВИЋ, Светислав: ПОЗДРАВНА РЕЧ ПРЕДСЕДНИКА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ - НА ПРОСЛАВИ ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ 20.11 1980. ГОДИНЕ	бр.5

ВУЧЕНОВИЋ, Светислав: ПРОСЛАВА ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ. Поздравна реч председника Друштва конзерватора Србије		ДЕЉАНИН, Бојана: ЦРКВА У ДОЉОЈ КАМЕНИЦИ - МОЖДА МАНАСТИРСКА ЦРКВА?	бр.6
ГАЈИЋ, А.-ЈОВАНОВИЋ А.-ЦУЊАК, М.- -ПИНДИЋ, М.: ИСКОПАВАЊА РИМСКОГ УТВРЂЕЊА У СЕЛУ КАЛИШТУ У ТОКУ 1983. ГОДИНЕ	бр.4	ДЕЉАНИН, Бојана-ПАПРЕНИЦА, Јасна: ПИРОТСКИ ГРАД - СРЕДЊОВЕКОВНО УТВРЂЕЊЕ. Истраживање платоа III	бр.8
ГУШИЋ, Сима: ЗАШТИТА АРХЕОЛОШКОГ ЛОКАЛИТЕТА РАВНА КОД КЊАЖЕВЦА	бр.8	ДЕРОКО, Александар: ГОВОР НА ОТВАРАЊУ ИЗЛОЖБЕ "КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ СРБИЈЕ - ЗАШТИТА И УРЕЂЕЊЕ, 1947-1982."	бр.7
ГУШИЋ, Сима: ЗАШТИТА КУЛТУРНО ИСТОРИЈСКОГ НАС- ЛЕЂА НА ПОДРУЧЈУ ЂЕРДАПА II	бр.5	ДЕРОКО, Александар: ОДГОВОР ДРУШТВУ У ИМЕ ДОБИТНИКА НАГРАДЕ	бр.1
ГУШИЋ, Сима: РЕВИТАЛИЗАЦИЈА АРХЕОЛОШКИХ ЛОКАЛИТЕТА	бр.9	ДОМАЗЕТ, Марија: КОНЗЕРВАЦИЈА КОНАКА МАНАСТИРА СВ. ТРОЈИЦЕ НА ОВЧАРУ	бр.7
ДАВИДОВ, Зорица-ЗАРИЋ, Радојка: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Страна издања. Избор 1981-1982.	бр.7	ДОМАЗЕТ, Марија: РЕЗУЛТАТИ ИСПИТИВАЊА АРХИТЕКТУРЕ ЦРКВЕ СВ. ПРЕОБРАЖЕЊА У ПРИДВОРИЦИ	бр.8
ДАВИДОВ, Зорица-ЗАРИЋ, Радојка: БИБЛИОГРАФИЈА, Страни часописи. Избор 1981-1982.	бр.7	ЂОРЂЕВИЋ, Момчило: У ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ СИМПОЗИЈУМ ФОТО- ГРАМЕТРИЈЕ ПРИМЕЊЕНЕ У АРХИТЕКТУРИ И КОНЗЕРВАЦИЈИ	бр.3
ДАВИДОВ, Зорица-ЗАРИЋ, Радојка: БИБЛИОГРАФИЈА. Часописи. Домаћи. Избор 1981-1982.	бр.7	ЂОРЂЕВИЋ, Слободан: ДЕСТРУКТИВНО ДЕЈСТВО ЗЕМЉОТРЕСА НА КУЛТУРНА ДОБРА У ОПШТИНАМА АЛЕКСАН- ДРОВАЦ, БРУС И РАШКА И МЕРЕ ЗА ОТКЛАЊАЊЕ ШТЕТЕ	бр.9
ДЕЉАНИН, Бојана: АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА У ПИРОТСКОМ ГРАДУ У 1982. ГОДИНИ	бр.7	ЂОРЂЕВИЋ, Слободан: Јован Нешковић, ЂОРЂЕВИЋ СТУПОВИ У СТАРОМ РАСУ	бр.9
ДЕЉАНИН, Бојана: ЗНАЧАЈНО ОТКРИЋЕ НА ЦРКВИ МАНАСТИРА ПРОХОР ПЧИЊСКИ	бр.6	ЂОРЂЕВИЋ, Слободан: НЕКОЛИКО РЕЧИ О КУЛТУРНИМ ДОБРИМА КАО ПРОСТОРНОМ ФЕНОМЕНУ	бр.1
ДЕЉАНИН, Бојана: ИСТРАЖИВАЧКИ РАДОВИ У МАНАСТИРУ ПРОХОРУ ПЧИЊСКОМ	бр.7	ЂОРЂЕВИЋ, Слободан: НЕКОЛИКО СРЕДЊОВЕКОВНИХ УТВРЂЕЊА У СЕВЕРОИСТОЧНОЈ ГРЧКОЈ.	бр.7
ДЕЉАНИН, Бојана: ИСТРАЖИВАЧКИ РАДОВИ У 1983. ГОДИНИ У МАНАСТИРУ ПРОХОРУ ПЧИЊСКОМ	бр.8	Белешке са путовања.	
ДЕЉАНИН, Бојана: МАНАСТИР ПРОХОР ПЧИЊСКИ. Истраживања у 1984. години	бр.9	ЂОРЂЕВИЋ, Слободан: УВОДНА РЕЧ О СПРОВОЂЕЊУ МЕРА ЗАШ- ТИТЕ НЕПОКРЕТНИХ КУЛТУРНИХ ДОБАРА У РЕГИОНУ КРАЂЕВО	бр.9
ДЕЉАНИН, Бојана: О МАЛО ПОЗНАТОЈ СПОМЕН СЛИЦИ ЂОРЂА КРСТИЋА У ЦРКВИ СЕЛА ЂУРЛИНА КОД НИША	бр.9	ЂОРЂЕВИЋ, Слободан: УТИЦАЈ КОНСТРУКТИВНОГ СКЛОПА НА ПРИСТУП ОБНОВИ ГРАДИТЕЉСКОГ СПОМЕНИКА	бр.2
ДЕЉАНИН, Бојана: ПРИЛОГ БЛИЖЕМ ДАТОВАЊУ ЖИВОПИСА ЦРКВЕ СВ. МИНЕ У ШТАВИ НА ОСНОВУ ДВОЈНОГ ГРОБА	бр.5	ЂУРИЋ, Војислав Ј.: ЗДРАВКО БЛАЖИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1978. годину	бр.3

ЂУРИЋ, Војислав Ј.: ИЗВЕШТАЈ ОДБОРА ЗА ДОДЕЉИВАЊЕ НА- ГРАДА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ ЗА 1978. ГОДИНУ	бр.3	ЖИКИЋ, Радиша: СИСТЕМ УТЕГА И ПОТПОРНИКА. О методу примењеном при скидању фресака у касноантичкој гробници у Виминацијуму	бр.8
ЂУРИЋ, Војислав Ј.: РАДИВОЈЕ ЉУБИНКОВИЋ - награда Друш- тва конзерватора Србије за 1978.годину	бр.3	ЗАРИЋ, Радојка: ЗАШТИТА СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У ФРАНЦУСКОЈ	бр.8
ЂУРИЋ, Војислав Ј.: СВЕТОЗАР РАДОЈЧИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1978. годину	бр.3	ЗАРИЋ, Радојка: ЗОГРАФ, часопис за средњовековну уметност, 9	бр.5
ЂУРИЋ-ЗАМОЛО, Дивна: Андреј Андрејевић, ИСЛАМСКА МОНУМЕН- ТАЛНА УМЕТНОСТ XVI ВЕКА У ЈУГОСЛАВИЈИ - КУПОЛНЕ ЦАМИЈЕ	бр.9	ЗАРИЋ, Радојка: МЕЂУНАРОДНА КУЛТУРНА САРАДЊА РЕПУБ- ЛИЧКОГ ЗАВОДА У 1979. ГОДИНИ	бр.4
ЂУРИЋ, Срђан: ИСТРАЖИВАЊЕ "СЕКУНДАРНЕ ИКОНОГРАФИЈЕ" СРЕДЊОВЕКОВНОГ СРПСКОГ ЖИВОПИСА	бр.4	ЗАРИЋ, Радојка-ДАВИДОВ, Зорица: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Страна издања. Избор 1981-1982.	бр.7
ЖИВКОВИЋ, Бранислав: КОНЗЕРВАТОРСКИ И РЕСТАУРАТОРСКИ РА- ДОВИ НА ЖИВОПИСУ У МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ	бр.5	ЗАРИЋ, Радојка-ДАВИДОВ, Зорица: БИБЛИОГРАФИЈА, Страни часописи. Избор 1981-1982.	бр.7
ЖИВКОВИЋ, Бранислав: ПОПИС ФРЕСКО-ПОВРШИНА У МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ	бр.8	ЗАРИЋ, Радојка-ДАВИДОВ, Зорица: БИБЛИОГРАФИЈА. Часописи. Домаћи. Избор 1981-1982.	бр.7
ЖИВКОВИЋ, Бранислав: ПРИЛОГ ИЗУЧАВАЊУ СОПОЋАНСКОГ ЖИВОПИСА	бр.7	ЗДРАВКОВИЋ, Иван. ДЕМОНТИРАЊЕ, ПРЕНОС И РЕКОНСТРУКЦИЈА ТАХИР-БЕГОВОГ КОНАКА У ПЕЋИ. Први конзерваторски подухват ове врсте у нашој земљи.	бр.8
ЖИВКОВИЋ/, Б/ранислав/: СКУПШТИНА САВЕЗА ДРУШТАВА КОНЗЕР- ВАТОРА ЈУГОСЛАВИЈЕ	бр.6	ЗДРАВКОВИЋ, Иван: ЗДЕНКА ЖИВКОВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1981. годину	бр.6
ЖИВКОВИЋ, Бранислав: СТАЊЕ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА СРПСКОГ ПОРЕКЛА У МАЂАРСКОЈ - потреба ра- дова на његовом очувању	бр.6	ЗДРАВКОВИЋ, Иван: ИЗ САВЕЗНОГ ИНСТИТУТА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ	бр.8
ЖИВКОВИЋ, Бранислав: СТУДИЈСКО ПУТОВАЊЕ У БУГАРСКУ	бр.5	ЗДРАВКОВИЋ, Иван: ИЗВЕШТАЈ ОДБОРА ЗА ДОДЕЉИВАЊЕ НАГРАДА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ ЗА 1981. ГОДИНУ	бр.6
ЖИВКОВИЋ, Зденка: ЈЕДНО ЗАПАЖАЊЕ О СОПОЋАНСКОМ СЛИКАРСТВУ	бр.8	ЗДРАВКОВИЋ, Иван: IN MEMORIAM - Здравко Блажић, 1917-1979.	бр.4
ЖИВКОВИЋ, Зденка: "ОБОЈЕНА СВЕЛОСТ СОПОЋАНА"	бр.9	ЗДРАВКОВИЋ, Иван: ЈОВАН ИЛКИЋ, ПРОЈЕКТАНТ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ И ПАЛАТЕ "МОСКВА"	бр.7
ЖИВКОВИЋ, Зденка: ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ТЕХНИКЕ СРЕДЊОВЕ- КОВНОГ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА	бр.6	ЗДРАВКОВИЋ, Иван. ЈОВАН НЕШКОВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1981. годину	бр.6
ЖИКИЋ, Радиша: ДИМЊАЦИ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА	бр.8	ЗДРАВКОВИЋ, Иван: ЈОШ О НАШОЈ НАРОДНОЈ АРХИТЕКТУРИ (Позив на сарадњу)	бр.9

ЗДРАВКОВИЋ, Иван: КОЈЕ ОБЈЕКТЕ ОД ИСТОРИЈСКОГ И УМЕТ- НИЧКОГ ЗНАЧАЈА ТРЕБА САЧУВАТИ У БУ- ДУЋЕМ ВЕЛИКОМ БЕОГРАДУ? Поводом нацрта уредбе о извођењу регулационог плана Београда. - "Правда", 4.VII 1940.	бр.7	ЈАНИЋ, Даница: ЛАПИДАРИУМ У НИШКОЈ ТВРЂАВИ	бр.6
ЗДРАВКОВИЋ, Иван: КОНЗЕРВАЦИЈА, РЕСТАУРАЦИЈА И РЕКОН- СТРУКЦИЈА СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ	бр.6	ЈАНИЋ, Даница: РЕВИТАЛИЗАЦИЈА КАО ЦИЉ ЗАШТИТЕ СПО- МЕНИКА И ПРИСТУП ОБНОВИ ЦАМИЈЕ У НИШКОЈ ТВРЂАВИ	бр.2
ЗДРАВКОВИЋ, Иван: Др МИРЈАНА ЉУБИНКОВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1981. годину	бр.6	ЈАНИЋ, Даница: РЕСТАУРАЦИЈА СТАРОГРАДСКОГ БЛОКА НА ТРГУ ОСЛОБОЂЕЊА У НИШУ	бр.9
ЗДРАВКОВИЋ, Иван: СВЕТОЗАР ИВАЧКОВИЋ, ПРОЈЕКТАНТ ЗГРАДЕ МИНИСТАРСТВА ПРАВДЕ	бр.7	ЈАНКОВИЋ, Гордана: ТВРЂАВА РАМ - МОГУЋНОСТИ ЊЕНЕ ОБНОВЕ И РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ	бр.4
ЗДРАВКОВИЋ, Иван: У ОДБРАНУ И ДОПУНУ ПРИНЦИПА МЛЕТА- ЧКЕ ПОВЕЋЕ	бр.6	ЈЕВТОВИЋ, Јевта: ГОВОР ЈЕВТЕ ЈЕВТОВИЋА, ДИРЕКТОРА НА- РОДНОГ МУЗЕЈА НА СВЕЧАНОСТИ ПОВОДОМ ОБЕЛЕЖАВАЊА ДАНА ЗАШТИТЕ И 30-ГОДИ- ШЊИЦЕ ПОСТОЈАЊА И РАДА ГАЛЕРИЈЕ ФРЕСАКА	бр.8
ЗДРАВКОВИЋ, Иван: ЦЕНТАР ЗА ПРИКУПЉАЊЕ ГРАЂЕ О НАРОДНОЈ АРХИТЕКТУРИ	бр.9	ЈОВАНОВИЋ, А.-ЦУЊАК, М.-ПИНДИЋ, М.- -ГАЈИЋ, А.: ИСКОПАВАЊА РИМСКОГ УТВРЂЕЊА У СЕЛУ КАЛИШТУ У ТОКУ 1983. ГОДИНЕ	бр.8
ЗЕКОВИЋ, Звонимир: КОНЗЕРВАЦИЈА ЗИДНИХ СЛИКА МАНАСТИР- СКОГ КОМПЛЕКСА ЂУРЂЕВИ СТУПОВИ У РАСУ	бр.5	ЈОРДОВИЋ, Часлав: АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА УГРОЖЕНОГ ПОД- ДРУЧЈА ВИМИНАЦИЈУМ ОД 1977. ДО 1983. ГОДИНЕ	бр.8
ЗЛАТИЋ, Зорица: БИБЛИОГРАФИЈА. Преглед часописа. Избор 1978-1979.	бр.4	ЈОРДОВИЋ, Часлав: ЗАШТИТА СПОМЕНИЧКОГ КОМПЛЕКСА VIMINACIUM	бр.3
ЗЛАТИЋ, Зорица: СТАРА ШКОЛА У КРАЉЕВУ. Њене вредно- сти и проблеми заштите и ревитали- зације.	бр.4	ЈОЦОВИЋ, Новак: ЈЕДНО ИЗУЗЕТНО КОНЗЕРВАТОРСКО-КОН- СТРУКТИВНО ОСТВАРЕЊЕ У СМЕДЕРЕВСКОМ ГРАДУ	бр.7
ИВАНОВИЋ, М/илан/: IN MEMORIAM - Бранко Т. Костовски (1922-1982.)	бр.7	ЈОЦОВИЋ, Новак: ПОВОДОМ 150-ГОДИШЊИЦЕ СРЕТЕЊСКОГ УСТАВА ОБНОВЉЕНО ГРОБНО ОБЕЛЕЖЈЕ ДИМИТРИЈА ДАВИДОВИЋА У СМЕДЕРЕВУ	бр.9
ИВКОВИЋ, Зорица: КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ СРБИЈЕ - ЗАШТИТА И УРЕЂЕЊЕ, 1947-1982.	бр.7	ЈОЦОВИЋ, Новак: ПРИРОДНО-ЕТНО КОМПЛЕКС ЦЕРЕМОШЊЕ. Могућности и потреба формирања и презентовања.	бр.8
ИВКОВИЋ, Зорица-ПАВИЋЕВИЋ-ПОПОВИЋ, Радмила: ИСТРАЖИВАЊА И ЗАШТИТА НАДГРОБНИХ СПО- МЕНИКА ДРАГАЧЕВСКОГ КРАЈА	бр.7	ЈОЦОВИЋ, Новак: РЕСТАУРАТОРСКО-КОНЗЕРВАТОРСКА ОСТВА- РЕЊА У 1983. ГОДИНИ И ДАЉЕ ПЕРСПЕК- ТИВЕ ЗАШТИТЕ КОМПЛЕКСА СМЕДЕРЕВСКЕ ТВРЂАВЕ	бр.8
ИВКОВИЋ, Зорица-ПАВИЋЕВИЋ-ПОПОВИЋ, Радмила: ЦЕНТАР СЕЛА ШТИТКОВА	бр.7	ЈОЦОВИЋ, Новак: СМЕДЕРЕВСКА ТВРЂАВА У ФУНКЦИЈИ ОДБРАНЕ СМЕДЕРЕВА ОД ПЛАВНИХ ВОДА ДУНАВА	бр.7
ИВКОВИЋ, Зорица-СТАНИЋ, Радомир: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Домаћа издања. Избор 1981-1982.	бр.7		
ЈАКОВЉЕВИЋ, Зоран: РЕКОНСТРУКЦИЈА РАНЧИЋЕВЕ КУЋЕ У ГРОЦКОЈ	бр.2		

ЈОЦОВИЋ, Новак: УВОДНА РЕЧ НОВАКА ЈОЦОВИЋА, ПРЕДСЕД- НИКА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ НА САВЕТОВАЊУ О ЗАШТИТИ СПОМЕНИКА УГРО- ЖЕНИХ ЗЕМЉОТРЕСОМ НА ПОДРУЧЈУ КОПАНИКА	бр.9	КРУНИЋ, Јован: ЗАШТИТА АРХИТЕКТУРЕ СТАРОГ ПИРОТА. Предлог и проблеми захвата.	бр.9
ЈУРИШИЋ, Александра: Никола Тасић-Борислав Јовановић, МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА У ПРАИСТО- РИЈСКОЈ АРХЕОЛОГИЈИ	бр.9	КУРТОВИЋ, Нађа: САВЕТОВАЊЕ "РЕВИТАЛИЗАЦИЈА СТАРИХ ГРАДСКИХ ЈЕЗГРИ"	бр.1
ЈУРИШИЋ, Александра: ПРОСЛАВА СТОГОДИШЊИЦЕ СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА, 1883-1983. У БЕОГРАДУ И НИШУ	бр.5	КУРТОВИЋ-ФОЛИЋ, Нађа: НАУЧНИ СКУП "ГРАДОВИ И НАСЕЉА ВОЈ- ВОДИНЕ У ХХІ ВЕКУ"	бр.8
ЈУРИШИЋ, Александра: ПРОСЛАВА СТОГОДИШЊИЦЕ СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА, 1883-1983. У БЕОГРАДУ И НИШУ	бр.8	КУРТОВИЋ-ФОЛИЋ, Нађа: САВЕТОВАЊЕ О САНАЦИЈИ ЗГРАДА	бр.8
KALAUZ, Ksenija: TANJIR ŠIBENIČANINA HORACIJA FORTECE (1530-1596) SA SCENAMA O KOSOVSKOM VOJU	бр.9	МАДАС, Димитрије: ЗАШТИТНА АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА У ДОЛИНИ РЕКЕ ГРУЖЕ	бр.7
КАНДИЋ, Оливера: МАНАСТИР МИЛЕШЕВА. ИСТРАЖИВАЊА МАНАСТИРСКЕ ЦЕЛИНЕ	бр.8	МАДАС, Димитрије: ХІ КОНГРЕС САВЕЗА АРХЕОЛОШКИХ ДРУШ- ТАВА ЈУГОСЛАВИЈЕ	бр.5
КАНДИЋ, Оливера М.: НАЧЕЛА ЗАСТУПЉЕНА ПРИ ОБНОВИ МАНАСТИРА ГРАДЦА И СТАРЕ ПАВЛИЦЕ	бр.2	МАДАС, Димитрије: III ГОДИШЊИ САСТАНАК АРХЕОЛОГА СРБИЈЕ	бр.6
КАТАНИЋ, Надежда: САВЕТОВАЊЕ О ДОКУМЕНТАЦИЈИ СПОМЕ- НИКА КУЛТУРЕ ОДРЖАНО У ПРИШТИНИ	бр.9	МАДАС, Димитрије: 48. ГОДИШЊИ СКУП АМЕРИЧКОГ АРХЕО- ЛОШКОГ ДРУШТВА	бр.8
КАТАНИЋ, Надежда: СЛУЖБА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У НР КИНИ	бр.6	МАКСИМОВИЋ, Бранко: ЗНАЧАЈ МЕЂУНАРОДНЕ ЗАШТИТЕ КАЊОНА ТАРЕ	бр.9
КАТАНИЋ, Надежда: ШАНЧЕВИ ИЗ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА У ДЕЛИГРАДУ	бр.6	МАКСИМОВИЋ, Бранко: КАКО ЈЕ СПАСЕН ДОСИТЕЈЕВ ЛИЦЕЈ ОД РУШЕЊА ПРЕ ПОЛА ВЕКА	бр.6
КОВАЧЕВИЋ, Мирко: ОБНОВА ЦРКВЕ МАНАСТИРА ЛЕПЕНЦА И СХВАТАЊА О ПРЕЗЕНТАЦИЈИ И ЗАШТИТИ ЦРКВЕ МАНАСТИРА МИЛЕНТИЈЕ	бр.2	МАКСИМОВИЋ, Бранко: РЕГУЛАЦИОНИ ПЛАНОВИ ПРЕМА НАШИМ СТАРИНАМА: По необјављеном рукопису, написаном око 1930. године.	бр.6
КРСТАНОВИЋ, Божидар: КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИ ЗНАЧАЈ ТАКОВА И ПИТАЊЕ ЊЕГОВЕ ЗАШТИТЕ	бр.8	МАНДИЋ, Светислав: ОДГОВОР ДРУШТВУ У ИМЕ ДОБИТНИКА НАГРАДЕ	бр.5
КРСТАНОВИЋ, Божидар: Надежда Пешић-Максимовић, СПОМЕНИЧКЕ ВРЕДНОСТИ СЕОСКИХ ЦЕНТАРА У СРБИЈИ	бр.9	MARASOVIĆ, Tomislav: AKTIVNA ZAŠTITA GRADITELJSKOG NA- SLJEDJA U SUVREMENOJ PRAKSI NA PRIMJERU URBANISTIČKO-ARHITEKTON- SKIH INTERVENCIJA U URIBINU	бр.2
КРСТАНОВИЋ, Божидар: НЕКА ЗАПАЖАЊА О ЗАШТИТИ ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА У ПОЉСКОЈ	бр.4	МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Домаћа издања. Избор 1979-1980.	бр.5
КРСТАНОВИЋ, Божидар: САВЕТОВАЊЕ О ЗАШТИТИ СПОМЕНИКА УГРО- ЖЕНИХ ЗЕМЉОТРЕСОМ НА ПОДРУЧЈУ КОПАНИКА	бр.9	МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Домаћа издања. Избор 1979-1981.	бр.6

МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Страна издања. Избор 1978-1979.	бр.4	МЕДАКОВИЋ, Дејан: ПРАЗНИК СЛУЖБЕ ЗАШТИТЕ. Говор академика Дејана Медаковића на отварању изложбе	бр.7
МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Страна издања. Избор 1979-1980.	бр.5	МЕДИЋ, Милорад: Paolo et Laura Mora et Paul Philippot, LA CONSERVATION DES PEINTURES MURALES	бр.3
МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Страна издања. Избор 1979-1980.	бр.6	МЕДИЋ, Милорад: ПРВА ГЕНЕРАЦИЈА СЛИКАРА РЕСТАУРАТОРА УСПЕШНО ЈЕ ЗАВРШИЛА СТУДИЈЕ	бр.4
МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА. Преглед часописа. Избор 1978-1979.	бр.4	М/ЕДИЋ/, М/илорад/: ШКОЛОВАЊЕ СЛИКАРА РЕСТАУРАТОРА	бр.7
МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА. Преглед часописа. Избор 1979-1980.	бр.5	МЕДИЋ, Милорад-ВУЊАК, Михајло: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Избор 1975-1978.	бр.3
МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА. Преглед часописа. Избор 1979-1981.	бр.6	МИЛИЋ, Милета: ПОЗДРАВНА РЕЧ ПРЕДСЕДАВАЈУЋЕГ ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ НА ПРОСЛАВИ ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ 20.11 1982. ГОДИНЕ	бр.7
МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА. Часописи. Домаћа издања. Избор 1978-1979.	бр.4	МИЛИЋ, Милета: ПОЗДРАВНА РЕЧ ПРЕДСЕДАВАЈУЋЕГ ПРЕДСЕДНИШТВА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ НА ПРОСЛАВИ ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ 20.11 1983. ГОДИНЕ	бр.8
МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА. Часописи. Домаћа издања. Избор 1979-1980.	бр.5	МИЛОВИЋ, Миланка: НЕКИ ПРОБЛЕМИ ЗАШТИТЕ СЕОСКИХ НАДГРОБНИХ СПОМЕНИКА НА ПОДРУЧЈУ БЕОГРАДА	бр.7
МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА. Часописи. Страна издања. Избор 1978-1979.	бр.4	МИЛОШЕВИЋ, Споменка: ИЗМЕШТАЊЕ ОБЈЕКТА СА ЕТНОГРАФСКИМ ВРЕДНОСТИМА ИЗ СЕЛА ЗАОВИНЕ НА ТАРИ	бр.7
МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА. Часописи. Страна издања. Избор 1979-1980.	бр.5	МИЛОШЕВИЋ, Споменка: КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ НА СТАРОЈ ШКОЛИ "IV КРАЉЕВАЧКИ БАТАЉОН" У КРАЉЕВУ	бр.7
МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА. Часописи. Страни. Избор 1979-1981.	бр.6	МИЛОШЕВИЋ, Споменка: СТАРА ЧАРШИЈА У ТРСТЕНИКУ	бр.8
МАРЈАНОВИЋ, Гордана-СТАНИЋ, Радомир: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Домаћа издања. Избор 1978-1979.	бр.4	МИЛОШЕВИЋ, Споменка: ЧАРШИЈА У КРАЉЕВУ, Настанак и развој.	бр.9
МАРОЕВИЋ, Ivo: КАКО ИСТАКНУТИ ПОВИЈЕСНОСТ СПОМЕНИКА АРХИТЕКТУРЕ КОД НЈЕГОВЕ ОБНОВЕ? (Критерији за избор градјевне фазе из живота споменика, која ће се обновом истакнути)	бр.2	МИЛУНОВИЋ, Драган: НЕКИ ПРОБЛЕМИ У ПРИМЕНИ ЗАКОНА О ЗАШТИТИ КУЛТУРНИХ ДОБАРА	бр.4
М'ВОВ, Amadou-Mahtar: ЗА ВРАЋАЊЕ НЕЗАМЕЊИВОГ КУЛТУРНОГ БЛАГА ОНИМА КОЈИ СУ ГА СТВОРИЛИ	бр.3	МИЉКОВИЋ, Љубица: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Домаћа издања. Избор 1980-1983.	бр.8
		МИЉКОВИЋ, Љубица: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Страна издања. Избор 1980-1983.	бр.8

МИЉКОВИЋ, Љубица: БИБЛИОГРАФИЈА. Преглед часописа. Избор 1981-1983.	бр.8	THE SOCIETY OF ARCHITECTURAL HISTORIANS, Philadelphia - Pensylvania 1980.)	бр.5
МИЉКОВИЋ, Љубица: БИБЛИОГРАФИЈА. Страни часописи. Избор 1980-1983.	бр.8	МОЈСИЛОВИЋ-ПОПОВИЋ, Светлана: XVI МЕЂУНАРОДНИ ВИЗАНТОЛОШКИ КОНГРЕС (4.-10. октобар 1981.-Беч)	бр.6
МИЉКОВИЋ, Љубица: БИБЛИОГРАФИЈА. Часописи. Домаћи. Избор 1980-1983.	бр.8	МОЈСИЛОВИЋ, Светлана: Alan Dobby, CONSERVATION AND PLANNING	бр.4
МИЉКОВИЋ, Милорад: КУЛТУРНА ДОБРА У СИСТЕМУ ОПШТЕНАРОДНЕ ОДБРАНЕ И ДРУШТВЕНЕ САМОЗАШТИТЕ	бр.4	МОЈСИЛОВИЋ, Светлана: Е.В.Михајловскиј, МЕТОДИКА РЕСТАВ- РАЦИЈ ПАМЈАТНИКОВ АРХИТЕКТУРИ	бр.3
МИЉКОВИЋ, Милорад: САВЕТОВАЊЕ О УЛОЗИ И ЗНАЧАЈУ ТУРИЗМА У БЕЗБЕДНОСТИ И ДРУШТВЕНОЈ САМОЗАШТИТИ	бр.4	МОЈСИЛОВИЋ, Светлана: МЕЂУНАРОДНО САВЕТОВАЊЕ У УРАНОПОЛИСУ	бр.3
МИЉКОВИЋ, Милорад: IV КОНГРЕС САВЕЗА МУЗЕЈСКИХ ДРУШТАВА ЈУГОСЛАВИЈЕ	бр.4	ЕНАДОВИЋ, Слободан: НА ПОЛА ПУТА	бр.3
МИТРОВИЋ, Ђорђе: ИСТРАЖИВАЊЕ ВИНОГРАДАРСКЕ ПОЉАНЕ ПОКРП	бр.8	ЕНАДОВИЋ, Слободан: ПОСЛЕДИПЛОМСКЕ СТУДИЈЕ ИЗ ЗАШТИТЕ, РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ И ПРОУЧАВАЊА ГРАДИ- ТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА	бр.3
МИТРОВИЋ, Момчило-СТАНИЋ, Радомир: IN MEMORIAM - Радивоје Љубинковић, 1910-1979.	бр.4	ЕНАДОВИЋ, Слободан М.: РАЗВОЈ СХВАТАЊА О ОБНОВИ АРХИТЕКТОН- СКИХ СПОМЕНИКА У СРБИЈИ ПОЧЕВ ОД ПРВЕ СТРУЧНЕ РЕСТАУРАЦИЈЕ	бр.2
МИТРОВИЋ, Момчило-СТАНИЋ, Радомир: САМОУПРАВНО УДРУЖИВАЊЕ СРЕДСТАВА ЗА ЗАШТИТУ СМЕДЕРЕВСКЕ ТВРЂАВЕ	бр.4	НЕШКОВИЋ, Јован: КАРАКТЕР И СТЕПЕН ОБНОВЕ ЦРКВЕ МАНАСТИРА ЂУРЂЕВИ СТУ- ПОВИ У РАСУ, ЦРКВЕ Св. ПЕТРА У БИЈЕ- ЛОМ ПОЉУ, ЦРКВЕ Св. ЂОРЂА У ТИТОГРАДУ	бр.2
МИЋИЋ, Илинка: ДАТУМ У РАЗВОЈУ СЛУЖБЕ ЗАШТИТЕ У НАШОЈ РЕПУБЛИЦИ. Ђовор на отварању Центра за конзервацију и рестаурацију у На- родном музеју у Београду и изложбе о његовом раду.	бр.5	НИКОЛИЋ, Олга. САВРЕМЕНЕ ВРЕДНОСТИ ДЕЛА НАШИХ СТАРИХ МАЈСТОРА, Ђовор на отварању изложбе "Српско златарство" у Музеју примење- не уметности у Београду.	бр.6
МОЈСИЛОВИЋ-ПОПОВИЋ, Светлана: Иван Микулчић, СТАРО СКОПЈЕ СО ОКОЛНИТЕ ТВРДИНИ	бр.8	НИКОЛИЋ, Радомир: БИЛО БИ КОРИСНО	бр.4
МОЈСИЛОВИЋ-ПОПОВИЋ, Светлана: МАНАСТИР МИЛЕШЕВА. ИСТРАЖИВАЊЕ МАНА- СТИРСКЕ ЦЕЛИНЕ, 1982-1983. ГОДИНЕ	бр.8	НИКОЛИЋ, Радомир: ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ О НАШОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ И НАШЕМ СТАРОМ ФРЕСКО- -СЛИКАРСТВУ	бр.8
МОЈСИЛОВИЋ-ПОПОВИЋ, Светлана: МАНАСТИР МИЛЕШЕВА. Истраживачко-кон- зерваторски радови у 1984. години.	бр.9	НИКОЛИЋ, Радомир: ...ДА СУ СРБИ ВЕШТИ КАО И МАЈСТОРИ ИЗ ВЕНЕЦИЈЕ	бр.6
МОЈСИЛОВИЋ-ПОПОВИЋ, Светлана: Марица Шупут, СРПСКА АРХИТЕКТУРА У ДОБА ТУРСКЕ ВЛАСТИ, 1459-1690.	бр.9	НИКОЛИЋ, Радомир: ЗА ЖИВЕ КОЈИ СУ МРТВИ, ЗА МРТВЕ КОЈИ ЖИВЕ! - АНГЕЛИНА ВАСИЛИЋ	бр.8
МОЈСИЛОВИЋ-ПОПОВИЋ, Светлана: ЧАСОПИС ДРУШТАВА ИСТОРИЧАРА АРХИТЕК- ТУРЕ - године 1980. (JOURNAL OF		НИКОЛИЋ, Радомир: ЗА УНУТРАШЊУ САДРЖАЈНОСТ НАШИХ НАЈ- ДРАГОЦЕНИЈИХ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ	бр.7

НИКОЛИЋ, Радомир: ЗАПИС О ЖИВОПИСУ АРИЈА	бр.5	ОМЧИКУС, Марко: Dr Herold J.Plenderleith, "NEWSLETTER", № 9 (Уводни текст превео са енглеског М.Омчикус)	бр.8
НИКОЛИЋ, Радомир: КРСТА АВАКУМОВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1984. годину	бр.8	ПАВИЋЕВИЋ-ПОПОВИЋ, Радмила: ВОДЕНИЦЕ МОРАВКЕ	бр.8
НИКОЛИЋ, Радомир: КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ И ДРУШТВЕНА САМОЗАШТИТА	бр.3	ПАВИЋЕВИЋ-ПОПОВИЋ, Радмила: ЗАШТИТА СЕНИЧИТА КУЋЕ У ПЕЧЕНОГУ КОД КРАЉЕВА	бр.8
НИКОЛИЋ, Радомир: Мирјана Шакота, ДЕЧАНСКА РИЗНИЦА	бр.9	ПАВИЋЕВИЋ-ПОПОВИЋ, Радмила: КУШИТА ХАН У ИВАЊЦИ У НОВОЈ ФУНКЦИЈИ	бр.4
НИКОЛИЋ, Радомир: ОСВРТ НА ИЗВЕСНЕ ОДРЕДБЕ УНЕСКОВИХ ПРЕПОРУКА ЗА КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУ- РАТОРСКЕ РАДОВЕ НА СПОМЕНИЦИМА АРХИ- ТЕКТУРЕ У СВЕТЛУ ДОСАДАШЊИХ ТЕОРЕТ- СКИХ САЗНАЊА	бр.2	ПАВИЋЕВИЋ-ПОПОВИЋ, Радмила: ЛУКАРЕВИНА - ВИНОГРАДАРСКО НАСЕЉЕ У АЛЕКСАНДРОВАЧКОЈ ЖУПИ	бр.7
НИКОЛИЋ, Радомир: ПОВОДОМ ПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ОТКРИВАЊА ФРЕСАКА ИЗ ЦРКВЕ СВЕТИХ АПОСТОЛА У ПЕЋКОЈ ПАТРИЈАРШИЈИ	бр.6	ПАВИЋЕВИЋ-ПОПОВИЋ, Радмила: СТАЊЕ И ЗАШТИТА ЖУПСКИХ ПОЉАНА	бр.9
НИКОЛИЋ, Радомир: ПОВОДОМ 775. ГОДИШЊИЦЕ НАТПИСА СВЕТОГА САВЕ У КУПОЛИ БОГОРОДИЧИНЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ (1209-1984.) У спомен 100-годишњице рођења Владимира Ћоро- вића (1885-1941.)	бр.9	ПАВИЋЕВИЋ-ПОПОВИЋ, Радмила - - ИВКОВИЋ, Зорица: ИСТРАЖИВАЊА И ЗАШТИТА НАДГРОБНИХ СПОМЕНИКА ДРАГАЧЕВСКОГ КРАЈА	бр.7
НИКОЛИЋ, Радомир: ПРИЛОГ ИЗУЧАВАЊУ МЕТОДОЛОГИЈЕ КОНЗЕР- ВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИХ РАДОВА НА ФРЕСКО-СЛИКАРСТВУ У СР СРБИЈИ	бр.3	ПАВИЋЕВИЋ-ПОПОВИЋ, Радмила - - ИВКОВИЋ, Зорица: ЦЕНТАР СЕЛА ШТИТКОВА	бр.7
НИКОЛИЋ, Радомир: РЕЧ ЈЕ О ЗАКОНУ	бр.5	ПАВЛОВИЋ, Антица: О ПРОБЛЕМУ ОЧУВАЊА ИСТОРИЈСКИХ И МЕМОРИЈАЛНИХ ЧЕСАМА	бр.8
НИКОЛИЋ, Радомир-СТАНИЋ, Радомир: БОРАВАК СТРУЧЈАКА У ТУРСКОЈ	бр.6	ПАВЛОВИЋ, Д.Ст.: ARCHITECTURAL CONSERVATIONS IN EUROPE, edited by Sherban Cantacuzina-London	бр.6
ОМЧИКУС, Марко: НЕКА ПИТАЊА ОКО СПРОВОЂЕЊА МЕЂУНАРОДНИХ КОНВЕНЦИЈА	бр.4	ПАВЛОВИЋ, Доброслав Ст.: David Buxton, THE WOODEN CHURCHES OF EASTERN EUROPE AND INTRODUCTORY SURVEY	бр.7
ОМЧИКУС, Марко: О НЕКИМ НОВИМ ВИДОВИМА ЗАШТИТЕ КУЛТУРНИХ ДОБАРА. Из искуства о спровођењу Конвенције за спречава- ње недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара.	бр.5	ПАВЛОВИЋ, Доброслав Ст.: ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ У НОВОМ ПРОСТОРУ	бр.9
ОМЧИКУС, Марко: САВЕТОВАЊЕ О ОСТВАРИВАЊУ МЕЂУНА- РОДНИХ КОНВЕНЦИЈА О ЗАШТИТИ КУЛ- ТУРНИХ ДОБАРА	бр.6	ПАВЛОВИЋ, Доброслав Ст.: ЗАХВАЛА У ИМЕ НАГРАЂЕНИХ ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ ЗА 1983.ГОДИНУ	бр.8
ОМЧИКУС, Марко: СЛУЖБА ЗАШТИТЕ У БАВАРСКОЈ (СР НЕМАЧКА)	бр.7	ПАВЛОВИЋ, Доброслав Ст.: ИКОМОС - МЕЂУНАРОДНИ САВЕТ ЗА СПОМЕ- НИКЕ И СПОМЕНИЧКЕ ЦЕЛИНЕ. VII Генерална скупштина ИКОМОС-а у Немачкој Демокра- тској Републици (Росток-Дрезден, 12.-18.мај 1984.године)	бр.9
		ПАВЛОВИЋ, Д.Ст.: IN MEMORIAM - Пјеро Гацола, 1908-1979.	бр.5

ПАВЛОВИЋ, Доброслав Ст.: LE BOIS DANS L'ARCHITECTURE ET LA SCULPTURE SLAVE	бр.8	ПАПРЕНИЦА, Јасна-ДЕЉАНИН, Бојана: ПИРОТСКИ ГРАД - СРЕДЊОВЕКОВНО УТВР- ЂЕЊЕ. Истраживање платоа III	бр.8
ПАЗЛОВИЋ, Доброслав Ст.: ПРОУЧАВАЊА РУМУНСКОГ НАРОДНОГ СТВАРАЛАШТВА	бр.7	ПЕТРОВИЋ, Бранислава: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Домаћа издања. Избор 1980-1984.	бр.9
ПАВЛОВИЋ, Доброслав Ст.: РАД МЕЂУНАРОДНИХ КОМИТЕТА ИКОМОС-а У 1982. ГОДИНИ	бр.7	ПЕТРОВИЋ, Бранислава: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Страна издања. Избор 1980-1984.	бр.9
ПАВЛОВИЋ, Доброслав Ст.: РАД ПОЈЕДИНИХ МЕЂУНАРОДНИХ И НАЦИО- НАЛНИХ КОМИТЕТА ИКОМОС-а У 1980. ГОДИНИ	бр.5	ПЕТРОВИЋ, Бранислава: БИБЛИОГРАФИЈА. Страни часописи. Избор 1980-1984.	бр.9
ПАВЛОВИЋ, Доброслав Ст.: РАД ПОЈЕДИНИХ МЕЂУНАРОДНИХ И НАЦИО- НАЛНИХ КОМИТЕТА ИКОМОС-а у 1981. ГОДИНИ	бр.6	ПЕТРОВИЋ, Бранислава: БИБЛИОГРАФИЈА, Часописи. Домаћи. Избор 1980-1984.	бр.9
ПАВЛОВИЋ, Доброслав Ст.: У ПОТРАЗИ ЗА ПОПИСОМ ДЕЛА НАШИХ ЛИКОВНИХ УМЕТНИКА	бр.7	ПЕТРОВИЋ, Предраг: КУЛТУРНА ДОБРА И ЊИХОВА ЗАКОНСКА ЗАШТИТА	бр.6
ПАВЛОВИЋ, Доброслав Ст.: VI ЗАСЕДАЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ КОМИТЕТА ЗА НАРОДНУ АРХИТЕКТУРУ (ХЕЛЗИНКИ- ИЛМАЈОКИ, 5.-11.јуни 1983. године)	бр.8	ПЕТРОВИЋ, Радомир: IN MEMORIAM - Трајан Витларски 1948-1984.	бр.9
ПАВЛОВИЋ, Д.Ст.-СУБОТИЋ, Ирина: КУРС ИЗ МУЗЕОЛОГИЈЕ И ЗАШТИТЕ КУЛТУ- РНИХ ДОБАРА. Обука кадрова из земаља у развоју.	бр.9	ПЕТРОВИЋ, Радомир: КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКА ИС- ТРАЖИВАЊА У НОВОЈ ПАВЛИЦИ	бр.8
ПАЈКИЋ, Предраг: ВЕЛИКА АКЦИЈА НА СПАСАВАЊУ "ТЕШЊАРА"	бр.7	ПЕТРОВИЋ, Радомир: КОНЗЕРВАЦИЈА И ПРЕЗЕНТАЦИЈА ФРА- ГМЕНАТА ФРЕСАКА МАНАСТИРА ГРАДЦА ИЗ XIII ВЕКА	бр.7
ПАЈКИЋ, Предраг: ЗАВРШЕНА КОНЗЕРВАЦИЈА ЖИВОПИСА У КАРАЂОРЂЕВОЈ ЦРКВИ У ТОПОЛИ	бр.7	ПЕШИЋ-МАКСИМОВИЋ, Надежда: ДРУГИ МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС ЕВРОПСКЕ ЕТНОЛОГИЈЕ И ФОЛКЛОРА, Суздаљ, 30.септембар-6.октобар 1982.	бр.7
ПАЈКИЋ, Предраг: ЗНАЧАЈНО ОТКРИЋЕ У МАНАСТИРУ БЛАГО- ВЕШТЕЊУ РУДНИЧКОМ	бр.6	ПЕШИЋ-МАКСИМОВИЋ, Надежда: НАУЧНИ СКУП "БУДУЋНОСТ СЕЛА И СЕЉАКА"	бр.9
ПАЈКИЋ, Предраг: Мирјана Шакота, РИЗНИЦА МАНАСТИРА БАЊЕ КОД ПРИБОЈА	бр.6	ПЕШИЋ-МАКСИМОВИЋ, Надежда: ОЧУВАЊЕ СПОМЕНИКА НАРОДНОГ ГРАДИ- ТЕЉСТВА У БЕЛГИЈИ	бр.5
ПАЈКИЋ, Предраг: НАЈЗНАЧАЈНИЈИ РАДОВИ НА РЕСТАУРАЦИЈИ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У ШУМАДИЈИ И ПОМОРАВЊУ	бр.2	ПЕШИЋ-МАКСИМОВИЋ, Надежда: ПОТАПАЊЕ СПОМЕНИКА НАРОДНОГ ГРА- ДИТЕЉСТВА	бр.6
ПАЈКИЋ, Предраг: НАСТАВЉЕНА КОНЗЕРВАЦИЈА ФРЕСАКА У МАНАСТИРУ БЛАГОВЕШТЕЊУ РУДНИЧКОМ	бр.7	ПЕШИЋ-МАКСИМОВИЋ, Надежда: САВЕТОВАЊЕ "ОБНОВА СПОМЕНИКА ГРА- ДИТЕЉСТВА" - закључци	бр.3
ПАЈКИЋ, Предраг: ОТПОЧЕЛА ЗАШТИТА МОЗАИКА У МАУЗОЛЕЈУ НА ОПЛЕНЦУ	бр.7	ПЕШИЋ-МАКСИМОВИЋ, Надежда: САВЕТОВАЊЕ О ЗАШТИТИ НАРОДНОГ ГРА- ДИТЕЉСТВА И ЕТНОГРАФСКИХ КУЛТУРНИХ ДОБАРА У СРБИЈИ	бр.3

ПИНДИЋ, М.-ЈОВАНОВИЋ, А.-ЏУЊАК, М.-ГАЈИЋ, А.: ИСКОПАВАЊА РИМСКОГ УТВРЂЕЊА У СЕЛУ КАЛИШТУ У ТОКУ 1983. ГОДИНЕ	бр.8	СЕКУЛИЋ, Јован: МИЛАН ЛАЂЕВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1979. годину	бр.4
ПРОКИЋ, Радослав: КОНЗЕРВАТОРСКА РАЗМИШЉАЊА О НОВОЈ КУПОЛИ БОГОРОДИЧИНЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ	бр.6	СЕКУЛИЋ, Јован: ОБНОВА СПОМЕНИКА ГРАДИТЕЉСТВА НА ПОДРУЧЈУ ГРАДА БЕОГРАДА	бр.2
РАДОВИЋ, Александар: ВИСОКО ДРУШТВЕНО ПРИЗНАЊЕ МАНАСТИРУ ЛИПОВАЦ	бр.9	СЕКУЛИЋ, Јован: ПОЗДРАВНА РЕЧ ПРЕДСЕДАВАЈУЋЕГ ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ НА ПРОСЛАВИ ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ 20.11 1981. ГОДИНЕ	бр.6
РАДОВИЋ, Александар: ЗАШТИТА "ВРАЊСКОГ КОНАКА" У МАНА- СТИРУ ПРОХОР ПЧИЊСКИ	бр.7	СЕКУЛИЋ, Јован: РАДНО И СТВАРАЛАЧКО ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ЈУБИ- ЛЕЈА. Говор који је одржан 28.XII 1982.године на завршном свечаном ску- пу поводом 35-годишњице рада Репуб- личког завода.	бр.7
РАДОВИЋ, Александар: НАЧЕЛА ЗАСТУПАНА ПРИ ОБНОВИ СПОМЕ- НИКА ГРАДИТЕЉСТВА У РАДУ ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У НИШУ	бр.2	СЕКУЛИЋ, Јован: САВЕТОВАЊЕ КОНЗЕРВАТОРА ЈУГОСЛАВИЈЕ, Загреб, 8.-10.новембра 1979.	бр.4
РАДОВИЋ, Александар: ПОСЛЕДИЦЕ ЗЕМЉОТРЕСА НА СПОМЕНИЦИМА КУЛТУРЕ СА ПОДРУЧЈА ОПШТИНА КУРШУМЛИЈА И БЛАЦЕ И ПРОБЛЕМИ ЊИХОВЕ ЗАШТИТЕ	бр.9	СЕКУЛИЋ, Јован: САРАДЊА И КООРДИНАЦИЈА НА ПОСЛОВИМА ОД ЗАЈЕДНИЧКОГ ИНТЕРЕСА	бр.4
РАДУЛОВИЋ, Драгослав: ЗГРАДА СТАРЕ СКУПШТИНЕ У КРАГУЈЕВЦУ	бр.9	СЕКУЛИЋ, Јован: СВЕТИСЛАВ МАНДИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1980. годину	бр.5
РАДУЛОВИЋ, Драгослав: СТАРА ШКОЛА ПРОТЕ МАТИЈЕ НЕНАДОВИЋА У БРАНКОВИНИ	бр.9	СЕКУЛИЋ, Јован: СЛОБОДАН НЕНАДОВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1979. годину	бр.4
РАШИЋ, Владимир: НЕКА ИСКУСТВА И ДОСТИГНУЋА СЛУЖБЕ ЗАШТИТЕ У ФРАНЦУСКОЈ	бр.8	СЕКУЛИЋ, Јован: ТРИДЕСЕТ И ПЕТ ГОДИНА РАДА И РАЗВОЈА РЕПУБЛИЧКОГ ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПО- МЕНИКА КУЛТУРЕ У БЕОГРАДУ	бр.6
СЕКУЛИЋ, Јован: БРАНИСЛАВ ВУЛОВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1980. годину	бр.5	СЕКУЛИЋ, Јован: ТУНИС И ГРЧКА. Поводом обнове и уређења српских војничких гробаља у Бизерти и Мензел Бургиби, у Тунису.	бр.5
СЕКУЛИЋ, ЈОВАН: БРАНИСЛАВ ЖИВКОВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1980. годину	бр.5	СИМИЋ, Гордана: ГОЛУБАЧКИ ГРАД. Истраживачко-конзер- ваторски радови.	бр.9
СЕКУЛИЋ, Јован: ЗАШТИТА КУЛТУРНИХ ДОБАРА СРПСКОГ ПОРЕКЛА У ИНОСТРАНСТВУ	бр.9	СОКОЛОВИЋ, Миодраг: ИСТОРИЈСКИ СПОМЕНИЦИ СРПСКОГ ПОРЕКЛА У ФРАНЦУСКОЈ	бр.5
СЕКУЛИЋ, Јован: ИЗВЕШТАЈ ОДБОРА ЗА ДОДЕЉИВАЊЕ НАГ- РАДА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ ЗА 1979. ГОДИНУ	бр.4	СОКОЛОВИЋ, Миодраг: ОБЕЛЕЖАВАЊЕ 70-ГОДИШЊИЦЕ ЦЕРСКЕ И КОЛУБАРСКЕ БИТКЕ	бр.9
СЕКУЛИЋ, Јован: ИЗВЕШТАЈ ОДБОРА ЗА ДОДЕЉИВАЊЕ НАГРА- ДА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ ЗА 1980. ГОДИНУ	бр.5	СОКОЛОВИЋ, Миодраг: ОБНОВЉЕНА ЗИДНА СЛИКА У КАПЕЛИ СПОМЕН-КОСТУРНИЦЕ НА МАЧКОВОМ КАМЕНУ	бр.8
СЕКУЛИЋ, Јован: МИЛАН ИВАНОВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1979. годину	бр.4		

СОКОЛОВИЋ, Миодраг: САВЕТОВАЊЕ О ТЕМИ: "АКТУЕЛНА ПИТАЊА У ОБЛАСТИ СПОМЕНИКА, СПОМЕН-ОБЕЛЕЖЈА НОР-а И СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ НАРОДА И НАРОДНОСТИ ЈУГОСЛАВИЈЕ", ОДРЖАНО 28. и 29. ЈУНА 1984. ГОДИНЕ У КУМРОВЦУ	бр.9	СТАНИЋ, Радомир: Војислав Ђурић, уредник, САВА НЕМАЊИЋ, (Зборник реферата са симпозијума "Сава Немањић-Свети Сава, историја и пре- дање")	бр.5
СРЕТЕНОВИЋ, Мирјана: СПОРАЗУМ О ЗАШТИТИ КУЛТУРНИХ ДОБАРА НА ПОДРУЧЈУ "ЂЕРДАП" II	бр.4	СТАНИЋ, Радомир: ГОДИНЕ ИСТРАЈНОГ И УСПЕШНОГ РАДА. Реч на отварању изложбе поводом 15-годишњице оснивања краљевачког Завода за заштиту споменика културе, одржане у Врњачкој Бањи	бр.5
СТАНИЋ, Радомир: АМИР АГИН ХАН У НОВОМ ПАЗАРУ У НОВОЈ ФУНКЦИЈИ	бр.3	СТАНИЋ, Радомир: Група аутора, АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА КРУШЕВЦА И МОРАВСКЕ СРБИЈЕ	бр.5
СТАНИЋ, Радомир: БИБЛИОГРАФИЈА. Зборници, часописи, каталози. Избор 1975-1977.	бр.1	СТАНИЋ, Радомир: Група аутора, БЛАГО НА ПУТЕВИМА ЈУГОСЛАВИЈЕ	бр.8
СТАНИЋ, Радомир: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Избор 1975-1977.	бр.1	СТАНИЋ, Радомир: Група аутора, КОСАНЧИЋЕВ ВЕНАЦ	бр.5
СТАНИЋ, Радомир: БИБЛИОГРАФИЈА. Преглед часописа. Избор 1975-1978.	бр.3	СТАНИЋ, Радомир: Дејан Медаковић, СРПСКА УМЕТНОСТ У XVIII ВЕКУ	бр.5
СТАНИЋ, Радомир: БИБЛИОГРАФИЈА. Преглед часописа. Избор 1978-1979.	бр.4	СТАНИЋ, Радомир: ДЕЛЕГАЦИЈА КУЛТУРНИХ И ЈАВНИХ РАДНИКА СР СРБИЈЕ ПОСЕТИЛА СРПСКЕ СПОМЕНИКЕ У ГРЧКОЈ	бр.4
СТАНИЋ, Радомир: Бранко Максимовић, ИДЕЈНИ РАЗВОЈ СРПског УРБАНИЗМА	бр.4	СТАНИЋ, Радомир: Десанка Ковачевић-Којић, ГРАДСКА НА- СЕЉА СРЕДЊОВЕКОВНЕ БОСАНСКЕ ДРЖАВЕ	бр.4
СТАНИЋ, Радомир: BROJ IZ SVJETLOSTI - STAROHRVATSKA CRKVICE SVETOG KRIŽA U NINU	бр.4	СТАНИЋ, Радомир: Дивна Ђурић-Замоло, ГРАДИТЕЉИ БЕОГ- РАДА 1815-1914.	бр.6
СТАНИЋ, Радомир: ВЕЛИКИ ЈУБИЛЕЈИ НАШИХ СПОМЕНИКА. У сусрет 750-годишњици Милешеве, 650-годишњици Дечана и 800-годиш- њици Студенице	бр.9	СТАНИЋ, Радомир: Димитрије Богдановић, ИНВЕНТАР ЋИРИ- ЛСКИХ РУКОПИСА У ЈУГОСЛАВИЈИ (XI- -XVII ВЕКА)	бр.8
СТАНИЋ, Радомир: Вељан Атанасовски, ПАД ХЕРЦЕГОВИНЕ	бр.4	СТАНИЋ, Радомир: Димитрије Богдановић, ИСТОРИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ	бр.6
СТАНИЋ, Радомир: Др ВЕРА РАДОСАВЉЕВИЋ - награда Дру- штва конзерватора Србије за 1984. годину	бр.8	СТАНИЋ, Радомир: Д.Т.Рајс и други, РАНИ СРЕДЊИ ВЕК	бр.1
С/ТАНИЋ/, Р/адомир/: ВЕСТИ И БЕЛЕШКЕ	бр.7	СТАНИЋ, Радомир: Ејуп Мушовић, ЕТНИЧКИ ПРОЦЕСИ И ЕТНИ- ЧКА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА НОВОГ ПАЗАРА	бр.5
С/ТАНИЋ/, Р/адомир/: ВЕСТИ И БЕЛЕШКЕ	бр.8		
СТАНИЋ, Радомир: Владислав Ристић, ЦРКВА СВЕТОГ ДИМИ- ТРИЈА У ПРИЛЕПУ	бр.4	СТАНИЋ, Радомир: Жарко Шћепановић, СРЕДЊЕ ПОЛИМЉЕ И ПОТАРЈЕ	бр.5

СТАНИЋ, Радомир: ЗА ОЧУВАЊЕ АУТЕНТИЧНОСТИ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ	бр.1	СТАНИЋ, Радомир: Милка Јовановић, НАРОДНА НОШЊА У СРБИЈИ У XIX ВЕКУ	бр.4
СТАНИЋ, Радомир: ЗАПИСИ О ЈЕДНОМ ПОДВИГУ. Поводом изложбе "Уметности у средњовековној Србији од 12. до 17. века"	бр.5	СТАНИЋ, Радомир: Др арх. МИЛКА ЧАНАК-МЕДИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1982. годину	бр.7
СТАНИЋ, Радомир: ИЗВЕШТАЈ ОДБОРА ЗА ДОДЕЉИВАЊЕ НАГРАДА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ ЗА 1982. ГОДИНУ	бр.7	СТАНИЋ, Радомир: Милорад Павић, ИСТОРИЈА СРПСКЕ КЊИ- ЖЕВНОСТИ КЛАСИЦИЗМА И ПРЕДРОМАНТИЗМА	бр.4
СТАНИЋ, Радомир: IN MEMORIAM - Добри Димитријевић (1910-1982)	бр.6	СТАНИЋ, Радомир: Миодраг Б.Протић, ОБЛИК И ВРЕМЕ	бр.4
СТАНИЋ, Радомир: IN MEMORIAM - др Лазар Трифуновић (1929-1983)	бр.8	СТАНИЋ, Радомир: Миодраг Јовановић, СРПСКО СЛИКАРСТВО У ДОБА РОМАНТИЗМА 1848-1878.	бр.1
СТАНИЋ, Радомир: IN MEMORIAM - др Милан Кашанин (1895-1981)	бр.6	СТАНИЋ, Радомир: МИРЈАНА ШАКОТА - награда Друштва конзерватора Србије за 1982.годину	бр.7
СТАНИЋ, Радомир: IN MEMORIAM - Академик Светозар Радојчић(27.V 1909. - 20.X 1978)	бр.3	СТАНИЋ, Радомир: Михаило Динић, СРПСКЕ ЗЕМЉЕ У СРЕ- ДЊЕМ ВЕКУ	бр.3
СТАНИЋ, Радомир: ИСТРАЖИВАЊА СРЕДЊОВЕКОВНИХ ГРАДОВА	бр.4	СТАНИЋ, Радомир: НАУЧНИ СКУП О ВЕЉУСИ	бр.5
СТАНИЋ, Радомир: Јованка Максимовић, СРПСКЕ СРЕДЊО- ВЕКОВНЕ МИНИЈАТУРЕ	бр.9	СТАНИЋ, Радомир: НЕКА ИСКУСТВА НА ОБНОВИ СПОМЕНИКА ГРАДИТЕЉСТВА НА ПОДРУЧЈУ ЗАВОДА У КРАЉЕВУ	бр.2
СТАНИЋ, Радомир: ЈОВАН СЕКУЛИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1982.годину	бр.7	СТАНИЋ, Радомир: НЕКЕ ДИЛЕМЕ И ПРОБЛЕМИ ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА УПИСАНИХ У ЛИСТУ СВЕТСКЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ	бр.6
СТАНИЋ, Радомир: К.Балабанов, А.Николовски, Д.Ђорнаков, СПОМЕНИЦИ НА КУЛТУРАТА НА МАКЕДОНИЈА	бр.5	СТАНИЋ, Радомир: НОВИ ПАЗАР - ПРИМЕР НОВОГ ОДНОСА ПРЕМА КУЛТУРНОМ НАСЛЕЂУ	бр.1
СТАНИЋ, Радомир: Лазар Арсенијевић-Баталака, ИСТОРИЈА СРПСКОГ УСТАНКА, I-II	бр.4	СТАНИЋ, Радомир: ОПАСНОСТ ЗА СПОМЕНИКЕ	бр.5
СТАНИЋ, Радомир: Леонтије Павловић, ИСТОРИЈА СМЕДЕРЕВА У РЕЧИ И СЛИЦИ	бр.5	СТАНИЋ, Радомир: Павле Васић, УМЕТНИЧКА ТОПОГРАФИЈА СОМБОРА	бр.9
СТАНИЋ, Радомир: ЛЕПОТА И ДРАМА СПОМЕНИКА - са отва- рања изложбе "Средњовековни Сталаћ" у Крушевцу	бр.3	СТАНИЋ, Радомир: Павле Мијовић, Мирко Ковачевић, ГРАДОВИ И УТВРЂЕЊА У ЦРНОЈ ГОРИ	бр.1
СТАНИЋ, Радомир: МЕЂУНАРОДНИ КОМИТЕТ ЗА КОНЗЕРВАТОРСКУ ЕТИКУ.Превод чланка Hanne Jedrzejske iz "Ochrona.Zabytkow",св.2 за 1978.	бр.3	СТАНИЋ, Радомир: Peter Fister, OBNOVA IN VARSTVO ARHITEKTURNE DEDIŠČINE	бр.5
		СТАНИЋ, Радомир: ПОВОДОМ 175-ГОДИШЊИЦЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА - УЗ ПРОБЛЕМ ЗАШТИТЕ СПОМЕ- НИКА КАРАЂОРЂЕВОГ ВРЕМЕНА	бр.4

СТАНИЋ, Радомир: Радивоје Љубинковић, СТУДИЈЕ ИЗ СРП- ДЊОВЕКОВНЕ УМЕТНОСТИ И КУЛТУРНЕ ИСТОРИЈЕ	бр.7	СТАНИЋ, Радомир: ЋИРИЛСКИ ЕПИГРАФСКИ СПОМЕНИЦИ. Пово- дом изложбе одлива-копија ћирилских епиграфских споменика из Србије, Црне Горе и Македоније, припређене у Галерији фресака у Београду.	бр.9
СТАНИЋ, Радомир: Ранко Финдрик, ПРИЛОЗИ ПОЗНАВАЊУ ОРГАНИЗАЦИЈЕ СТАМБЕНОГ ПРОСТОРА У НАРОДНОМ ГРАДИТЕЉСТВУ СЕЛА	бр.5	СТАНИЋ, Радомир: У ВРАЂЕВШНИЦИ ОТВОРЕНА МАНАСТИРСКА ЗБИРКА	бр.3
СТАНИЋ, Р/адомир/: САВЕТОВАЊЕ НА ТЕМУ "КУЛТУРНО БЛАГО У ПОСЕДУ ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА У ХЕРЦЕ- ГОВИНИ"	бр.9	СТАНИЋ, Радомир: Цветан Грозданов, ОХРИДСКО ЗИДНО СЛИКАРСТВО XIV ВЕКА	бр.6
СТАНИЋ, Радомир: САВЕТОВАЊЕ О АКТУЕЛНИМ ПИТАЊИМА УНА- ПРЕЂИВАЊА, ЗАШТИТЕ И КОРИШЋЕЊА КУЛТУРНИХ ДОБАРА	бр.3	СТАНИЋ, Радомир: Шефик Бешлагич, СТЕЋИЦИ - КУЛТУРА И УМЈЕТНОСТ	бр.8
СТАНИЋ, Радомир: САВЕТОВАЊЕ О МЕТОДОЛОГИЈИ РАДА НА ЗАШТИТИ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА	бр.7	СТАНИЋ, Радомир-ИВКОВИЋ, Зорица: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Домаћа издања. Избор 1981-1982.	бр.7
СТАНИЋ, Р/адомир/: САВЕТОВАЊЕ САВЕЗА ДРУШТАВА КОНЗЕР- ВАТОРА ЈУГОСЛАВИЈЕ И ТРЕЋА ИЗБОРНА СКУПШТИНА У ТИТОГРАДУ	бр.4	СТАНИЋ, Радомир-МАРЈАНОВИЋ, Гордана: БИБЛИОГРАФИЈА, Књиге. Домаћа издања. Избор 1978-1979.	бр.4
СТАНИЋ, Радомир: СВАКО ВРЕМЕ ИМА СВОЈЕ ИЗВОРЕ. Реч на промоцији књиге "Крушевац на старим разгледницама"	бр.8	СТАНИЋ, Радомир-НИКОЛИЋ, Радомир: БОРБАК СГРУЧЊАКА У ТУРСКОЈ	бр.6
СТАНИЋ, Радомир: Светозар Радојичић, ОБАБРАНИ ЧЛАНЦИ И СТУДИЈЕ	бр.7	СТАНИЋ, Радомир-МИТРОВИЋ, Момчило: IN MEMORIAM - Радивоје Љубинковић, 1910-1979.	бр.4
СТАНИЋ, Радомир: СВЕЧАНО ОТВАРАЊЕ СПОМЕНИКА ТАНАСКА РАЈИЋА	бр.3	СТАНИЋ, Радомир-МИТРОВИЋ, Момчило: САМОУПРАВНО УДРУЖИВАЊЕ СРЕДСТАВА ЗА ЗАШТИТУ СМЕДЕРЕВСКЕ Тврђаве	бр.4
СТАНИЋ, Радомир: СИМПОЗИЈУМ "ЗАШТИТА КУЛТУРНОГ И ПРИ- РОДНОГ НАСЛЕЂА" И ПРОСЛАВА ТРИДЕСЕТ ГОДИНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ И ПРИРОДЕ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ РЕПУБЛИЦИ БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	бр.1	СТАНИЋ, Радомир-ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка: БИБЛИОГРАФИЈА. Књиге. Избор 1975-1978.	бр.3
СТАНИЋ, Радомир: Слободан Ненадовић, ЗАШТИТА ГРАДИТЕЉ- СКОГ НАСЛЕЂА	бр.5	СТОЈАКОВИЋ, Анка: АЛЕКСАНДАР ДЕРОКО - награда Друштва конзерватора Србије за 1977. годину	бр.1
СТАНИЋ, Радомир: СПОМЕНИЦИ И СТИХИЈА	бр.4	СТОЈАКОВИЋ, Анка: ЂУРЂЕ БОШКОВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1977. годину	бр.1
СТАНИЋ, Радомир: СПОМЕНИЦИ СТАРОГ РАСА У СВЕТЛУ ИЗДА- ВАЧКЕ И ИНФОРМАТИВНО-ПРОПАГАНДНЕ ДЕЛАТНОСТИ. Једно виђење проблема и потреба у раздобљу од 1984-1990.	бр.8	СТОЈАКОВИЋ, Анка: ИВАН ЗДРАВКОВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1977. годину	бр.1
		СТОЈАКОВИЋ, Анка: РЕФЕРАТ ОДБОРА ЗА НАГРАДЕ О ДОДЕЛИ ПРВИХ НАГРАДА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ	бр.1
		СТОЈАНОВИЋ-ГАБРИЧЕВИЋ, Ђорђина: КОНЗЕРВАЦИЈА ДРВЕНОГ ЧАМЦА-БРОДИЦЕ ИЗ САРАОЦА	бр.8

СТОЈКОВИЋ, Александар: О СТАЊУ ДВЕЈУ СТАРИХ ЗАСТАВА У ХИЛАНДАРУ-ПРЕЛИМИНАРНО САОПШТЕЊЕ	бр.7	УРЕДНИШТВО: Академик ВОЈИСЛАВ Ј. ЂУРИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1985. годину	бр.9
СТОЈКОВИЋ, Александар: ТЕРЕНСКА КОНЗЕРВАТОРСКА РАДИОНИЦА НА КАРАТАШУ	бр.4	УРЕДНИШТВО: Др ДОБРОСЛАВ Ст. ПАВЛОВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1983. годину	бр.8
СУБОТИЋ, Ирина-ПАВЛОВИЋ, Д.Ст.: КУРС ИЗ МУЗЕОЛОГИЈЕ И ЗАШТИТЕ КУЛ- ТУРНИХ ДОБАРА. Обука кадрова из зема- ља у развоју.	бр.9	УРЕДНИШТВО: ДОСАДАШЊИ ДОБИТНИЦИ НАГРАДА ДРУШТА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ (1977-1985)	бр.9
ТАТИЋ, Вукосава: ИСКУСТВА У ОБНОВИ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У ВОЈВОДИНИ	бр.2	УРЕДНИШТВО: ЖИВКОВИЋ Радомира БРАНИСЛАВ - одлико- ван ОРДЕНОМ ЗАСЛУГА ЗА НАРОД СА СРЕ- БРНИМ ЗРАЦИМА - Указом Председништва СФРЈ, бр.46 од 18.јуна 1984.године	бр.9
ТАТИЋ-ЂУРИЋ, Мирјана: ДРУГИ МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС КИПАРСКИХ СТУДИЈА	бр.7	УРЕДНИШТВО: ЗАКЉУЧЦИ СА САВЕТОВАЊА О САНАЦИЈИ И ЗАШТИТИ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ ОШТЕЋЕНИХ ЗЕМЉОТРЕСОМ НА ПОДРУЧЈУ КОПАНИКА одржаном у Александровцу, 1.новембра 1984.године	бр.9
ТОМАШЕВИЋ, Гордана: I ГОДИШЊИ САСТАНАК АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА СРБИЈЕ	бр.3	УРЕДНИШТВО: ЗАКЉУЧЦИ СА СЕДНИЦЕ СКУПШТИНЕ МЕЂУ- ОПШТИНСКЕ РЕГИОНАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ КРАЉЕВО О СПРОВОЂЕЊУ МЕРА ЗАШТИТЕ НЕПОКРЕТНИХ КУЛТУРНИХ ДОБАРА	бр.9
ТОМАШЕВИЋ, Гордана: СИМПОЗИЈУМ О РАНОХРИШЋАНСКИМ МО- ЗАИЦИМА У ЈУГОСЛАВИЈИ	бр.3	УРЕДНИШТВО: ЗАКЉУЧЦИ СКУПШТИНЕ СР СРБИЈЕ О ЗАШТИТИ СТАРОГ РАСА СА СОПОЋАНИМА	бр.8
ЂОРОВИЋ-ЉУБИНКОВИЋ, Мирјана-ЏУЊАК, Млађан: ИСТРАЖИВАЊА САКРАЛНОГ КОМПЛЕКСА У СМЕДЕРЕВСКОЈ ТВРЂАВИ У ТОКУ 1982. ГОДИНЕ	бр.7	УРЕДНИШТВО: ИЗВЕШТАЈ ОДБОРА ЗА ДОДЕЉИВАЊЕ НА- ГРАДА ДРУШТАВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ ЗА 1983. ГОДИНУ	бр.8
УРЕДНИШТВО: АВАКУМОВИЋ Саве КРСТА - одликован ОРДЕНОМ ЗАСЛУГА ЗА НАРОД СА СРЕБР- НОМ ЗВЕЗДОМ - Указом Председништва СФРЈ бр.46 од 18.јуна 1984.године	бр.9	УРЕДНИШТВО: ИЗВЕШТАЈ ОДБОРА ЗА ДОДЕЉИВАЊЕ НА- ГРАДА ДРУШТАВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ ЗА 1984. ГОДИНУ	бр.8
УРЕДНИШТВО: БИБЛИОГРАФИЈА. Преглед часописа. Избор 1980-1984.	бр.9	УРЕДНИШТВО: ИЗВЕШТАЈ ОДБОРА ЗА ДОДЕЉИВАЊЕ НА- ГРАДА ДРУШТАВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ У 1985. ГОДИНИ	бр.9
УРЕДНИШТВО: БИБЛИОГРАФИЈА. Преглед часописа. Избор 1981-1982.	бр.7	УРЕДНИШТВО: IN MEMORIAM - Душанка Ранковић- -Вучићевић (1932-1977)	бр.1
УРЕДНИШТВО: ВЕСТИ И БЕЛЕШКЕ	бр.9	УРЕДНИШТВО: ЈУРИШИЋ Драгутина АЛЕКСАНДРА - одли- кована ОРДЕНОМ ЗАСЛУГА ЗА НАРОД СА СРЕБНОМ ЗВЕЗДОМ - Указом Председни- штва СФРЈ бр.46 од 18.јуна 1984.године	бр.9
УРЕДНИШТВО: ВЕСТИ И БЕЛЕШКЕ. Признања	бр.1		
УРЕДНИШТВО: ВЕСТИ И БЕЛЕШКЕ. Са конзерватор- ских радилишта	бр.3		

УРЕДНИШТВО: КЊИГА КОЈУ ВАМ ПРЕПОРУЧУЈЕМО	бр.8	УРЕДНИШТВО: ПРИЗНАЊА ЗАСЛУЖНИМ КОНЗЕРВАТОРИМА: Свечаност уручења одликовања радни- цима Републичког завода за заштиту споменика културе	бр.9
УРЕДНИШТВО: КОНГРЕСИ, САВЕТОВАЊА, ИЗЛОЖБЕ	бр.8	УРЕДНИШТВО: РАДОМИР НИКОЛИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1983.годину	бр.8
УРЕДНИШТВО: ЛАЂЕВИЋ Петра МИЛАН - одликован ОР- ДЕНОМ РАДА СА ЗЛАТНИМ ВЕНЦЕМ - Указом Председништва СФРЈ бр.46 од 18.јуна 1984.године	бр.9	УРЕДНИШТВО: САВЕТОВАЊЕ "ОБНОВА СПОМЕНИКА ГРАДИТЕЉСТВА"	бр.2
УРЕДНИШТВО: МИЛОРАД ДИМИТРИЈЕВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1983.годину	бр.8	УРЕДНИШТВО: СЕКУЛИЋ Ђорђа ЈОВАН - одликован ОР- ДЕНОМ РЕПУБЛИКЕ СА СРЕБРНИМ ВЕНЦЕМ - Указом Председништва СФРЈ бр.52 од 3.јула 1984.године	бр.9
УРЕДНИШТВО: МИЛОРАД МЕДИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1985.годину	бр.9	УРЕДНИШТВО: СПИСАК ДОБИТНИКА ПОВЕЉЕ САВЕЗА КОНЗЕРВАТОРА ЈУГОСЛАВИЈЕ	бр.1
УРЕДНИШТВО: Мр. НАДЕЖДА ПЕШИЋ-МАКСИМОВИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1985. годину	бр.9	УРЕДНИШТВО: СПРОВОЂЕЊЕ МЕРА ЗАШТИТЕ НЕПОКРЕТНИХ КУЛТУРНИХ ДОБАРА У РЕГИОНУ КРАЉЕВО	бр.9
УРЕДНИШТВО: НИКОЛИЋ Станислава РАДОМИР - одлико- ван ОРДЕНОМ РАДА СА ЗЛАТНИМ ВЕНЦЕМ - Указом Председништва СФРЈ бр.46 од 18.јуна 1984.године	бр.9	УРЕДНИШТВО: СТРУЧНА УСАВРШАВАЊА	бр.1
УРЕДНИШТВО: ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ - 20.фебруар 1984.	бр.9	УРЕДНИШТВО: СТРУЧНА УСАВРШАВАЊА	бр.3
УРЕДНИШТВО: О РАДУ ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ	бр.3	УРЕДНИШТВО: СТРУЧНА УСАВРШАВАЊА	бр.4
УРЕДНИШТВО: ПОВОДОМ АПЕЛА ГЕНЕРАЛНОГ ДИРЕКТОРА УНЕСКО-а ЗА РЕСТИТУЦИЈУ КУЛТУРНИХ ДОБАРА	бр.3	УРЕДНИШТВО: СТРУЧНА УСАВРШАВАЊА И РАЗМЕНА	бр.5
УРЕДНИШТВО: ПОВОДОМ ИЗЛАСКА ПРВОГ БРОЈА ГЛАСНИКА	бр.1	УРЕДНИШТВО: СТРУЧНА УСАВРШАВАЊА И РАЗМЕНА	бр.9
УРЕДНИШТВО: ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА. Избор 1975-1977.	бр.1	УРЕДНИШТВО: У НЕКОЛИКО РЕДОВА	бр.1
УРЕДНИШТВО: ПРИЗНАЊА	бр.3	УРЕДНИШТВО: У НЕКОЛИКО РЕДОВА	бр.3
УРЕДНИШТВО: ПРИЗНАЊА	бр.4	УРЕДНИШТВО: У НЕКОЛИКО РЕДОВА	бр.4
УРЕДНИШТВО: ПРИЗНАЊА	бр.5	УРЕДНИШТВО: У НЕКОЛИКО РЕДОВА	бр.5
УРЕДНИШТВО: ПРИЗНАЊА	бр.6	УРЕДНИШТВО: У НЕКОЛИКО РЕДОВА	бр.6

40 ГОДИНА ОДЛУКЕ НАЦИОНАЛНОГ КОМИ-
ТЕТА ОСЛОБОЂЕЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ О ЗАШ-
ТИТИ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА.
20. фебруар 1945. - 20. фебруар 1985.

бр.9

ЏУЊАК, Млађан:
АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА УНУТРАШЊЕГ
ПРОСТОРА ЦРКВЕ УСПЕЊА ПРЕСВЕТЕ БО-
ГОРОДИЦЕ НА СТАРОМ СМЕДЕРЕВСКОМ
ГРОБЉУ У ТОКУ 1982. ГОДИНЕ

бр.1

УРЕДНИШТВО:

ШАКОТА-ТЕОДОРОВИЋ Милете МИРЈАНА -
одликована ОРДЕНОМ ЗАСЛУГА ЗА НАРОД
СА СРЕБРНОМ ЗВЕЗДОМ - Указом Пред-
седништва СФРЈ бр.46 од 18. јуна
1984. године

бр.9

ЏУЊАК, Млађан:
Душан Мркобрад, ARHEOLOŠKI NALAZI
SEOVE NARODA U JUGOSLAVIJI, Моно-
графија 6

бр.6

ФИНДРИК, Ранко:

ЗАШТИТА СПОМЕНИКА НАРОДНОГ ГРАДИ-
ТЕЉСТВА. Поводом Саветовања одржа-
ног од 27.-30. септембра 1983. године
у Титовом Ужицу и Сирогојну.

бр.8

ЏУЊАК, Млађан:
ЗАШТИТНА АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА НА
ПОТЕЗУ ЋИРИЛОВЦА КОД СМЕДЕРЕВА

бр.9

ФИНДРИК, Ранко:

"ЗАСЕЛАК У СИРОГОЈНУ" - изградња
етнопарка на Златибору

бр.5

ЏУЊАК, Млађан:
ИСТРАЖИВАЊЕ РИМСКОГ УТВРЂЕЊА У СЕЛУ
КАЛИШТУ КОД ПОЖАРЕВЦА

бр.7

ФИНДРИК, Ранко:

НЕКА НАРОДНА ИСКУСТВА НА ЗАШТИТИ
ДРВЕНЕ ГРАЂЕ

бр.9

ЏУЊАК, Млађан:
ОСТАЦИ ВОДОВОДА НА ПОТЕЗУ ПЕТРИЈЕВ-
СКОГ ПОТОКА КОД СМЕДЕРЕВА

бр.8

ФИНДРИК, Ранко:

ОБНОВА СПОМЕНИКА НАРОДНОГ ГРАДИ-
ТЕЉСТВА

бр.2

ЏУЊАК, Млађан:
Radmilo Petrović, PRIRUČNIK ZA ZLA-
TARSTVO AVARA (567-800)

бр.6

ФИНДРИК, Ранко:

О НЕКИМ ПИТАЊИМА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА
НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА

бр.6

ЏУЊАК, Млађан:
ФРЕСКЕ XIV ВЕКА У ГОРЊАЧКОЈ КЛИСУРИ

бр.7

ФИНДРИК, Ранко:

РАДОВИ НА ИЗГРАДЊИ МУЗЕЈА НАРОДНОГ
ГРАДИТЕЉСТВА У СИРОГОЈНУ - следећи
корак

бр.9

ЏУЊАК, М.-ЈОВАНОВИЋ, А.-ПИНДИЋ, М.-
-ГАЈЏИЋ, А.:
ИСКОПАВАЊА РИМСКОГ УТВРЂЕЊА У СЕЛУ
КАЛИШТУ У ТОКУ 1983. ГОДИНЕ

бр.8

ФИНДРИК, Ранко:

ТРИ ГОДИНЕ РАДА НА ИЗГРАДЊИ МУЗЕЈА
НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА У СИРОГОЈНУ

бр.7

ЏУЊАК, Млађан-ЂОРОВИЋ-ЉУБИНКОВИЋ,
Мирјана:
ИСТРАЖИВАЊА САКРАЛНОГ КОМПЛЕКСА У
СМЕДЕРЕВСКОЈ ТВРЂАВИ У ТОКУ 1982.
ГОДИНЕ

бр.7

ХРАБОВСКИ, Оскар:

ПРИЛОГ ОСНОВНИМ НАЧЕЛИМА ПРИ ОБНОВИ
СПОМЕНИКА ГРАДИТЕЉСТВА СА АСПЕКТА
СТАТИЧКО-КОНСТРУКТИВНИХ ИНТЕРВЕНЦИЈА

бр.5

ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка:
БИБЛИОГРАФИЈА. Преглед часописа.
Избор 1975-1978.

бр.3

ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ, Гордана:

НЕКА ЗАПАЖАЊА СА СТУДИЈСКОГ ПУТО-
ВАЊА ПО СР НЕМАЧКОЈ

бр.5

ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка:
ВОПРОСИ ОХРАНИ РЕСТАВРАЦИЈИ И ПРО-
ПАГАНДИ ПАМЈАТНИКОВ ИСТОРИЈИ И
КУЛТУРИ, ТРУДИ 78

бр.5

ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ, Гордана:

Ј УРЕЂЕЊУ ПРОСТОРА НЕКАДАШЊЕ НАРО-
ДНЕ БИБЛИОТЕКЕ НА КОСАНЧИЋЕВОМ
ВЕНЦУ БР.12-16 У БЕОГРАДУ

бр.8

ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка:
ГОВОР КОЈИМ ЈЕ ОТВОРЕНА II ПРОСЛАВА
ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

бр.1

ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ, Гордана:

СА III МЕЂУНАРОДНОГ КОЛОКВИЈУМА О
АНТИЧКИМ МОЗАЦИМА, Равена,
6.-10. септембра 1980. године

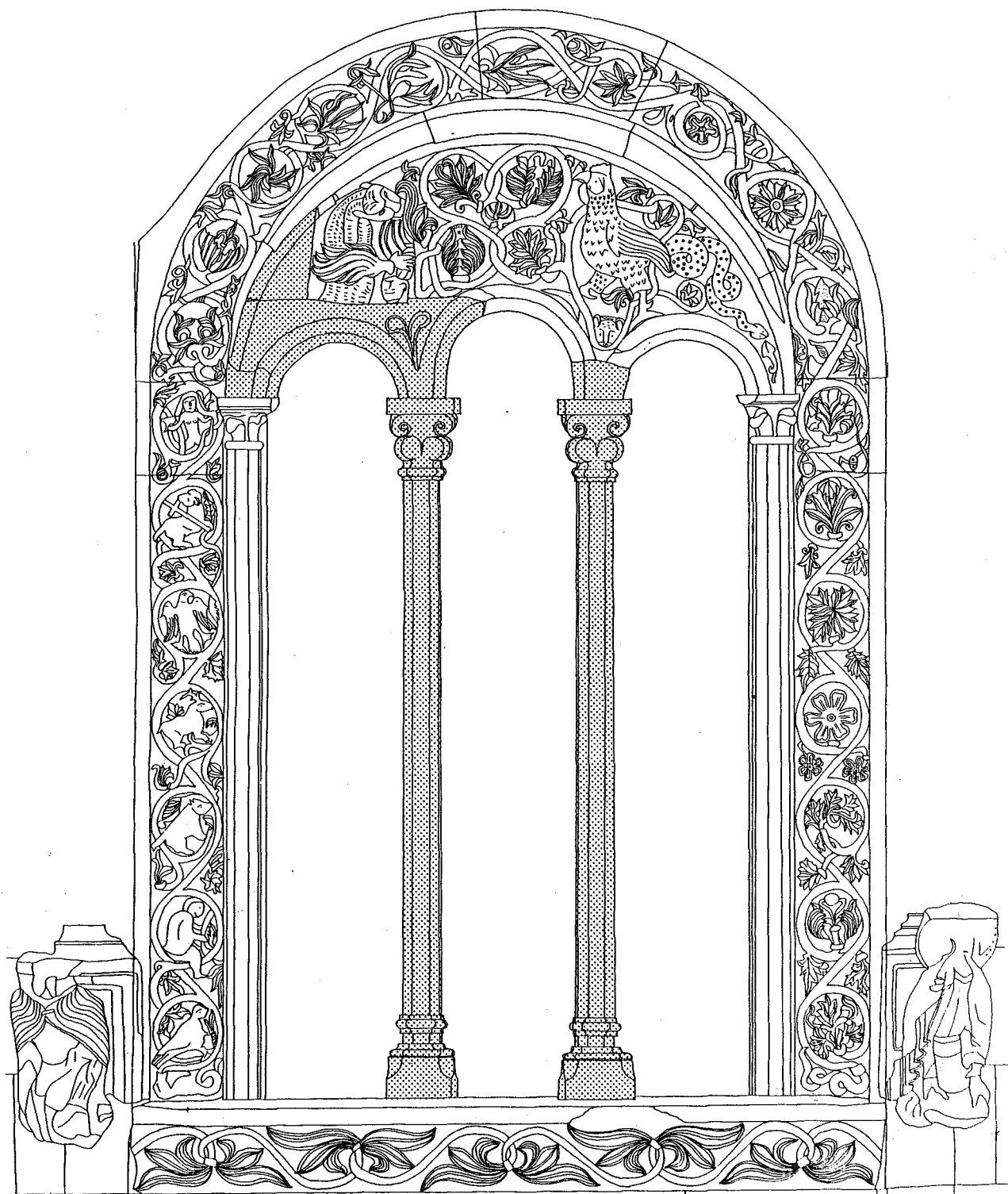
бр.5

ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка:
ГОВОР КОЈИМ ЈЕ ОТВОРЕНА III ПРОСЛАВА
ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

бр.3

ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка: Група аутора, VIOLETTE-LE-DUC (Каталог изложбе одржане у Паризу 1980.год.)	бр.5	ШАКОТА, Мирјана: РАДОМИР СТАНИЋ - награда Друштва конзерватора Србије за 1984.годину	бр.8
ЧАНАК-МЕДИЋ, МИЛКА: X ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ КОНГРЕС ЗА ХРИ- ШЋАНСКУ АРХЕОЛОГИЈУ одржан је од 28.септембра до 4.октобра 1980. године у Солуну	бр.5	Библиографију израдила Гордана Марјановић	
ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка: IN MEMORIAM - Оскар Храбовски, 1927-1979.	бр.4	IMPRESSUM ГЛАСНИКА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ	
ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка: ИСТРАЖИВАЊЕ И ЗАШТИТА КОТОРСКИХ САКРАЛНИХ ГРАЂЕВИНА	бр.7	IMPRESSUM ГЛАСНИКА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ	
ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка: КОНГРЕСИ И САВЕТОВАЊА	бр.1		
ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка: МЕЂУНАРОДНИ СЕМИНАР О МЕТОДОЛОГИЈИ ИСТРАЖИВАЊА И ЗАШТИТЕ ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА	бр.4	ГЛАСНИК ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ.Бр.1.-Бео- град, 1978; Уредници: Милка Чанак-Медић и Радо- мир Станић	
ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка: М.М.Богусловскиј, МЕЖДУНАРОДНАЈА ОХРАНА КУЛТУРНИХ ЦЕНОСТЕЈ	бр.5	ГЛАСНИК ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ.Бр.2.-Беог- рад, 1978; Уредници: Милка Чанак-Медић и Радомир Станић	
ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка: ОБНОВИТИ ОБНОВЉЕНО. Поводом свеске "Restaurer les restauration"	бр.7	ГЛАСНИК ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ.Бр.3.-Беог- рад, 1979; Уредници: Милка Чанак-Медић и Радо- мир Станић	
ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка: ОТКРИЋЕ НА КОТОРСКОМ СВЕТОМ ЛУКИ	бр.9	ГЛАСНИК ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ.Бр.4.-Беог- рад, 1980; Уредници: Милка Чанак-Медић и Радомир Станић	
ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка: ПРИСТУП ОБНОВИ ЦИСТЕРЦИТСКОГ МАНА- СТИРА У КОСТАЊЕВИЦИ, ЗАШТИТИ ЦРКВЕ АРАЧЕ У ВОЈВОДИНИ И АНАСТИЛОЗИ АРХЕ- ОЛОШКИХ СПОМЕНИКА	бр.2	ГЛАСНИК ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ.Бр.5.-Беог- рад, 1981; Уредници: Милка Чанак-Медић и Радомир Станић	
ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка: ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЛАШТВО	бр.4	ГЛАСНИК ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ.Бр.6.-Беог- рад, 1982; Уредници: Милка Чанак-Медић и Радомир Станић	
ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка-СТАНИЋ, Радомир: БИБЛИОГРАФИЈА, Књиге. Избор 1975-1978.	бр.3	ГЛАСНИК ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ.Бр.7.-Беог- рад, 1983; Одговорни уредник: Милета Милић; Уре- дници: Радомир Николић и Радомир Станић	
ЧЕШЉАР, Катица: СТУДИЈСКИ БОРАВАК У ПОЉСКОЈ	бр.5	ГЛАСНИК ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ.Бр.8.-Беог- рад, 1984; Одговорни уредник: Милета Милић; Уре- дници: Радомир Николић и Радомир Станић	
ЧЕШЉАР, Катица-ВАСИЋ, Јован: КОНЗЕРВАЦИЈА И РЕСТАУРАЦИЈА ИКОНО- СТАСА У СТАРОЈ ЦРКВИ НА ГРОБЉУ У СМЕДЕРЕВУ	бр.7	ГЛАСНИК ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ.Бр.9.-Беог- рад, 1985; Одговорни уредник: Новак Јоцовић; Уре- дници: Радомир Николић и Радомир Станић	

IN MEMORIAM

Милорад Целебџић

1928 - 1985

МИЛОРАД ЦЕЛЕБЏИЋ

Животок стваралаштва Милорада Целебџића "Карнере" усахнуо је заувек 26. јануара 1985. године. Рођен је и одрастао у Београду. У њему и умро. У нашим студентским данима (1949-1952), он је био онај добри друг, снажне грађе, боксерског изгледа (другови су му по познатом италијанском боксеру дали надимак "Карнера"), свима драг и мио, пун ведрине и непосредности, која је узносила и бодрила. Већ као студент испољавао је особиту радозналост и марљивост. Био је један од оних ученика професора Светозара Радојчића, који су обећавали посебну особеност и вредност. Његово развијено осећање за другарство, широкољубље и човечност, распламсавало се међу студентским клупама, на радним акцијама и свуда, где се студентска песма орила. А, онда када су се студије окончале, наступило је време трагања за послом, научним радом и стручним самоусавршавањем. У Народном музеју, крај врских зналаца Момчила Стефановића, Ђорђа Мано Зисиа, Мирјане Љубинковић, Миодрага Коларића и др., уз дуже волонтерско стажирање, стицао је драгоцену искуства у раду на покретним културним добрима. Његово прво радно место било је у Архиву града Београда. Ту је његова трагалачка склоност дошла до пуног изражаја. У истраживању грађе о уметничким приликама Београда, о његовом културном наслеђу, о настојању његових културних посленика у прошлости да свој град, најпре престоницу Србије, а потом Југославије, обогате стваралачким уметничким светилиштима, изналазио је истовремено и богате одреднице за осмишљенији рад на документацији културног наслеђа. По оснивању Завода за заштиту споменика културе града Београда, он је као један од његових првих

сарадника одмах започео уграђивати темеље за документациони фонд о свим споменицима културе на територији родног му града. А, онда су изне-
нада дошла нека неразумевања и лутања. Као да је неки зао дух дошао да помути ионако слабе токове службе заштите споменика културе. У том времену, у Милорада Џелебџића зачела се и бол-
ка, дуга и неизлечива. Њу је онај наш знани "Карнера", снажан, издржљив, гурао од себе. Међутим, она је постепено све више расла, мно-
жила се као кобна хидра, неумољиво неизбежно. И они који су знали Милета Џелебџића, и који су га посећивали док је боловао, гледали су како нестаје део по део оног нашег драгог лика из студентских дана. И чудили се каква је то мора-
лна снага која тако храбро и стрпљиво очекује пад своје звезде.

Уман и проциљив, често у неспоразуму с бирократијом у служби заштите споменика културе, тра-
гао је за путем који ће га спасити од пољуљаних међуљудских односа у потрошачком, скоројевитком свету. Несустало је ишао својим путем. У служби заштите споменика културе највише је радио на њиховој документацији. Годинама је трагао по архивама да изнађе што више драгоцених докуме-
ната о нашој културној баштини, о развоју мисли за бригу и чување уметничких старина код нас. Његово дело - "АРХИВСКА ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ НАРОДНОГ МУЗЕЈА", књига I, Народни музеј, Београд 1969, остаје трајан и незаобилазан међаш у про-
учавању докумената о нашој културној прошлости. Томови и томови драгоцене архивске грађе о спо-
меницима културе које је он сагледавао по архи-
вама у земљи и иностранству (Беч и Будимпешта) толико су га опчинили да је само о њима мислио и говорио. Стицао се утисак да се једнако бри-
нуо хоће ли стићи да све то прикупи, среди, про-
учи и уобличи за једну велику трајну поруку о нашем свету и о његовом односу према културном наслеђу.

Свој остати, ван кланова, без полтронства и хи-
покризије, то је била животна стаза и богаза Милорада Џелебџића - "Карнере". Имао је смисла за префињене и луцидне анализе кад је реч о до-
кументацији културног наслеђа. Можда га некад нисмо разумевали кад је говорио. Ми, практичари у дневним задацима, што их је задавала културна

бирократија, због које је за културу увек било мало пара, у намери да испишемо што боље извеш-
таје за њу, нисмо увек поимали његову мисао. Свестрано спознавши истину о архивској грађи и њену поруку о пролазности многих "идеја" и хуч-
них таламбаса што их прате, покушавао је да об-
јасни колико су можда наша тренутна убеђења и наши заноси непримерени суштини битисања култу-
рног наслеђа. Надахнут снагом убедљивости архи-
вске грађе, он је доказивао да се о споменицима културе и свему ономе што се гради око њих, или о свему ономе што се чини за њих, не могу тако олако доносити одлуке. А, тога је било доста у дугогодишњој пракси службе заштите споменика културе.

Иза Милета Џелебџића остаје једно велико трајно дело. Прикупљена је и сређена обимна архивска грађа о споменицима културе и о настојањима на-
шег друштва да допринесе стварању једног поузданијег и целисходнијег система заштите културног наслеђа. Та грађа најверљивије сведочи ка-
ко је културно наслеђе Србије недељиво и како се служба заштите споменика културе мора на дру-
жничким основама организовати, ако се хоће неде-
љивост и јединство културног наслеђа Србије по-
мно и најсавесније чувати и одржавати. Она ис-
товремено указује да се документацији културног наслеђа убудуће мора посвећивати све већа пажња. Нажалост, та грађа је још увек непубликована. Треба настојати да она постане што пре доступна свима којима је стало до исцрпије документаци-
је о споменицима културе. Милорад Џелебџић је многим уступао прикупљена документа за која су били заинтересовани. Никома није указао непре-
дусретљивост. Имао је разумевања за све. Њега више нема. Остало је његово велико дело. И оно мора да буде доступно свима. Завод за заштиту споменика културе града Београда је већ преду-
зео иницијативу да се то оствари. И ту иниција-
тиву треба подржати. То ће бити наше "моленије" Милораду Џелебџићу - "Карнери" - дивном и дра-
гом другу из студентских дана и изузетном стру-
чњаку из великих година службе заштите спомени-
ка културе.

Радомир Николић

Младен Милановић

1909-1985

НАЈСТАРИЈИ ГРАЂЕВИНАР-КОНЗЕРВАТОР У СРБИЈИ

Неочекивано нас је напустио најстарији активни конзерватор-грађевинар Младен Милановић (76) - први и једини извођач радова на бројним споменицима културе, који је био редовни члан Друштва конзерватора Србије.

Уочио сам његову стручност, савесност и скромност још у доба када је с необичном прилежношћу оправљао старе куће по Београду, оштећене за време рата. Ту своју приврженост према делу наших претходника пренео је и на градитељске споменике свих прохујалих култура, које је широм Србије требало спасавати од заборавља и уобличи-ти их на најбољи могући начин.

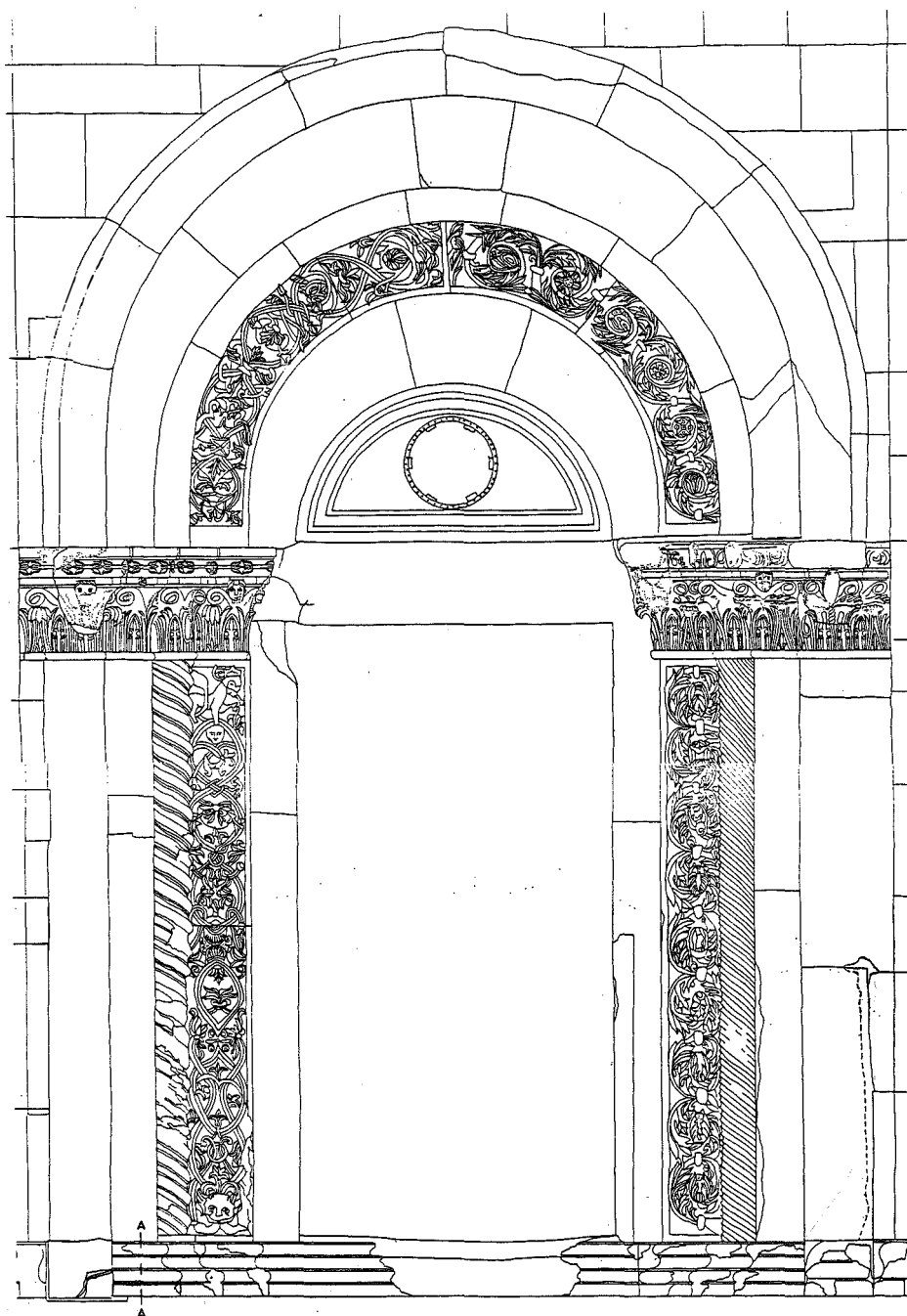
Као извођач бројних конзерваторско-рестаураторских радова на најзначајнијим здањима наше културне баштине, мајстор Младен или чика Младен, како смо га сви ословљавали, делао је сваки поверени му задатак веома одговорно и предано, са пуно љубави, вештине и смисла за најосетљивијим подухватима, уз садејство својих добро одабраних сарадника са његове Власине, а под руководством и у сарадњи стручњака из свих служби заштите споменика културе из целе Србије, са којима је увек успешно окончавао сваку обраду на било ком објекту. На тај начин створио је читаву школу извођача који настављају његов рад.

Још од дана оснивања, па све до дана данашњег, делатност те службе није се ни могла замислити без мајстор Младена. Скоро у свакој најсложенијој заштитној операцији, његова присутност била је неизбежна - и када је требало непосредно изводити одређене захвате технолошке природе и када је само требало давати стручне савете на које се увек озбиљно рачунало.

Због свега тога, искрено ћемо га ожалити - сви конзерватори, а квалитет изведених радова на непокретним културним добрима широм Србије, које је он радио, убеђен сам, указиваће и у будуће на начин како треба приступати њиховој непосредној заштити. У такву посленост уградио је и себе сама, до свог последњег даха, као једног, за наше прилике, изузетно преданог стручњака.

Умро је усправно и тихо, до краја заљубљен у вредности којима је с поштовањем и од срца прилазио.

Доброслав Ст. Павловић

САДРЖАЈ

УЗ ДЕСЕТИ БРОЈ

ПРОСЛАВА ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

- * ЧЕТРДЕСЕТ ГОДИНА ЗАШТИТЕ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
Новак Јоцовић 4

- * ПРОСЛАВА ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ У 1985. ГОДИНИ
Надежда Пешић-Максимовић 6

- * ГОВОР АКАДЕМИКА ВОЈИСЛАВА
Ј. ЂУРИЋА 7

- * ПОВОДОМ ДОДЕЉИВАЊА НАГРАДЕ
ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ
ПРВОМ ЕТНОЛОГУ У СЛУЖБИ
ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
Надежда Пешић-Максимовић 7

- * УВОДНА РЕЧ НА ОТВАРАЊУ
ИЗЛОЖБЕ БРАНИСЛАВА ЖИВКОВИЋА
Јован Секулић 8

- * ИЗВЕШТАЈ ЗА ДОДЕЉИВАЊЕ НАГРАДА
ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ У
1986. ГОДИНИ 10

- * ДОСАДАШЊИ ДОБИТНИЦИ НАГРАДА
ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ 13

КУЛТУРНА БАШТИНА И ДРУШТВО

- * ВЕЛИКИ ЈУБИЛЕЈ МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ
800-ГОДИШЊИЦА СТУДЕНИЦЕ (1186-1986)
Радомир Станић 15

- * ЧЕТРДЕСЕТ ГОДИНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ
Јован Секулић 20

- * БЕЛА ЦРКВА КАРАНСКА - ДРЕВНИК
НАШЕ КУЛТУРЕ И УМЕТНОСТИ -
ПОЗДРАВНА РЕЧ НА СВЕЧАНОСТИ
ПОВОДОМ 650-ГОДИШЊИЦЕ
Радомир Станић 22

- * ОБНОВА ГЛАВНЕ КАПИЈЕ МАЛОГ ГРАДА
СМЕДЕРЕВСКЕ ТВРЂАВЕ 70 ГОДИНА
ПОСЛЕ ЊЕНОГ РАЗАРАЊА 1915-1985
Новак Јоцовић 24

- * КУЋЕ БОЖЕ ПЕТРОВИЋА - РЕЧ НА
ОТВАРАЊУ ИЗЛОЖБЕ У ВАЉЕВУ
Радомир Станић 26

- * НАГРАЂЕНИ ДРУШТВЕНО ПОЛИТИЧКИ
РАДНИЦИ И СТРУЧЊАЦИ ИЗ ЗАШТИТЕ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ СРБИЈЕ

ПОГЛЕДИ И МИШЉЕЊА

- * СПОМЕНИЧКО БИЋЕ - ПОВОДОМ
ДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ СМРТИ
ИВЕ АНДРИЋА
Радомир Николић 29

- * ШТА ТО РАДИМО
Божидар Петровић 30

- * ЗА ДАЉЕ УНАПРЕЂИВАЊЕ НАШЕГ
СПОМЕНИЧКОГ ЗАКОНОДАВСТВА
Владимир Бргуљан 31

- * ПОВОДОМ 1100-ГОДИШЊИЦЕ КИРИЛА
И МЕТОДИЈА И КЊИГЕ О "МАКЕДОН-
СКИМ СВЕТИТЕЉИМА"
Радомир Николић 33

- * ЗАПИС О ЉУБОСТИЊСКИМ СТРАНАМА И
О ТРСТЕНИЧКОМ ИКОНОМУ МАКАРИЈУ
Радомир Николић 38

- * СТАЊЕ НЕКИХ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
ДАНАС
Радиша Жикић 44

- * НАД УГРЕБИМА НЕПОЗНАТИХ ТРУДБЕ-
НИКА У ГРАЧАНИЦИ И ЖИЧИ
Милан Ђокић 49

- * ДЕО ЕТНОПАРКА НА АДИ ЦИГАНЛИЈИ
Доброслав Ст. Павловић 50

ИСТРАЖИВАЊЕ И ЗАШТИТА КУЛТУРНИХ ДОБАРА

- * НОВА ПРОГЛАШЕНА САКРАЛНА НЕПО-
КРЕТНА ДОБРА НА ТЕРИТОРИЈИ
ОПШТИНЕ ПИРОТ И ЗАЈЕЧАР
Бојана Дељанин 51

- * НАСЕЉЕ "ГАЛЕНИКА" - ЗЕМУН -
ЛАТИНСКО И СРЕДЊОВЕКОВНО НАСЕЉЕ
Душан Мркобрад 55

- * ЗАШТИТНА АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА
НЕКРОПОЛА ПИНКУМА
Млађан Цуљак 57

* ЛОКАЛИТЕТ "ГРАДИШТЕ" – ВЕЛИКИ ТРНОВАЦ СО БУЈАНОВАЦ Тони Чершков	59	* САНАЦИОНИ И РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ НА ЦРКВИ СВ. ПЕТРА И ПАВЛА У СЕЛУ ЈЕЛАКЦИ Слободан Баришић	87
* РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СРЕДЊОВЕ- КОВНОГ НАСЕЉА У БОЉЕВЦИМА ТОКОМ 1985. ГОДИНЕ Душан Мркобрад	60	* АЛТУН-АЛЕМ ЏАМИЈА У НОВОМ ПАЗАРУ ИСТРАЖИВАЧКО КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ Славица Вујовић Вера Богосављевић	88
* ЗАШТИТНА ИСКОПАВАЊА КОВАЧИЋЕВА ИМАЊА КОД СМЕДЕРЕВА Мађан Цуњак	62	* ИСТРАЖИВАЧКИ И ПРЕВЕНТИВНО СЛИКАРСКО КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ У ЦАРЕВОЈ ЏАМИЈИ У САРАЈЕВУ Радомир Др. Петровић	92
* КОНЗЕРВАЦИЈА И ПРЕЗЕНТАЦИЈА ЖИВОПИСА У ЦРКВИ СВ. САВЕ ОСВЕЋЕНОГ У БУДВИ Звонимир Зековић Драган Станојевић	64	* ЈАВНЕ ЧЕСМЕ ИЗ ТУРСКОГ ПЕРИОДА Споменка Милошевић	93
* ПРЕЛИМИНАРНА АНАЛИЗА УЗОРАКА МАТЕРИЈАЛА УЗЕТОГ ИЗ ЗИДОВА И СА ЖИВОПИСА ЦРКВЕ СВ. САВЕ ОСВЕЋЕНОГ У БУДВИ Надежда Стојановић	69	* СИМИЋА КУЋА У КРУШЕВЦУ Милоје Николић	96
* ГОЛУБАЧКИ ГРАД – ИСТРАЖИВАЧКО КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ У 1985. ГОДИНИ Гордана Симић	71	* СТАРО ГРОБЉЕ У СЕЛУ ВИНЧИ КОД ТОПОЛЕ Радослав Прокић	97
* СРЕДЊОВЕКОВНИ ГРАД ЗВЕЧАН Милоје Николић	73	* РЕВИТАЛИЗАЦИЈА КУЋЕ СТАМБОЛИЈСКИХ Даница Јањић	101
* МАНАСТИР ПРОХОР ПЧИЊСКИ – НОВООТКРИВЕНИ ОСТАЦИ САКРАЛНЕ АРХИТЕКТУРЕ Бојана Дељанин	75	* РЕСТАУРАЦИЈА ИКОНОСТАСА ЦРКВЕ СВ. АПОСТОЛА У ПЕЋКОЈ ПАТРИЈАРШИЈИ Јован Пантић	104
* ПИРОТСКИ ГРАД – СРЕДЊОВЕКОВНО УТВРЂЕЊЕ – ИСТРАЖИВАЊА ПЛАТОА III Бојана Дељанин	76	* ШАНАЦ НА БУРИЋУ ПОРЕД ДРИНЕ Милоје Николић	106
* МАНАСТИР МИЛЕШЕВА – ИСТРАЖИВАЧКО КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ У 1985. ГОДИНИ Светлана Мојсиловић	78	* ДИМЉАЦИ НА СТАРИМ СЕОСКИМ И ГРАДСКИМ КУЋАМА Ранко Финдрик	107
* ЦРКВА МАНАСТИРА МИЛЕШЕВЕ ИСТРАЖИВАЧКИ РАДОВИ 1985. ГОДИНЕ Оливера Кандић	80	* СТАРА ЧЕСМА У ЧАЈЕТИНИ Милоје Николић	111
* КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ НА АРХИ- ТЕКТУРИ ЦРКВЕ МАНАСТИРА СВЕТЕ ТРОЈИЦЕ У ГОРЊОЈ КАМЕНИЦИ И ЦРКВЕ СВ. БОГОРОДИЦЕ У ДОЉОЈ КАМЕНИЦИ Александар Радовић	82	* СПОМЕНИЦИ СРПСКОГ ПОРЕКЛА У СР МАКЕДОНИЈИ Миодраг Соколовић	112
* МАНАСТИР СВ. ТРОЈИЦА – ГОРЊА КАМЕНИЦА НАЛАЗИ ЛУКСУЗНЕ КЕРАМИКЕ Бојана Дељанин	83	* РАД НА СПОМЕНИЦИМА СРПСКОГ ПОРЕКЛА У ИНОСТРАНСТВУ У 1985. ГОДИНИ Миодраг Соколовић	113
		<u>ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ЗАШТИТУ КУЛТУРНОГ НАСЕЉА</u>	
		* ИКОНЕ НИКОЛЕ АПОСТОЛОВИЋА Мирјана Шакота	115
		* ПРИЛОГ ПРОШЛОСТИ МАНАСТИРА СИСОЈЕВЦА Слободан Милеуснић	118

* ДВЕ СТАРЕ ФОТОГРАФИЈЕ О ЗИДНОМ СЛИКАРСТВУ БОГОРОДИЧИНЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ ИЗ 1846. ГОДИНЕ Радомир Николић	120
<u>КОНГРЕСИ И САВЕТОВАЊА</u>	
* НАУЧНИ СКУПОВИ О МИЛЕШЕВИ И ДЕЧАНИМА Радомир Станић	123
* ПРИКАЗ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ СТРУЧНОГ СКУПА "РЕКОНСТРУКЦИЈА И САНА- ЦИЈА 1985" Нађа Куртовић-Фолић	125
* ЗАСЕДАЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ КОМИТЕТА ЗА НАРОДНУ АРХИТЕКТУРУ И ДРВО Доброслав Ст. Павловић	127
* ОСНИВАЊЕ СЕКЦИЈЕ АРХИТЕКАТА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ И КОЛОКВИЈУМ НА ТЕМУ "МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИ- ВАЊА СПОМЕНИКА ГРАДИТЕЉСТВА" ОБИМ И ВРСТА ТЕХНИЧКЕ ДОКУМЕНТАЦИЈЕ Оливера Кандић	128
* МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА УРБАНИХ ЦЕЛИНА Светислав Вученовић	130

* О НЕКИМ ПИТАЊИМА МЕТОДОЛОГИЈЕ ИСТРАЖИВАЊА САКРАЛНИХ ГРАЂЕВИНА Милка Чанак-Медић	136
* О НЕКИМ ПИТАЊИМА МЕТОДОЛОГИЈЕ ИСТРАЖИВАЊА МАНАСТИРСКИХ ЦЕЛИНА Светлана Мојсиловић-Поповић	139
* О РАДУ НА ЗАШТИТИ НАРОДНЕ АРХИТЕКТУРЕ Ранко Финдрик	142
* СОЛУН - 2300. ГОДИНА Мирко Ковачевић	148
<u>ВЕСТИ И БЕЛЕШКЕ</u>	149
<u>СТРУЧНА УСАВРШАВАЊА И РАЗМЕНА</u>	151
<u>КЊИГА КОЈУ ВАМ ПРЕПОРУЧУЈЕМО</u>	153
<u>БИБЛИОГРАФИЈА</u>	161
<u>ЈН MEMORIAM</u>	
МИЛОРАД ЦЕЛЕБИЋ МЛАДЕН МИЛАНОВИЋ	195

ГЛАСНИК издаје ДРУШТВО КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ

Београд, Божидара Аџије 11

тираж 600

РЕДАКЦИЈА

Миодраг Анђелковић,
Зорица Давидов,
Зорица Ивковић,
Милка Чанак-Медић,
Момчило Митровић,
Радомир Николић и
Радомир Станић

Уредници:

РАДОМИР НИКОЛИЋ
РАДОМИР СТАНИЋ

Одговорни уредник:
НОВАК ЈОЦОВИЋ

Графички дизајн:
СЛОБОДАН БАРИШИЋ
РАДИША ЖИКИЋ
ДРАГАН СТАНОЈЕВИЋ

Ликовни прилози - виђете у овом броју:
из архитектонске документације Студенице
МИЛКА ЧАНАК-МЕДИЋ
(Фотограметријски снимци ГОРИЦЕ ВОЈНОВИЋ)
и цртежи РАДИША ЖИКИЋ

Коректура:

НЕДА ЦАР
ЗОРИЦА ДАВИДОВ
ГОРДАНА МАРЈАНОВИЋ

Сарадник дактилограф:
МИРЈАНА ЈОВАНОВИЋ

ШТАМПА,

Југословенско удружење "Наука и друштво"
Београд, Божидара Аџије бр. 11/1

